

I. ULUSLARARASI

GELENEKSEL TÜRK MEZAR TAŞLARI

19 – 21 EYLÜL 2018
Bak/AZERBEYCAN

Editörler

Doç. Dr. Celil ARSLAN
Arş. Gör. Dr. Fadime ÖZLER
Uzm. Mustafa MAYDA

KHAZAR UNIVERSITY PRESS

2019

© Xəzər Universitəsi Nəşriyyatı,

2019 Bütün hüquqlar qorunur.

Editörler

Doç. Dr. Celil ARSLAN

Arş. Gör. Dr. Fadime ÖZLER

Uzm. Mustafa MAYDA

I. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları.

**19 – 21 EYLÜL 2018, Bakü/AZERBEYCAN. Xəzər
Universitəsi Nəşriyyatı, 2019. səh. 536**

ISBN 978-9952-20-122-2

SEMPOZYUM KURULLARI

Onur Kurulu

Prof. Dr. Muhammet GÜVEN Erciyes Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Hamlet İSFAHANLI Hazar Üniversitesi Rektörü

Nailə Vəlixanlı Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi (National Museum Of History Of Azerbaijan) Direktor

Bilim Kurulu

Prof.Dr. Ali AKTAN Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Hakkı Önköl Dokuz Eylül Üniversitesi Emekli

Prof. Dr. Halit Çal Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Kerim Türkmen Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Haşim Karpuz Karatay Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Baş Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Remzi Duran Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Denktaş Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Yıldırım Özbek Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Karaçağ Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir Deniz Ardahan Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Osman Uysal Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin Yurttaş Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Recai Karahan Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Kadir Pektaş Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Nahmedov Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV, (KTMÜ) Kırgızistan-Türkiye Manas Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (KTMÜ) Kırgızistan-Türkiye Manas Üni. Edebiyat Fak. Türkoloji Bölümü

Prof. Dr. Svetlana Bilyayeva, Ukrayna Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Lola Zvonareva, Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ludmila Bukalerova, Rusya Halklar Dostluğu Üniversitesi

Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyat Bölümü Başkanı

Doç. Dr. Amantur CAPAROV, Kırgızistan İlimler Akademisi Etnografya Bölümü

Doç. Dr. Abdımitalip MURZAKMETOV, Oş Devlet Üniversitesi Etnografya Bölümü

Doç. Dr. Cengiz BUYAR, Kırgızistan Türk Manas Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü

Doç. Dr. Mehmet Ekiz Ömer Halis demir Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER Ankara Üniversitesi

Öğr. Gör. Napil Bazylkhan Uluslararası Türk Akademisi Arkeolojik Ve
Etnografik Merkezi

Öğr. Gör. Ekhtur Altangerel Mogolistan İlimler Akademisi Tarih Ve
Arheologii Enstitüsü

Öğr. Gör. Munkhtulga Rinchinkhorol Mogolistan İlimler Akademisi
Tarih Ve Arheologii Enstitüsü

Düzenleme Kurulu

Doç. Dr. Celil ARSLAN (Erciyes Üniversitesi)

Alovsat AMİRBEYLİ (Hazar Üniversitesi)

Arş. Gör. Fadime ÖZLER (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Dr. Mükerrerem KÜRÜM (Adnan Menderes Üniversitesi)

Habibe Aliyeva Milli Azərbaycan Tarixi Muzesi (National Museum of
History of Azerbaijan)

Sekreteryası

Doç. Dr. Celil ASLAN (Erciyes Üniversitesi)

Arş. Gör. Fadime ÖZLER (Erciyes Üniversitesi)

Mustafa MAYDA (Erciyes Üniversitesi)

Hakan YILDIZ (Erciyes Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Sunuş	v
Geçmişle İç İçe Yaşayan Milletin Hafızası: Mezar Taşları	v
Eski Türklerin Kabir Türleri– Kurganlar.....	7
Qədim Türklerin Qəbir Tipləri – Kurqanlar	9
Mudurnu (Bolu) Mezar Taşları	19
Saraybosna Ferhadiye Camisi Haziresinde Bulunan Mezar Taşları	43
Kırklareli Karacaibrahim Mahallesi Eski Mezarlığı Osmanlı Dönemi Mezar Taşları	61
Yeddi Günü Terbəsi Və Məzar Daşları	107
Azərbaycan'daki Tərihi Mezar Taşlarının Epigrafiq Kitələri və Məvcut Durumları Haqqında	113
Türkiye Mezar Taşı Araştırmalarının Durumu ve Sorunları.....	133
Koçgiri Aşireti Ait Mezar Taşlarındaki Motiflerin Dinler Tərihi Açıısından İncelenmesi: Göksun-Keklikoluk Örneği.....	161
Kayseri Selçuklu Dönemi Mezar Yapılarında Yer Alan Unvanlar	187
Kayseri Selçuklu Dönemi Mezar Yapılarında Yer Alan Unvanlar	189
Tərihi Mezarlıklarda Koruma Planlaması Ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Katkısı, Asce (Avrupa'nın Önemli Mezarlıkları Birliğı) Modeli.....	213
Hassa Aktepe Türkmen Mezarlığında Üçlü Düzende Şahidler Üzerine Bir İnceleme.....	241
Muğla, Şeyh Külliyesi Haziresi Ve Mezar Taşları	273
şeyh Külliyesi Güney Haziresi.....	279

Eski Türk Anıt Kompleksi Ve Taş Heykelleri: Etnoarkeolojik	
Unsurları	339
Məzar Daşı Yazıları – Epitafiyalar	349
azerbaycan Sangaçal Sofi Hamid Mezarlığı At Tasvirli	
Mezartaşları	357
sakarya Karasu İlçesi Mezarlık Ve Mezartaşları/ Ottoman	
Cemeteries And Tombstones In Akyazi District Of Sakarya	395
Epigrafik Metinlerde Duygusal İfade Özellikleri Ve İsimlerin	
Duygu Yüğü	485
Türk Mezar (Ölü) Taşlarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi Ve Türk İslâm	
Dönemindeki Devamı Ya Da Dönüşümü Üzerine.....	493
Hasankeyf Eski Mezarlık-2017 Kazısı-	535

SUNUŞ

GEÇMİŞİYLE İÇ İÇE YAŞAYAN MİLLETİN HAFIZASI: MEZAR TAŞLARI

Erciyes Üniversitesi (Kayseri, Türkiye), Hazar Üniversitesi (Bakü, Azerbaycan) ve Millî Azerbaycan Tarihi Muzeyi 19-21 Eylül 2018 tarihleri arasında Bakü’de ortaklaşa *I. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu*’nu düzenlenmiştir.

Bu sempozyumda, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerindeki (arkeoloji, sanat tarihi, tarih, sosyoloji, edebiyat vb.) araştırmacıların kendi alanları ile bağlantılı olarak mezar taşlarına ilişkin bakış açılarına ve değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Başta Türkiye olmak üzere Türk dünyasında bulunan mezar yapılarının döküm tespiti, değerlendirilmesi ve ulaşılan bilgilerin bilim çevrelerine ve kamuoyuna sunulması amaçlanan sempozyumda sunulan bildirileri kitaplaştırmamızın mutluluğu içerisindeyiz.

Fani dünyada insan varlığının son delili olan mezar taşları ve yapılarının erken dönemden itibaren Türk kültür hayatında ayrı bir yeri vardır. Mezar taşları ve mezarlıklar, hayatın içinde, iç içe olunan “manevi istirahat bahçeleri” olarak ilk bakışta ince taş işçiliği ve bir kültürün özelliklerini tüm güzelliği ile yansıtan unsurları ile dikkati çeker. Aynı zamanda bir beldenin mezarlığı, o yerin kültür tarihi hakkında bilgi veren en önemli mekânıdır. Mezar taşları ayrıca milletimizin geçirdiği kültür safhalarını göstermesi bakımından önemlidir ve tarihî, edebî, folklor ve sanat değerleri yönünden de incelenmeye değerdir. Mezar taşları, yapıldıkları dönemlerin sosyo-kültürel özellikleri, maddi ve manevi değerleri ve hayat anlayışları gibi pek çok konuda bilgi vermeleri yanında Türk süsleme sanatının motif ve kompozisyon uygulamalarının yoğun olarak görüldüğü yerler arasındadır. Millî kültürümüzün önemli unsurları arasında yer alan, Türk sanatının farklı dönemlerinin özelliklerini barındıran ve bu nedenle de her biri, zamanlarının birer şahidi ve temsilcisi konumunda olan mezar taşları, üzerlerinde tarih barındırmaları nedeniyle, etnografik ve

sanat tarihi eserleri için “terminus post quem” ve “ante quem” yahut ‘instu’ olarak da birinci elden belge niteliği taşırlar. Kısaca mezar taşları yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, âdetlerinin, sanat geleneklerinin, tabii, iktisadi ve sosyal şartlarının müşterek mahsulü olarak tanımlanmıştır. Türk mezar taşları, tarihî belgeler olmaları yanında tapu senedi mesabesinde dirler. Tarihî süreç içerisinde Türk topluluklarının yayıldığı coğrafyalarda kültür birliğini ortaya koyarlar.

Zaman içerisinde bir milletin kültür ve inanç değişimlerini mezar taşlarından anlamak mümkündür. İhtiva ettikleri tarih yanında ayet, hadis, dua, ölenin ardından duyulan acı, mezarların baş ve ayak taraflarına dikilen, üzerlerinde ait olduğu kişinin statü, meslek, aile bağlarını vs. belirten sembolleri taşıyan bu taşlardaki yazı stilleri ve başlıkları adeta birer şaheserdirler.

“Hayatın her köşesinde güzellik ve estetiği yakalama gayretindeki Türk-İslam sanatının bir ürünü olan mezar taşları ile ilgili olarak; Varşova büyükelçiliği görevinde iken Yahya Kemal Beyatlı’ya Türkiye’nin nüfusunun kaç olduğunu sormuşlar. Hiç düşünmeden “Seksen milyon” cevabını vermiş. Bunun üzerine, davetlilerden biri: “Efendim, bugünlerde bir gazetenin verdiği bilgiye göre memleketinizde yeni nüfus sayımı yapılmış. Orada yazdığına göre ülkenin nüfusu on beş milyon kadar imiş” deyince, Yahya Kemal; “Ben ölülerimizi de saydım. Zira biz onlarla beraber yaşarız.” diye cevap vermiş.

Makaleler değerlendirildiğinde mezar taşlarında görülen, bizim okuduğumuz sadece taşa işlenmiş yazılar dışında, barındırdığı bilgi ve semboller, kültür dünyasının renkli yansımaları, tarihî süreçteki Türk coğrafyasının farklı bölgelerinden, farklı dönemlere ait mezar taşları/yapıları örnekleri araştırmacılar tarafından çalışmalara konu edilmiştir. Bu vesile ile sempozyumumuza ilgi gösteren ve bildiri sunan araştırmacılara teşekkür ediyoruz. Sempozyumun gerçekleştirilmesinde katkı sunan kişi ve kurumlara, ev sahipliği yapan, Hazar Üniversitesi Rektörlüğüne, Milli Azerbaycan Tarihi Muzeyi (National Museum of History of Azerbaijan) yetkililerine, Erciyes Üniversitesi rektörlüğüne, Türk Tarih Kurumu başkanlığına şükranlarımızı sunarız.

Sempozyum Başkanı
Doç. Dr. Celil ARSLAN

ESKİ TÜRKLERİN KABİR TÜRLERİ- KURGANLAR

Abbas Seyidov

Prof. Dr., UNEC, UBA (Avusturya) AB Akademisyeni

Günel Alibeyova

Doç. Dr., AMBA'nın Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü

Kurganlar kabir anıtı olmakla beraber aynı zamanda kabir türüdür. Azərbaycan topraklarında eneolit çağının sonunda - 7. binyılın başından itibaren, ölen adamın kabri üzerinde genellikle toprak, tahta veya taştan oluşan yarım küre şeklinde süni tepe yapılmıştır. Kurganlarda mezar odası yuvarlak, dikdörtgen, bazen kare veya oval olmahtaydı. Kurganların çoğunun etrafı krom kaplama ile çevrilidir, bu da onun sınırlarının bir göstergesidir.

"Kurgan" kelimesi türkçeden başka halkların da dillerine geçmiştir. "Kurgan" kelimesi, 8. Yüzyıla ait Orhun metinlerinde, sur, kale anlamını taşıyan "korğan", "kurğan" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime "inşa etmek", "yükseltmek" (mezarın üzerine tepe yükseltmek, mezar örtüsünün inşa edilmesi) anlamını taşımaktadır.

Bu kültür, eski Türk kabileleri ("kur-gur" - "gor, kabir"), "kanlı gor, mezar" ile daha yakından ilişkilidir.

Kurganların ortaya çıkışı kadim insanların bakış açısı ile ilgilidir.

Anahtar kelimeler: *Kurgan, Kabir, Anıt, Türk, Azərbaycan*

TUMULI AS GRAVE TYPES OF ANCIENT TURKS

Prof. Dr. Abbas Seyidov
UNEC, Academician of IAS Austria (AS)

Dos. Dr. Gunel Alibeyova
Institute of Archaeology and Ethnography of ANAS

Tumuli are grave monuments as well as the grave types. In Azerbaijan, since the end of the Chalcolithic Age – the beginning of the 4th millennium B.C. – usually land, wood, or stone hemispheric artificial mounds were raised over the graves. The grave room (chamber) in tumuli was round, rectangular, sometimes square or oval. The majority of the tumuli are surrounded by cromlech that indicates its boundaries.

The word kurgan, which refers to tumulus, is derived from Turkic. In the Orkhon scripts of the 8th century, Kurgan is encountered as korghon or kurghan that means stronghold and fortress, as a noun, and to build up and raise (to raise a hill on the grave, to build a burial mound) as a verb. We coin that nowadays this word has one more meaning – blanket (kurgan or yurghan).

This culture is well associated with the ancient Turkic tribes with the meaning of "bloody grave" (kur/gur – grave, gan – blood).

The emergence of tumulus is also related to the ideology of the ancient people.

Keywords: *Tumulus, Kurgan, grave, monument, Turkic, Azerbaijan.*

QƏDİM TÜRKLƏRİN QƏBİR TIPLƏRİ – KURQANLAR

Abbas Seyidov

Prof. Dr., UNEC, BEA (Avstriya) AB Akademiki

Günəl Əlibəyova

Dr., AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu

Araşdırmalar göstərir ki, kurqanlar qəbir (dəfn) abidəsi olmaqla bərabər, həm də qəbir tipidir. Ölkəmizin ərazisində e.ə. IV minilliyin başlanğıcından etibarən ölən adamın məzarı üzərində adətən, torpaq, ağac və ya daşdan yarımkürə formalı süni təpəciklər düzəldilirdi. Kurqanlarda məzar otağı (qəbir kamerası) dairəvi, düzbucaqlı, bəzən kvadrat və ya oval ola bilərdi. Nəzərə alsaq ki, kurqanların meydana çıxması eneolit dövrünün sonlarına aiddir, o zaman belə bir ehtimal irəli sürmək mümkündür: - məlum olduğu kimi, neolitdən başlayaraq eneolit və ilk tunc dövrünün erkən mərhələsində də yaşayış evləri dairəvi planda tikilib. Kurqanlar da ölən adam üçün məzar evi olduğundan, yaranışda dairəvi planda, təpəcik şəklində qurulub. Kurqanların bir çoxunun ətrafı kromlexlə əhatələnib ki, bu da onun sərhədlərinin göstəricisidir.

Azərbaycan ərazisində Leylatəpə mədəniyyətinə aid kurqan tipli abidələrin mövcudluğu 2005-ci ildə Ağstafa rayonu ərazisində yerləşən Soyuqbulaq kurqanlarının tədqiqi ilə sübuta yetirilir (şəkil 1). Bu kurqanlar e.ə. IV minilliyin başlanğıcından ortalarına qədərki dövrü əhatə edir. Burada iki qrup kurqan örtüyü qeydə alınıb: – mərkəzdə sıx tökülmüş daş yığımı və onu əhatə edən kromlex; daşların pərakəndə, nizamsız töküldüyü kurqan örtükləri. Və kurqan örtükləri altında iki tip qəbir kamerası aşkarlanıb; - materiküstü və ya yerüstü qurulmuş qəbir kameraları; materikdə qazılmış qəbirlər [Müseibli, 2015: 10].

Bəzi tədqiqatçılar “kurqan” sözünün türk dilindən rus dilinə və digər xalqların dillərinə keçməsinə qeyd edirlər. “Kurqan” sözünə hələ VIII əsrə aid Orxon mətnlərində istehkam, qala mənalарını daşıyan “korğan”, “kurğan” şəklində rast gəlinir. Bu sözün təpə formasındakı

kurqanlara aid edilməsi də bununla bağlı olub, “qurmaq”, “ucaltmaq” (qəbir üstündə təpə ucaltmaq, kurqan örtüyü qurmaq) mənalarını daşıyır [Müseybli, 2014: 88]. Fikrimizcə, “kurğan”, “yurğan”, “yorğan” sözü də bu günümüzdə örtük mənasını verir.

Kurqan mədəniyyətinin köçəri tayfalarla bağlı olması ehtimalı böyükdür. Köçəri həyat tərzini keçirmiş hər hansı bir xalq özünü kurqan mədəniyyətinin varisi hesab edə bilər. Əvvəllər isə köçəri həyat tərzini keçirməyən xalq yoxdur [İbrahimli, 2008: 32]. Lakin bu mədəniyyət qədim türk tayfaları ilə daha çox bağlıdır. Ehtimal edirik ki, kurqan sözünün bir anlamı da elə türkcə (“kur-qur” – “gor, qəbir”), “qanlı gor, qəbir” deməkdir.

Naxçıvan ərazisində Qarabulaq (Şərur), Plovdağ (Ordubad), Nəhəcir (Culfa) [Seyidov, Baxşəliyev: 2002] kimi kurqanlarda ümumi bənzər cəhətləri olan kurqanaltı dəfn adətlərinə rast gəlinib. İstər dağlıq, istərsə də düzən ərazilərində qurulan kurqanların bəzi kiçik lokal xüsusiyyətləri istisna olmaqla, onlar əsasən dövründən asılı olaraq, eyni tipə və quruluşa malikdirlər. Onların əksəriyyətində dəfn mərasimi bənzər və ya ənənəvi adət üzrə aparılıb. Kurqanların örtüyü konusvari olub, dairəvi quruluşlu ədəyini kromlex əhatələyir. Bu kurqanların bir qisminə skeletə rast gəlinir. Bəzilərinə tək, cüt və ya kollektiv dəfnlərə rast gəlinir. Bəzi kurqanlardan müxtəlif heyvanların bütöv və ya hissə-hissə skeletləri aşkar olunur.

Kurqanların yaranması qədim insanların ideologiyası, dünyagörüşü ilə bağlı məsələdir. Həmçinin, onları əhatələyən kromlexlər haqqında da müxtəlif fikirləri vardır. Arxeoloq İ.İ.Meşşaninov göstərir ki, kurqanı əhatə edən kromlexlər səma cisimlərinə yer insanların inamı ilə bağlıdır. Belə ki, onlar Ayın, Günəşin [Мещанинов, 1939: 20], astral elementlərin simvollarıdır [Ахундов, 1988: 27].

Belə hesab edirik ki, kromlexlər həm də məzar otağının sahəsini müəyyən edən sərhəddir.

Kurqan mədəniyyətinin olduqca mübahisəli olan genezisi məsələsi hələlik tam olaraq öz həllini tapmadığından, bu məsələ ilə bağlı tədqiqatlarımızdan irəli gələn fikirləri bölüşdük.

Naxçıvanda tunc dövrünün bütün mərhələlərinə aid kurqanlar aşkar edilib. Bu qəbir abidələrinin öz aralarında həm oxşar, həm də fərqli cəhətləri vardır. Müxtəliflik özünü qəbir abidəsinin həm quruluşunda,

formasında, dəfn prosesinin icrasında, həm də daxili inventarında göstərir.

Qəbirlərin bir qismi daş qutu tipli olub, üzəri daş və torpaq qarışıq kurqanla örtülüb. Bəzi qəbirlərin ətrafı kromlexlə (dairəvi daş düzümü ilə) əhatə olunub. Kurqanaltı adi torpaq qəbirlər də az deyil. Qurbangahlı kurqanlar olduqca maraqlıdır. Qəbirlərdə dəfn olunan insanlar müxtəlif istiqamətlərdə olub. Onlar əsasən sağ və sol böyrü üstə, ayaqları və əlləri bükülü vəziyyətdə, üzlərinə yaxın dəfn olunaraq, yanlarına axirət dünyasında istifadə etmək üçün yeyəcəklər, müxtəlif heyvanlar, silahlar, bəzək əşyaları və s. qoyulub. Qəbirlərdə tək, cüt, kollektiv və çoxdəfni adətlərə rast gəlinib.

Tədqiqatçılar Maxta - Qarabulaq kurqanlarının (Şəkil 2) I və II Maxta yaşayış yerlərinin qədim əhalisinə məxsus olduğunu göstərirlər [Aşurov, 2003: 36]. Radiokarbon analizlərin nəticələri isə I Maxtanın 2 metr dərinlikdə yerləşən təbəqəsinin e.ə. 3316-2931 illərə aid olduğunu təsdiq edir. Nəzərə alınsa ki, I Maxtada Kür-Araz mədəni təbəqəsinin qalınlığı 5 metrdən artıqdır, bu halda abidənin ilkin tarixinin e.ə.IV minilliyin birinci yarısına aid olması şübhə doğurmaz. Kurqanların arxeoloji materialı da II və III mərhələlərin artefaktları ilə bənzər olduğundan, belə qənaətə gəlik ki, Maxta-Qarabulaq kurqanlarının xronoloji çərçivəsi e.ə.IV minilliyin ortaları və ya dördüncü rübü ilə e.ə.III minilliyin birinci rübünü əhatə edir.

İlk tunc dövrünə aid Plovdağ kurqanlarının bəziləri ilk tunc dövrünün orta (55 №-li qəbir) mərhələsinə, bəziləri (25 №-li kurqan) isə son mərhələsinə aiddir (məlumatı B.İbrahimli verir). Plovdağın ilk tunc dövrü kurqanları e.ə.IV minilliyin sonu-e.ə.III minilliyin əvvəlləri ilə e.ə.III minilliyin ortalarına qədərki dövrü əhatə edir. Dizə və Xornu ilk tunc dövrü kurqanlarının keramika məmulatı özünə Naxçıvanın e.ə.III minilliyin əvvəllərinə aid arxeoloji materialları arasında yer tapır. Fikrimizcə, Naxçıvanın ilk tunc dövrü kurqanlarının xronoloji çərçivəsi e.ə.IV minilliyin ortaları və ya dördüncü rübü ilə e.ə.III minilliyin ortalarına – orta tunc dövrünə keçidə qədərki mərhələni əhatə edir.

Qeyd edək ki, Naxçıvan ərazisində Azərbaycanın digər bölgələrində kollektiv dəfn adəti ilə müşayiət olunan Qarabağın Xankəndi (Şəkil 3. Təxminən 48 nəfər) [Cəfərov, 2000: 30], Məntəş-təpə kurqanaltı sərdabəsi (təxminən 50 nəfər) [Lyonnet, Guliyev və b., 2010: 268-273], Borsunlu, Üçtəpə, Sarıçoban, Bəyiməsarov kimi nəhəng kurqanların bənzərləri tədqiq olunmayıb. Bu ərazidə yenə də şimal

bölgələrindən fərqli olaraq, kremasiya (öüyandırma) adəti yox dərəcəsindədir. Bəzi kurqan örtüklərinin üzərində kül qalıqlarına rast gəlinə də, bunlar kurqan qurulduqdan sonra onun üzərində qalanmış müqəddəs odun, atəşin işarəsidir.

Nəhəcir nekropolu 2002-ci ildə A.Q.Seyidov və V.B.Baxşəliyev tərəfindən geniş qazıntılarla öyrənilib. Araşdırmalardan məlum olub ki, dəniz səviyyəsindən 1800 metr yüksəklikdə yerləşən Nəhəcir dağı üzərindəki qalanın və onun ətəyindəki abidələrin tarixi e.ə.III minilliyin ikinci yarısından - yəni 4300-4400 il bundan əvvələ aid boyalı qablar və ilkin şəhər mədəniyyətinin çiçəkləndiyi dövrdən başlayır. Abidədə tədqiq olunan qazıntı sahələrinin birində-dördüncü qazıntı sahəsində kromlexli kurqanlar olan nekropolda orta tunc dövrünə aid bir daş qutu qəbir və bir kurqan öyrənilib [Seyidov, Baxşəliyev, 2002: 51-52].

Nekropol Nəhəcir-Göynük yolunun qərb tərəfində, yoldan Nəhəcir dağının ətəyinədək uzanan ərazidə yerləşir. Nekropol şərq-qərb istiqamətində təxminən 500 metr, şimal-cənub istiqamətində isə 350-400 metr olmaqla, 18-20 hektar sahəni əhatə edir. Nekropol daş qutu tipli və kromlexlə əhatə olunmuş kurqanaltı qəbirlərdən ibarətdir. Burada qeydə alınan, iyirmidən artıq kromlexli kurqanın (onlardan biri tədqiq olunub) ən kiçiyinin diametri 5,6 metr, ən böyüyününkü isə 20,5 metrdir [Seyidov, İmanova, 2015: 3-8].

4 №-li kromlexli kurqan Nəhəcir dağının ətəyində yerləşir. Qazıntıdan əvvəl onun mərkəzi hissəsi 0,6-0,8 metr hündürlükdə olub (şəkil 4). Qəbirin 19 ədəd müxtəlif ölçülü daşlarla qurulan kromlexinin diametri şərq-qərb istiqamətində 10,6 m, şimal-cənub istiqamətində isə 10,9 metr təşkil edib. Kromlexin içərisində 40 sm dərinlidə diametri 4,5-5,5 metr arasında, oval planda düzülmüş daşlardan qurulmuş ikinci kromlex aşkarlanıb. Kurqan böyük olduğundan, dörd bərabər hissəyə bölünərək tədqiq olunub. 60 sm dərinlikdən sonra qazıntı işləri daxili kromlexdə aparılıb. 3-3,5 metr dərinlikdə aşkar olunan qəbir kamerasındakı saxsı qabların əksəriyyəti təzyiqdən parçalanmış vəziyyətdə əldə edilib. Qəbir kamerasının uzunluğu 4 m, eni qərb tərəfdə 1,4 m, ortada 1,7 m, şərq tərəfdə 2 metr arasında olub. Qəbirdə insan skeletinə rast gəlinməyib. Lakin qazıntıdan heyvan sümükləri tapılıb. Qəbir avadanlığı 22 ədəd müxtəlif formalı və həcmli saxsı qabdan ibarət olub (Şəkil 5).

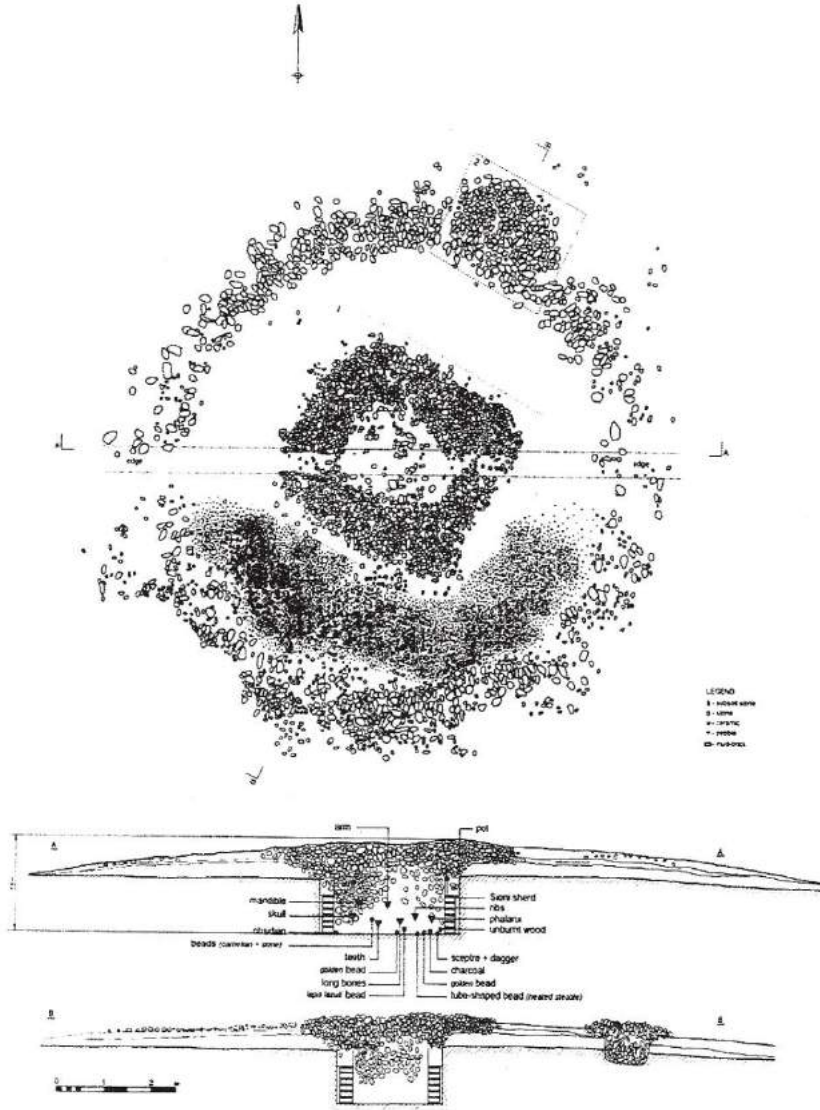
Müəyyən edilib ki, torpaq qəbirdə dəfn prosesi başa çatdıqdan sonra, üzəri yastı sal daşlarla qapadılıb, daha sonra onun üzərində

təxminən 2,5-3 m hündürlüyündə torpaq qarışıq daş kurqan qurulub. Qəbir kamerasının üzərinə qoyulan ağır daşlar zamanla qəbirin qapaq daşlarını sıxışdıraraq, içəri düşdüyündən, qəbir kamerasındakı qabların çoxu əzilərək dağılıb (Şəkil 6).

Ətraf ərazilərdə qeydə alınan kromlexli kurqanların ölçüləri belədir: Kromlexi 43 ədəd müxtəlif ölçülü daşdan qurulmuş 1 №-li kurqanın diametri qərb-şərq istiqamətində 20,5 m, şimal-cənub istiqamətində isə 19,6 metrdir. 28 daşdan ibarət 2 №-li kurqanın ölçüləri qərb-şərq istiqamətində 17,1 m, şimal-cənub istiqamətində 15,2 metrdir. 17 müxtəlif ölçülü daşdan ibarət 3 №-li kurqanın ölçüləri qərb-şərq istiqamətində 15,6 m, şimal-cənub istiqamətində isə 12,3 metrdir. 5 №-li kurqanın diametri 5,6-6 metrdir. Kromlexi 16 daşdan ibarətdir. 6 №-li kurqan qərb-şərq istiqamətində 9,6 m, şimal-cənub istiqamətində 5,6 metrdir. Kromlexi 16 daşdan ibarətdir. 7 №-li sayılı kurqanın ölçüləri 9,6-10 metr arasında dəyişir. Ətrafını əhatələyən 7 daş görünür. 8 №-li kurqanın ölçüləri qərb-şərq istiqamətində 9,7 m, şimal-cənub istiqamətində 12 metrdir. Kromlexi 12 daşdan ibarətdir. 9 №-li kurqanın ölçüləri qərb-şərq istiqamətində 15,5 m, şimal-cənub istiqamətində isə 11,5 metrdir. Ətrafı 25 daş düzümü ilə əhatələnib. 10 №-li kurqanın ölçüləri 9,3-10 metr arasında var. Kromlexi 6 iri daşla tamamlanır. 11 №-li kurqanın ölçüləri qərb-şərq istiqamətində 11 m, şimal-cənub istiqamətində isə 8,5 metrdir. Ətrafı 7 daşdan ibarətdir. Araşdırmalardan məlum olub ki, qalan kurqanlar bunlardan təxminən 80-100 metr şərqdə, Göynük kəndinə uzanan yolun qərbində salınıb. Onların diametrləri 8-15 metr arasında dəyişir. Hamısının yerüstü əlamətləri açıq-aydın bilinir [Seyidov, Baxşəliyev, 2002: s.50-86].

Son olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan ərazisində kurqan salma mədəniyyətinin altı mindən artıq yaşı vardır. Bu mədəniyyətin yaranmasında söz yox ki, Azərbaycan xalqının soykökündə dayanan prototürk tayfaların rolu böyük olmuşdur.

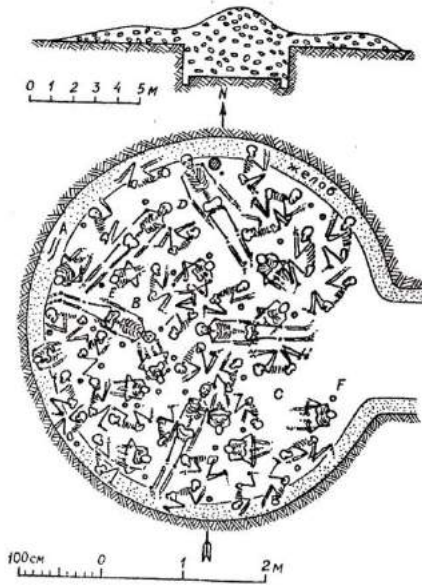
Açar sözlər: *kurqan, qəbir, abidə, türk, Azərbaycan.*

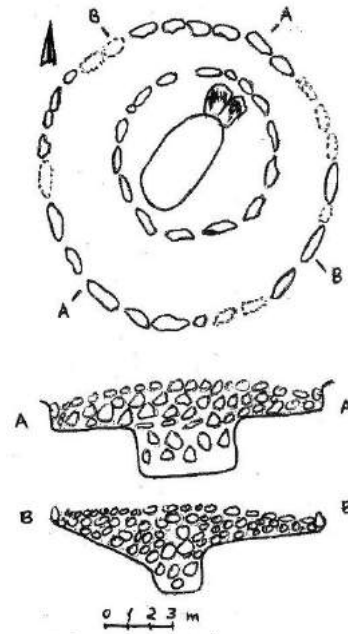
Şekil 1. Soyüqbulaq. Ağstafa. (son eneolit). N.Müseyibli

Şəkil 2. Qarabulaq (ilk tunc) S.Aşurov

Şəkil 3. Xankəndi (ilk tunc)

Şəkil 4. Nəhəcir. (orta tunc).
A.Seyidov

Şəkil 5. Nəhəcir

Şəkil 6. Nəhəcir

ƏDƏBİYYAT

1. Ахундов Т.И. Некоторые результаты исследования Шекинских курганов / Тезисы докладов «Великий Октябрь и развитие археологической и этнографической науки в Азербайджане». Баку: ЭЛМ, 1988, стр. 27.
2. Aşurov S.H. Naxçıvanda arxeoloji tədqiqatlar (2001-2002-ci illər). Bakı: 2003, 38 s.
3. Cəfərov H.F. Azərbaycan e.ə.IV minilliyin axırı - I minilliyin əvvəllərində (Qarabağın Qarqarçay və Tərtərçay hövzəsinin materialları əsasında). Bakı: Elm, 2000, 187 s.
4. İbrahimli B.İ. Orta tunc dövrü kurqanlarının dəfn adəti haqqında (Birinci və ikinci Plovdağ nekropollarının arxeoloji materialları əsasında) // Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası, Bakı: 2008, № 2, s. 19-35.
5. Lyonnet B, Guliyev F, Babayeva T, Bouquet L, Huseynov M, Makharadze Z, Pecqueur L, Raymond P, Samzun A. Excavations At Mentesh Tepe // Journal Archaeologic Researches In Azerbaijan-2009. Bakı: "Xəzər Universiteti" nəşriyyatı, 2010, s. 268-273.
6. Мещанинов И.И. Кромлехи / Изв. ГАИМК, т. VI, вып. III, Ленинград: 1939, с. 5-30.
7. Müseyibli N.Ə. Ön Asiya-Qafqaz xalkolitində Leylatəpə mədəniyyəti: Tarix üzrə elmlər dokt. diss. avtoref. Bakı: 2015, 45 s.
8. Müseyibli N.Ə. Leylatəpə mədəniyyətinin qəbir abidələri və dəfn adətləri. Bakı: Nafta-Press, 2014, 140 s.
9. Seyidov A.Q., Baxşəliyev V. B. Nəhəcərdə arxeoloji araşdırmalar. Bakı: İqtisad Universiteti, 2002, 201 s., şəkilli.
10. Seyidov A.Q., İmanova S. Naxçıvanın orta tunc dövrü kurqanlarının xarakterik əlamətləri // "Tarix, insan və cəmiyyət" jurnalı, № 1 (12), 2015, s. 3-8.

MUDURNU (BOLU) MEZAR TAŞLARI

Dr. Öğrtim Üyesi Azize AKTAŞ YASA

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi

Kuzeybatı Anadolu bölgesinde yer alan ve Bolu iline bağlı bir ilçe olan Mudurnu, Osmanlı Devleti'nin çekirdeğini oluşturan topraklar üzerinde kurulmuştur. Osmanlılar Döneminde büyük bir öneme sahip olan Mudurnu, Erken Osmanlı Devrinde şehzade şehri olmuş, Cumhuriyet Dönemine kadar bölgesel bir ticari merkez olarak varlığını sürdürmüştür. Şehir, aynı zamanda Dönemin hukuk bilginlerinin, divan ve tasavvuf şairlerinin yetiştiği kültürel bir merkez konumundadır.

Bolu ve çevresinde Halvetiliği yaymak üzere gönderilen Davud-i Halvetî Hazretleri burada yaşamış, Halveti tarikatının sonradan gelişen Bayramiye, Himmetiye ve Şabaniye kolları da bölgede etkili olmuştur. Bu etki söz konusu tarikatlara mensup kişilerin mezar taşlarında da yansımaları bulmuştur.

Bu bildiride, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER) adına yürütülen “Bolu Merkez, İlçe ve Köylerinde Osmanlı Dönemi Mezar Taşları” Projesi çerçevesinde, Mudurnu merkezde; Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresi ve halk arasında Şehitlik olarak adlandırılan hazirede bulunan mezar taşları; mezar taşı tipleri, başlık tipleri, bezeme özellikleri, kullanılan malzeme, kitabelerdeki hat türleri ve konuları açısından değerlendirilecek, ayrıca kişi adları, lakapları, kullanılan unvanlar, görevler vb. konularda dizinler oluşturularak Mudurnu'nun kültür tarihine katkıda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezartaşı, Mudurnu, Davud-ı Halveti, Şehitlik.

MUDURNU (BOLU) TOMBSTONES

Mudurnu, located in the northwestern Anatolian region and which is a district connected to the province of Bolu, was established on the territories which constitute the core of the Ottoman State. Mudurnu, which had a great importance in the Ottoman Period, became a prince city in the Early Ottoman Period and continued to exist as a regional commercial center until the Republican Period. The city was also a cultural center where the jurists, Ottoman poets and sufi poets were educated.

Davut-i Halveti Highness, who was sent to spread the Halvetism in Bolu and its surroundings, lived here and the branches of Bayramiye, Himmetiye and Sabaniye which later developed in the Halveti sect became influential in the region. This influence has also been reflected in the tombstones of people connected with the sects.

In this declaration, within the framework of "Ottoman Period Tombstones in Bolu Center, Districts and Villages" Project carried out on behalf of Abant İzzet Baysal University, Bolu Folks' Culture Research and Application Center (BAMER), at Mudurnu Center, Kanuni Sultan Süleyman Mosque Burial Area, the burial area named as "Martyrs' Cemetary" among folks and tombstones in the Yıldırım Bayezıt Mosque's yard, tombstone types, headpiece types, pattern characteristics, material used will be evaluated in terms of calligraphy types and subjects, furthermore, contributions will be made to Mudurnu's cultural history by creating indexes in subjects such as personal names, nicknames, titles used, duties, etc.

Keywords: Tombstone, Mudurnu, Davud-ı Halveti, Martyrs' Cemetary.

GİRİŞ

Kuzeybatı Anadolu bölgesinde yer alan ve Bolu iline bağlı bir ilçe olan Mudurnu, Osmanlı Devleti'nin çekirdeğini oluşturan topraklar üzerinde kurulmuştur. Osmanlılar Döneminde büyük bir öneme sahip olan Mudurnu, Erken Osmanlı Devrinde şehzade şehri olmuş, Cumhuriyet Dönemine kadar bölgesel bir ticari merkez olarak varlığını sürdürmüştür. Şehir, aynı zamanda Dönemin hukuk bilginlerinin, divan ve tasavvuf şairlerinin yetiştiği kültürel bir merkez konumundadır.

Bolu ve çevresinde Halvetiliği yaymak üzere gönderilen Davud-i Halvetî Hazretleri burada yaşamış, Halveti tarikatının sonradan gelişen Bayramiye, Himmetiye ve Şabaniye kolları da bölgede etkili olmuştur. Zeyniye Tarikatı ulularından ve ulemadan Şeyh Fahreddin-i Rumî Mudurnu'nun manevi ikliminde yetişmiş, eserler vermiş, vefatından sonra yine burada gömülmüştür. Tarikatlardaki en yüksek makam olan kutupluğa getirildiği mezar taşı kitabesinden anlaşılan Kadiri Tarikatı Şeyhi ve şair Abdurrahim Tırsî'de Mudurnu'ludur. Kendisi Kadiriliğin Eşrefiyye kolunun kurucusu şeyh ve şair Eşrefoğlu Rumi'nin damadı olmuş, kayınpederinin ölümünden sonra onun yerine geçmiş ve Eşrefiliğin ikinci piri olarak daima büyük saygı görmüştür (Cumbur 2007: 24; Yiğit 2013: 303, 305).

Bu bildiride, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER) adına yürütülen “Bolu Merkez, İlçe ve Köylerindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları” Projesi çerçevesinde, Mudurnu merkezde; Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresi ve halk arasında Abdurrahim Tırsî Mezarlığı olarak anılan hazirede bulunan, içlerinde yukarı sözü edilen kişilerin mezar taşlarının da bulunduğu taşlar; mezar taşı tipleri, başlık tipleri, bezeme özellikleri ve kitabelerinin konuları açısından değerlendirilmiştir. Projede Dr. Turgay Yazar, Dr. Bilge Kaya Yiğit, Mimar Pınar Doğan Oraklı ve Sanat Tarihçi Serpil Pınarlı Unkar görev almıştır. Kendilerine katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Bu çalışma çerçevesinde ele alacağımız mezar taşlarından 21'i Büyük Cami Mahallesi Sivricealtı Sokakta bulunan ve Halk arasında Kanuni Sultan Süleyman Camii, mezar taşı kitabelerinde ise Cami-i Cedid (Yeni Cami) adıyla anılan camiinin avlusundadır (Resim-1). En erkeni 1764-65, en geçi ise 1910-11 tarihli olan taşlardan 16'sı baş, 5'i ise ayak taşıdır. Baş taşlarından 2'si XVIII., 10'u XIX., 2'si XX. Yüzyıla aittir. 2 taşın tarihi ise tam olarak okunamamaktadır.

Yüzyıl	XVIII	XIX	XX	Tam olarak okunamayan
Sayı	2 (KCH 2, 5)	10 (KCH 9, 3, 12, 10, 6, 1, 8, 11, 7, 15) ¹	2 (KCH 17a,18a)	2 (KCH 4, 19a)

¹ Baş taşları kronolojik olarak sıralanmıştır.

Camii avlusunun güney ve batısına iki ayrı grup olarak yerleştirilmiş taşlar sonradan düzenlenmiş görünümü vermektedir (Resim-2). Avlunun güneyinde iki sıra halinde yan yana dizilmiş 12 baş taşı (KCH 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12) ile 2 başlık (KCH 13, 14), batısında ise 4'ü baş (KCH 16, 17a, 18a, 19a), 4'ü ayak (KCH 17b, 18b, 19b, 20) olmak üzere toplam 8 mezar taşı bulunmaktadır. Bu kısımdaki mezar taşları beton harçla sıvanmış veya beton dökülerek sınırları belirlenmiş 4 kabirin baş ve ayak uçlarındadır. Ayrıca, yeni 3 kabir ile Şeyh Fahreddin-i Rumî'ye ait sonradan düzenlenmiş ve etrafı çevrilmiş bir kabir de burada yer alır (Resim-4). Kabrin Türkçe kitabesinde "Fahreddin-i Rumi, Tarikatı Zeyniyeden olup Yıldırım Beyazıt Devrinde irşatla meşgul olmuştur." yazmakta ve H. 884 yani M. 1460'da Mudurnu'da vefat ettiği belirtilmektedir. Kabire Türkçe bir kitabe konmuş olması baş ve ayak taşlarının zamana yenik düşerek ortadan kalktığını veya bir yerden başka yere taşınırken kaybolduğunu akla getirmektedir. Nitekim halkın verdiği bilgiye göre Yıldırım Bayezid Camiinin haziresinde bulunan Fahreddin-i Rumi Hazretleri ile Halveti Tarikatının şeyh ve müritlerine ait kabirlerin büyük bir kısmı sonradan Kanuni Sultan Süleyman Camii avlusuna nakledilmiştir.

Avlunun güneyindeki 12 baş taşından 10'unun Yeni Cami imam ve hatipleri ile yakınlarına ait olduğu tespit edilmektedir (Resim-3). Bunlardan 3'ü, aynı zamanda İmamzade sülalesinin mensupları olan Abdi İmamzade Abdullah Efendi'nin oğlu Hafız Ahmed Efendi (KCH 2), onun torunu Hafız Mehmed Efendi (KCH 1) ve yine aynı Camide hatiplik yapan bir başka Abdullah Efendi'dir (KCH 9). Adı geçen ikinci Abdullah Efendi'nin karısı Hatice Hatun (KCH 3), kızları Afife (KCH 12) ve Hatice hanımların (KCH 6) mezarları da bu hazirededir (Resim-11). Yine aynı şekilde Yeni Câmî Hatibi Molla Mustafa (KCH 8) ile karısı Emine Hatun (KCH 19) ve oğlu Mahmud da (KCH 10) burada gömülmüştür. Yeni Cami de Hatipliğin silsile yoluyla devam ettiği, hem buradaki mezar taşı kitabelerinde yer alan kimlik bilgilerinden, hem de biraz önce sözü edilen Molla Mustafa'nın mezar taşındaki "Molla Abdullah oğlu silsilesiyle Cami-i Cedid'de hitabet eden Mustafa Efendi" (KCH 8) ifadesinden anlaşılmaktadır.

Avlunun güneyinde bulunan ve Yeni Caminin imam ve hatiplerine ait olan söz konusu taşlar dışındaki 2 taştan birisi Mudurnu eşrafından Paşa Beyzâde El-Hâc İbrahim Bey'e (KCH 7), diğeri ise Mudurnu nâibi Erzincanlı Dervîşzâde Seyid Ahmed Rifat Efendi'nin oğlu Seyyid Osman Kâmil Efendi'ye aittir (KCH 11).

Camiinin batı cephesine dayanmış olarak duran Halvetî tarikatı mensuplarından Yılandillizâde Hacı Mehmed Efendi'nin mezar taşı Polis Lojmanları civarında bulunmuş 2007 yılına kadar Yıldırım Bayezid Hamamı avlusunda muhafaza edilmiş ve sonradan buraya getirilmiştir (KCH 15).

Avlunun batı kısmında bulunan 5 kabirden 3'nün baş ve ayak taşları tam olup diğeri 2'sinden 1'nin baş, diğerrinin ise ayak taşı mevcuttur. Yeni Câmî Hatibi Molla Mustafa'nın eşi Emine Hatun'ununki (KCH 19a) dışında hem biçimsel özellikleri hem de kitabe metinleri bakımından avlunun güney kısmındakilerden farklılık gösteren bu taşlardan biri telgraf müdürü Mehmed Hamdi Efendi'nin zevcesi [Hat]ice Hanım'a (KCH 17a), diğeri Mudurnu şehri eşrafından Hacı Tevfik Efendi'ye (KCH 18a) aittir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan diğeri 9 mezar taşı ise yine Büyük Cami Mahallesinde, Mudurnu Irmağının karşı kıyısında, Tekkeliler Konağı'nın güneybatısındaki bir evin bahçesinde bulunur. Halk arasında Abdurrahim Tırsî Mezarlığı ya da Şehitlik diye anılan haziredaki mezar taşlarından 4'ü baş, 5'i ayak taşıdır (Resim-5, 6). Bunlardan tarihli olan 3'ü 1815, 1824 ve 1874 yıllarına aittir (ATM 2a, 6, 4a). Burada bulunan Abdurrahim Tırsî'nin kabrinden geriye ise, beton bir ayak üzerine oturtulmuş bir mezar kitabesi kalmıştır (ATM 1a). Değerli araştırmacı Dr. Müjgan Cumbur'un tarihi kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre 1520 yılında vefat eden Abdurrahim Tırsî İznik'te şeyhinin yanına defn olunmuş; vefatına Allah'ın birliğine ulaşmak anlamında ebce hesabıyla vuslat-ı vahdet tamlaması tarih düşülmüştür. Bu durumda buradaki kabrin bir makam mezarı olduğu anlaşılmaktadır (Cumbur 2007: 24). Diğeri taşlardan biri yine beton bir ayak üzerine oturtulmuş Nakşibendi tarikatına mensup bir Seyyid'e ait 1874 tarihli kitabedir (ATM 4a). Diğeri iki mezar taşından biri Keskinzade Müftü Efendi'ye (ATM 2a) diğeri ise Paşazadelerden Âdile Hanım'a aittir (ATM 6) (Resim-12).

MEZAR TAŞI TİPLERİ

A- ÖN YÜZ GÖRÜNÜŞLERİ İTİBARIYLA MEZAR TAŞI TİPLERİ

Mezar taşı tipleri belirlenirken, mezar taşının başlıklı olup olmamasını, gövde kesitini ve ön yüz görünüşünü esas alan bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Ön yüz görünüşleri itibarıyla mezar taşları sınıflandırılırken 30 baş ve ayak taşından 1'i (KCH 6) gövdesinin üst bölümünün kırık olması sebebiyle dışarıda bırakılmış ancak boyun kısmından itibaren kırık olan ve gövdenin bir boyunla başlığa bağlandığı anlaşılan 1 baş taşı da (KCH 5) ana grubu belli olduğu için erkek başlıklılar dahil edilmiştir. Ön görünüşleri itibarıyla ele alınan 30 mezar taşından 29'u dikdörtgen, 1'i ise yuvarlak, gövdelidir.

I- Başlıklı Taşlar

a. Erkek Başlıklılar: 30 mezar taşından 11'nin erkek başlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 10'nun başlıkları mevcut olup (ATM 2a, KCH 1, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 18) 1'nin başlıklı olduğu boyun kısmının varlığına dayanılarak kabul edilmiştir (KCH 5). Bu taşlardan 1'i XVIII. yüzyıla, 9'u XIX. yüzyıla, 1'i ise hemen XX. yüzyıl başlarına aittir (Resim-7).

b. Kadın Başlıklılar: Mudurnu merkezde bulunan 30 mezar taşından sadece 1'i kadın başlıklıdır. Duvak başlıklı olan bu taş 1812-13 yılındandır (KCH 12).

II. Tepelikli Taşlar:

a. Kemerli Tepelikliler:

a.1. Sivri Kemerli Tepelikliler: Taşın üst kısmı sivri kemer şeklinde sona ermektedir. Bu tür baş taşlarında genellikle sadece yazı yer alır (KCH 16).

b. Üçgen Tepelikliler: Baş (KCH 3, 19) ve ayak taşlarında, taşın üst kısmı üçgen şeklinde sona ermektedir. Üçgen tepelikler daha çok ayak taşlarında kullanılmıştır. Mudurnu örneklerinde bu tip tepeliği olan ayak taşlarından hiçbirinin gövdesi bezeli değildir (ATM 1b, 2b, KCH 17b, 18b, 20) (Resim-8).

c. Bitki Tepelikliler: Taşın üst kısmı bitki motifi ile taçlandırılmıştır. Örneklerden üçünde de bitki tepelik gövdenin üstüne eklenmiş görüntüsü vermektedir (ATM 6, KCH 17b, 19b).

d. Yıldız Tepelikliler: Mudurnu mezar taşları içinde yıldız tepelikli tek örneğe rastlanmıştır. Dikdörtgen gövdeli baş taşı, 16 kollu yıldız şeklinde bir tepelik ile sona ermektedir (KCH 17a) (Resim-9).

III- Belirsizler: Gövdesinin üst kısmı kırık olduğu için tipi belirlenemeyen 2 mezar taşı bu gruba dahil edilmiştir. Bunlardan 1'i baş, 1'i ayak taşıdır (KCH 6, ATM 4b).

B- GÖVDE KESİTLERİ İTİBARIYLA MEZAR TAŞI TİPLERİ

Mudurnu mezar taşlarında 7 kesit tipi ve bunlara ait alt tipler tespit edilmiştir (Resim-10). Tip 1'de taşın yan kenarları belirli bir kalınlık oluşturacak kadar dikey devam edip "Ω" harfine benzer bir form meydana getirmekte ve yarım daire şeklinde dışa çıkıntı yapmaktadır. Bu tipin tek örneği 1812-1813 tarihli duvak başlıklı bir kadın mezar taşıdır (KCH 12).

Tip 2'de taşın yan kenarı belirli bir kalınlık meydana getirecek kadar dikey devam ettikten sonra yay şeklinde içbükey bir kavis oluşturarak taşın düz arka yüzüyle birleşir. Taşa kalınlık sağlamak amacıyla, kavsin dikey olarak uzatıldığı örnekler de görülmektedir. Bu tip kesite sahip olan mezar taşları, kırık olduğu için başlık kısmının nasıl olduğu anlaşılamayan (KCH 6) ve bitkisel tepelikli olan birer örnek dışında (ATM 6) başlıklıdır ve Mudurnu mezar taşları içinde en yaygın kesit tipini oluştururlar (KCH 1, 2, 5, 7, 8, 10; ATM 2a).

Tip 3 ise, taşın yan kenarının belirli bir kalınlık oluşturacak kadar dikey devam ettikten sonra çapraz ve dikey olarak kırılıp düz arka yüzüyle birleşmesinden meydana gelir. Tek örneği Kanuni Sultan Süleyman Camii Hazinesi'ndeki başlıklı taşıdır (KCH 9).

Tip 4'de taşın yan kenarı belirli bir kalınlık oluşturacak kadar dikey devam ettikten sonra dışa doğru hafif kavis yaparak diğer yüzle birleşir. Mudurnu mezar taşlarında en sık rastladığımız ikinci kesit tipidir (KCH 4, 11, 15, 16, 17a-b, 19 b).

Taşın yan kenarlarının belirli bir kalınlık oluşturacak kadar düz devam ettikten sonra çapraz olarak kırılıp, taşın düz arka yüzüyle birleştiği örnekler ise, Tip 5 başlığı altında toplanmıştır. Örneklerin 4'ü de Kanuni Sultan Süleyman Camii Hazinesi'ndedir (KCH 3, 18 a-b, 19a).

Tip 6'da taşlar düzgün dikdörtgen kesitlidir. Bu tip altında ele alınabilecek 7 örnek vardır (KCH 20, ATM 1a-b, 2b, 3, 4a-b). Tip 7'de ise, taş daire kesitlidir ve tek örneği Abdurrahim Tirsî Mezarlığındadır (ATM 6).

MEZAR TAŞLARINDA BAŞLIK TİPLERİ

Kişinin toplum içindeki statüsünü ve farklı sosyal gruplara mensubiyetini gösteren başlıklar bu yönleri ile mezar sahibine ait önemli bilgiler veririler. Bu çalışmada H. Necdet İşli'nin "Osmanlı Serpuşları" isimli kitabındaki isimlendirmeler esas alınmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresinde bulunan başlıklı 10 mezar taşından 9'u erkek, 1'i kadın başlıklı, Abdurrahim Tırsî Mezarlığında bulunan 1taş ise erkek başlıklıdır. Bu başlıklardan erkeklere ait olan 4'ü nezkep, biri dolama destar, bir diğeri ise festir. Abdurrahim Tırsî Mezarlığında bulunan 1 mezar taşı ile Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresinde bulunan 3 mezar taşında ise tarikat başlıkları kullanılmıştır.

SÜSLEME

Çalışmamızın konusunu oluşturan 30 mezar taşından sadece 3'ü bezemelidir. Bu taşlardan biri baş taşı, diğer ikisi ise ayak taşıdır. Abdurrahim Tırsî Mezarlığında bulunan baş taşı Süleyman Hurşid Ağa'nın eşi Paşabeyzâdelerden Âdile Hanım'a, ayak taşları ise Yeni Câmi Hatibi Molla Mustafa'nın eşi Emine Hatun ve Telgraf müdürü Mehmed Hamdi Efendinin zevcesi [Hat]ice Hanım'a aittir. Söz konusu mezar taşlarında ağırlıklı olarak bitkisel bezeme kullanılmıştır. Bezemelerde kenger yaprağı, çiçek, gül, S şeklinde kıvrılmış olarak asma yaprağı ve üzüm salkımları, kıvrık dallar ve yaprakların yansıra vazo, bağ ve fiyonk motiflerine rastlanmaktadır. Kenger yaprakları 2 örnekte taşın üst kısmına yerleştirilmiş, birinin üzerinde yapraklarla bir dilim oluşturulmuş, diğerinde ise taşı taçlandıran kenger yaprağının üzerine gül ve çeşitli çiçekler yerleştirilmiştir. Bezemeli tek baş taşı örneğinde kitabe metninin etrafı vazodan çıkan kıvrık dal şeklinde biçimlendirilmiş asma yaprakları ve üzüm salkımlarından oluşan bir bordür ile kuşatılmıştır. Bezemeli taşlardan 1'i tarihsiz, 1'i XVIII. Yüzyılın diğeri ise XIX. Yüzyılın ilk yıllarına aittir. Yazılar 14 mezar taşında diyagonal veya yatay eksende gelişen şeritler halinde tasarlanmış, 6 baş taşında diyagonal, 8 baş taşında ise yatay yazı şeritleri kullanılmıştır.

MEZAR TAŞLARINDAKİ KİTABELERİN KONULARI

Çalışmamızda kitabe metinleri konularına göre; Kitabe Girizgâhları, İnsanlara Uyarı, Ölüm Haberi, Sebep Bildirme, Allah'tan Dilek, İnsanlardan İstek, Fatih İsteği gibi 7 başlık altında tasnif edilmiştir.

I. Kitabe Girizgâhları

Kanuni Sultan Süleyman Camii haziresinde ve Abdurrahim Tırsî Mezarlığında yer alan kitabeli 19 baş taşından 16'sında 5 farklı kitabe girizgâhına rastlanmaktadır. 3 taşta ise girizgâh ifadesi kullanılmamıştır. Bunlardan “Huve'l-Bâkî”, “Huve'l-Hayyü'l-Bâkî”, Huve'l-Hallaku'l-Bâkî ve “El-Bâkî” Allahın sıfatları, “Âh mine'l mevt” ise serzeniş olarak gruplandırılabilir. Kullanım sıklığı bakımından 6 kez ile Huve'l-Bâkî ilk sırada yer alır. Onu 4 kitabede karşımıza çıkan El-Bâkî, ardından 2 kez kullanılan Huve'l-Hayyü'l-Bâkî ve 1 kez kullanılan Huve'l-Hallaku'l-Bâkî kalıpları izlemiştir. Âh mine'l mevt kalıbı ise 2 kez kullanılmıştır. Ancak bu kalıpların kullanımında yüzyıllara göre belirli tercihler olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Sıklık Sayısı	Sıra No	Kitabe Girizgahı	Ölüm Tarihi
4	(KCH 8, 9, 15, 16, 17, 18)	Huve'l-Bâkî	1258/1842-1843, 1217/1802-1803, 1325/1908, 1328/1910-1911
2	(KCH 1, 2)	Huve'l-Hayyü'l-Bâkî	1232/1816, 1178/1764-1765
1	(ATM 2a)	Huve'l-Hallaku'l-Bâkî	1230/1815
5	(KCH 3, 6, 10, 19)	El-Bâkî	1179/1808-1809, 1231/1815-1816, 1228/1813, 1299/1882
3	(KCH 7, 11; ATM 6)	Âh mine'l mevt	1280/1864, 1274/1858, 1239/1824

II. İnsanlara Uyarı

Kitabeli 19 mezar taşından sadece 1'inde insanlara uyarı başlığı altında ele alabileceğimiz, dünyanın geçiciliğini edebi dille anlatan bir ifade kullanılmıştır (KCH18). XX. yüzyılın başlarına tarihlenen bu mezar taşında uyarı ifadesi kitabenin hemen başında yer almıştır.

Sıklık Sayısı	Sıra No	Uyarı İfadesi	Ölüm Tarihi
1	(KCH18)	Çün misâfirhânedir dünyâ hakikatte hemân Kimi gelir kimi gider devr ider durmaz cihân	1328/1910-1911

III. Ölüm Haberi

“Ölüm haberi”ne kitabeli 19 mezar taşından 7’sinde rastlanır. Şiir diliyle kaleme alınan bu bölümde haberin verilışı iki şekilde gerçekleşmektedir. Daha çok tercih edileni haberin ikinci bir şahsın ağzından duyurulmasıdır. Diğerinde ise, ölüm haberi mezar taşı sahibi tarafından verilir. En erkeni 1815-1816, en geçi 1910-1911 tarihli olan 7 mezar taşından 5’inde ilk (KCH 6, 8, 15, 17, 18), 2’sinde ise ikinci yöntem uygulanmıştır (KCH 1, 7). Bu kitabelerden 5’i XIX. yüzyıla, 2’si ise, XX. yüzyılın ilk 10 yılına aittir.

“Ölüm haberi”nin verilmesi kitabelerin farklı bölümlerinde yer almakla birlikte mevcut örnekler çerçevesinde değerlendirildiğinde tercih edileni girizgâh ifadesinin hemen altındadır (KCH 1, 6, 7, 15). Bir kitabede girizgâh ve kimlik bilgisinin (8), bir başkasında ise girizgâh, insanlara uyarı ve kimlik bilgisinin (18) ardından duyurulmuştur. Girizgâh ve Allah’tan dilekten sonra da ölüm haberinin verildiği bir örneğe rastlanır (S 7).

Bu ifadelerde, ölen kişinin her şeyden el çekip ebedi hayata göçtüğü, mal, mülk ve makamını geride bıraktığı (KCH 1,7), Cennet Bahçesine uçtuğu (S 6), fani âlemden bâkî ya da ebedi aleme göç ettiği (KCH 8, 17) bildirilir. Kitabelerde 2’si dışında farklı ifadelere yer verilmesi ve kalıpların tercih edilmemesi, ölen kişi veya yakınlarının duyularının mezar taşına yansması olarak kabul edilebilir.

Sıklık Sayısı	Sıra No	Ölüm Haberi İfadesi	Ölüm Tarihi
2	(KCH 1, 7)	El çeküp bi'l-cümleden itdüm bekaya rihleti Terk idüp girüye mâl mülkü devleti	1232/1816, 1280/1864
1	(KCH 6)	Uçtu bağ-ı cennete..... Valideynin hasret kodu	1231/1815-1816
1	(KCH 8)	Fenadan bekaya eyledi rihlet	1258/1842-1843
1	(KCH 15)	Soyundu hırka-ı ârî Bulundu nezd-i kâmilde Girip deryâ-yı tevhîde Alaka yok bu sâhilde	1299/1882
1	(KCH 17)	1325 ıyd-ı adhâsının dördü dar-ı bekâyâ rihleti Otuz üç yaşında itdi nûş eccl şerbeti Dört yavrusuyla zevcine bıraktı firkati	1325/1908
1	(KCH 18)	Bildi dünyanın bekası olmadığın işbu zât Çekti fâniden elin âzim olup sûy-ı cinân İrtihâl-i târihi tevîk-i Hâlik bu sezâ	1328/ 1910-1911
1	(ATM 6)	Bî-karâr itdi nihâl-ı ömrümü bâd-ı eccl Hayflar kim tâzelik hâlinde oldum mübtelâ	1239/1824

IV- Sebep Bildirme

19 kitabeli baş taşından sadece Süleyman Hurşid Ağa'nın eşi Paşabeyzâdelerden Âdile Hanıma ait olan 1824 tarihli mezar kitabesinde (ATM 6) ölümün ansızın geldiği, doktorlardan vefa umdukça derdin arttığı ifade edilmiştir.

Sıklık Sayısı	Sıra No	Ölüm Sebebinin İfadesi	Ölüm Tarihi
1	(ATM 6)	Nagehân derde düştüm bulmadum aslâ deva Devâ füzûn oldu umdukça etibbâdan vefâ	1239/1824

V- Allah'tan Dilek

Kitabeli olan 19 mezar taşından 4'ünde "Allah'tan dilek" ifadesi kullanılmıştır. Bu kitabelerin tümünde Allah'ın yardımı, kabrin cennet bahçesi gibi olması, gece gündüz huri ve gılmanların hizmet etmesi gibi dilekler kişinin kendi ağzından değil de ikinci şahısların onlara duası şeklinde ifade edilmiştir. Allah'tan dilek ifadeleri arasında "İde kabrini

Hak ravza-i cennet” kalıbı çok az değişikle de olsa 4 kitabede 3 ayrı şekilde karşımıza çıkmaktadır (KCH 1, 8, 17). Bunlardan 2’sinde, bu dileğin peygamber efendimiz hürmetine istendiği aynı kalıpla dile getirilmiştir (KCH 1, 17).

Allah’tan dilek ifadelerinin kullanıldığı 4 mezar taşı kitabesinden 1’i XVIII., 1’i XIX. yüzyıldan, 2’si ise XX. yüzyıl başlarındandır (KCH 1, 8, 17, 18). Bu ifade kitabelerden 2’sinde girizgâhın hemen altında (KCH 1, 17) diğer 2’sinde ise kimlik bilgisi ve ölüm haberinin ardından 3. sırada yer almaktadır (KCH 8, 18). Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresi’ndeki mezar taşları çerçevesinde değerlendirildiğinde konu sıralamasında “Ölüm Haberi”nin 7 kitabe ile ilk, “Allah’tan Dilek” ifadesinin ise 4 kitabe ile ikinci sırada yer aldığı tespit edilmektedir.

Sıklık Sayısı	Sıra No	Allah’tan Dilek İfadesi	Ölüm Tarihi
1	(KCH 1)	Yâ İlâhî ol mübarek ism-i pâkin izzeti Hem resûlün fahr-ı âlem şâh-ı kevneyn hürmeti Eyle kabrin ravza-i cennet yâ İlâhe’l-âlemîn Gice gündüz eylesinler hûr u gılman hizmeti	1178/1764-1765
1	(KCH 8)	İde kabrini Hak ravza-i cennet	1258/1842-1843
1	(KCH 17)	Yâ İlâhî ol mübarek ism-i pâkûn izzeti Hem resûlün fahr-ı âlem şâh-ı kevneyn hürmeti Eyle müzeyyen ravza-i cennet yâ ilahe’l-âlemîn Gece gündüz eylesünler hûr u gılman hidmeti	1325/1908
1	(KCH 18)	İrişe Tevfik’e tevfik-i Hüdâ-yı müsteân Allah veliyy u tevfik ni’me’r-rızk	1328/1910-1911
1	(ATM 2a)	Meskenime kıl lutfile Huda dârü’s-selâm Eyle handân bu fakîri Cürmümü afv eyle ilâhi cümleden sensin rahûm	1230/1815

VI. İnsanlardan İstek

“İnsanlardan istek” kitabeli 19 mezar taşından 2’sinde kabir ziyaretine gelen dostların ruhları için Kulhüvallâh âyetini okumalarını istemek şeklinde, aynı kalıp ile kullanılmış ve konu olarak girizgâh ve ölüm haberinin ardından 3. sırada yer almıştır. Ancak, bazı mezar taşı kitabelerinde kalıplar halinde karşımıza çıkan ve ruhuna gönderilecek “Fatıha”dan önce dirileri kabir ziyaretine davet eden herhangi bir ifadeye bu mezar taşlarında rastlanmamıştır.

Sıklık Sayısı	Sıra No	İnsanlardan İstek	Ölüm Tarihi
2	(KCH 1, 7)	Kim gelüb kabrim ziyaret iden ihvan Okusunlar rûhum için Kulhüvallâh âyeti	1232/1816, 1280/1864
1	(ATM 6)	Kim gelüp bir ziyâret eyleyen ihvanımız Cennet-i a'lâ ide makamını onun Hallak	1239/1824

VII. Fatiha İsteği

Kitabe metninin sonunda tarihten önce yer alan ve mezar taşı kitabesini okuyan kişiyi ölünün ruhu için Fatiha okumaya davet eden bölüm ise, 16 kitabede 6 farklı kalıpla ifade edilmiştir. 1 mezar taşında, taş, beton harca gömüldüğü için bu bölüm görünmemekte (S 16), 2'sinde ise taşın bu kısımları kırık olduğu için sadece "ruhuna" ibaresi okunabilmektedir (S 6, 12). Fatiha isteme ifadesinde "Ruhuna fatiha" kalıbı 7 örnekle ilk sırada yer almakta, onu 5 örnekle "Ruhıyçün el-fatiha" kalıbı izlemektedir. Ardından 1'er örnekle "Ruhuna el-fatiha", "Ruhıyçün rızaen li'llahil fâtiha", "el-fatiha" kalıpları gelmektedir. Diğer kitabe metinlerine göre farklılık gösteren tek örnekte ise daha önce Bolu ve çevresindeki mezar taşlarında karşılaşmadığımız "Ruhuna eyleyin Fatiha hediyesi" ibaresi dikkati çekmektedir.

Sıklık Sayısı	Sıra No	Fatiha İsteği	Ölüm Tarihi
5	(KCH 1, 2, 7, 15, 18)	Ruhıyçün el-fatiha	1232/1816, 1178/1764-1765, 1280/1864, 1299/1882, 1328/1910-1911
1	(KCH 11)	Ruhuna el-fatiha	1274/1858
7	(KCH 3, 5, 8, 9, 10, 19, ATM 6)	Ruhuna fatiha	1223/1808-1809, 1179/1765-1766, 1258/1842-1843, 1228/1813, 1239/1824
1	(ATM 2a)	Ruhıyçün rızaen li'llahi fâtiha	1230/1815
1	(KCH 17)	Ruhuna eyleyin Fatiha hediyesi	1325/1908
1	(ATM 1a)	İde bir fatiha ihsan	-

SONUÇ

Bu bildiride, 21'i Kanuni Sultan Süleyman Camii haziresinde, 9'u ise Abdurrahim Tırsî Mezarlığı ya da Şehitlik diye anılan hazirede bulunan toplam 30 mezar taşı incelenerek değerlendirilmiştir. Bu taşlardan 20'si baş, 10'u ayak taşıdır. 19 kitabeli baş taşından, 13'ü erkeklere, 6'sı ise kadınlara aittir. Bu taşlardan en erken tarihli Abdurrahim Tırsî'ye ait olan ve ebce hesabı ile 1520 tarihi düşüleni, en geçi ise 1910-11 yıllarına ait olanıdır. Kitabelerden 1'i XVI. Yüzyıla, 2'si XVIII. Yüzyıla, 13'ü XIX. Yüzyıla, 2'si ise XX. Yüzyıl başlarına tarihlenmekte olup, 1'nin tarihi okunamamaktadır. Dönemin tarikat uluları ve ulemalarından Şeyh Fahrettin-i Rumi'nin kabri de buradadır. Mezar taşları Yeni Camii'nin imam ve hatipleri ile onların yakınlarına, yöneticilere, tarikat ehli ve şehrin ileri gelen ailelerine mensup kişilere aittir.

Mezar taşları ön yüz görünüşleri, gövde kesitleri, başlık tipleri, süslemeleri, malzeme ve teknik özellikleri ve kitabe metinlerinde işlenen konuları itibariyle bölgede bulunan diğer Osmanlı Dönemi mezar taşları ile benzerlik göstermekle birlikte özellikle Yeni Camii imam ve hatiplerinin kızları için yaptırılan mezar taşlarının daha küçük boyutlu ve özensiz olduğu, mermer değil taş malzeme kullanıldığı ve kitabe metinlerinde de ayrıntı bulunmadığı tespit edilmektedir. Mezar taşları; başlıklı taşlar, tepelikli taşlar, belirsiz olanlar olarak üç ana gruba ayrılmış, gövde kesitleri itibariyle 7 ana tip ve bunların alt tipleri belirlenmiştir. Başlıklı olan 11 mezar taşından 10'u erkek 1'i kadın mezar baş taşı olup 4'ü nezkep, 4'ü tarikat başlığı, 1'i destar dolama, 1'i fes ve bir diğeri ise duvak başlık şeklindedir. Bezeme sadece 1'i baş, 2'si ayak taşı olan 3 taşa kullanılmış olup yapıldıkları dönemin üslup özelliklerini yansıtır.

Mezar taşı kitabelerinin daha az olmak üzere bir kısmında sadece ölen kişinin kimlik bilgileri ile ruhuna fatiha isteği yer alırken, bazılarında dünyanın gelip geçiciliği, insanların ölüm karşısındaki çaresizliği şiirsel bir dille ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

- CUMBUR, Müjgan, "Mudurnu'nun Eski Şairlerinden Unutulmuş Büyük Mutasavvıf Davud-i Halveti Hazretleri", *Mudurnulular Derneği Bülteni*, Yıl: 1, Sayı: 1 (Kasım 2006), s. 19.
- CUMBUR, Müjgan, "Abdurrahim Tırsı", *Mudurnulular Derneği Bülteni*, Yıl: 1, Sayı: 2 (Haziran 2007), s. 24-25.
- ÇAL, Halit, "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XXX, s. 307-395.
- ERGÜN, Sadettin Nüzhet, "Abdürrahim Tırsî", *Türk Şairleri*, İstanbul, 1935-1946, Cilt: 1, s.243-247.
- Geçmişten Günümüze Mudurnu*, (Hazırlayanlar: Mehmet Kurt, Nevzat Yanık, Fikri Borazancıoğlu, İsmail Eskioğlu, Mustafa Tenekeci, Mehmet Tunçkol, Kamuran Esen, Orhan Ören, Zehra Tiryaki, Yunus Can, Yavuz Acar, İstanbul, 1994.
- Mudurnu, Mudurnu'da Gezi, Ahilik Kültürü, Evliyalar Turizm ve Seyahat Rehberi*, Mudurnu Şeyh-ül İmran Kültür ve Tanıtma Vakfı Kültür Yayınları Serisi-1, Bolu, 2006.
- MÜDERRİSOĞLU, Fatih, "Erken Osmanlı Döneminde Bir Şehzade Yerleşimi: Mudurnu", *Mudurnulular Derneği Bülteni*, Yıl: 3, Sayı: 3 (Haziran 2008), s. 10-13.
- ÖNAL, GÜRAY, "Mudurnu'da Yetişen Bir Vezir-i âzam (Başbakan) Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *Mudurnulular Derneği Bülteni*, Yıl: 4, Sayı: 4 (Haziran 2009), s. 19-21.
- TÜTÜNCÜ, Zekiye, "Bolu İli ve İlçelerinde Bulunan Ziyaret Yerleri", *Bolu, Bilim Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2 (Yaz 1998), s. 39-40.
- YASA, Azize Aktaş-YİĞİT, Bilge Kaya, YAZAR, Turgay, "Bolu Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları, Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Bolu, 2011, s. 69-108.
- YİĞİT, Bilge Kaya, "Bolulu Divan ve Tasavvuf Şairleri", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Güz 2013), Cilt: 13, Yıl: 13, s. 301-324.

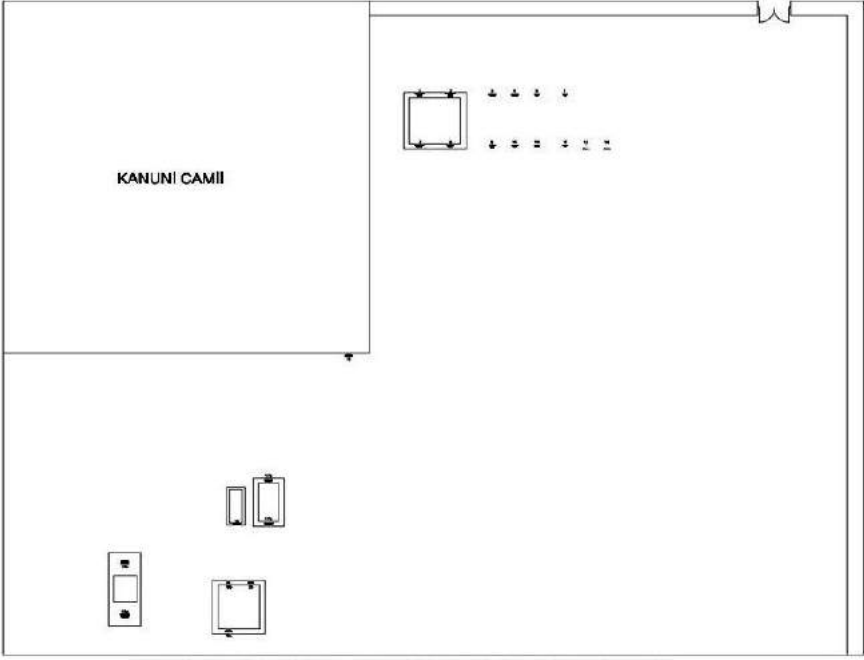
RESİMLER

Resim-1 Kanuni Sultan Süleyman Camii

Resim-2 Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresi güney kısmı

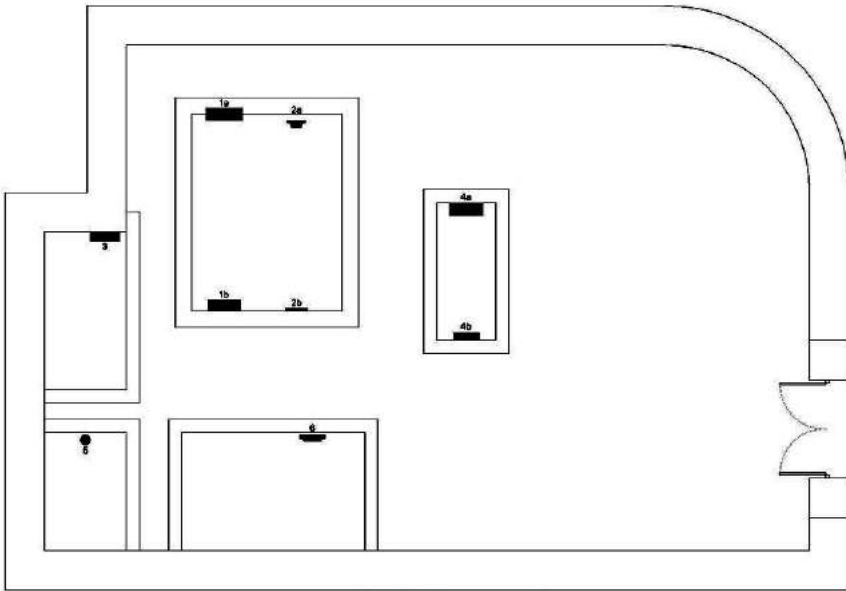
Resim-3 Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresi vaziyet planı

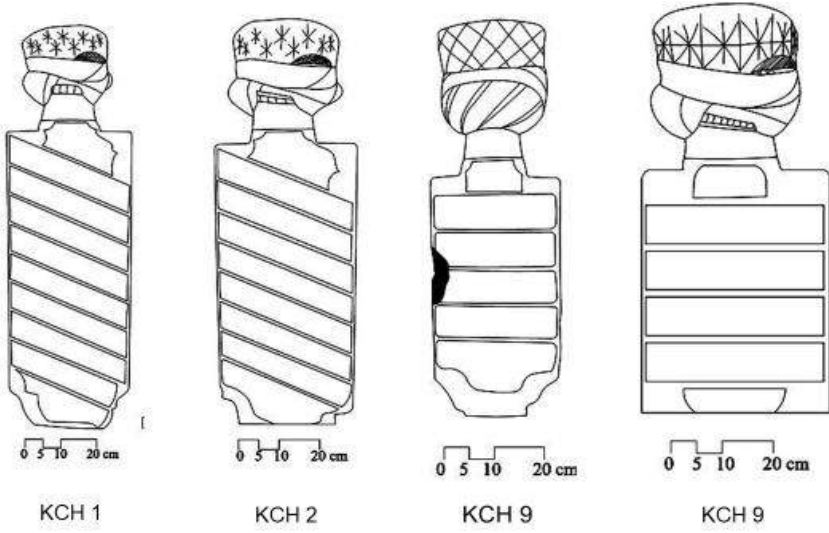
Resim-4 Kanuni Sultan Süleyman Camii Haziresi güney kısmı ve Fahreddin-i Rumi'nin mezarı

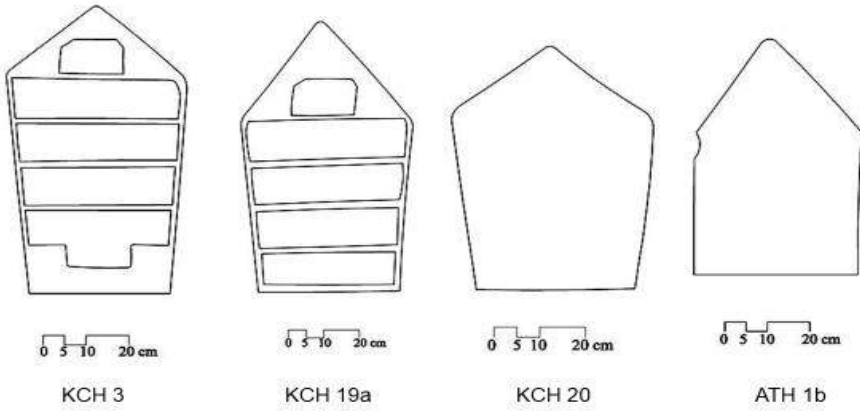
Resim-5 Abdurrahim Tırsî Haziresi

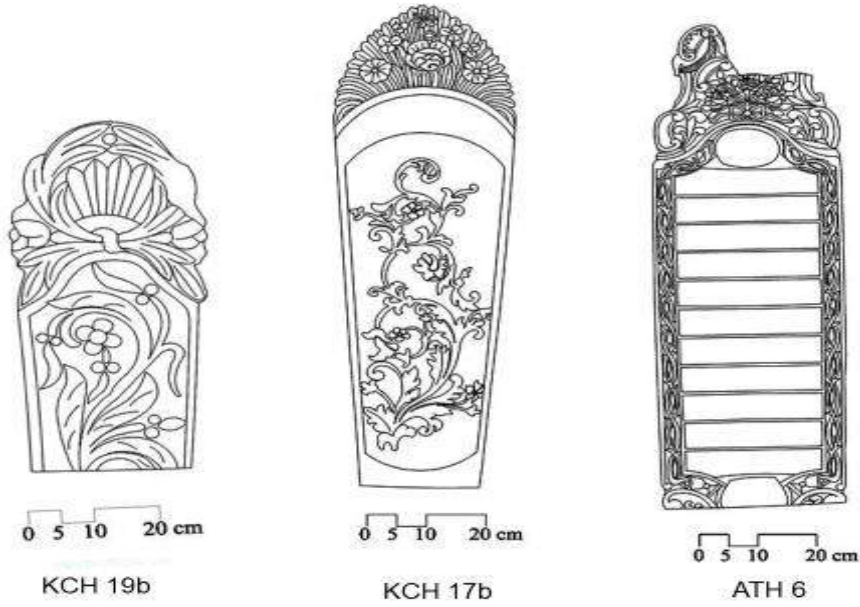
Resim-6 Abdurrahim Tırsî Haziresi vaziyet planı

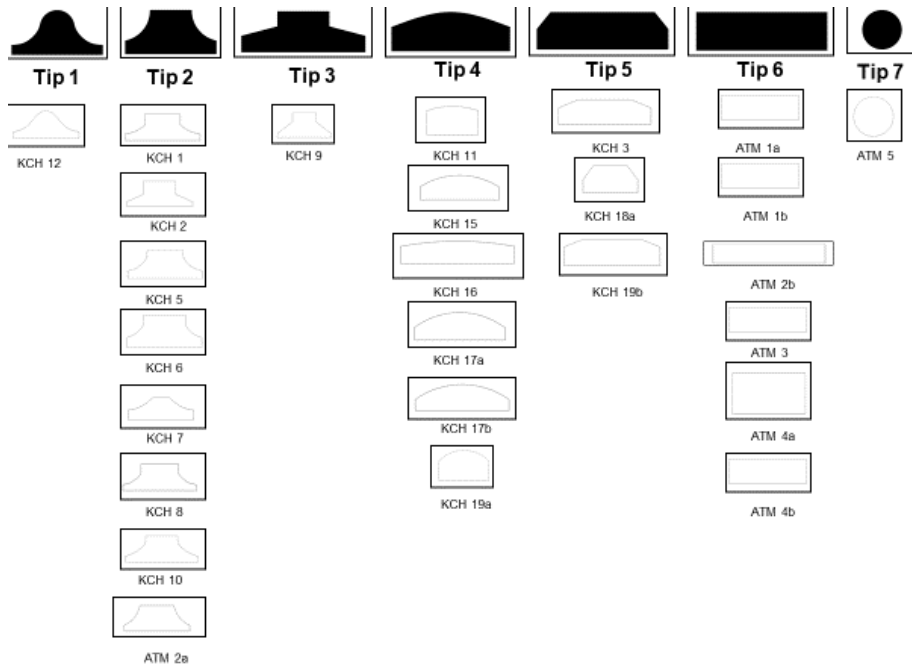
Resim-7 Erkek başlıklı mezar taşları

Resim-8 Üçgen tepelikli mezar taşları

Resim-9 Yıldız tepelikli mezar taşları

Resim-10 Kesit tipleri

Abdullah Efendi
1217/1802-1803
(KCH 9)

Eşi Hatice Hatun
1223/1808-1809
(KCH 3)

Kızı Afife Hanım
1227/1812-1813
(KCH 12)

Kızı Hatice Hanım
1231/1815-1816
(KCH 6)

Resim-11 Yeni Cami-i Şerîfi Hatibi Abdi İmamzâde Abdullah Efendi ile
Karısı ve Kızlarının Mezar Taşları

Abdurrahim Tîrsî Hazretleri (ATM 1a)

Şehri Seyyid 1874 (ATM 4a)

Keskinzade Müftü Efendi
1815 (ATM 2a)

Adile Hanım
1874 (ATM 6)

Resim-12 Abdurrahim Tîrsî Mezarlığı'nda Bulunan Mezar Taşları

Türk Dünyasında Mezar Yapıları Mezarlıklar ve Mezar Taşları

*Hasanov Elnur Latifoglu
Ganja Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences,
Ganja, Azerbaijan*

Importance of ornamental compositions in research of ancient graves
(Based on samples of Sabizkar graves in Ganja)

Key words: graves, ornaments, carpets, Azerbaijan, Ganja

Have been investigated the local ornamental compositions as an important source in research of ancient graves based on samples of Sabizkar graves in Ganja. In this academic work ornaments on traditional carpets, metal samples, epigraphic monuments were investigated on the basis of multidisciplinary methods.

Ganja is one of the most ancient cultural centers of our country. Azerbaijan is located on the border of Europe and Asia and has good natural geographical conditions – a mild climate, fertile lands, natural underground and over ground resources.

This land is recognized to be one of the most ancient centers of civilizations. Two million years ago there were necessary conditions on these lands for the primitive man's living, creation, evolution and progress.

The ancient city – Ganja is one of the first centers of urban civilization (urbanization) not only of the Muslim East, but whole of the World.

This ancient cultural and scientific center – Ganja city has more than 4000 years old and here there is one of the main and ancient historical-architectural monuments of Muslim East civilization – Sabizkar. Sabizkar grave-yard is recognized as one of the basic symbols of city.

At this monument were found some important historical sources – epitaphes. Sebzikar was completely built in the end of XVII century – the beginning of XIX century.

This main historic-cultural complex has more than 500 years old. But in XVII-XVIII centuries there were built a mosque, some temples and other constructions.

On the territory of the ancient historical and architectural complex of modern times to store more than 100 ancient and unique tombstones. These tombstones are mausoleums Serdabe (local sarcophags).

During the centuries many visitors, guests from different parts of Azerbaijan, also from the other Muslim countries visit Ganja Sabizkar monument (grave-yard).

SARAYBOSNA FERHADİYE CAMİSİ HAZİRESİNDE BULUNAN MEZAR TAŞLARI

Öğr. Gör. Dr. Filiz CANYURT²

ÖZET

Mezar taşları, ait oldukları dönemlerin sosyal ve kültürel durumları hakkında bilgi verdikleri için Türk-İslam Sanatı içerisinde yer alan önemli kaynaklardandır. Anadolu’da olduğu gibi Balkan coğrafyasında da yoğun bir biçimde mezar taşları ile karşılaşmak mümkündür.

Araştırmamızın konusunu oluşturan hazire içerisinde 22 mezar bulunur. Bu mezarlardan 14’ü erkek, 6’sı kadın mezarıdır. 2 mezarda ise baş ve ayak taşları yıpranmış olduğu için kimliklerini belirlemek mümkün olmamıştır.

Baş ve ayak taşı olarak ele alınan örnekler gövde tiplerine, süsleme türlerine ve mezar tiplerine göre incelenmiştir. Kitabeleri okunan taşların ölçüleri alınıp, fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Taşlar Anadolu örnekleri ile süsleme, gövde ve başlık türleri ile mezar tipleri bakımından karşılaştırılarak benzer ve farklı özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezar Taşı, Balkan, Türk-İslam Sanatı

ABSTRACT

Tombstones are important sources among the Turkish-Islamic art fort he reasons of presenting data about the social and cultural life of the period they belong to.

There are 22 tombstones at the cemetery of our research. Of these 14 belong to men, and 6 to women. 2 of them couldn’t be identified

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

because of being damaged. By handling them as head and foot Stones we have examined the tombstones by their body types,decorating styles, and grave types.

The tombstones whithreadable inscriptions were measured and photographed. After their documentation we have made comparisons with Anatolian samples in terms of decoration, body and head types. By doing so an attempt was given to put trough the similarities and differences between them.

Keywords: Tombston,Balkans, Turkish-İslamic Art.

GİRİŞ

Mezar taşları, ait oldukları dönemle ilgili tarihi, kültürel ve sosyolojik bilgiler vermesi bakımından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Gerek bulundukları coğrafi şartlardan gerekse, insanlar tarafından yapılan tahribatlar sonunda günden güne yok olan eserler arasındadır. Son dönemlerde özellikle bahçe düzenlemelerinde dekoratif unsur olarak mezar taşlarının kullanılması, bu önemli tarihi belgelerin kaybolmasına neden olmaktadır. Eserleri koruyabilmenin en önemli yolu elbette ki onları belgelemektir. Sistematik bir biçimde kayıt altına aldığımızda eserlerimizi korumuş ve yitip gitmesini engellemiş oluruz. Sanat Tarihi alanında bu konuda son zamanlarda pek çok çalışmalar yapılmaktadır.

Anadolu, mezar taşları konusunda oldukça zengindir. Bizim çalışma alanı olarak Balkan coğrafyasını seçmemizin nedeni ise, tarihte uzun bir dönem Osmanlı toprakları içerisinde olan bu bölgedeki eserlerimizi belgeleyerek bizden sonraki nesillere aktarabilmektir. Bosna-Hersek'te bulunan Osmanlı Dönemi mezar taşları, Anadolu örnekleriyle form ve süsleme açısından büyük benzerlikler sergilemektedir. Geleneği bu coğrafyada yansıtıyor olmaları bakımından oldukça önemlidir.

Bosna-Hersek'te Osmanlı Dönemi Mezar Taşları ile ilgili bu güne kadar kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Seid Traljić (Traljić 1940:192-210) ve Alija Bejtić (Bejtić 1952)'in çalışmaları ilk olmaları bakımından önemlidir. Müjezinoviç'in Bosna kitabeleri konusunda yapmış olduğu araştırma en kapsamlı çalışmalardandır (Müjezinoviç 1956). Ancak bu çalışmalarda eksik kalan kısımlar olmuştur. Genellikle kitabesi olanlar tercih edilmiş ve Anadolu örnekleri ile karşılaştırılma yapılamamıştır.

Boşdurmaz, çalışmasında üç şehirde belli başlı örnekleri seçerek değerlendirmiştir(Boşdurmaz 2003).

Osmanlı'nın Rumeli'ye olan ilk akınları Orhan Bey(1359) zamanında başlamıştır. Murat döneminde (1360-1389) Rumeli'deki topraklar genişletilmiştir. Bosna'nın fethi 1463 yılında Fatih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Saraybosna şehri uzun süre Bosna Sancağı'nın merkezi olmuştur. Haziresindeki mezar taşlarını konu edindiğimiz cami, ilk olarak 1561 yılında inşa edilmiş, 19. Yüzyılda geçirdiği yangından sonra yeniden yapılmıştır. Hazirede toplamda 23 mezar bulunmaktadır. 22 adet baş taşı,18 adet ayak taşı bulunur. 1 adet de sadece başlık günümüze ulaşabilmiştir. Baş taşlarından 15'i erkek mezarına, 6'sı kadın mezarına aittir. Üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığı için 2'sinin kimliği belirlenememiştir.

Çalışma konumuzu oluşturan haziredeki mezar türlerine bakıldığında iki tür mezar görülür.

1-Toprak Mezar: Baş ve ayak taşlarının doğrudan toprak üzerine dikilmesiyle oluşan mezar türüdür. İncelemiş olduğumuz hazirede içerisindeki 7, 12,13,14,15,16,17,18 numaralı örnekler bu gruba dâhildir. 14 numaralı örnek 1877, 16 numaralı örnek 1715, 18 numaralı örnek ise 1754 tarihli(Foto.1) Diğerlerinin üzerinde kitabe yer almadığı için tarihleri bilinmemektedir. Bosna mezar taşları ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında yaygın olarak kullanılan bir mezar tipi olduğu görülür. Bosna mezar taşları ile ilgili yapılan çalışmada 205 adet toprak mezar tespit edilmiştir (Boşdurmaz 2009 : 240-650). Bölgede genelde yoğun kullanılan bir türdür. Anadolu'ya baktığımızda pek çok örneğini görmek mümkündür.

2-Çerçeveli Mezar: Genellikle dört ayrı blok halindeki taşların dikedörtgen oluşturacak şekilde birleştirilmesiyle gerçekleşir. Yerden yükseklikleri 18 ila 28cm. Arasında değişen bu taşlar mezar üzerinde bir çerçeve oluşturur. İncelemiş olduğumuz haziredeki 14³ mezarda bu tür görülmektedir(Foto.2). Bosna mezar taşlarına baktığımızda bu tipin en yoğun Mostar şehrinde kullanılmış olduğunu görüyoruz(Boşdurmaz 2009 : 240-650). Bu bilgi çok sağlıklı bir veri sunmamaktadır elbette. Çünkü bölge ile ilgili yapılmış çalışmada taşların hepsi dahil edilmemiştir. Tezde ele alınan mezarlardan 22 tanesi çerçeveli mezar grubunda değerlendirilmelidir.

³ Örnek.Nu:1,2,3,4,5,6,9,10,11,19,20,21,22,23

Anadolu örneklerine baktığımızda Kastamonu'daki 83 mezardan 17 tanesinde (Canyurt 2007:157),Atabey Gazi Camisi ve Türbesi haziresinde bulunan 50 mezardan 11'inde (Çal 2008:4), Ferhat Paşa Camisi haziresindeki 106 mezarın 22 tanesinde bu tip görülmektedir(Gündoğan 2008).

Mezar Taşı Tipleri: Katalogda türlere kodlar verilirken mezar taşlarının yatay kesitte dikdörtgen olanlara D, kare olanlara K, çokgen olanlar Ç, yuvarlak olanlar ise Y harfi ile ifade edilmeye çalışılmıştır.

D-I-1: Gövdesi yatay dikdörtgen kesitli erkek başlıklı olan taşları bu grupta inceledik. 2 numaralı örnek dışında bu türe yer verilmemiştir. Üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığı için tarihi bilinmemektedir (Foto.3-5). Saraybosna şehir parkı içinde benzer bir örnek bulunur (N.Boşdurmaz:2009). Bu tip örneklerin üzerinde herhangi bir kitabeye yer verilmemiştir.

Giresun'da 241 erkek baş taşının 227'si bu grupta incelenmiştir (Çal-İltar 2011), Kastamonu Atabey Gazi Camisi haziresindeki 66 baş taşından 33'ü (Çal-Çal 2008:7), Göynük'teki 89 baş taşından 77'si(Çal 2007:298) bu türde yapılmıştır.

D-II-1: Bu grupta incelediğimiz taşların gövdeleri yatay dikdörtgen kesitli olup tepe kısımları üçgen şeklindedir. İncelemiş olduğumuz taşlardan 6 tanesi bu grupta değerlendirilmiştir. Bunlardan 10(1861) ve 11 (1841) numaralı örneklerin hem baş hem ayak taşları, 2 ve 14 numaralı örneklerin ise ayak taşları bu türdedir(Foto.6-9.).

Anadolu örneklerine baktığımızda Giresun'da 33(Çal-İltar 2011),, Göynük'de 31(Çal 2007:300), Kastamonu'da 473 mezar taşından 76'sı (Çal-Çal 2008:10), Trabzon'da 19. Yüzyıla ait 154 kadın baş taşından 16 (Ölçay 2004:208,211) tanesinin bu tipte olduğu görülür. Örneklerin çoğunluğu 19.yy.a tarihlenmektedir.

D-II-2: Gövdesi yatay dikdörtgen kesitli olan bu taşların tepelik kısımları sivri kemerlidir. Toplamda 4 taş bu grupta ele alınmıştır. Bunlardan 19 numaralı örneğin baş ve ayak taşı diğerlerinin ise sadece ayak taşıdır. İçlerinden sadece 14 numaralı (1877) örneğin tarihi bilinmektedir (Foto.10-12.).

Tepe kısmı sivri kemerli bu örnekler Anadolu'da da pek çok yerde kullanılmıştır. Örneğin; Giresun mezar taşları içerisinde 17(Çal-İltar 2011), Edirne Üç Şerefeli Cami haziresinde 5 (Arslan 2006:447), Kastamonu'da 473 mezar taşı içerisinde 52 tanesinde bu tip görülmektedir(Çal-Çal 2008:149). Beylikler dönemi mezar taşlarında da

yaygın bir tip olduğu belirtilen bu tür Osmanlı döneminde de yoğun olarak kullanılmıştır.

K-I-1: Gövdesi kare kesitli olup erkek başlığı bulunan mezar taşlarını bu türde ele aldık. Toplam 14 örnek bulunur⁴. Bunlardan 1 numaralı örnek 1755, 3 numaralı 1768, 9 numaralı 1745, 16 numaralı 1715, 18 numaralı 1754 ve 20 numaralı örnek 1833 tarihlidir. Diğer örneklerde kitabe bulunmadığı için kesin tarihleri bilinmemektedir (Foto.13-21.).

15-17.yüzyıllarda yaygın olarak kullanılan bir türdür. Balkanlarda 19.yüzyıla kadar kullanılmış olan bu tip Anadolu'da azalmakla birlikte kullanıldığı yerlerde olmuştur. Giresun mezar taşları içerisinde 7 örnek bulunur (Çal-İltar 2011:21), ve bunların en eskisi 1660 tarihlidir. Kastamonu genelinde bulunan 1960 mezar taşı içerisinde 26 (Çal 2005:616), Alanya Müzesi'nde bulunan 64 taştan 4 'ünde görülür((Diri 2008:88).

K-I-2: Bu grupta yine gövdesi kare kesitli, kadın başlıklı taşlar incelenmiştir. Toplamda 3 örnek bulunur. 7,12 ve 13 örnek numaralı bu örnekler kırık ve toprağa gömük oldukları için tarihleri konusunda bir bilgi bulunamamıştır(Foto22-24). Anadolu örneklerinde kare kesitli başlıklı tipler genellikle erkek baş taşı olarak kullanılırken Balkanlarda kadın baş taşı olarak da kullanılmıştır.

Ç: Gövdesi çokgen kesitli olan örneklerle bu ismi verdik. İncelemiş olduğumuz hazirede 10⁵ adet ayak taşı bu grupta değerlendirilmiştir. Aşağıdan yukarı doğru hafif genişleyen bu taşların üst kısımları da sivri bir biçim oluşturmaktadır. Çokgen adı altında incelediğimiz taşların hepsi sekizgen olarak düzenlenmişlerdir. Genellikle ayak taşlarında bu form uygulanmıştır. Üzerlerinde herhangi bir tarih bulunmadığı için tarihleme yapmak zordur(Foto.25-32).

Y: Gövdesi yuvarlak kesitli olan bu türde sadece bir örneğimiz bulunur.22 numaralı bu örnek bir ayak taşıdır ve tarihi bilinmemektedir. Giresun'da toplam 11 örnekte bu tip görülür. Bunlardan 7 tanesi baş taşıdır(Foto.33). Silindirik gövdeli mezar taşlarına en erken tarihli örnek olarak Selçuk İsa Bey Camisi haziresinde bulunan 1377 tarihli taş gösterilmektedir(Çal-İltar 2011:22), Kastamonu genelinde 1164 mezar taşından 256'sında (Çal 2005:616) kullanılmıştır.

⁴ Örnek Nu: 1,3,4,5,6,9,15,17,18,20,21,22,23

⁵ Örnek Nu: 1,3,4,5,6,7,9,16,18,23

Başlık Tipleri:

Tip 1: Dört örneğimiz bulunur. Başlık aşağıdan yukarı doğru genişlemektedir. Üst kısımda eni 34-38cm arasında değişirken yükseklikleri de 37 ile 40 cm. arasındadır. Dikey dikişli kavuğun üzerindeki sarık, kavuğu bütünüyle sararken üst bölümde dar bir şerit sarılmadan bırakılır. Bu şerit kavuğun ön tarafında V biçimi alacak biçimde aşağıya doğru genişleyerek bir yarık oluşturur. Kitabesi bulunan 1 ve 3 numaralı örneklerin Turnacıbaşı oldukları anlaşılmaktadır. 6 numaralı örneğin kitabesi silik durumdayken 17 numaralı örnek toprağa gömük olduğu için kitabesi görülememiştir(Foto.34-37).

Çatal Kalafat olarak da isimlendirilen başlık için İşli çalışmasında yeniçerilerin kullandığı en ihtişamlı başlıklardan biri olduğunu belirtir (İşli 2017). Bölükbaşları ve çorbacılar başta olmak üzere serturnacı, asesbaşları, cebecibaşı, arabacıbaşları gibi üst rütbelere sahip kişiler tarafından kullanılan bir serpuş türüdür.

Tip 2: Dilimler kavisli bir biçimde yapılmıştır ve yukarıdan aşağı doğru sarılmıştır. Sarığın dolandığı başlık yukarıda görünmektedir. incelemiş olduğumuz mezar taşları içerisinde 7 örnekte görülür (Örn. Nu:4,5,8,9,15,21,23. Foto38-44). Laqueur çalışmasında E-II tipi olarak isimlendirdiği bu başlıkların tüccar, zanaatkâr ve yeniçeri mezar taşlarında kullandığını belirtir.(Laqueur 1997: 148).

Tip 3: Dilimli olan başlık üst kısımda görünmektedir. Başlığın alt kısmı ise taşkın bir sarığa sahiptir. İnce dilimlerin kafes şekli verilerek sarılmasıyla oluşturulmuştur. Bu gruba dahil edebileceğimiz 20 numaralı örnek M.1833 tarihlidir. Müderris, hoca ve defteremini gibi meslek gruplarının bu başlığı kullandıkları belirtilir (Çal 1999:209). 1833 tarihli bu örneğimizde kitabesinde ulema olarak açıklanmıştır(Foto.45)

Tip 4: Bu türde başlık geniş altı dilimden oluşmaktadır. Kitabesi okunamaz halde olduğu için mesleği konusunda bilgi elde edilememiştir(Foto.46).

Tip 5: Tarikat başlığıdır. Başlık aşağıdan yukarı doğru daralmaktadır(Foto.47).

Tip 6: Kadın başlıklarını bu grupta ele aldık. Toplamda 3 örneğimiz vardır. Üst kısmı geniş olan feslerin alt kısımları boyuna doğru daralmaktadır(Foto.48-50). Anadolu'da kadın başlığı olarak oldukça kullanım alanı bulmuş olan bu türe Kastamonu'da 30 kadın baş

taşından 4'ünde(Canyurt 2007:175),Atabey Gazi Camisi Haziyesi'nde 2(Çal-Çal 2008:24) tane örnek bulunmaktadır.

Mezar Taşlarında Yazılar

Çalışma konumuzu oluşturan hazirede bulunan mezar taşlarından 9 tanesinde kitabe bulunur. Bunlardan 6 ve 18 numaralı örneklerin yıpranmış oldukları için kitabeleri okunamamıştır.

1 Başlangıç İfadesi:

A-Tanrının Sıfatları: 2 örnekte kullanılmıştır. Yoğun olarak kullanılan bir ifade türüdür. Giresun mezar taşları içerisinde 104 örnekte görülür(Çal-İltar 2011:52). Boyabat mezar taşları içerisinde 47'inde Tanrının sıfatlarına yer verilmiştir (Çal 2015:158).

Örnek Nu.	Tarih	İfade
10	1861	Hüve'l - Baki
11	1841	Hüve'l-Hallaku'l- Baki

B. Serzeniş: Ah mine'l-mevt kalıbı olarak karşımıza çıkan bu ifade 14 numaralı örnekte kullanılmıştır. Laqueur, ölümü güzel bir hayata geçiş kabul eden İslam anlayışından sonra bu serzenişin Batı etkisiyle ortaya çıkmış olabileceğini belirtir (Laqueur 1997:83).

Örnek Nu.	Tarih	İfade
14	1877	Ah mine'l-mevt

C. Dua: 3 örnekte dua kalıplarının kullanıldığı görülür. El merhum ve mağfur ile el-fatiha kalıbı kullanılmıştır.

Örnek Nu.	Tarih	İfade
3,20	1768,1877	El-fatiha
1	1755	Merhum ve mağfur

D. Sesleniş: diğer mezar taşlarından farklı olarak Boşnakça bir sesleniş ifade si olan Ey Dragi (Ey Tanrı),kalıbı kullanılmıştır. Mezar taşı kitabesinin diğer kısmı yine Arapça kalıpla devam ederken sesleniş kısmı Boşnakça olarak yazılmıştır.

Örnek Nu.	Tarih	İfade
9	1746	Ey dragi

2.Durum Bildirme: genellikle kişinin ölümünü çeşitli şekillerle ifade edildiği bu bölüm incelemiş olduğumuz mezar taşları içerisinde 3 örnekte kullanılmıştır.

Örnek Nu.	Tarih	İfade
1	1755	Bosna Ağası iken eyledi ah/ azm-ı gülşen saray-ı bağ-ı beka
3	1768	Terk-i can etti olup azem-i kurb-ı rahman / Bosna Ağası iken munsab-ı fani koyub/ oldu teyid ile tevcihe ona can-cenan
11	1841	Edüb rahlet-i civar-ı hasret-i hakka

3.Tanrıdan İstek: ölen kişiye Tanrının rahmet etmesi, suçunu bağışlaması ve cennete kabul etmesi için çeşitli isteklerin dile getirildiği bu bölüme 1 mezar taşında yer verilmiştir.

Örnek Nu.	Tarih	İfade
3	1768	Kabr-i agay-ı münevver ede mevla

4.İnsanlardan istek: Burada insanlardan istekte bulundukları bu bölüme 7 mezar taşında yer verilmiştir.

Örnek Nu.	Tarih	İfade
3,20	1768,1877	El- fatiha
1	1755	Ruhuna Fatiha
9	1746	Ruhuna el-fatiha
10,14	1861,1877	Ruhuçün el- fatiha

5.İsimler: Meslek, isim sülale adları gibi pek çok bilgiyi elde edebildiğimiz mezar taşları önemli birer yazılı belgedir. 7 baştaşı Ali, İbrahim, Mehmed, Nazif ve Süleyman isimleri kullanılırken, kadın isimlerinin geçtiği 3 mezar taşında Afife, Amine ve habibe isimlerine rastlanır.

Erkek İsimleri

Örnek Nu.	Tarih	isim
3	1768	Ali
14	1877	İbrahim
1,20	1755,1833	Mehmed
10,20	1861,1833	Nazif
20	1833	Süleyman

Kadın isimleri

Örnek Nu.	Tarih	isim
11	1841	Afife
14	1877	Amine
10	1861	Habibe

6.Meslek: 3 örnekte meslek olarak turnacıbaşı verilirken bir örnekte de ulema yazılıdır. Mezar taşlarının hepsinde kitabe olmadığı için meslekleri konusunda bilgilerimiz eksik kalmaktadır.

Örnek Nu.	Tarih	isim
1,3,9	1755,1768,1746	Turnacıbaşı
20	1833	Ulema

7. Lakap: İsim kadar kullanılan lakaplarda önemlidir. “Ağa” genellikle maddi durumları iyi olan nüfuz sahibi üst tabaka için

kullanılırken, “Efendi” müderris, hatip, imam ve bazı memurlar için kullanılan bir ünvandır.

Örnek Nu.	Tarih	isim
1,3	1755,1768	Ağa
9	1746	Çelebi
10,20	1861,1833	Efendi

Mezar Taşı ölçüleri:

Bosna mezar taşlarında yüzyıllara göre ölçülerdeki değişimi izlemek zordur. Genel olarak küçük boyutlarda yapılmışsalar da bölgeyi dolaştığınızda büyük ölçekli taşları görmekte mümkündür(Tablo1). Ayrıca taşların büyük bir bölümü toprak altında gömük vaziyette olduğu için alınan ölçüler toprak üstünde olan kısmı için geçerlidir. Kapsamlı bir kazı çalışması ve düzenleme gerektiren bu durumda ölçüler hakkında genelleme yapmak sağlıklı olmayacaktır.

Sonuç itibariyle incelemiş olduğumuz hazirede Hazirede toplamda 23 mezar bulunmaktadır. 22 adet baş taşı,18 adet ayak taşı bulunur. 1 adet de sadece başlık günümüze ulaşabilmiştir. Baş taşlarından 15’i erkek mezarına, 6’sı kadın mezarına aittir. Üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığı için 2’sinin kimliği belirlenememiştir. Kitabesi olan örneklerden 4’ü 18.yüzyıla (Örn.Nu.1,3,9,18), 4 tanesi de 19.yüzyıla tarihlenir (10,11,14,20). Kitabesi bulunmayan taşlar form ve işleniş bakımından diğer örneklerle ve Anadolu örnekleriyle karşılaştırıldığında 18.yüzyıl sonu ile 19. yüzyıla tarihlemek uygun olacaktır.

Sonuç itibariyle Saraybosna Ferhadiye Camisi Haziresinde bulunan mezar taşları gerek Anadolu ve başken örnekleri ile aynı özelliklere sahip olanlarının yanı sıra yerel üslubu da yansıtırıyor olmaları bakımından önemlidir. Anadolu’da 15 ve 16. Yüzyılda kullanılan mezar taşı formlarının Bosna coğrafyasında 19.yüzyıla kadar tercih edilen bir biçim olması geleneğe bağlılığın bir göstergesi olmuştur.

Foto.1 Toprak Mezar

Foto.2 Çerçeveli Mezar

Foto3 Örnek Nu.2

**Foto4.Saraybosna
şehir parkı
(N.Boşdurmaz:2009)**

**Foto5 1909 Saraybosna Hacı
Memi mescidi haziresi
(N.Boşdurmaz:2009)**

Foto 6. Ör.Nu:2

Foto.7 Ör.Nu: 10

Foto.8. Ör.Nu:11

Foto.9 Ör.Nu:14

Foto.10. Ör.Nu: 12

Foto.11 Ör.Nu:14

Foto.12 Ör.Nu:19

Foto.13 Örn.Nu: 1

Foto.14Örn.Nu:3

Foto.15
Örn.Nu:9

Foto.16Örn.Nu:16

Foto.17 Örn.Nu:18

Foto.18
Örn.Nu:20

Foto.19 Örn.Nu: 21

Foto.20 Örn.Nu: 22

Foto.21 Örn.Nu: 23

Foto.22 Örn.Nu:7

Foto.23 Örn.Nu:12

Foto.24 Örn.Nu:13

Foto.25 Örn.Nu:1

Foto.26 Örn.Nu:3

Foto.27 Örn.Nu:4

Foto.28 Örn.Nu:5

Foto.29 Örn.Nu:6

Foto.30 Örn.Nu:7

Foto.31 Örn.Nu:9

Foto.32 Örn.Nu:16,18,23

Foto.33 Örn.Nu:22

Foto.34 Örn.Nu:1

Foto.35 Örn.Nu:3

Foto.36 Örn.Nu:6

Foto.37 Örn.Nu:17

Foto.38 Örn Nu: 4

Foto.39 Örn Nu: 5

Foto.40 Örn Nu: 8

Foto.41 ÖrnNu: 9

Foto.42 Örn Nu: 15

Foto.43 Örn Nu: 21

Foto.44 Örn Nu: 23

Foto.45 Örn Nu: 20

Foto.46 Örn Nu: 18

Foto.47 Örn Nu: 2

Foto.48 Örn Nu: 7

Foto.49 Örn Nu: 12

Foto.50 Örn Nu: 13

Tablo 1: Mezar Taşı Ölçüleri

Tablo2: Mezar Taşı Kitabeleri

Örnk Nu:	Tarih	Baş Taşı Ölçüleri			Ayak Taşı Ölçüleri:			Mezar Ölçüleri			Başlık Ölçüleri	
		Yük:	En	Kalın.	Yük:	En	Kalın.	Yük :	En:	Boy:	En:	Boy:
1	1755	134	21	18	128	22	22	26	125	265	37	40
2	-	85	30	20	70	30	18	25	128	273	22	33
3	1768	87	18	17	110	23	23	25	127	270	32	34
4	-	78	16	16	107	23	23	23	140	228	29	24
5		88	20	17	72	22	22	20	130	215	39	23
6	?	74	20	20	50	23	23	18	115	240	35	38
7		32	13	13	63	21	21	-	-	-	17	16
8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	42
9	1746	95	19	19	150	23	23	20	106	265	37	32
10	1861	126	40	14	117	40	13	23	150	263	-	-
11	1841	108	37	14	102	37	14	23	104	255	-	-
12		55	14	14	52	23	24	-	-	-	21	28
13		27	18	18	25	24	9	-	-	-	25	16
14	1877	96	30	13	83	31	14	-	-	-	-	-
15	-	107	18	18	-	-	-	-	-	-	28	27
16	1715	40	19	19	60	20	20	-	-	-	-	-
17		49	17	17	-	-	-	-	-	-	34	34
18	1754	75	15	14	46	23	23	-	-	-	27	25
19		62	30	11	58	30	11	24	130	258	-	-
20	1833	115	19	19	-	-	-	21	128	239	-	-
21		63	17	17	-	-	21	21	209	148	28	36
22		40	19	19	60	20	20	19	126	269	-	-
23		60	17	17	52	21	21	20	148	209	-	-

*Baş ve ayak taşı ölçülerinin tamamı taşın kök kısmı hariç toprak üzerindeki ölçüleridir.

Örnek Nu	Tarihi	Kitabesi
1	1755	<i>Merhum / ve mağfur / Turnacıbaşı / Bosna Mehmet Ağa / Ruhuna / Fatiha / Sene 1169</i>
3	1768	<i>El-fatiha / Serturnayı katip divan-ı / Ali ağasını şir-i huda / Bosna Ağası iken eyledi ah / azm-ı gülşen seray-ı bağı beka / cevherin harfe dedim tarih / “Kabr-ı agay-ı münevver ede Mevla” / sene1282/ M.1768</i>
6		Okunamadı
9	1746	<i>Ey dragi Çelebi mekarim-i huslat / terk-i can etti olup azem-i kurb-ı rahman / Bosna Ağası iken munsab-ı fani koyub/ oldu teyid ile tevcihe ona cah-cenan / Çok.... Yazmıştı alemde / ömr-i tahrir ve kıraetle gezar etti heman / Yazdığı nüsha-ı şifa maraz-i isyana/ Sebeb-i mağfiret olmaz mı bu hayat-ı ihsan / Gel dua eyleyelim çünkü duadır ma’kud / Eylese hak onu müstagrekbahr-ı gufran / Ruz-ı mahşerde şef-i ola fahr-ı alem / Meskef-i bag-ı cian ola refi imam / Meyliyen yazdı dua birle kalem tarihin / Turnacıbaşının and ede makamını subhan / Ruhuna el-fatiha sene 1159 M.1746</i>
10	1861	<i>Hüve’l-Baki / El merhume ve’l mağfure leha/ Habibe Hanım binti Isvirzo / Nazif Efendi ruhuçün el-fatiha 24 şevval fi sene 1277/M.05-05-1861</i>
11	1841	<i>Hüve’l-Hallaku’l-baki / Bu merkad-ı sahıbe el-hac Afife / Binti Hacı Musa –zade şöretle / muvaffak oldu çok hayratta imame / Edub ruhlet-i cıvar-ı hasret-i hakka / Düşerdi ham evir tarihi kavne / Beheşt hakdan hataya buldu Aife / Sene 1257 15 Cemaziye’l- evvel yamu sebt / M.05-07-1841</i>
14	1877	<i>Ah mine’l-mevt / Merhume ve magfure / Amine Hanım Binti İbrahim / Ruhuçün el-fatiha/ 1 Zilhicce fi sene 1294/M. 07-12-1877</i>
18	1754	okunamadı
20	1833	<i>El- fatiha/ el merhum ve’l mağfur / Fe-havlu’l – eşrafel- ikram ve’l ulema / el- fehame Mehmed Nazif Efendi ibnu’l eşraf/ el- kiram Süleyman Efendi Ruhuiçün / el- fatiha / İntikale ila rahmetillah fi’l- yavmi’l – fasi’i aşere / Şehri rebiu’s- san imin şuhur sene ve erbe’in ve mieteyn ve elf/ sene 1249 / M. 06-09-1833</i>

KAYNAKÇA

- ARSLAN, A. (2006), Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları, G.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BEJİTİÇ, Ali. (1953), "Spomenici Osmanske Arhitekture u Bosni i Hercegovini". POF, Sayı III-IV 1952-53 Sarajevo. S.229-297
- BEŞLAGİÇ, Ş.(1978) Nişani XV i XVI Vijeka u Bosni i Hercegovini, Akademija Nauka i Umetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- BOŞDURMAZ (2009), Bosna-Hersek Mezar Taşları.
- CANYURT, F.(2007), Kastamonu Şehri İsmail Bey Külliyesi, Saray Camisi, Hepkebirler Camisi, Muzaferiddin Gazi Türbesi Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları, G.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇAL, H.(1999), "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar". Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, İstanbul, s. 206-225
- ÇAL, H. (2005), Kastamonu Mezarları – Mezar Taşlarının Genel Durumu, İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18-20 Eylül 2003, Ankara. 611-626.
- ÇAL, H. (2007), Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları. Vakıflar Dergisi. XXX. Ankara, s.295.383
- ÇAL, H.-ÇAL Ö. (2008), Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları, Kastamonu Belediyesi Yayınları, Ankara.
- ÇAL, H.- İltar, G.(2011), Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları, Giresun Valiliği Yayınları, Ankara.
- ÇAL, H.(2015), Boyabat Mezar Taşları, Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.
- DİRİ, T.(2008), Alanya Müzesi Mezar Taşları, gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- GÜNDOĞAN, B.(2007), Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresindeki Mezar Taşları, G.Ü. Sosyal Bilimler Ens.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İŞLİ, N.(2017), Yeniçeri Remizleri ve Mezar Taşları.
- LAQUEUR, H.P. (1997), Hüve'l Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları (çev. S.Dilidüzgün), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- MUJEZİNOVIÇ, M.(1956) . İslamska Epigrafika Bosne i Hercegovine. Srajevo .

ÖLÇAY,H.(2004), Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19.Yüzyıl Kadın Mezar Taşları, G.Ü. Sosyal Bilimler Ens.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TRALJİÇ,S.(1940), Muslimanski Nadgrabni Spomeniici, Kalendar, Narodna Uzdanica . s.192-210

KIRKLARELİ KARACAİBRAHİM MAHALLESİ ESKİ MEZARLIĞI OSMANLI DÖNEMİ MEZAR TAŞLARI

Gülay Apa Kurtişoğlu*

ÖZ: Kırklareli il merkezinde, Karaca İbrahim Mahallesi'nde, 534 ada, 1 nolu parselde yer alan mezarlık alanı, Kırklareli'nin en eski mezarlıklarından biridir. Mezarlık alanında yığma, çerçeveli, yüksek çerçeveli mezarların yanı sıra bir adet de lahit tipi mezar görülmektedir. 1992 yılında mezarlık alanının bir bölümüne Kültür Merkezi Binası inşa edildiği için pek çok mezar taşı yok olmuştur. Geriye kalan bölümde 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan zaman dilimine ait pek çok mezar taşı atıl durumda yer almaktadır. Bu çalışmamızda mezar taşları tipoloji, süsleme ve içerik açısından ele alınmıştır. Kırklareli, Osmanlı Döneminde Edirne'ye bağlı kazalardan biri olduğu için burada bulunan mezar taşları Edirne örnekleriyle paralellik göstermektedir. Günümüze ulaşabilen taşlar silindirik, çokgen ya da dikdörtgen formudur. İncelediğimiz örneklerde servi, hurma, asma, akantus, stilize yaprak ve çiçekler motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ayak taşlarında hurma ya da üzüm salkımlarından oluşan süsleme en çok tercih edilen motiflerdir. Akantuslar baş taşlarının tepeliklerinde görülmektedir. Mezar taşlarında yazı çeşidi olarak Sülüs ve Talik kullanılmıştır. Mezar taşlarının yazı içerikleri dönemlere göre birbirinden farklılık göstermektedir. Erken örnekler sadece isim ve tarih satırından ibaret olabilmektedir. Genel olarak baş taşları serlevha, kimlik, dua ve tarih satırları içerirler. Kişinin toplumdaki statüsüne göre bu ifadelerin yoğunluğu değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırklareli, Osmanlı Dönemi, mezar taşı

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Balkan Yerleşkesi, 22030, Edirne. Eposta: gulayapa@hotmail.com. Bu çalışma TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın onayı ile gerçekleştirilen "Kırklareli İl ve İlçelerinde Yer Alan Osmanlı Dönemi Hazire ve Mezarlıkları " konulu yüzey araştırmasından ve TÜBAP 2017/177 nolu projeden üretilmiştir. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ve çalışmamızı proje olarak destekleyen Trakya Üniversitesi'ne teşekkür ediyorum.

KIRKLARELİ KARACA İBRAHİM CITY CEMETERY AND OTTOMAN PERIOD CEMETERY STONES

ABSTRACT: The cemetery area located in the Karaca İbrahim neighborhood in the province of Kırklareli, on the parcel of 534 islands, is one of the oldest graveyards of Kırklareli. In the cemetery there is a grave, a framed, high-frame tomb, as well as a tomb-type tomb. In 1992 a number of grave stones disappeared because the Cultural Center Building was built on a part of the cemetery area. In the remaining part, many tombstones from the 15th century to the 20th century are in the idle state. In this study, grave stones were discussed in terms of typology, ornamentation and content. Kırklareli is one of the excavations due to Edirne during the Ottoman period, and the tombstones found here are in parallel with the examples of Edirne. The stones that can be reached by daily use are cylindrical, polygonal or rectangular. In our samples we see cypress, date, vine, acanthus, stylized leaves and flowers as motifs. Especially the ornamentation of palm or grape clusters in the foot stones is the most preferred motifs. Achantus are seen in the hills of tombstones. In the grave stones, Sülüs and Talik were used as writing types. The contents of the tomb stones are different from each other according to the periods. Early examples can only consist of name and date lines. In general, the tombstones include the starting line, identity, prayer and date lines. The density of these expressions varies according to the status of the person in society.

Key words: Kırklareli, Ottoman period, tombstone

1. GİRİŞ

Kırklareli il merkezinde, Karaca İbrahim Mahallesi'nde, 534 ada, 1 nolu parselde yer alan mezarlık alanı, Kırklareli'nin en eski mezarlıklarından biridir (Resim 1). Eski paftalardan ve resimlerden anlaşıldığına göre Kırklareli Eski Mezarlığı çok daha geniş bir alanı kapsıyordu. Ancak bir bölümüne otogar ve çeşitli binalar inşa edilmiş, yollar açılmış ve bir bölümü de sanayi olarak kullanılmaktadır. 28 Aralık 1992 yılında mezarlık alanında Kültür Merkezi Binası inşaatına başlanmış ve inşaat alanında bulunan mezarların sahipli olanlarının bir kısmı taşınmıştır. Günümüzde bu bina Kırklareli Üniversitesi'nin rektörlük binası olarak kullanılmaktadır (Apa Kurtişoğlu, 2016, s.188). Tüm bu süreçte pek çok mezar taşı yok olmuştur. Mevcut bulunanların ise pek çoğu atıl durumdadır. Mezarlık alanının restorasyon projesi için

hazırlıklara başlanmış ve alanda bulunan taşların bir kısmı geçici olarak Kırklareli Müzesine aktarılmıştır. Mezarlık alanının bir bölümünde toprak dolgu olduğu için alanda gerekli temizlik çalışmaları yapılırsa daha fazla mezar taşına ve kırık olan taşların parçalarına ulaşılabileceği kanaatindeyiz.

Bu çalışmamızda mezar taşları tipoloji, süsleme ve içerik açısından ele alınacaktır. Mezarlık alanından günümüze ulaşan, 88 baş taşı, 14 ayak taşı, 2 pehle ve gövdeden koparak ayrılmış atıl durumda 11 başlık incelenmiş; bunlardan veri açısından yeterli bilgi sunmayacak kadar kırık olanlar ya da kitabesi aşınmış olanlar konuya dâhil edilmemiştir.

2. DEĞERLENDİRME

2.1. Mezar Tipleri

2.1.1. Toprak (Yığma) Mezarlar

Yığma mezar tipinde ceset gömüldükten sonra üzeri toprakla örtülerek ayak ve baş taşları yerleştirilir. Mezarın üst kesimine toprak atılarak tümsek şekilli bir görüntü ile mezarın yeri belirlenmektedir. Yapımının ekonomik ve kolay olması sebebiyle mezarlık alanlarında en sık karşılaşılan mezar tipidir. Çalışma alanımızda da bu tipte yapılmış mezarlar mevcuttur. Mezarlık alanı üzerinde inşaat yapıldığı için tahribat düzeyi çok yüksektir ve kesin rakamsal veriye ulaşılamamaktadır.

2.1.2. Çerçevesiz Mezarlar

Bu mezar tipinde, kesme taş bloklardan yapılmış dikdörtgen bir çerçevenin mezarın etrafını çevrelediği görülmektedir. Çerçevenin kısa kenarlarının önüne baş ve ayak taşları dikilmektedir. Mezarı çevreleyen bu taşlardan kısa olanların üst kısmına baş ve ayak taşının yerleştirilebilmesi için yuvalar açılmıştır. Uzun olanlar ise yanlara yerleştirilmiştir. Bazı örneklerde taşların kesişme noktaları demir kenetlerle bağlanarak güçlendirilmiştir. Bu blok taşların kenarları düz olarak bırakıldığı gibi, yivli olanlarına da rastlanmaktadır. Daha özenli işçiliğe sahip örneklerde taşların köşeleri geçme yapacak şekilde yontularak birbirine kenetlenmiştir (Apa Kurtişoğlu, 2016, s:190). Mezarlık alanında bol miktarda çevirmeli mezar bulunmaktadır. Bir kısmı bütüncül olarak günümüze ulaşmışsa da, alanda tahribat çok fazla olduğu için bazı örneklerde taş bloklar birbirinden ayrılmıştır.

2.1.3. Sandık-Lahit Mezarlar

Sandık tipi mezarlarda, gövdenin üzeri açık bırakılmaktadır. Lahit tipi mezarlarda ise üzeri kapatılmaktadır. Günümüze ulaşan yan kanat parçalarından alanda sandık tipi mezarların olduğu anlaşılmaktadır.

Mezarlık alanında lahit tipinde yapılmış bir örnek bulunmaktadır. Eski fotoğraflardan lahitin üzerinde daire kesitli baş ve ayak taşlarının olduğu görülmektedir (Resim 2). Günümüzde her iki şahide de yerinden sökülmüş vaziyette, mezarlık alanında atıl durumdadır.

2.1.4. Kapaklı Mezar

Pehleli mezar olarak da isimlendirilen bu tür mezarlarda mezarın üstü bütünüyle mermer ya da taştan yapılmış kapak ile kaplanmaktadır (Çal, H., Çal, Ö.A., 1998: 5). Kapağın orta bölümünde oval ya da dairesel formlu çiçeklik bulunur. Kapağın dar iki ucuna baş ve ayak taşlarının yerleştirilmesi için oyuklar açılmaktadır.

Mezarlık alanında atıl olarak bulunan 2 adet kapak taşı, alanda kapaklı mezar türünün olduğunu göstermektedir (Resim 3).

2.2. Malzeme ve Teknik

İncelediğimiz örneklerde birbirinden farklı kalitede mermer kullanılmıştır. Kaliteli mermer kullanılan örneklerde kitabeler aşınmadan günümüze ulaşabilmiştir. Kitabe ve motiflerde zemin oyma tekniği uygulanmıştır.

2.3. Mezar Taşı Tipleri

Mezar taşlarına yönelik son zamanlarda daha fazla yayın ve sempozyum göze çarpmaktadır. Mezar taşlarının tipolojisi konusunda birliğe doğru gidilse de henüz bu konuda tam olarak netlik oluşmamıştır. Bölgesel olarak farklı tiplerin olması da mezar taşları konusunda değişik tipolojilerin yapılmasına yol açmaktadır. Yayınlara baktığımızda tipoloji konusunda genel olarak aynı kaynaklara müracaat edildiği görülmektedir (Bacque-Grammont – Vatin – Laqueur, 1990: 210-214; Bacque-Grammont, 1996: 135-157; Çal, 2007: 307-395; Çal-Ataoguz Çal, 2008; Çal-İltar, 2011). Biz de tipoloji konusunda yukarıda bahsettiğimiz yayınlardan faydalandık. Daha önce tarafımızdan kaleme alınan Edirne mezar taşlarının tipolojisine yönelik çalışma da (Apa Kurtişoğlu, 2018: 32-56) dikkate alınmıştır.

Başlıklar konusunda İzzet Kumbaracılar'ın "Serpuşlar" (Kumbaracılar, 1979) ve Necdet İşli'nin "Osmanlı Serpuşları" (İşli, 2009) adlı çalışmaları başlıklar konusunda doğrudan bilgi vermeleri açısından tipoloji konusunda katkı sağlamaktadırlar. Mezar taşları konusunda

doğrudan başlıklara yönelik tipoloji çalışmaları da yapılmaktadır (Çal, 1999: 206-225). Tarikat başlıkları konusunda Nurhan Atasoy'un (Atasoy, 2016) kitabı ve Ramazan Muslu'nun tarikat kıyafetleri ve sembolik anlamlarına yönelik makalesi (Muslu, 2008:43-66) müracaat edilen kaynaklar arasında yer almaktadır.

Çalışmamızda mezar taşı tipleri gövdenin yatay kesitinin dikdörtgen, yuvarlak ve çokgen olması temelinde ön görünüşleri dikkate alınarak belirlenmiştir.

2.3.1. Önyüz Görünüşü İtibariyle Mezar Taşı Tipleri

2.3.1.1. Dikdörtgen Formlu Başlıklı Mezar Taşları

İncelediğimiz 88 adet baş taşından kitabe bölümü yeterli bilgi verecek düzeyde sağlam olanlardan 34 adedi erkek mezar taşıdır. Bunlardan 21 adedi dikdörtgen kesitlidir. Büyük bir çoğunluğu kırık olarak günümüze ulaşan bu taşların üst bölümünde başlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu grupta yer alan mezar taşları aşağıdan yukarıya doğru genişlemektedir.

Dikdörtgen kesitli, kadın başlıklı grupta 21 adet örneğimiz mevcuttur. Ancak alandaki tahribat sebebiyle kayıp ve kırık olanlar dikkate alındığında net rakam vermek mümkün görünmemektedir. Gövde bölümleri erkek baş taşları ile aynı özellikler sergilemektedir.

2.3.1.2. Dikdörtgen Formlu Tepelikli Taşlar

Tepelikler, fes, kavuk, oval şekillenmelerdeki gibi bir başlık görünümünde değil, gövdenin üst kenarını çeşitli şekillerde taçlandıran unsurlardır. Başlık olmamalarına rağmen, gövde üst kesimini ilgilendirmesi nedeniyle "tepelik" olarak nitelendirilmektedir. Sayıca en çok olanı sivri kemerli tepeliklerdir. Bunun yanı sıra özellikle kadın mezar taşlarında bitkisel tepelik örnekleri de karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz baş taşlarından sekiz sivri kemerli, üç bitkisel, bir üçgen ve bir örnek de dairesel tepeliğe sahiptir.

2.3.1.3. Silindirik Formlu Mezar Taşları

İncelediğimiz 15 örnek silindirik formudur. 20. yüzyıla kadar örneklerini gördüğümüz bu grupta özellikle 17-18. yüzyıl aralığında artış gözlenmektedir. İncelediğimiz örneklerden 3 adedi kadın, diğerleri erkek mezar taşıdır.

2.3.1.4. Edirnekâri

Edirne'de ortaya çıkıp yayıldığına istinaden, Edirne işi anlamında yayınlarda Edirnekâri (İşli, N.H., 1998:447, Kökre, M., 2015: 18) olarak

adlandırılmıştır. Kırklareli, Osmanlı Dönemi'nde Edirne'ye bağlı merkezlerden biri olduğu için bu tip mezar taşlarıyla karşılaşmaktadır.

2.3.1.4.1. Çokgen Kesitli Tip

Bu tipten günümüze iki adet sekizgen, üç adet de ongen mezar taşı ulaşmıştır ve her biri erkek baş taşıdır. Edirnekâri dediğimiz tipin belirleyicisi olan kitabeyi çevreleyen ve kilit noktasında tepelik motifi ile sonlanan bir kemer formu, kemer köşeliklerine yerleştirilen birer gülbezek sekizgen olan örneklerde göze çarpmaktadır.

2.3.1.4.2. Dikdörtgen Formlu Tip

Bu tipte mezar taşı aşağıdan yukarıya doğru genişlemektedir. Mezar taşı tipolojisi içinde en yaygın mezar taşı tipini oluşturan bu grubu, taşın ön görünüşünden ziyade süsleme özellikleri ile Edirnekâri grubuna dahil etmeyi uygun gördük. Edirnekâri mezar taşı deyince akla gelen çokgen formda olduğu gibi bu grupta da kitabeyi çevreleyen ve kilit noktasında tepelik motifi ile sonlanan bir kemer formu, kemer köşeliklerine yerleştirilen birer gülbezek, daire veya çarkıfelek motifi görülmektedir. Bu grupta, mezarlık alanından günümüze ulaşan üç örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri kadın baş taşıdır. Diğerleri büyük oranda kırık olduğu için kadın ya da erkek taşı olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

2.3.1.4.3. Silindirik Formlu, Üst Kısmı Bombeli Tip

Bu tipte şahide yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Diğer silindirik formlu taşlardan ayrılan en belirgin özelliği ise gövdenin üst kısmının yanlara doğru bombeli şekilde yapılıyor olmasıdır. Bombeli kısım yukarı doğru inceltilerek boyun ve başlıkla tamamlanmaktadır (Apa Kurtişoğlu, 2018: 40). Hem erkek hem de kadınlar için kullanılmaktadır. Bu gruba ait üç örnek bulunmaktadır.

2.4. Mezar Taşlarında Başlık Tipleri

2.4.1. Erkek Başlıklı Mezar Taşları

Mezarlık alanında bulunan yatay daire kesitli oldukları için başlığı bulunmayanlar, dikdörtgen bir bloktan oluştuğu için tepelik ve başlığı olmayan, düşüp kaybolduğu için bulunamayan ve gövdeden yukarısı kırıldığı için başlığı saptanamayan ve ayak taşları dışında günümüze ulaşan diğer örnekler fikir vermektedir.

Mezar baş taşlarının başlık bölümleri kişinin toplumdaki statüsüne veya varsa bağlı olduğu tarikata göre şekillenmektedir. Osmanlı döneminde başa giyilen başlıkların çeşitleri oranında da mezar taşları başlıklarında çeşitlilik söz konusudur.

2.4.1.1. Fes

1829 yılında yürürlüğe konan kanun ile çeşitli devlet kurumlarının resmi başlığı olan fes, bunun hemen akabinde mezar taşlarında da kendine yer bulmaya başlamıştır. Feslerin pek çok çeşidi bulunmaktadır (Kumbaracılar, 1979 : 27,29). İncelediğimiz baş taşlarından altı adet fes başlık günümüze ulaşmıştır. Bunlardan bir adedi kataloğa dâhil edilmiştir⁶. Fesler dikdörtgen formlu erkek baş taşlarında kullanılmaktadır.

2.4.1.2. Kavuk

“Osmanlılarda daha çok üzerine sarık sarılmış olan kalensüveye kavuk denmektedir” (Bozkurt, 2002:71) ya da “yüzü çuhadan olan, içinde bez astarı bulunan, çuha ve astar arasına pamuk konulup çeşitli geometrik şekiller oluşturacak şekilde dikilip üzerine ince bezlerden sarık sarılan başlığa kavuk denmektedir” (Çal, 1999: 209) şeklinde tanımlamaları mevcuttur. Osmanlılar horasânî, üsküf, yûsufî, selîmî, kallâvî, örf mücevveze gibi adlarla anılan birçok kavuk türü kullandılar.

Günlük yaşamda, ilmiye ve devlet kadrolarında görev sahibi olanların, tasavvuf hayatında mühim bir yer işgal edenlerin beşeri hayatta söz sahibi konumda olanların, basit sarıklar ya da başlık takan halktan ayıran en önemli fark, taktığı kavuk idi. Kişi vefat etmiş olsa bile, toplumdaki statüsü mezar taşlarına kadar taşınıp, korumaya çalışılmıştır.

Mezarlık alanında günümüze ulaşmış üç katibi, dört çatal kalafat olmak üzere toplam yedi adet kavuk bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı gövdeden kopmuş durumda, atıl vaziyettedir.

2.4.1.3. Sarık

Kavuk, külâh, takke ve fes gibi bir başlıkla üzerine sarılmış ince uzun tülbent, ağbani veya şaldan meydana gelmektedir (Bozkurt, 2009: 152; Çal, 1999: 209)

İncelediğimiz örneklerden, bir adet düşey dilimli sarık, dört adet çapraz eğimde dilimli sarık⁷, dört adet de halkın yaygın olarak kullandığı dolama sarık⁸ günümüze ulaşmıştır.

⁶ Kat. 40

⁷ Kat. 13, Kat. 18

⁸ Kat. 27

2.4.1.4. Sikke

Mevlevi tarikatına mensup olanların kullandığı ve sikke olarak adlandırılan başlık türünden bir örnek mezarlık alanında atıl olarak bulunmaktadır.

2.4.1.5. Askeri Başlık

Mezarlık alanında atıl olarak bulunan iki adet asker başlığı gövdeden koptuğu için kime ait olduğu belli olmamaktadır. Edirne Arkeoloji Müzesi'nde sergilen mezar taşı örnekleri arasında bu başlığa sahip mezar taşı örnekleri bulunmaktadır ve bu başlıklar silindirik formlu ayak taşları üzerinde yer almaktadır. Bu başlıklar Enveriye olarak adlandırılan kabalak başlığa benzemektedirler. Enveriye başlığı I. Cihan harbinde generaller, subaylar ve erat giymiştir. (Kumbaracılar, 1979: 28). Her ne kadar bu başlık türü Enveriyeye benzese de Edirne Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen mezar taşları arasında bu başlık türünde daha önceki tarihlere ait örnekler bulunmaktadır (Apa Kurtişoğlu, 2018:39).

2.4.2.Kadın Başlıklı Mezar Taşları

2.4.2.1. Hotoz

Kadınların kullandığı “hotoz” adı verilen özel başlıkların mezar taşlarında şekil bulmuş halidir. Kadın baş taşları ince bir boyunluktan sonra geniş içbükey bir kavisle dışa açılmakta ve basık oval ya da düz bir şekilde sonlanmaktadır. Hotozlu başlıklı bazı örneklerde boyun kısmında kolye motiflerine rastlanmaktadır⁹.

İncelediğimiz örnekler arasında beş adet hotoz başlık bulunmaktadır. Bunlardan hotozlu iki örnek katolağa dahil edilmiştir¹⁰.

2.6. Süsleme

Hem baş hem de ayak taşlarında, sandık ya da lahit tipi mezarların yan yüzlerinde kişilerin maddi durumuna ya da toplumdaki statüsüne göre süsleme bulunmaktadır. Mezar taşlarında kullanılan süsleme hem görsel ve estetik değer katmanın yanı sıra, sembolik anlamlara da işaret etmektedir.

2.6.1. Bitkisel Süsleme

Bitkisel süsleme mezar taşlarında en çok tercih edilen süsleme grubunu oluşturur. İncelediğimiz örneklerde servi ¹¹, salkım üzüm¹²,

⁹ Kat. 14

¹⁰ Kat. 14, Kat. 21

¹¹ Kat. 9

¹² Kat. 52

stilize lale¹³, gülbezek¹⁴, akantus¹⁵, stilize yaprak ve çiçekler¹⁶ motif olarak kullanılmışlardır. Çiçekler kıvrım dallar üzerinde yer aldığı gibi kurdele ile bağlanmış demetler halinde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ayak taşlarında servi, hurma ya da üzüm salkımlarından oluşan süsleme en çok tercih edilen motiflerdir.

2.6.2. Nesneli Süsleme

Nesneli süsleme olarak vazo¹⁷, kurdele¹⁸, kadın mezar taşlarında kolye¹⁹, erkek mezar taşlarında kemer ve hançer motifi görülmektedir. Günümüze bütüncül olarak ulaşamayan silindirik formu bir örnek üzerinde gövdeyi tam olarak saran bir kemer (kuşak) ve kemerin içinden yatay olarak geçen bir hançer motifi işlenmiştir.

2.6.3. "S" ve "C" kıvrımları

Özellikle baş taşlarının tepeliklerinde "S" ve "C" kıvrımları²⁰ karşımıza çıkmaktadır.

2.6.4. Yazı

Mezar taşlarında yazı çeşidi olarak Sülüs ve Talik kullanılmıştır. Hat sanatı açısından az da olsa başarılı örnekler bulunmaktadır.

2.7. Yazı İçerikleri

Mezar taşlarının yazı içerikleri dönemlere göre birbirinden farklılık göstermektedir. Erken örnekler sadece isim ve tarih satırından ibaret olabilmektedir. Genel olarak baş taşları başlangıç ifadesi (serlevha), kimlik, dua ve tarih satırları içerirler. Kişinin toplumdaki statüsüne göre bu ifadelerin yoğunluğu değişmektedir.

2.7.1. Başlangıç İfadesi (Serlevha)

Günümüze sağlam olarak ulaşabilen örnekler bize bu konuda fikir vermektedir. En fazla karşımıza çıkan başlangıç ifadesi "Fatiha" şeklindedir. Fatiha ile başlayan en erken tarihli taş H. 1016/ M. 1607 tarihlidir. Hüve'l-bâkî yine fazlaca kullanılan kalıplardan biridir ve incelediğimiz örnekler içinde başlangıç tarihi H. 1229 / M. 1813'tür. Az da olsa el Fatiha, Hüve'l Hallakul bâkî, ah minel mevt gibi ifadeler de

¹³ Kat. 8

¹⁴ Kat. 9,

¹⁵ Kat.9, Kat.10, Kat. 15

¹⁶ Kat.10, Kat. 26, Kat. 47, Kat. 52

¹⁷ Kat. 47

¹⁸ Kat.10

¹⁹ Kat. 14

²⁰ Kat.10

bulunmaktadır. Bazı örneklerde özellikle serlevha dediğimiz başlangıç ifadesine rastlanmaz.

2.7.2. İnsanlara Uyarı

Ölenin kendi ağzından yazılmış gibi görünen bu sözler insanlara ölümü hatırlatan tarzda ifadeler içerir. “Alamedden murad olan bir duadır, bugün bana ise yarın sanadır”²¹ ifadesi en yaygın olanıdır. “Kimseye baki değil canan bu dar-ı şeyat, Baki ancak zat-ı paki rabbi hayy-ı metean”²², “Salınub ben de gezerken bir zaman şimdi mağfur uçdum hak.”²³, “Unutma ölümü daim anadur, bugün bana ise yarın sanadır”²⁴ şeklinde de uyarı ifadeleri görülmektedir.

2.7.3. Durum Bildirme

Herhangi bir yargı, uyarı, yakarış bildirmeden, kendisiyle ilgili ya da genel durum bildiren söyleyişleri içerir. “ Şu cihana geldim asla gülmedim, geçti ömrüm mihnet ile sefasın sürmedim, başıma çok felaket geldi hiç usanmadım”²⁵, “Ah ile zar kılarak tazeliğime doymadım, hasretâ fânî cihanda tûl-i ömür sürmedim”²⁶, “Ah yerim bu kabir kıldı benim Hak”²⁷, “Gençliğime doymadan muradımı almadan”²⁸ şeklinde örnekler bulunmaktadır.

2.7.4. Sebep Bildirme

Bazı mezar taşlarında ölüm sebepleriyle ilgili ifadeler bulunmaktadır. Özellikle genç yaşta, aniden ya da hastalıktan ölenlerin ölüm sebeplerinin mezar taşına yazıldığı görülmektedir. İncelediğimiz örneklerden beş adeti genç yaşta²⁹, beş adeti de hastalıktan ölümü³⁰ bildirmektedir. Özellikle bir taş üzerinde beş yaşında kızamıktan öldüğü yazmaktadır³¹. Genellikle genç ölümlerin hastalıktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

²¹ Kat. 40, Kat. 48

²² Kat. 10

²³ Kat. 21

²⁴ Kat. 29

²⁵ Kat. 14

²⁶ Kat.22

²⁷ Kat. 21

²⁸ Bu ifadenin yer aldığı taş büyük oranda kırık olduğu için kataloğa dahil edilmemiştir.

²⁹ Kat. 21, Kat. 33, Kat. 37, Kat. 45, Kat. 47

³⁰ Kat. 22, Kat. 30, Kat. 33, Kat. 45, Kat. 50

³¹ Kat. 50

2.7.5. Allah'tan istek

Mezar taşlarında en çok karşılaştığımız bölümlerden birinin. Ölenin mağfiret, afv dilemesidir. "Nur-el Latif-i Hüda kabrini ziya eylesun cana"³², "Ana el Latif keşir kıla Mennan Basir"³³, "Ravza-i Firdevste ikram Hallak-i kerim"³⁴, "Ya ilahi ol mübarek ism-i pakın izzeti, Hem Resulün Fahr-i Alem Şah-ı Kevneyn hürmeti, eyle kabrim ravza-i cennet ya İlahe'l alemin, gece gündüz eylesinler hur-u gılman hizmeti"³⁵, "Seyyi'âtın mahv ide bâr-i Hüdâ"³⁶, "El Hay rahmet eyle"³⁷, "Beni mağfiret kıl ya Rabbi Yezdan"³⁸ "Yâ ilâhî bulmadım rahat şu dünyada ben kezâ, Sen kerîmsin vir bana dârü's-selâmda safâ"³⁹, "Ruz-u ceza ya Rabbi o pakizeyi evvel-i şefia hazreti hayr-ül beşer"⁴⁰ şeklindeki ifadeler karşımıza çıkmaktadır.

2.7.6. İnsanlardan istek

Kabri ziyaret edenlerden ruhu için bir Fatiha isteğini ifade eden kalıplardır. Ruhuna, Ruhiçün şeklinde başlayan ifadeler en yaygın gruptur. Bunun yanı sıra "Gelip kabrimi ziyaret eden ihvan, ideler ruhuma bir Fatiha ihsan"⁴¹ şeklindeki istek kalıpları da bol miktarda kullanılmıştır.

2.8. Tarihlendirme

Tarih satırı içermeyen ancak kitabe içeriği ve formu açısından 15. yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz (Kurtişoğlu, 2018: 37) iki adet baş taşının kitabeleri sülüs yazı ile istiflenerek yazılmıştır. Alanda karşımıza çıkan ve tarih satırı içeren en erken tarihli mezar taşı H. 987 / M. 1579 yılına tarihlenmektedir. 16. yüzyılda artık tarih satırının rakamla ifade edilmeye başlandığının göstergesi olması açısından önemlidir.

Tarihlendirme konusunda bazı örnekler ebced ile tarih düşürülmesi açısından dikkat çekmektedir. Bu örneklerde; "Beş vakit çık oku haberimi dualı tarihi"⁴², "Geldi o haber fevtin yesar, nakdi tarihi

³² Kat. 3,

³³ Kat. 24

³⁴ Kat. 25

³⁵ Kat. 26

³⁶ Kat. 28

³⁷ Kat. 37

³⁸ Kat. 43, Kat. 52

³⁹ Kat. 45

⁴⁰ Kat. 47

⁴¹ Kat. 52

⁴² Kat. 2

didî"⁴³ "Serveta yazıldı tarihi Serşenin Han'ım ile Minkebi Talat Han'ım vah kıldı alemde afval" ⁴⁴, "Fevti tarihin lisana yazdım sürmesin cism ile, Nuru yerim kıldı memduh bağı firdevsi mihman" ⁴⁵, "Kuş idüp eser bu ahir mısri tarih dedi bu şehid bir can için kim bir dua ihsan"⁴⁶ , "...terfi idüb tarih....cenneti firdevse ca eyle el Hay Neşati"⁴⁷ , "Kerem eyle burada eyle birazcık tevkîf geldi...tarihini dedi atıf ana, genç iken vay yazık oldu sana vay Nazif"⁴⁸, "Düştü serveti bir kahrı tarih dua eyle dedim, Hay ola ya Rab kadın Şah Hatun kasr-ı naim"⁴⁹, "cezm-i silk-i nazma çekdi cevherin tarihini, Cennet-ül firdevse gitti ruhu şad olsun"⁵⁰, "Şeş-i cihetten geçüb fevtin tarihin dedim, Aişe hanım menzilin kıldı canan"⁵¹, "Dürr-i çeşmi yaşı ile ağulu saray tarihin yazdı , Hacı Numan Efendi'nin yer-ü yer hak cennet-ül meva"⁵², "Ab kahırlı yazılıub serveta fevtin tarihi kalır bizden eser, eyledi Nuriye hanım genç idi hükmünü şir ecel fermanı"⁵³, "Cezmi kahr tarihini böyle yazdı, Vasfiye Hanımı azm-i beyyinatı canandan"⁵⁴ şeklinde tarih düşürüldüğü görülmektedir.

Günümüze ulaşabilen mezar taşlarından tarih bölümü belli olanlar şu şekildedir;

H / M	H / M	H / M	H / M	H / M
987/1579	1008/1599	1016/1607	1122/1710	1128/1716
1139/1727	1140/1727	1142/1730	1144/1732	1150/1737
1154/1741	1158/1745	1164/1751	1184/1770	1210/1795
1223/1808	1224/1809	1227/1812	1228/1813	1229/1813
1231/1816	1235/1820	1236/1820	1245/1829	1251/1835
1253/1837	1256/1840	1258/1842	1268/1851	1272/1855
1272/1855	1291/1874	1294/1877	1298/1881	1305/1888
1307/1890	1309/1890	1311/1893	1311/1894	1312/1894
1312/1894	1312/1894	1314/1897	1321/1903	1323/1905
1324/1906	1325/1907			

⁴³ Kat. 3

⁴⁴ Kat. 4

⁴⁵ Kat. 6

⁴⁶ Kat. 10

⁴⁷ Kat. 15

⁴⁸ Kat. 18

⁴⁹ Kat. 25

⁵⁰ Kat. 32

⁵¹ Kat. 42

⁵² Kat. 46

⁵³ Kat. 47

⁵⁴ Kat. 49

3. KATALOG

Katalog No: 1

Resim No: 4

Kitabesi:

1. Hüve'l-bâkî
2. El çekip bi'l-cümleden ettim bekaya rıhleti
3. Terk idüb gerüye mal-u mülk-ü devleti
4. Kim gelüb kabrim ziyaret eyleyen ihvanım
5. Okusunlar ruhum için Kulhuvallahi İnneni
6. Müteferrika der kal'alı Vidanlı
7. Muhammed Ağanın mahdumu Zaamadan Ali
8. ...(kırık) ruhuna Fatiha
9. Sene 1229

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı

Tarih: H. 1229 / M. 1813

Katalog No: 2

Resim No: 5

Kitabesi:

1. Bu şehir-i gurbeti sevketti sayyâd-ı ecel
2. Mülk-i mevrus pederdir cennet-ül Meva yeri
3. Beş vakit çık oku haberimi dualı tarihi
4. Hakka kıldı Aişe Hanım feda canu seri

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Talik

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın mezar taşı. Kırık olduğu için başlık ya da tepeliğe sahip olup olmadığı saptanamıyor.

Tarih: Kitabelikte tarih satırı kırık olduğu için rakamsal olarak kaç yılı yazıldığı belli değildir. Ancak kitabede ebced hesabıyla tarih düşürülmüştür.

Katalog No: 3

Resim No: 6

Kitabesi:

1. Nur-el Latif-i Hüda kabrini ziya eylesun cana
2. Geldi o haber fevtin yesar, nakdi tarihi didi
3. Çün kılub Hacı Muhammed Salih Ağa azmi canan
4. 1291

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Toprak mezar

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: H. 1291/ M. 1874

Katalog No: 4

Resim No: 7

Kitabesi:

1. Ravza-i rıdvana ârâm oldu mihman olmağa
2. Hak ziya fethan-ı dirarını kılun kabul
3. Veddini ile zevcin bunda firkatte kodu
4. Kendi etti şüphesiz cennet-i aliye duhul
5. Öyle bir afet ki bin ve nevcivanın fevtini
6. Dağrar olmaz mı ayakları erbar-ı akul
7. Serveta yazıldı tarihi Serşenin Hanım ile
8. Minkebi Talat Hanım vah kıldı alemde afval
9. Sene 1312

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Çevirmeli mezar tipi

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: H. 1312 /M. 1894

Katalog No: 5

Resim No: 8

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Talat Hanın mahdumu
3. Merhum Cevad Beğın
4. Ruhuna 1312

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Çevirmeli mezar

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: H. 1312 / M. 1894

Katalog No: 6

Resim No: 9

Kitabesi:

1. Fevti tarihin lisana yazdım sürmesin cism ile
2. Nuru yerim kıldı memduh bağı firdevsi mihman
3. 1312

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Çevirmeli Mezar

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: H. 1312 / M. 1894

Katalog No:7

Resim No: 10

Kitabesi:

1. Müderrisin Kiramdan merhum
2. Atıf Efendi zade
3. Cennet mekan firdevsi şayan
4. Ahmet monla efendi
5. Ruhuna el Fatiha
6. Gurre-i safer
7. Sene 1227

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: H. 1227 / M. 1812

Katalog No: 8

Resim No: 11

Kitabesi:

1. Fatiha
2. İntekal min dare
3. El fena-i ali dare
4. El kaimi Ali bin Mehmet

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Sekizgen formlu, Edirnekârî

Tarihlendirme: Kitabe satırı kırık olduğu için tarih bölümü günümüze ulaşamamış.

Katalog No: 9

Resim No: 12

Kitabesi:

1. El Fatiha
2. Kad intekal el merhum vel mağfur leh
3. El muhtaç ila rahmeti rabbihil gafur
4. Der kal'ayı Muğlay gediklilerinden
5. Vidanlı Muhammed Ağa ibn Hüseyinin
6. Ruhiçün Sene 1210

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olan mezar taşından sandık tipi mezar olduğu anlaşılmaktadır. Baş taşının alt bölümü sandık mezarın ön kapağı şeklinde düzenlenmiştir.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: H. 1210 / M. 1795

Katalog No: 10

Resim No: 13

Kitabesi:

1. Hüvel baki
2. Kimseye baki değil canan bu dar-ı şeyat
3. Baki ancak zat-ı paki rabbi hayy-ı metean
4. Olmaya mağrur.....dehr-i divan Fatih
5. Cami müteveli sal idüb .rıhlet eder pir-ü hevan
6. Dünya saadet şol kişiye eyleye salih amel
7. Çün Salim Ağa mukim ey dost ider bu duhteri
8. Şerife Adile Hanım buldu mevten iman
9. Hayf kim oldu genç iken gitti bekaya bi murad
10. Nuş idüb şehidi şehadet etti durur uçmağa mekan
11. Kuş idüp eser bu ahir mısri tarih dedi
12. Bu şehid bir can için kim bir dua ihsan
13. Fi 9 L (Şevval) Sene 1231

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, bitkisel tepelikli kadın mezar taşı. Günümüze kırılarak iki parça halinde ulaşmıştır.

Tarihlendirme: H. 1231/ 1816

Katalog No: 11

Resim No:14

Kitabesi:

1. Fatih
2. Hazine-i hümayundan
3. Muharricin hevacegan
4. Divan-ı hümayundan
5. Şakir beğ ...
6. Merhum ve mağfur leh
7. Ali Beğ ruhiçün...
8. ...1268

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: H. 1268 / M. 1851

Katalog No: 12

Resim No: 15

Kitabesi:

1. Vah dirlîgâ hayf el Hac Ahmet Beğ
2. Bad-ı ecel doldu sebab ruh-ı ömrü bırak
3. Takib-i akıbet Hakka düşerse dalından
4. Müzmin eyledi derhat hesabım serk
5. Hanedanı öz Kırım Kırkkilise iken
6. Terki timar eyledi köy kayıtları
7. ...

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşı. Üst kısmı kırık olduğu için başlığı saptanamıyor.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 13

Resim No: 16

Kitabesi:

1. Hüve'l-bâkî
2. Fatiha
3. Namı Nedim namı taraz şah resul
4. ...

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı tipte yapılmıştır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 14

Resim No: 17

Kitabesi:

1. Hüve'l-bâkî
2. Şu cihana geldim asla gülmedim
3. Geçti ömrüm mihnet ile sefasın sürmedim
4. Başıma çok felaket geldi hiç usanmadım
5. Bizim eve tabib geldi derdime çare bulmadım

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın başlıklı tipte yapılmıştır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 15

Resim No: 18

Kitabesi:

1. Ah minel mevt
2. ... aynur memduh el hamal
3. Yanyalı Mustafa Paşaya mağfur el hamd
4. Sahib ey metin bir emir nad-ı misal
5. Bu mezarı kendine karargah kıldı abd
6. Oniki yıl Kırkkiliseyi o ahir eyledi
7. ...sarf idüb arlı ? o ifa eyledi
8.bunu teyid eyledi
9. Çeşmilerle hastahane kolumu takib eyledi
10. Namesinin mezarından söylesin rüzgar
11.sancağı asla öyle zatı...(aşınmış)
12. Ruhi paki Fatiha bekler bugün
13.terfi idüb tarih....
14. Cenneti firdevse ca eyle el Hay Neşati
15. Sene 1321

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Lahit Tipi

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formlu, başlıksız erkek mezar taşı tipindedir.

Tarihlendirme: H. 1312/ M. 1894

Katalog No: 16

Resim No: 19

Kitabesi:

1. Fatımat-üz Zehra
2. Hanımın ruhiçün
3. El Fatiha sene 1305

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Çevirmeli Mezar

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlık ya da tepeliğe sahip olup olmadığı belli değildir.

Tarihlendirme: H. 1305 / M. 1888

Katalog No: 17

Resim No: 20

Kitabesi:

1. Merhum ve mağfur leh
2. Maraz Mehmed Ağa 1140

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formulu, başlıklı erkek baş taşıdır. Büyük oranda kırılmıştır ve başlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tarihlendirme: H. 1140 / 1727

Katalog No: 18

Resim No: 21

Kitabesi:

1. Hüvel baki
2. Katibi mahkeme bir gavs el Hac Ayan efendi zade
3. Arzu eyleyub itmedi burayı şerif
4. Kaderi gör ki ayırub sayh-ı ecel metduna
5. Şehr-i izmire sene kaldı anı Hakk-ı terdif
6.masun ana haşre kadar
7. Hayf...vefat eyledi ol zat-ı şerif
8. Oku gel ruhuma bir fatiha sen ey...
9. Kerem eyle burada eyle birazcık tevkîf geldi...tarihini dedi atıf ana
10. Genç iken vay yazık oldu sana vay Nazif
11. Sene 1251 fi 23 ş

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formulu, erkek başlıklı baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1251 / M. 1835

Katalog No: 19

Resim No: 22

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Merhum ve mağfur leh Bunarhisar
3. Sultan Mahmut pehlivanı
4. Nazır oğlu Ali ruhuna
5. 1272

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, başlıklı erkek baş taşıdır. Başlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tarihlendirme: H. 1272 / M. 1855

Katalog No: 20

Resim No: 23

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Merhume ve mağfure
3. Hadice ruhiçün el Fatiha
4. Sene 1122

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, tepelikli baş taşı Edirnekâri olarak adlandırılan grupta yer almaktadır.

Tarihlendirme: H. 1122/ M. 1710

Katalog No: 21

Resim No: 24

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Ah yerim bu kabir kıldı benim Hak
3. Gençliğime doymadan ettim yerim...
4. Salınub ben de gezerken bir zaman...
5. Şimdi mağfur uçdum hak...
6. Gençlikde...eyleyub terk-i diyar
7. Aîşe bint Mustafa
8. 1016

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın başlıklı tipte yapılmıştır.

Tarihlendirme: H. 1016/ 1607

Katalog No: 22

Resim No: 25

Kitabesi:

1. ... kırık (ah minel mevt olabilir)
2. Âh ile zâr kılarak tazeliğime doymadım
3. Hasretâ fânî cihanda tûl-i ömür sürmedim
4. Bir illet ki fetar oldum çare bulmadım
5. Firkata takdir bu imiş ezelden bilmedim

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, tepelikli baş taşıdır. Kimlik satırı kırık olduğu için kime ait olduğu anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 23

Resim No: 26

Kitabesi:

1.
2. Gittiler ukbaya bir bir...
3. Binyüz elli dört tarihinde...
4. Fatmanın ruhuna Fatıha..
5. Sene 1154

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formlu kadın baş taşıdır. Başlık kısmı kırıktır.

Tarihlendirme: H. 1154/ M. 1741

Katalog No: 24

Resim No: 27

Kitabesi:

1. Fatıha
2.
3. Verüb hayr dolar içinde şehadet buluna
4.cihan bu imiş emr-i Hüda
5. Ana el Latif keşir kıla mennan basir
6. Ol mağfur Muhammed ağa ibn Abdullah
7. Seyyiatın mahv ide anın bari Hüda

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı baş taşıdır. Başlık kısmı kırılmıştır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırılmıştır.

Katalog No: 25

Resim No: 28

Kitabesi:

1. Eylesun cenneti cemali ile ol Pakize
2. Ravza-i Firdevste ikram hallak-i kerim
3. Düştü serveti bir kahrı tarih dua eyle dedim
4. Hay ola yarab kadın şah Hatun kasr-ı naim
5. Rızaen lillahil Fatiha
6. Sene 1294
7. Rebiulevvel 10

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlık ya da tepeliğe sahip olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: H. 1294 / M. 1877

Katalog No: 26

Resim No: 29

Kitabesi:

1. Huve'l-baki
2. Ya ilahi ol mübarek ism-i pakın izzeti
3. Hem Resulün Fahr-i Alem şah-ı Kevneyn hürmeti
4. Eyle kabrim ravza-i cennet ya ilahe'l alemin
5. Gece gündüz eylesinler hur-u gılman hizmeti

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, üçgen tepelikli baş taşıdır. Kimlik satırı kırıldığı için kime ait olduğu anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 27

Resim No: 30

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Merhum ve mağfur leh
3. Muhammed Necib Efendi bin müderris
4. İbrahim Hilmi Efendi ...
5. 1236

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1236 / M. 1820

Katalog No: 28

Resim No: 31

Kitabesi:

1. Hüve'l-bâkî
2. Dâimâ mevtâya eyle hayır ile duâ
3. Seyyî'âtın mahv ide bâr-i Hüdâ
4. Merhume ve mağfure Zeliha
5. Hatun bint menzilcizade
6. Ömer Ağa ruhiçün el Fatiha
7. 1272

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, sivri kemerli tepelikli kadın baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1272 / M. 1855

Katalog No: 29

Resim No: 32

Kitabesi:

1. Unutma ölümü daim anadır
2. Bugün bana ise yarın sanadır
3. Aîşe 1144

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Toprak mezar

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formlu, başlıksız kadın baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1144 / 1732

Katalog No: 30

Resim No: 33

Kitabesi:

1. Hüvel baki
2. Türlü emraz geldi benim tenime
3. Sıhhati vücudum sebep oldu mevtime
4. Kıl insan gafil olma aklını başına al
5. Aşıktım hasret yaktı başımı
6. Merhum ve mağfur.....
7. ...

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlık ya da tepelikle sonlanıp sonlanmadığı anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 31

Resim No: 34

Kitabesi:

1. Fatıha
2. Piyade onuncu alayın dördüncü taburu kol ağası Hüseyin ağanın
3. Kırkkimesnenin kıtasının mezarı
4. Bu makber bir muhafızı cevher-i candar
5. Bir hicle ki gün bitirirsin taze civandar
6. Ey zair oku ibret alub ... mezarıma
7. Bari hüda.bekay-ı sana tefrikay-ı nişandar
8. Bir gonça iken neşr-i feza bağ-ı cihanda
9. ...

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, sivri kemerli tepelikli erkek baş taşıdır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 32

Resim No: 35

Kitabesi:

1. ..cezm-i silk-i nazma çekdi cevherin tarihini
2. Cennet-ül firdevse gitti ruhu şad olsun
3. El Fatıha
4. 1313

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Çevirmeli mezar

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu baş taşının üst bölümü kırıktır ve kime ait olduğu anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: H. 1313 / M. 1895

Katalog No: 33

Resim No: 36

Kitabesi:

1. Fatih
2. Nikteba idi bu şeyhzade-i civan
3. Gençken bakmadı dünyaya abd
4. Geldi bir halet vücudu oldu revan
5. Tekye adına derviş Ahmed
6. 1139

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formu, üst kısmı bombeli, Edirnekâri tipte yapılmış erkek başlıklı baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1139 / 1727

Katalog No: 34

Resim No: 37

Kitabesi:

1. Halil efendizade Hacı
2. Naik efendi ruhuna Fatih
3. Sene 1311

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formu, erkek baş taşıdır ve üst bölümü büyük oranda kırıktır.

Tarihlendirme: H. 1311 / 1894

Katalog No: 35

Resim No: 38

Kitabesi:

1. Fatıha
2. Halil bin İbrahim
3. Sene 1158

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Edirnekâri tipte, ongen başlıksız erkek baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1158 / 1745

Katalog No: 36

Resim No: 39

Kitabesi:

1. Hüseyin Bin Muhammed
2. Sene
1. 1008

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formlu, başlıklı erkek baş taşıdır. Başlık kısmı kırıktır.

Tarihlendirme: H. 1008 / 1599

Katalog No: 37

Resim No: 40

Kitabesi:

1. Koyup keşan merasını dost
2. Bekayı eyledi biçare rıhlet
3. Cihanın toy idüb seyrini cefa
4. Gençlikde göçtü ya ferman-ı izzeti
5. El Hay rahmet eyle mesken olsun
6. Halil İbrahim Kara rahmet
7. Sene 1184

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formu, erkek baş taşıdır. Başlık bölümü kırıktır.

Tarihlendirme: H. 1184 / M. 1770

Katalog No: 38

Resim No: 41

Kitabesi:

1. Muhammed sipahi
2. 1128

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formu, erkek başlıklı baş taşıdır. Başlığı kırıktır.

Tarihlendirme: H. 1128 / M. 1716

Katalog No: 39

Resim No: 42

Kitabesi:

1. Naile Hatun ruhuna El Fatiha

2. Sene 1245

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu kadın baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlıklı mı yoksa tepeliğe mi sahip anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: H. 1245 / M. 1829

Katalog No: 40

Resim No: 43

Kitabesi:

1. Huve'l-baki

2. Alamedden murad bir duadır

3. Bugün bana ise yarın sanadır

4. Sazara karyesi hanedan-ı

5. Kadiminden Numan zade merhum

6. Mustafa ağa ruhiçün

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı baş taşıdır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 41

Resim No: 44

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Merhume Şerife Emeti
3. bint ...
4. İsmail
5. 1253

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlık ya da tepelik formu anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: H. 1253 / M. 1837

Katalog No: 42

Resim No: 45

Kitabesi:

1. ...
2. Şeş-i cihetten geçüb fevtin tarihin dedim
3. Aişe hanım menzilin kıldı canan.... (aşınmış)
4. Sene 1258

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlık ya da tepelik formu anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: H. 1258 / M. 1842

Katalog No: 43

Resim No: 46

Kitabesi:

1. Hüvel hallakül bâki
2. Beni kıl mağfiret ey rabb-i Yezdan
3. Bihakk-ı arş-ı azam nur-u Kur'an
4. Gelip kabrim ziyaret eyle ihvan
5. İde ruhuma bir Fatiha İhsan
6. ...

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli tepelikli baş taşıdır. Kimlik satırı kırık olduğu için kime ait olduğu belli değildir.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

Katalog No: 44

Resim No: 47

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Merhum El Hac
3. Ahmed
4. 1150

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Edirnekâri tipte, silindirik formlu, üst kısmı bombeli erkek başlıklı baş taşıdır. Başlığı kırıktır.

Tarihlendirme: H. 1150 / M. 1737

Katalog No: 45

Resim No: 48

Kitabesi:

1. El – fatiha
2. Genç yaşımda bir onulmaz derde müptela oldum
3. Geldi ecel çâre yoktur eyledim azm-i bekâ
4. Yâ ilâhî bulmadım rahat şu dünyada ben kezâ
5. Sen kerîmsin vir bana dârü's-selâmda safâ
6. Ahivvi Burgozundan Monla
7. Hüseyin kerimesi merhume Şerife Ayşe
8. Ruhiçün
9. 1235

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, sivri kemerli tepelikli kadın baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1235/ M. 1820

Katalog No: 46

Resim No: 49

Kitabesi:

1. Hacı Numan efendi dersiam cami-i evvel
2. Anın zatı idi kırk kemesnede cevher-i yekta
3. Olub ona emraz-ı camiden göçtü faniden
4. Varıb kürsi-i arz ruhufaiz oldu...
5. Fakih ve alim ve arifler ...
6.
7. (kırk)
8. Bessak fahri alem ismi azam kabe ve zemzem
9. Cemali ve cennetiyle eylesün ikram ana mevla
10. Dürr-i çeşmi yaşı ile ağulu saray tarihin yazdı
11. Hacı Numan efendinin yer-ü yer hak cennet-ül meva
12. Sene 1256

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1256 / M. 1840

Katalog No: 47

Resim No: 50

Kitabesi:

1. Hüvelbaki
2. Vah kim esince bad-ı nehran düştü türaba yeni bir dertter
3. Abdi Efendi kerim piruk etti...
4. Zevcesi Nuriye hanım nagehan kıldı bu sal bizim canana sefer
5. Ruz-u ceza ya rabbi o pakizeyi evvel-i şefia hazreti hayr-ül beşer
6. Saliha hem abide hatun idi cennet-ül âla ola ana.....
7. Ab kahırlı yazılıb serveta fevtin tarihi kalır bizden eser
8. Eyledi Nuriye hanım genç idi hükmünü şir ecel fermanı
9. Onbirinci alayın birinci taburu katibi
10. Abdülkadir efendinin halilesi
11. Merhume Nuriye hanımın ruhiçün
12. 1298 sene
13. Fatıha

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, bitkisel tepelikli kadın baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1298 / 1881

Katalog No: 48

Resim No: 51

Kitabesi:

1. Fatıha
2. Alamedden murad olan...(duadır şeklinde olmalı kırılmış)
3. Bugün bana ise yarın sanadır
4. Güncü oğlu Seyyid Osman efendi
5. Ruhuna

6. 1224

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı baş taşıdır. Başlık kısmı kırıktır.

Tarihlendirme: H. 1224 / 1809

Katalog No: 49

Resim No: 52

Kitabesi:

1. Kıl gufranı...(kırık)
2. Şimdi mi gönül o ağlar ecri divandan
3. Cezmi kahır tarihini böyle yazdı
4. Vasfiye hanımı azm-i beyyinatı canandan
5. Sene 1314

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, kadın baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlık ya da tepelik kısmı anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: H. 1314 / 1897

Katalog No: 50

Resim No: 53

Kitabesi:

1. Fatıha
2. Bu yerde medfun olankırk
3. Kilise müftüsü merhum el hac Ahmed Hamdi
4. Efendinin kerimesi olub henüz beş yaşını
5. İkmal etmeksizin kızamuk denilen illet
6.
7. Aleme etmişdir mevla rahmet eylesin
8. Sene 1307

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Çevirmeli mezar

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, sivri kemerli tepelikli kadın baş taşıdır.

Tarihlendirme: H. 1307 / 1890

Katalog No: 51

Resim No: 54

Kitabesi:

1. Mustafa
2. Ruhuna
3. 987

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formlu, erkek baş taşıdır. Başlık kısmı kırılmıştır.

Tarihlendirme: H. 987 / M. 1579

Katalog No: 52

Resim No: 55

Kitabesi:

1. Hüvel baki
2. Beni kıl mağfiret ya Rabbi yezdan
3. Çık arşı azam nur-u Kur'an
4. Gelüb kabrimi ziyater ide ihvan
5. İdeler ruhuma bir fatiha ihsan
6. ...(kırık)
7. Miralay Hasan beğın zevcesi
8. Arabgirli Hafadar (?) oğlu Ahmed
9. Ağanın kerimesi Kırkkilise serendamı hem
10. Biganesi Şakir beğın hemşiresi
11. Merhume Zafire Hanımın ruhiçün
12. Sene 1309 fi 7 nun yevm

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, bitkisel tepelikli kadın baş taşıdır. İki parçaya kırılan taşın her iki parçası da mevcuttur.

Tarihlendirme: H. 1309 / M. 1890

Katalog No: 53

Resim No: 56

Kitabesi:

1. Kol ağası merhum
2. ve mağfur leh Niyazi
3. Efendi ruhiçün Fatiha
4. Sene 1324

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Çevirmeli mezar

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek baş taşıdır. Üst kısmı kırık olduğu için başlık ya da tepelik formu anlaşılamamaktadır.

Tarihlendirme: H. 1324 / M. 1906

Katalog No: 54

Resim No: 57

Kitabesi:

1. İntekal el merhum vel mağfur eşşehid Mahmud bin Abid

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Silindirik formlu, erkek baş taşıdır. Başlık bölümü kırıktır.

Tarihlendirme: Yazı ya da rakam ile tarih bilgisi yoktur.

Katalog No: 55

Resim No: 58

Kitabesi:

1. Fatiha
2. Taze benim etti azm-i beka
3. Bu fenada zerrece kam almadı
4. Huriler ile eyle cennette sefa
5. ...el Hac Muhammed Ağa

İşleniş Tarzı: Zemin oyma

Yazı Türü: Sülüs

Malzemesi: Mermer

Mezar Tipi: Mezarlık alanında atıl durumda olduğu için mezar tipi bilinmiyor.

Mezar Taşı Tipi: Dikdörtgen formlu, erkek başlıklı baş taşıdır. Başlık kısmı kırıktır.

Tarihlendirme: Tarih satırı kırıktır.

4. SONUÇ

Kırklareli il merkezinde, Karaca İbrahim Mahallesi'nde, 534 ada, 1 nolu parselde yer alan mezarlık alanının eski paftalardan ve resimlerden anlaşıldığına göre çok daha geniş bir alanı kapsıyordu. Ancak bir bölümüne otogar ve çeşitli binalar inşa edilmiş, yollar açılmış ve bir bölümü de sanayi olarak kullanılmaktadır. 28 Aralık 1992 yılında mezarlık alanında Kültür Merkezi Binası inşaatına başlanmış ve inşaat alanında bulunan mezarların sahipli olanlarının bir kısmı taşınmıştır. Günümüzde bu bina Kırklareli Üniversitesi'nin rektörlük binası olarak kullanılmaktadır. Geriye kalan tarihi mezarlık alanında mezarlar son derece bakımsız durumdadır. Çöplüğe dönen alanda pek çok mezar taşı atıl durumda ve kırık vaziyettedir. Tarihi vesika olarak son derece önemli olan mezar taşlarına karşı bu acımasızca tutum tam bir cehalet göstergesidir.

Günümüze çok azı sağlam olarak ulaşabilen mezar taşları bize dönemlerindeki mezar taşı tipolojisi hakkında bilgi verecek düzeydedir. Ayrıca mezarlık alanında tarihe ışık tutacak önemli kişilerin mezarlarının da olduğu saptanmıştır. Alanda yapılacak olan restorasyon sonrası daha fazla mezar taşının toprak altından çıkacağı kanaatindeyiz. Böyle bir durum sözkonusu olursa yayınımız güncellenecektir.

KAYNAKLAR

- AKTAŞ YASA, A.,
KAYA YİĞİT, B.,
YAZAR, T., "Bolu Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", **21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Bolu 2011, s. 68-107
- APA KURTIŞOĞLU, G., "Bir Mezar Taşı, Bir pehlivan: II. Mahmut Pehlivanı Nazır oğlu Ali", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Edirne, 2016, Cilt: 6, Sayı:11, s. 185-197
- APA KURTIŞOĞLU, G., "Sadelikten Gösterişe Edirne Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Edirne, 2018, Cilt: 8, Sayı: 16, s.,32 - 56
- ATASOY, N., **Derviş Çeyizi, Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi**, İstanbul, 2005
- BACQUE-GRAMMONT, JEAN-LOUIS "Osmanlı Mezarlıklarının İncelenmesi: Yöntemler ve Geleceğe Dönük Düşünceler", **İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I**, (Ed. Jean-Louis Bacque-Grammont) Ankara, 1996,135-157
- BOZKURT, N., "Kavuk", **TDVİA**, Cilt: 25, İstanbul, 2002, 71-72
- BOZKURT, N., "Sarı", **TDVİA**, Cilt: 36,İstanbul, 2009, s. 152-154
- ÇAL, H., "Göynük (Bolu) Şehri Mezar Taşları", **Vakıflar Dergisi**, S. 30, Ankara, 2007, s. 307-395.
- ÇAL, H., "Kastamonu Müzesi'ndeki Türk Mezar Taşları", **İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı X**, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. Oluş Arık'a Armağan, Konya,2007, s. 199-224.
- ÇAL, H., "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar".**Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)**, İstanbul, 2000, s. 226-241
- ÇAL, H., ÇAL, Ö., **Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları**, Ankara, 2008
- ÇAL, H., İLTAR, G., **Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları**, Ankara, 2011
- GRAMMONT,B., "Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları,

- LAQUEUR,H.,
VATIN,N., Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler”, **Erdem**, 6/16, Ankara: AKM Yayınları, 1990, s. 210-214.
- İŞLİ, N.,
KARAMAĞARALI, B.,
KÖKREK, M., **Osmanlı Serpuşları**, İstanbul: 2010.
- LAQUER, H. P., **Ahlat Mezar Taşları**, Ankara, 1972
- LAQUEUR, H.P., "Edirnekârî Şâhideler", **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, C.58, S.346, Ekim 2015, s.18-22
- LAQUER, H. P., **İstanbul’da Osmanlı Mezarları ve Mezar Taşları**, Çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997
- LAQUEUR, H.P., “Mezartaşları Başlıkları Tasnifi Hakkında Bazı Mülahazalar”, **İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I**, (Ed. Jean-Louis Bacque-Grammont) Ankara, 1996, 159-163.
- MUSLU, R., “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 36, 2008, s. 43-66

RESİMLER

Resim 1: Mezarlık Alanı

Resim 2: Lahit Tipi Mezar

Resim 3: Pehle

Resim 4: Katalog 1

Resim 5: Katalog 2

Resim 6: Katalog 3

Resim 7: Katalog 4

Resim 8: Katalog 5

Resim 9: Katalog 6

Resim 10: Katalog 7

Resim 11: Katalog 8

Resim 12: Katalog 9

Resim 13: Katalog 10

Resim 14: Katalog 11

Resim 15: Katalog 12

Resim 16: Katalog 13

Resim 17: Katalog 14

Resim 18: Katalog 15

Resim 19: Katalog 16

Resim 20: Katalog 17

Resim 21: Katalog 18

Resim 22: Katalog 19

Resim 23: Katalog 20

Resim 24: Katalog 21

Resim 25: Katalog 22

Resim 26: Katalog 23

Resim 27: Katalog 24

Resim 28: Katalog 25

Resim 29: Katalog 26

Resim 30: Katalog 27

Resim 31: Katalog 28

Resim 32: Katalog 29

Resim 33: Katalog 30

Resim 34: Katalog 31

Resim 35: Katalog 32

Resim 36: Katalog 33

Resim 37: Katalog 34

Resim 38: Katalog 35

Resim 39: Katalog 36

Resim 40: Katalog 37

Resim 41: Katalog 38

Resim 42: Katalog 39

Resim 43: Katalog 40

Resim 44: Katalog 41

Resim 45: Katalog 42

Resim 46: Katalog 43

Resim 47: Katalog 44

Resim 48: Katalog 45

Resim 49: Katalog 46

Resim 50: Katalog 47

Resim 51: Katalog 48

Resim 52: Katalog 49

Resim 53: Katalog 50

Resim 54: Katalog 51

Resim 55: Katalog 52

Resim 56: Katalog 53

Resim 57: Katalog 54

Resim 58: Katalog 55

YEDDİ GÜNBƏR TERBƏSİ VƏ MƏZAR DAŞLARI

Ph.D Günel Seyidahmadli

*Azərbaycan Dövlət Kültür və Sanat Universiteti Bakı, Azərbaycan
gseyidehmedli@gmail.com*

Tarix boyu öz dövrünün tanınmış şəxslərin xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq, onların məzarları üzərində türbələr ucaldılırdı. Bu ənənəni Misirdə, Türkiyədə Orta və Mərkəzi Asiyada, Azərbaycanda eləcə də digər ölkələrdə də görə bilərik.

Azərbaycanda formasına, memarlıq üslubuna, ornamental tərtibatına, epigrafiq yazılarına, tikilmə dövrlərinə görə müxtəlif, bir-birinin təkrarı olmayan çoxsaylı türbələr mövcuddur. Onlardan biri Azərbaycanın qədim tarixi şəhəri olan Şamaxı şəhərində yerləşən Yeddi Gümbəz türbələridir. (foto 1)

Şamaxıda Yeddi Günbəz sərdabələrinin ucaldılması Şamaxı xanlığının zəiflədiyi vaxtlara təsadüf edir. Yeddi Günbəz türbələri XIX əsrin əvvəllərinə aid edilən abidələr sırasında özünəməxsus yer tutur. Şamaxı şəhərinin ərazisində yerləşən Yeddi günbəz türbələr kompleksinə yeddi türbə daxildir. Vaxtı ilə sayı yeddi olan türbələrdən bizim dövrə yalnız üçü çatmışdır. Türbələr Şamaxı xanı Mustafa xanın ailəsi üçün tikilmişdir. Həmin türbələr bərpa sənədləri hazırlanarkən yerləşməsinə görə sıralanıb. Birinci türbə Şirvan xanı Ağası xanın qardaşı Məhəmmədhüseyn bəyin oğlu Şıxəli bəyin xatirəsinə 1816-cı ildə, ikinci türbə Ağası xanın adı kitabədə pozulmuş oğlanlarından birinin xatirəsinə 1806-cı ildə, üçüncü türbə Bibixanım bəyimin (Ağası xanın xanımı, Mustafa xanın anası, Səfərrəli sultanın qızı) xatirəsinə 1807-ci ildə, dördüncü türbə Mustafa xanın xanımı, Şəki xanı Səlim xanın qızı Asiya bəyimin xatirəsinə 1810-cu ildə, altıncı türbə Mustafa xanın xanımı, Qazıqumuq xanı Surxay xanın qızı Xan Bikanın xatirəsinə 1847-ci ildə, yeddinci türbə Mustafa xanın oğlu Azad xanın xatirəsinə 1865-ci ildə inşa edilib. Beşinci türbə tamamilə dağıldığı üçün kitabə və

başdaşılar oxunmamışdır (F. Xəlili, səh 53-54). Bütün türbələr Şirvan xanlığının Sərkər sülaləsinin üzvlərinə aid xatirə abidələridir. Dördüncü türbənin üzərindəki kitabədə onun 1810-cu ildə xanın anası üçün memar Usad Tağı tərəfindən tikildiyi göstərilir (foto 2).

Bu xatirə tikililəri qrupundan olan ayrı-ayrı məqbərələr iç və bayır fəzanın quruluşunu təkrar edirlər. Bununla yanaşı portallı giriş üzünün işlənməsindəki fərqlər onlara memarlıq-bədii obrazın bir-birindən fərqli fərdiliyini bəxş edir. Şirvan və Abşeron memarlıq XIX əsrə qədər ənənəvi olaraq binalarda tikilinin miqyasını böyütmək məqsədilə kiçik giriş aşırımlarından istifadə edir, bununla da onlara monumental xarakter verirdilər. Türbələrin girişinin yuxarı və interyerin bəzi kiçik hissələrində Şirvan Abşeron memarlığına xas elementlərdən-stalaktitlərdən istifadə olunmuşdur.

Məqbərə eksteryerdə son dərəcə sadədir, ənənəvi olaraq memarın əsas diqqəti giriş üzü və onun mürəkkəb profilli çərçivəyə alınmış, hündür olmayan oxvari giriş açırımı şəklindəki portalının işlənməsinə yönəlmişdir. Halbuki, içəridə konxa ilə başa çatdırılan taxçalarla işlənmiş üzlər tromplar vasitəsilə rəvan bir şəkildə onaltıbucaqlıya çevrilir və oradan günbəzə keçir. Məqbərənin memarlıq – bədii baxımdan işlənməsində daş hörgünün səliqəli düzülüşü və konstruksiyaların, detalların və elementlərin işlənməsi, konstruktiv hissələrin səlisliklə hüdudlanması diqqəti cəlb edir ki, bu da tikiliyə ideyanın kompozisiya aydınlığını bəxş edir (M.Hüseynov.1963. s 312).

Yeddi Gümbəz türbələri Azərbaycanın səkkizbucaqlı türbələri qrupuna daxil olsa da, onların yuxarı hissəsi piramida şəkilli çadırvari gümbəzlə deyil, adi gümbəzlə örtülmüşdür. Türbələrin hündürlüyü 5 metr, iç sahələri isə 4x4 metrdir.

Yarımşferik günbəzin hündürlüyü türbənin öz hündürlüyünə nisbətdə kiçik olsa da böyük təssürat oyadır. Türbənin tikintrisində demək olarki yerli materiallardan istifadə olunmuşdur.

Bundan əlavə, Yeddi Gümbəz türbələrinin içində və yaxınlığında yerləşən qəbir nümunələri öz konstruktiv formasına, epigrafiq yazılarına və təsvirlərinə görə çox qiymətlidir.

Türbələrin içində yerləşən bəzi qəbirlərin hündürlüyü iki metrə çatır. Adətən onların arasında ən hündürü Xanın və ya Xanın ən yaxın qohumlarına məxsus olurdu. Qadın və kişi qəbirləri bədii tərtibatlarına və digər konstruktiv xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi. Kişi qəbirlərinin üzərində ən çox at, xəncər, silah, çəkmə rast gəlinirdi halda, qadın

qəbirlərinin üzərində zərgərlik və zinət əşyaları, eləcə də digər qadına məxsus elementlərin təsvirləri yer alırdı.

Türbənin ətrafında yerləşən məzar daşlarının bəzəkləri bir çox hallarda ənənəvi xarakter daşısa da onların tərtibatında çoxlu yeniliklər də özünü biruzə verirdi.

Məzar daşlarının tərtibatında müxtəlif növ ornament ünsürlərindən, oyma ilə yanaşı boyadan və qeyri-qiymətli daşlardan (mərmər, qranit və s.) geni. İstifadə edilməsi XVIII əsrin sonlarının üslub xüsusiyyətlərindən biri idi. bu əsrin məzar daşlarının bəzəkləri içərisində ən çox yayılanları fərdi xarakter daşıyan rəsmlər olmuşdur. Bunlardan kişi məzar daşlarının üzərində xəncər, qılınc, tapança, tüfəng, at rəsmini qadın məzar daşlarında isə güzgü, daraq, iynə-sap və s. məişət əşyalarından olan rəsmləri də göstərmək olar (K.Kərimov, R. Əfəndiyev, N. Rzayev, N. Həbibov. 1992. s. 192).

Lakin məzar daşlarında sujet xarakterli rəsmlərə rast gəlinmir. Burada yerləşən məzar daşları bəzəklərinin əsas xarakterik xüsusiyyəti onun bədii tərtibatında müxtəlif növlü həndəsi və nəbatı ornamentlərin istifadə edilməsidir.

Qəbiristanlığındakı məzar daşlarının üzərindəki epikrafik yazılar da diqqət çəkəndir. Həkkaklar həm məzar daşlarının baş daşlarının üzərində və eyni zamanda türbələrin tərtibatında İslam dininin müqəddəs kitabı Qurani-Kərimdən sitatlar gətirərək zəngin nümunələr yaratmışdılar. Məzar daşları üzərindəki kitabələrdə "Qurani-Kərim"-in II surəsindən (Əl-Bəqərə - İnak) 255, 256, 257-ci ayələri, IV (55) surəsindən (Ər-Rəhman) 26, 27-ci ayələri, 14 məsumə (Məhəmməd peyğəmbərə (s.ə.s), onun qızı Fatiməyi-Zəhraya (ə.s.) və 12 imama (ə.s.) Allahın salamu və s. nümunələrə rast gəlmək mümkündür (foto 4).

Bununla yanaşı məzar daşlarında ərəb, fars və türk dillərində şerlər, mərhumlara Allah tərəfindən rəhmət və bağışlanması haqqında kəlamlar, onların sənəti, vəzifələri və hicri qəməri tarixilə vəfat tarixləri gözəl ərəb xətti ilə həkk olunmuşdur.

foto1

Foto 4

foto2

foto3

Ədəbiyyat

Fariz Xəlilli. 2018 *Ağsuda tərəkəmə obaları: axtaçılar, padarlar, kəngərlilər və qaraqoyunlular*. Bakı: Elm və Təhsil. s. 53-54

M. Hüseynov, A. Bretaniçkiy, A. Salamzadə. 1963. *Azərbaycan memarlıq tarixi*. Moskva. s. 192

K. Kərimov, R. Əfəndiyev, N. Rzayev, N. Həbibov. 1992. *Azərbaycan inəsənəti*. Monoqrafiya. Bakı-İşıq. s. 182

AZERBAJCAN'DAKİ TARİHİ MEZAR TAŞLARININ EPIGRAFIK KİTABELERİ VE MEVCUT DURUMLARI HAKKINDA

Habibe ALİYEVA⁵⁵

ÖZET:

Azerbaycan'ın çok sayıda epigrafik örnekleri geleneksel mimari anıtlarıyla birlikte mezar taşları aracılığıyla da günümüze kadar ulaşmıştır. Azerbaycan'ın Nahcivan, İrevan, Karabağ, Şirvan ve diğer bölgelerinde birkaç grup mezar taşları, aynı zamanda yatay sandukalar, at, koç figürlü heykeller, üst kısmı düz, dairesel, çatma, kubbe şekilli dikey mezar taşları ve b. bulunmaktadır. VIII. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar bu mezar taşlarının üzerindeki tüm hat türlerinden - kufi, nastalik, nash, suls hattı ile kazınan ve Arap, Fars, Türk ve diğer dillerdeki kitabelerle yanısıra geometrik ve nebatî ornamentlerden dönemin oymacıları ustaca kullanmışlardır. İslamın intişarı nedeniyle 8. yüzyılda Kafkas'da üzerinde Arapça yazılmış anıtların en eski örneklerine daha fazla Azerbaycan'da rastlanıyor. Azerbaycan'ın coğrafi bölgesindeki epigrafik anıtlar sırasında Arap harfli kitabeler eskiliği, çokluğu ve çeşitliliği ile seçilmektedir. Fakat, bunların büyük bir kısmı bugün İran, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan sınırları içinde kalan tarihi Azerbaycan topraklarındadır. Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde mezarüstü anıtlar yeraltı ve yerüstü doğal afetlere maruz kalmış ve çoğunluğunun üzerindeki kitabeler giderek yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan'daki farklı türden olan mezar taşları ya mezarlıkta açık havada, ya da üzeri kapalı türbelerde olduğundan korumaları devlet tarafından yapılırsa bile, yerli halkın omuzuna onların muhafazası düşmektedir. Fakat ne yazık ki, bu sanat yapıtlarına bazı kötü niyetli kişiler tarafından yapıtlar dağıtılarak, yerine

⁵⁵ Doç.Dr., Milli Azerbaycan Tarih Muzesi Başkan Yardımcısı, ahebibe@gmail.com

yeni Kiril ve Latin alfabesi ile kazınmış olan modern mezar taşları meydana gelmiştir. Yazılı anıtlar Ortaçağ Azerbaycan'ın sosyal, siyasi, kültürel hayatından nadir bilgiler veren, bazen tek kaynaklardır. Onların aracılığıyla Güney Kafkasya'da eski Türk boylarının yerleşim alanı tespit edilmiş ve bu dayanaklar temelinde Azerbaycan'ın tarihi arazisi belirlenmiştir. Bu da bize karşı bugün toprak iddiaları ileri süren ve topraklarımızı işgal eden ermenilere en tutarlı bir cevaptır. Azerbaycan'ın siyasi, ekonomi durumunun, kronolojik ve geneoloji sorunlarının çözülmesi ve netleştirilmesinde epigrafik yapıtların önemli tarihi kaynak olarak rolü inkar edilemez.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Epigrafi, Kafkasya, Türk, Kitabe, Mezar taşı

EPIGRAPHIC INSCRIPTION AND TODAY'S CONDITIONS OF HISTORICAL GRAVESTONES IN AZERBAIJAN

Numerous epigraphic samples of Azerbaijan have come to our time by gravestones, besides heritable architectural monuments. There are several groups of gravestones, including horizontal chest tombs, horse-, ram-shaped monuments, dome-shaped vertical gravestones with flat, round, crosswise top, etc. in Nakhchivan, Iravan, Garabagh, Shirvan and other cities of Azerbaijan. Since the 8th century until the 20th century the carvers used skillfully the inscriptions in Arabic, Persian, Turkish and other languages, as well as geometric and floral ornaments, which were carved by all kind of calligraphy of Arabic alphabet – Cufic, Nastaleeq, Naskh, Thuluth scripts on these gravestones.

Due to the spread of Islam in Azerbaijan since the 8th century the most ancient examples of monuments written in Arabic in Caucasus occurred mostly in Azerbaijan. Inscriptions with Arabic script are distinguished by their antiquity, multiplicity and diversity among the epigraphic monuments in geographical area of Azerbaijan. However, today the most part of these are situated in the historical Azerbaijani lands, which remain in Iran, Armenia, Georgia and Dagestan.

Some gravestone monuments were exposed to underground and aboveground natural occurrences and inscriptions on the majority of monuments have faced with disappearance danger in some areas of

Azerbaijan. Although different types of gravestones are situated in cemeteries in open air or in tombs and protected by the state in Azerbaijan, but local population also should guard them. Unfortunately, these art works were destroyed by enemies and have been replaced with new modern gravestones with Cyrillic and Latin alphabets.

Sometimes written monuments are the only sources that give rare information about social, political, cultural life of Azerbaijan of Middle Ages. The settlement area of the ancient Turkic tribes in Southern Caucasus and historical area of Azerbaijan have been defined according to them. This is a significant response to aggressive Armenians, who occupied and claims our lands. The role of epigraphic monuments as an important historical source is undeniable in solution and specification of political, economic situation, chronological and genetic problems of Azerbaijan.

Key words: Azerbaijan, Epigraphy, Caucasus, Turkic, inscription, gravestone

GİRİŞ: Azerbaycan'ın 7. yüzyılın sonu-8.yüzyılın başlarında Arap Halifeliğine katılması ve böylece Müslüman dünyasına yakın ve uzak ülkelerle aktif ekonomik ve sosyal ilişkilerin yaşanması, yeterince geniş coğrafi alanda geçerli tek din olan İslamiyet'e olan inanç; hukuki ve ahlaki kuralların aynılığı, Arap dilinin ibadet, ilim ve resmi ve toplumsal ilişkiler gibi yayılması doğaldır ki, maddi ve manevi uygarlığımıza da yansımıştır (10. Velixanlı,1993,s.153; 2. Eliyeva, 2017,304).

Azerbaycan'ın ilk ve orta çağ tarihinin, dekoratif uygulamalı sanat tarihinin incelenmesinde çeşitli dillerde yazılmış pek çok menezler ile yanaşı , taştan yapılmış maddi uygarlık örnekleri de önemli yer tutar. Azerbaycan'da gerçekleştirilen uzun süreli ve geniş ölçekli arkeolojik araştırmalar sonucunda tarihimizin çeşitli devirlerine ait çok sayıda nadir maddi kültür örnekleri ortaya çıkarılmıştır.

Bu buluntuların bir kısmı, Azerbaycan tarihinin bir çok karanlık noktasını aydınlatan epigrafik abidelerimizdir. Epigrafik abideler, insanoğlunun kendini ifade etmeye başladığı ilk kaya üstü resimlerden başlayarak en geniş alana yayılmış alfabelere kadar olan yazı örneklerini kapsamaktadır. Farklı devirlerde, farklı alfabelerde, farklı konularda ve farklı malzemeler üzerinde işlenmiş yazılı kitabelerin okunması ve

yayınlanması Azerbaycan tarihinin çeşitli problemlerinin derin ve geniş kapsamlı araştırılması, ortaya çıkarılması konusunda önem arz eder.

Azerbaycan'ın tarihi mimarlık abideleri, sanduka mezarları, koç-at figürlü mezar taşları üzerindeki Arap alfabeli Arap-Fars-Türk dilinde kitabeler halkın tarih boyunca ortaya koyduğu ilerlemeyi gözler önüne sermektedir.

Ancak, şu hususu da belirtmek gerekir ki; bir zamanlar bu maddi kültür unsurları üzerindeki kitabeleri araştırıp incelemek başka milletlerden olan orientalist bilim insanları tarafından gerçekleştirildiği için bazı önemli kitabeler ya mahvedilmiş ya da bulunduğu alandan başka yer ve ülkelere taşınarak Türk harici halkların adıyla dünya müzelerinde sergilenmişlerdir (5. Efendiyev,1980,165 s.).

Genellikle, Azerbaycan topraklarında epigrafik abidelerin araştırılıp incelenmesi aslında XIX. Yüzyılın başlarında başlamıştır. Özellikle 18. Yüzyılda Kafkas kültürüne ilgi duyan Rus seyyah ve sefirleri, dolayısıyla Rus bilim insanları, Rus Çarlığı'nın sömürgeci siyasetine bağlı olarak Kafkasya'da maddi kültür unsurlarını, siyasi ve ekonomik ve toplumsal ilişkilere öncelik vermişlerdir. Kafkas halklarının tarihinin araştırılmasında I. Petro'nun (1672-1725) asıl amacı, Kafkasya'yı ele geçirmektir. St. Petersburg Orientalizm Akademisi'nin geniş etkili Kafkasyaseverleri amaçlarına uygun olarak bu iş için davet edilmişlerdir (14. Orbeli,1972,468 s.).

19. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'nın ve dolayısıyla Azerbaycan'ın İslami epigrafik abidelerinin araştırılıp incelenmesinde ünlü orientalistler Azerbaycan'ın epigrafik abidelerini incelemiş N.V.Hanıkov (18. Xanıkov, No 52-53, 1850; vıp.1, 1850; 1854;1862), Arap dilinde kufi hatlı Gence portallerinin kitabelerini, 1835-1837.ci yıllarda Nahcivan'ın epigrafik abidelerinin analizini yapmış akad. X.Fren (19. Fren, Vıp. 11, 1926; Fraehn,1822,401-416 pp.; 1823, 563-648 pp.; 1840, 257-314 pp.; 1824, 331-347 pp.; 1837, XX s. Noo 1,)), Azerbaycan'ın bazı tarihi abidelerinin estampajını çıkararak, St. Petersburg'da büyük bir oluşturmuşlar, akad. B.A.Dorn (13. Dorn, 1861; 1864, Dorn,1874, 287-292 pp.) ve diğerleri Azerbaycan ve Kafkasya'nın İslami epigrafik yazılarının analizini yapmışlardır.

Azerbaycan epigrafik abidelerinin ilk araştırmacılarından İ.M. Azimbeyov'un (12. Azimbeyov 1925; 1929, s. 295-311) Tiflis, Nahcivan ve diğer bölgelerdeki kitabelerine, E.E.Elesgerzade'nin (4. Elesgerzade, 1942, s.25-29; 1943, s.67; 1944, s.113; 1946, s.122-128; 1947, s.76-91; 11.

Elesgerzade, 1938, s.43-45; 1947, s.377-405; 1949, s.151-168; 1955, s.371-376), aslında Azerbaycan'ın epigrafik abidelerinin esaslı ve düzgün analizine, Hacı Fahreddin Seferli'nin (6. Seferli, 2007, s.11-17; 2010, s. 83-88; 2011, s.29-36) hazırda Nahcivan epigrafik abidelerinin araştırılmasına hasrolunan eserleri ve diğer müelliflerin orta çağ devrine ait mimarlık abideleri ve mezar taşları üzerindeki epigrafik abideler hakkında ilgi çeken makaleleri ve ilmi eserleri ülkemizde epigrafi ilmi alanında elde edilen şanslardandır.

Azerbaycan'ın epigrafik abidelerinin araştırılması alanında ilk kadın epigraf, AMEA'nın saygıdeğer üyesi Merhum Meşhedihanım Nemet'in (05.01.1924- 26.12.2016) hizmetlerini özellikle belirtmek gerekir. 92 yıllık ömrünün 60 yıldan fazlasını halkına hizmete adanmış M.Nemet 1948. Yıldan itibaren Derbend'den İrevan'a ve Borçalı'ya kadar bütün tarihi alanları gezerek, Arap dilinin çeşitli hatlarıyla yazılmış Arap-Fars-Türk dillerindeki kitabeleri incelemiştir. Meşhedihanım Nemet, Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi ve sosyal tarihine, mimarlık toponomikası, etnogenezi, sanatseverlik vb problemlere dair çok sayıda kıymetli eserin sahibidir. Sayesinde 2500'den fazla kitabe ve mezar taşları okunup araştırılmış ve tarihi önemi ortaya konmuştur (16. Nemet 1991, 248s.; 2001, 368 s.; 2008, 168 s.; 2011, 240 s.).

M.S.Nemet, çok sayıda makalesi ve "Azerbaycan'ın Epigrafik Abideleri Toplusu" adlı eserinde, Orta çağa ait maddi kültür ürünleri üzerindeki Arap-Fars-Türk dillerinde Arap alfabesiyle yazılmış kitabeleri araştırıp incelemiş ve eserleri ile Azerbaycan topraklarında yer alan çok sayıda epigrafik abidenin bu halka ait olduğunu tespit etmiştir (9. Nemetova,1955, s.115-129.; 1955, s.735-740; 1955, s.228-252; 1958, s.305-348; 1959, s.142; 1959, s.142; 1959, s.27-39; 1961, s.19-38; 1961, s.47-59; 1963, s.157; 1992, s.104).

Lakin, hala Gürcistan'da, Dağıstan'da, İran'da ve Ermenistan'da binlerce maddi kültür ürünü abidelerimiz, tarafımızdan tarihi bir memba gibi envanterlendirilmemiş ve incelenmemiştir. Azerbaycan'ın şimdiki milli sınırları dışına taşınmış ve taşınmamış tarihi hafıza abideler Azerbaycanlı bilim insanlarının ve bütün Türk bilim insanlarınınca araştırılmalı ve bu abidelerin mahvına ve yok olmasına karşı tedbirler alınmalıdır. Bu nedenle yeni epigrafların yetişmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde, Ermenistan, Gürcistan, Dağıstan ve İran'a verilen eski Azerbaycan topraklarında binlerce tarihi abide ya mahvolmakta ya

da onların adıyla kaydolunarak korunmaktadır. Bu ülkelerde olan tarihi abidelerimizin ve atalarımızın mezar taşları incelenerek “ Qadim Azərbaycan Topraklarındaki Tarihi Abidelerin Epigrafik Toplusu” adlı kitap- katalog ya da albüm yayınlamasına zaruri ihtiyaç duyulmaktadır.

Bugün de “ Büyük Ermenistan” iddiasında olan Ermeni Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edilen Azərbaycan topraklarının önemli bir kısmı (%20) 1988. Yıldan itibaren düşman işgali altında ve çatışma bölgelerinde olan tarihi abidelerimizin vaziyeti acınacak durumdadır. İşgal altında inleyen Qarabağ topraklarında mahvolan ve mahvolmak üzere olan birlerce mimarlık abidelerimiz – meşid kompleksleri, türbeler, ziyaretgahlar ve mezarlıklardaki sandukalar, baş ve sine daşları, qoç ve at figürlü mezar taşları hem tarihi bakımdan, hem de sanat bakımından Azərbaycan halkının yaddaşını(hafızasını) oluşturmaktadır. İşgal ile bu abideler ve dolayısıyla kültürel hafıza yok olmaktadır. Ne yazık ki Dünya Birliğı, bu küresel problemin hallini bu şekilde düşünmek niyetinde değillerdir.

Azerbaycan’da taşınabilecek önemli tarihi abidelerimizin bir kısmı, müzelerin sergi salonlarında, fondlarında şehir merkezlerindeki açık hava müzelerinde (Kobustan’da, Şirvanşahlar Kompleksi’nde, Ateşgah Mabedi Müzesi’nde, Qala Arkeoloji ve Etnografya Müzesi’nde, Nahcivan’da, Kabale’de, ve başka bölgelerde) korunmaktadır.

Azerbaycan’da kapalı mekanlardaki sergi salonlarında korunan taş eserlerin durumları diğer bölgelerdeki açık havada korunan! Müzeler için örnektir. Müzelerin sergi salonlarını süsleyen az sayıda taş yontu örnekleri kapalı durumda korunurken, açık havada kalan taş eserlerimiz doğal şartlar altında hayvanların ve bazı cahil insanların kötü niyetlerinden dolayı yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Doğanın aşındırıcı etkisi, hayvan ve insan etkisi bu abideleri zarara uğrattığı için bu abidelerin korunması, onarılması konusunda ciddiyle düşünülmesi gerekmektedir.

Bu bakımdan 2010 yılının Mart ayında Orta Çağ Ağsu şehrinde (“ Yeni Şamaxı” ve ya “ Xarabaşəher” adlanan) gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla ilgili kısa süre zarfında şehrin etrafındaki dört kabristanlıktaki mezar taşlarının ilk inceleme işlerine başlanmıştır(foto 1). Orta Çağ’a ait yüzlerce mezar taşının çevresi kol-kosdan ve üzerindeki likenlerden temizlenerek envanter çalışması yapıldı. Mezarlık kitabelerinin estampajları çıkarılarak, ölçüleri alındı, tanımları ve kitabeleri yazılarak

Azerbaycan Türkçesi ve İngilizce katalog-kitap formunda yayına hazırlanmıştır (3. Aliyeva, 2010, s.250-279).

Ağsu Orta Şehir mezarlığında mevcut yüzlerce baş taşı (şahide) ya dibinden kırılmış ya da yarısı kırılıp yok olmuştur. Sine daşlarının ise çoğunluğu toprağın altında kalmış, gömülmüştür. Doğal afetler, hayvan ve insan faktörü bu abideleri, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı için bu abidelerin korunması, onarılması, konservasyonu meselelerine başlamak idi ve bu konu üç yıllık süre zarfında hayata geçirilmiştir (1. Aliyeva, 2012, s.101-108).

2018 yılın Nisan ayında Ağsu Bölgesindeki Şeyh Dursun türbesinin çevresindeki qadim mezarlıklardaki çeşitli tipteki mezar taşlarının araştırılıp incelenmesi meselesi ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın Ağsu şehrinin 3 metrliyinde yerleşen ve üzerindeki güzel süls elementli nesx xetile hakkedilen tek kitabesine göre H. 861/M.1457. yılda defnedilen Evliyalar kutbu ve başı, şehit Şeyx Dursun bin Ahmed Padari'nin mezarı üstünde inşa edilen türbenin çevresinde genellikle sanduka tipli 100'e yakın yöresel taştan yontulmuş mezar taşları mevcuttur (foto 2). Son yüzyıllara tarihlenen 50'ye yakın mezar taşının etrafı yosundan ve likenlerden temizlenerek envanter çalışması yapılmıştır. Bu mezar taşlarının her birinin kendisinin ve estampajının ayrı ayrı fotoğrafları çekilmiş, bezemeleri ve Arapça yazılı kitabeleri incelenerek katalog-kitap formunda hazırlanmaktadır (3. Aliyeva, 2018, s.111-116).

Ağsu Orta Şehir kabristanlığında ve Şeyh Dursun türbesinin etrafındaki yüzlerce baş taşı ya dibinden kırılmış ya da yarısı kırılıp yok olmuştur. Sine taşlarının ise çoğu toprağın altındadır. Doğal afetler, hayvan ve insan faktörü bu abideleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı için bu abidelerin korunması, onarımı ve konservasyonu işlemlerine başlanılmıştır (foto 3).

Belirttiğimiz üzere, Ortaçağ Ağsu şehir ve Şeyh Dursun türbesinin etrafındaki kabristanlıktaki mezar taşları üzerinde yer alan bitkisel, geometrik düzenlemelerle birlikte muhteşem formlarda yazılmış Arap alfabeli Arap-Fars-Türk dillerinde yazılmış kitabeler Azerbaycan mimarlığına muhteşem eserler bahşeden Şirvan mimarlık okuluna aittir. Şeyh Dursun türbesi etrafında oluşan mezarlıkta yer alan çeşitli ölçülerdeki mezar taşlarını başlıca üç gruba ayırmak mümkündür:

1. Sandukalar (Yekpare taştan yontulmuş)
2. Sinedaşı (Yekpare taştan yontulmuş)

3. Baş taşı ve sinedaşı bir yerde (yekpare taştan yontulmuş)

Adı geçen mezarlıklarda medfunların cinsiyetini ve mensubiyetini bildiren mezar taşlarını da üç gruba ayırmak mümkündür:

1. Erkek mezar taşları
2. Kadın mezar taşları
3. Çocuk mezar taşları (foto 7,8,9)

1.Erkeklerle mahsus şahide ve sandukaların üzerinde genellikle onların adı, soyadı ve ölüm tarihi hakkolunur. Şahidelerin arka yüzünde ise kişiye özel soğuk ve ateşli silahlar, eyerli ve koşumlu bir at, onlara ait bir çift çizme tasviri oyma ve kazıma ile hakkolunur. Dindar olan kişilerin ise şahidelerinin arka yüzünde çoğunlukla rahle, kitap, tespih, vd. tasvirler yer alır.

2.Kadınlara mahsus şahide ve sandukaların üstünde genellikle kadının adı değil, atasının adı ve ölüm tarihi yer alır. Yahut da hayat ağacı resmi hakk olunmuştur. Sanatkarlara ait olan şahidelerin arka yüzü ve sandukanın baş ve ayak bölümünde dokumacılık ve dikiş-nakış ile meşgul olan kadınların mezar taşları üzerinde dokumacılık aletleri ve dikiş makinesi tasviri hakkolunmuştur.

3.Çocuk mezar taşları, ölçülerine göre diğer mezar taşlarından ölçülerinin küçüklüğü ile ayırt edilmektedirler. Genellikle baş taşı ile sine taşı ile birlikte yekpare yontulmuş formda olan çocukmezar taşlarının üzerinde kimin oğlu ya da kızı olduğu ve ölüm tarihi belirtilir. Genellikle çocuk mezar taşları bezemesiz ve sade bir biçimde yontulmuş durumdadır.

Şeyh Dursun türbesinin etrafındaki mezarlıkta özellikle 19.– 20. yüzyıllara ait pek çok yüksek seviyede oyma tekniği ile bezenmiş mezar taşları mevcuttur. Bu mezar taşları, Azerbaycan halk sanatına has olan en güzel milli nakışlarla bezenmişlerdir. Eğer bu nakışları ve onların kompozisyonlarını karşılaştırsak; Azerbaycan'ın mimarlık abidelerinde bitkisel bezemelere – karanfil, narçiçeği, zambak, lale, çeşitli formda yapraklar - ve geometrik nakışlar olan dört, beş, altı, sekiz ve on iki köşeli düzenlemelerle karşılaşılır. Bazen bu mezar taşlarının üzerinde bitkisel ve geometrik bezemelerle birlikte sembolik resimlere – erkek mezarlarında rahle ve kitap, hançer, kılıç, ok ve yay, patron taşı, tüfek, tabanca, barut kabı, fişeklik, matara, şeypur, at ve çizme tasvirleri; kadın mezar taşlarında ise ziynet eşyaları, gülabdan, halı tezgahı, iplik, makas,

vb başka ev eşyalarının tasvirleri ile karşılaşılır. Bu sembolik tasvirlerden defin olunan kişinin mesleği, sanatı, dini eğilimi, vb. anlaşılır.

Azerbaycan'da Ortaçağ'a ait sandukalar, qoç ve at figürlü mezar taşları üzerinde Türk-Arap-Fars dilindeki kitabelerle birlikte geometrik ve bitkisel tasvirler oyma tekniği ile usta sanatkarlar tarafından nakşedilmiştir. Azerbaycan'ın batısında bu sanatın özelliklerini gösteren ve sandukanın üzerinde Türk dilli toplulukların inançlarıyla alakalı pek çok motifle karşılaşılır (foto 10), (16. Nemet, 1991, s.46, s.71).

İlk ve Orta çağlardan beri taştan yontulmuş qoç figürlü heykellere Avrupa'nın bir ucunda olan İspanya'nın kuzeyinde Bask bölgesinde bile rastlanılmıştır. Bu qoç figürleri, üslup açısından Azerbaycan ve diğer isimleri geçen memleketlerdeki taştan yontulmuş qoç heykelleri ile pek çok ortak özellik taşırlar. Azerbaycan'da qoçla birlikte at figürlü mezar taşlarının da çok geniş alanlara yayılması bize, atalarımızın qoçun yanı sıra atında kutsal hayvan olarak kabul edildiğini göstermektedir (foto 11). Ordu komutanının, cengaver dövüşçünün şerefine dikilen hatıra mezar taşları, diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Azerbaycan'da da hakkakların her iki hayvana önem vermesi, onları halkımızın yiğitlik, mertlik, cengaverlik, kahramanlık sembolü olarak kabul ettiğinin göstergesidir (1. Aliyeva, 2015, s. 273-283; 2017, s.157-161).

At ve koç figürlü mezar taşlarının sorağı ile 10 Temmuz 2018'de yolumuz, Şemkir Rayonu'nun Qapanlı Köyü mezarlığına düştü. Mezarlıktaki içler acısı durum bizi şaşırttı. Mezarların bazılarının baş taşları (şahideleri) kırılmış ve yere yıkılmış vaziyetteydiler (foto 12). Öyle bir haldeydiler ki, yeni definler oldukça, eski kabirler dağıtılıp yok edilmekteler. Eski kabirlerin dağılması, onların bakımsızlığından ileri gelmektedir. Çünkü tamamıyla boş arazilerde şahideleri kırılmış eski kabirlere rastlamak da mümkündür. Eski kabirlerin hem sağlam kalmış, hem de kırılmış şahideleri güneybatı- kuzeydoğu yönünde istikametlendirilmişlerdir. Baş taşlarının merkezi olmakla ön yüzlerine Arap alfabeli yazılar hakkedilmiştir. Kitabelerin, baş taşlarının kenarları altıteçekli yıldızlı dairelerle, çeşitli mezmunlu tasvirlerle ve yazılarla haşiyelenib . Eski kabirlerin küçük bir bölümünü ise zoomorf mezar taşları oluşturmaktadır. Bölgeyi inceleyen grup tarafından beşi at, biri koç figürlü olan altı adet zoomorf mezar taşı kaydedilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki; yerli halkın rivayetlerine göre, günden güne bu at ve koç figürlü taşların bilinmeyen bir yere götürülmesi hızlanmıştır. Demek oluyor ki; bu kabirlerin hepsi hem form, hem de bezeme

düzenlemeleri bakımından daha büyük ilgi çekmektedir. Onların mevcut durumuna gelirsek; bazıları tam, bazıları ise kırılmış ve yere yıkılmış vaziyettedirler. Bütün at ve koç figürlü mezar taşları yüksek bir sanat ürünü olarak yontulmuşlardır. Figürlerin tamamı ensiz ve gövdeleri yüksektir. Bu eski mezarlıkta olan at ve koç figürlerinin birebir fotoğrafları çekildi ve figürler üzerindeki yosun, liken ve sertleşmiş topraklar temizlendi ve böylece kitabelerin estampajı çıkarılması ve okunması mümkün olmuştur (foto 13).

Azerbaycan topraklarında geniş alanlara yayılan kıvrım boynuzlu qoç ve at figürlü mezar taşları, esasen Qarabağ, Gence, Kelbacer, Laçın, Gedebe, Lerik, Nahcivan, Zengezur (Urud Köyü) ve Göyçe bölgelerinde (Zengezur ve Göyçe'nin Ermenistan'a verilmesi 30 Kasım 1920 gerçekleşen Azerbaycan MK Siyasi ve Teşkilat bürolarının birlikte kabul ettiği karar ile hall olunmuştur), (8. Musayev, 1998, s.284) iri sal taştan yontulmuştur(foto 14). Her iki hayvan figürü üzerinde de Türk halklarının totem karakteri taşıyan umay kuşu, ok, yay, kılıç ve diğer silahlar ile av ve dövüş sahneleri ile birlikte Arap alfabesi ile Arap dilinde qur'an-ı Kerim'den ayetler, Arap alfabesi ile Türk dilinde tayfa başlıklarının adları, geometrik ve bitkisel motiflerle oyma usulü nakışlanmış şekildedirler (17. Efendiye, 1986, s.17-18).

Koç figürlü heykeller hakkındaki araştırmalar göstermiştir ki, onların en eskisi (M.Ö. 2000) Orta Asya'da (Hakasya- Kazakistan) ortaya çıkarılmıştır. Bu heykellere İran'ın kuzeyinde Göytepe'de, Türkiye'nin Diyarbakır topraklarında da rastlanılmıştır. Moğolistan'ın Ulan-Bator şehri yakınlarındaki 7. Yüzyıla ait Türk hakanı Kültigin'in mezar kazısı sırasında Avrupalı arkeologlar iki koç figürünün ortaya çıktığını söylemişlerdir (7. Kerimov vd., 1992:174; 15. Kilöevskaya, 1968, 48-51; 1. Aliyeva,2011, s. 309-320).

Azerbaycan topraklarında yer alan kabristanlıklardaki mezar taşlarının kitabelerine gelindiğinde ise, hakkaklar genellikle İslam dini inancına esasen İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'den daha çok yararlanmışlardır. Mezar taşları üzerindeki kitabelerde Arap dilinin bütün hat çeşitlerinden yararlanan hakkaklar Kur'an- ı Kerim II.sureden (Al-Bakara) 255,256,257. Ayetleri, LV (55) sureden (Er-Rahman) 26,27. Ayetleri, 14 mesume (Hz. Muhammed Peygamberimize (S.A.V.), onun kızı Fatımayı-Zehra'ya (a.s.), ve 12 imama (a.s.) Allah'ın selamı, Arap-Fars-Türk dillerinde manzum şiirler, merhumlara Allah tarafından

rahmet ve bağışlanması hakkında dualar, onların sanatı, vazifeleri ve Hicri takvime göre vefat tarihlerini hakk etmişlerdir(foto 15).

SONUÇ: Bu hatıra tarihi abidelerin korunmasına özel ihtiyaç vardır. Azerbaycan topraklarındak tarihi mezarlıklarda yer alan baş taşları ya dibinden kırılmış, ya da yarısı kırılıp mahvolmuş veya tamamen yok olmuşlardır. Kabristanlıklardaki baş taşlarına ait olan sine taşlarının ise çoğunluğu toprağın altındadır.

Öyleki, doğal afetle, insan ve hayvan faktörüyle mezar taşlarının yok olması tehlikesine karşı restorasyon ve konservasyon yapılması mümkün olan en kısa sürede uzmanlar tarafından hayata geçirilmelidir. Hayata yeniden başlayacak bu mezar taşları için açık hava müzeleri kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Halkın eğitilmesine aracı olan Ortaçağ kitabelerinin, Azerbaycan edebiyatında, güzel sanatlarında, uygarlığında ve tarihinde büyük rolü olmuştur.

Bize miras kalan maddi kültür abidelerimizi korumak ve onları uluslararası alemdede tebliğ etmek her birimizin borcudur. Azerbaycan ilmi, medeniyeti ve güzel sanatlar tarihinin kendine has oluşunu bir kez daha ortaya koyan epigrafik abidelerimiz zengin kültürel mirasımızdır.

KAYNAKÇA:

1. Aliyeva H.M. (2011). Azərbaycan'da Taş ve Ağaç Oyma Sanatının Tarihi V. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatlar Kongresi. Sanat etkinlikleri (09-13 may 2011). Madrid İspanya, s. 309-320; Aliyeva H.M. (2012). Azərbaycanda epigrafiq abidələrin mühafizəsi və bərpası VI. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Sempozyumu / Sanat Etkinlikleri (Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimari, Bilim, Tarih, Edebiyat, Sanat ve Folklor) 17-21 sentyabr 2012- Milano/İtalya, Aksis Grafic , s. 101-108; Aliyeva H.M.(2015). Azərbaycanda Eski Türk İzleri Arxeoloji ve Epigrafiq Anitlarda II. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Konqresi /Sanat Etkinlikleri. 05-10.04.2014- Bosna, s. 273-283; Aliyeva H.M.(2017). Azərbaycan'da eski türklərin totemi olaraq qəbul edilən qoç və at fiqurlu mezar taşları Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosial Bilimler Kongresi'nin materialları 1-4 aralık 2016 (dekabr) – Antalya, s. 255-261; Aliyeva H.M.(2017). Kafkaz mezar taşları türkün tarixi mühürüdür //VII.Uluslararası Türk sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat etkinlikleri/ Beynəlxalq Konfransın Materialları /11-15 aprel 2017, Azərbaycan/Bakı, s.157-161.
2. Əliyeva N.A.(2017). Azərbaycanda İslam mədəniyyəti (VII-XIII). Bakı: Elm və təhsil
3. Əliyeva H.M. (2010). Ağsunun epigrafiq abidələri (şəhər qəbiristanlığının XVIII əsrə aid ərəb və fars dilli kitabələri əsasında) “Ağsu şəhəri orta əsrlərdə” kitab-albomu, III buraxılış, Bakı:CBS, s. 250-279; Əliyeva H.M.(2018) .“Yeni Şamaxı” nın memorial abidələrinin epigrafiq cəhətdən ilk dəfə öyrənilməsinə dair - orta əsr Ağsu şəhəri// “Müasir Azərbaycandan tarixi Şirvanşahlar dövlətinə səyahət” I Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları,23-24 oktyabr 2018, Bakı, s.111-116
4. Ələsgərzadə Ə.Ə. (1942). Xanəgah kitabələrinə dair bəzi qeydlər / SSRİ EA Azərb. Filialının xəbərləri, № 6, s.25-29; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1943). Hacı Çələbi Sultan məscidi kitabələri./ SSRİ EA Azərb. filialının Əsərləri, № 1,; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1944). Xaqani və Nizami qəbirlərinin epigrafları./ SSRİ EA Azərb. filialının Xəbərləri, № 5; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1946) M.F.Axundov, onun ailəsinə və əqrabasına aid məzar kitabələr. // Azərb. SSR EA Məruzələri, II c., № 3, s. 122-

- 128; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1947). Yusif bin Qüseyr və Möminə Xatun türbələrinin kitabələri. / Труды Ин-та истории им. А.Бакиханова. Баку: Изд. АН.Азәрб. ССР. т. 1, s.76-91; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1947). Şirvanşah İbrahim Dərbəndi dövrünə aid iki kitabə / Труды Ин-та истории им. А.Бакиханова, Баку: Изд.АН.Азәрб.ССР,т.1, s.92 - 93; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1949). Hacı Şəxlə və Şakir ağa imarətlərinin kitabələri (XIV-XV əsrlər)./ Azərb. SSR EA Məruzələr , Bakı: Azərb.SSR EA nəşriyyatı, № 5, s. 237-241; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1956). Ağbil türbələrinin kitabələri./Azərb, SSR EA Məruzələr, Bakı: Azerb.SSR EA nəşriyyatı, c. XII, № 10, s. 769-776; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1951). Tubə şahı məscidinin kitabələri (XIV-XV əsrlər) / Azərb.SSR Tarix və Fəlsəfə İnstitutunun Əsərləri, c.I, s. 109-118; Ələsgərzadə Ə.Ə. (1959). Xəlifə Əli və Məhəmməd mömin türbələrinin kitabələri/ Azərb. SSR EA Şərqşünaslıq İnstitutunun Elmi Əsərləri, c.I., s. 33-49;
5. Əfəndiyev R.S. (1980). Azərbaycanın bədii sənətkarlığı dünya muzeylərində. Bakı:İşıq.
 6. Hacı Fəxrəddin Səfərli. (2007). Yuxarı Əylis: Tarixi, Abidələri / AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, № 3, s.11-17; Hacı Fəxrəddin Səfərli.(2010). Vənəndçay vadisində sufiliklə bağlı mərkəzlər/ Naxçıvan Dövlət Universitetinin əsərləri. № 1(29), Naxçıvan: Qeyrət nəşriyyatı, s.83-88 ; Hacı Fəxrəddin Səfərli. (2011). Naxçıvanda orta əsr xətt nümunələri (Epiqrafik materiallar əsasında). //AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, № 3. , s. 29-36.
 7. Kərimov K.C., Əfəndiyev R.S., Rzayev H.İ., Həbibov N.D. (1992). Azərbaycan incəsənəti. Bakı: İşıq
 8. Musayev İ. (1998). Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı: Azərnəşr
 9. Nemətova. M.S. (1955), XV əsr Şirvan tarixinin öyrənilməsində Dərbənd kitabələrinin əhəmiyyəti./ Azərb.SSR EA Xəbərləri, Bakı: Az. SSR EA nəşriyyatı, №11, s. 115-129; Nemətova. M.S. (1955). 1954-cü il Dərbənd səfəri haqqında ilk məlumat./ Azərb.SSR EA Məruzələri, XI c., № 11 s. 735-740; Nemətova. M.S. (1955). Bakı Şirvanşahlar sarayı kompleksinə daxil olan kitabələrinin oxunması tarixi/ Azərb.SSR Tarix və Fəlsəfə İns. Əsərləri, VII c., s. 228-252; Nemətova. M.S. (1958). Quba, Xaçmaz və Qusar rayonlarındakı bəzi epiqrafik abidələr haqqında.// Azərb.SSR Tarix İns. Əsərləri, XIII c. ,

- s.305-348; Nemətova. M.S (1959). Şirvanın XIV-XVI əsrlər tarixinin öyrənilməsinə dair (epiqrafik abidələr əsasında). Bakı : Az. SSR EA nəşriyyatı; Nemətova. M.S. (1959). İki Gəncə həkkak-xəttatının işi haqqında (XIX əsr).// Azərb.SSR EA Xəbərləri, № 3, Bakı: Az. SSR EA nəşriyyatı, s. 27-39; Nemətova. M.S. (1961). Nuxa xan qəbirstanlıqındakı başdaşların kitabələri haqqında.//Azərb.SSR EA Xəbərləri, № 8, Bakı : Az. SSR EA nəşriyyatı, s. 19-38; Nemətova M.S. (1961). Şuşa şəhərindəki "Cümə məscidi"nin kitabələri.// Azərb.SSR EA Xəbərləri. Bakı : Az. SSR EA nəşriyyatı, s.47-59 ; Nemətova M.S. (1963) . Azərbaycanın epiqrafik abidələri (XVII-XVIII əsrlər). Bakı:Elm.; Nemət M.S. (1992). Azərbaycanda pirlər (Sosial-idoloji iqtisadi-siyasi mərkəzlər). Bakı: Azərənəşr.
10. Vəlixanlı N.M. (1993). Ərəb xilafəti və Azərbaycan. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı
 11. Алескер-заде А.А. (1938). Поездка для сбора эриграфического материала . (Отчет). /Изв. Аз ФАН СССР , № 3, с.43-45 ; Алескер-заде А.А. (1947). Надписи архитектурных памятников Азербайджана, Эпоха Низами / ААЭН, М.-Баку, с. 377- 405 ; Алескер-заде А.А. (1949). Надписи стариинных архитектурных памятников Нахичеванского края/ Известия АН Азерб.ССР , Баку: Изд. АН Азерб.ССР, № 5 , с. 151-168 ; Алескер-заде А.А., Саламзаде А.В. (1955) О надписи на "Девичьей башне"./ Докл. АН Азерб.ССР, Баку: Изд. АН Азерб.ССР, , т.ХІ, №5, с.371-376.
 12. Азимбеков И. (1925). Памятники старины Нардарана.// Изв. Археол. комитета, вып. 1 (на азерб. яз.), Баку; Азимбеков И. (1929). Мусульманские надписи Тифлиса, Еревани и Нах.ССР, «Изв. Азкомстариса», вып. IV, с.295-311.
 13. Дорн Б. (1861).Отчет об ученом путешествии по Кавказу и южному берегу Каспийского моря // Спб.; Дорн Б. (1864). Атлас к путешествию Б. Дорна по Кавказу и южному побережью Каспийского моря // ТВО, Спб., ч.УІІІ. ; Dorn B.A. (1874).Über die im Asiatischen Museum befindlichen Briefe Schamil's und seiner Anhänger// Bulletin de l'Academic, t. 19, pp.287-292.
 14. Орбели Р.Р. (1972). Кавказоведение Азиатский Музей – Ленинградское отделение Института Востоковедения АН ССР. Москва: Наука.
 15. Кильчевская Э.В.(1968). От изобразительности к орнаменту. Москва: Наука .

16. Неймат М.С. (1991). Корпус эпитафических памятников Азербайджана. Арабо-персо-тюркоязычные надписи Баку и Апшерона (XI- начала XX века). Том 1, Баку:Элм.; Неймат М.С. (2001). Корпус эпитафических памятников Азербайджана. Баку: XXI – Yeni Nəşrlər Evi,Т.2.; Неймат. М.С. (2008). Корпус эпитафических памятников Азербайджана. Баку: Нурлан, Т.4.; Неймат М.С. (2011), Корпус эпитафических памятников Азербайджана. Баку: Элм и тахсил,Т.5.
17. Эфендиев. Р.С. (1986). Каменная пластика Азербайджана. Баку: Ишыг
18. Ханыков Н.В. (1850). Археологические открытия (известие о 12 мусульманских надписях в Закавказье) // № 52-53, Кавказ; Ханыков Н.В. (1850). О некоторых арабских надписях в Дербенде и Баку.// УЗИАО, Спб., вып. 1.; Ханыков Н.В.(1854). Письмо непереманному секретарю от 19.05.53 г. из Баку // Уч. зап. Импер. Акад. Наук. Спб., т. П;; Ханыков Н.В. (1862). Арабская надпись 843 г.х. каравансарая в Сенгилах. (Bull hist phibi. de L'Asad. Imper. des sien de St.Petersb,IX, N 2; Journal Asiatique, ser V tome X.
19. Френ Х.М. (1926). Железные (Гянджинские) ворота // Изв.Азерб. археологического комитета, вып. 11., Баку; Fraehn C.M.(1822). Die Chosroën – Münzen der frühern Arabischen Chalifen// Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellsch. T. II, Mitau, 401-416 pp.; Fraehn C.M. (1823). Numi Kufici ex variis Museis selecti. Petropoli // Memoires de l'Acad. Imper. T. IX., 563-648 pp.; Fraehn C.M.(1840). Quinque Centuriae Numorum anecdotorum Chalifarum cum Umejjadarum, tum Abbasidarum // Memories de l'Acad. Imper. VI serie, T. IV, 257-314 pp ; Fraehn C.M. (1824). Supplement au Memoire sur les monnaies arabes des Chosroes // Journal Asiatique. T.IV., 331-347 pp .; Fraehn C.M. (1837). Ueber tevey inshriften in Nakhichvan (alman dilində). Can-Peterburq imperator elmlər-akademiyasının bületeni. СПб. , ЖЖ с. № 1.

FOTOLAR

Foto 1

Foto 2

Foto3

foto 4

foto 5

foto 6

foto 7

foto 8

foto 9

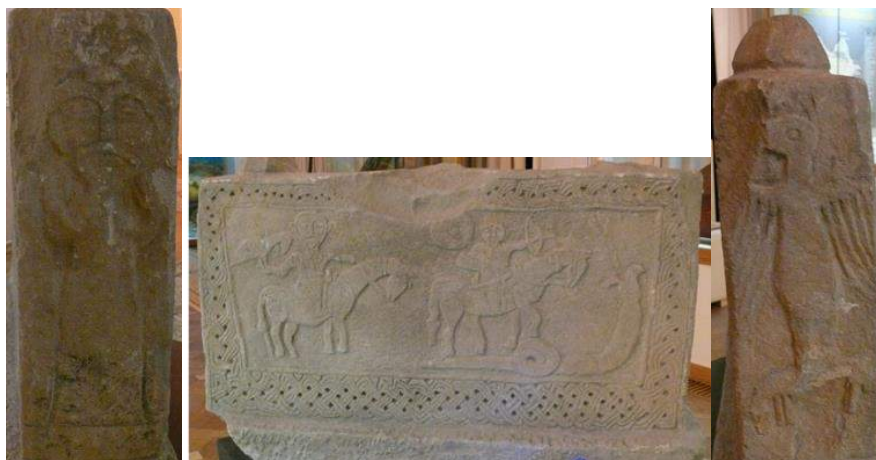

Foto 10

Foto 11

Foto 12

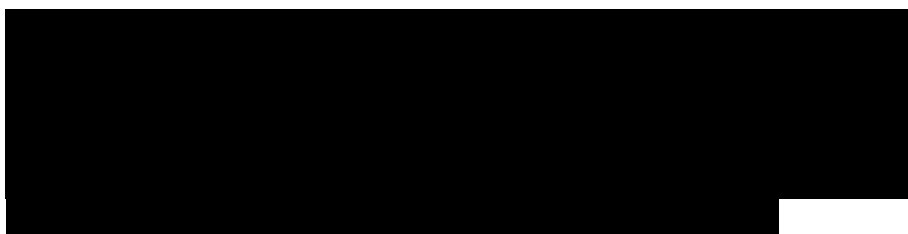
foto 13

Foto 14

foto 15

TÜRKİYE MEZAR TAŞI ARAŞTIRMALARININ DURUMU VE SORUNLARI

Sai Çelebi'nin Mimar Sinan ve yapılarını anlattığı tezkireler, Ayvansarayi'nin camileri konu aldığı Hadikatül Cevami gibi eserleri bir tür başlangıç sayarsak, Osmanlıda sanat tarihi ile ilgili kitaplar ancak 19. Yüzyılın sonunda ortaya çıkar. Onlar da genellikle batı sanatı hakkında, Avrupa'dan çeviri veya aktarmalardır. 1873 Viyana Sergisi için Osmanlı hükümetince hazırlatılan Usul-ü Mimari-i Osmani adlı kitapta Osmanlı camilerinin, Grek tapınakları gibi sütun başlıklarına göre sınıflanmaya çalışılması, aslında bu alana bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır (Çal, 2014).

Sanat tarihinin bilim dalı olarak gelişmesi Cumhuriyetle olmuştur. Bunun sonucunda da mimari ve resim ağırlıklı olmak üzere Türk sanatı dallarının ana çizgisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmalar, genellikle envanteri tamamlamaya odaklanmıştır. Bu eğilim halen sürmekle birlikte artık bu sürecin sonuna gelinmiştir. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin artan bir hızla yorum ağırlıklı olmaya başlaması, sevindirici bir gelişmedir.

Türk sanatı araştırmalarının kısaca özetlemeye çalıştığımız durumunun doğal sonuçlarından biri, eser türlerinin bilerek veya farkında olunmadan bir önem sırasına sokulmasıdır. İznik çinileri dururken sırsız seramikler, Selimiye Camisi varken mahalle mescitleri ve çeşmeleri ikinci plana itilmiş, mezar taşları neredeyse hesaba bile katılmamıştır. Osmanlı 19. Yüzyılında mezarlıklar hakkında nizamnameler hazırlanması, mezar taşları hakkında bazı yazılardan sonra Cumhuriyetin ilk döneminde önemli kişilerin mezar taşlarının anlatıldığı kısa makaleler görülür. H. Turhan Dağlıoğlu'nun 1930 – 1940'lı yıllarda Bursa, Edirne, Balıkesir mezarlarını ele aldığı genel tanıtım yazılarının yanında, Rıfkı Melül Meriç'in Akşehir mezarlarını metin okunuşu ve çizimleriyle bir envanter düzeni içinde vermesi

önemli bir değişimdir. 1940 – 1950’li yıllarda Türk Tarih Kurumu’nca içinde mezar taşlarının da yer aldığı kitabeleri derleme çalışması, son derece önemli bir adım olmasına karşılık yarım kalmış, toplanan örnekler arşive terkedilmiştir. Mezar taşları araştırmalarının Türkiye’deki ilk önemli eseri Beyhan Karamağaralı’nın Ahlat Mezartaşları (1972) adlı kitabıdır. Bugün 2000 – 4500 arasında rakamlar verilmekle birlikte kesin sayısını bilmediğimiz Ahlat mezar taşlarının farklı tiplerinden 118 tanesi seçilip katalog düzeninde sunulmuş ve bu örneklerle dayalı sonuçlar verilmiştir. Cami, türbe, medrese gibi anıtsal eserlerde kullanılan bilimsel yöntem mezar taşlarında uygulanmıştır. Ahlat örneklerinin yanı sıra Türkiye genelindeki mezar taşlarının özellikleri bölgelere göre oldukça iyi bir biçimde özetlenmiştir.

Sanat tarihçilerimiz ilgili örneklerin kataloğunu hazırlayıp önce kendi içinde karşılaştırması ve ardından Türk sanatı içindeki yerini belirlemeye çalışması şeklindeki yönetime alışkındır. Buna bağlı olarak anıtsal mimaride ön envanteri yapılacak eser sayısının azalması, 1990’lı yıllardan itibaren mezar taşları alanındaki yüksek lisans ve doktora tezlerini önemli ölçüde artırmıştır.

Bildirimizin daha iyi anlaşılması için kısaca söz ettiğimiz mezar taşlarıyla ilgili yayınların durumu ayrı bir çalışma konusudur. Yaklaşık 20 yıldır mezar taşı araştırmaları yapan bir kişi olarak, bu alanda yapılacak çalışmalara katkıda bulunacağı umudu ile burada iki konu üstünde durulacaktır. Birincisi mezar taşları hakkında sayısal bir döküm sunmak, ikincisi mezar taşlarının ülkemizde günümüzdeki sıkıntılarına, yayınlarda görülen yöntem farklılıklarına dikkat çekmektir.

1-Türkiye’deki mezar taşlarının sayısal dökümü denemesi:

Mezar taşları konusunda yazmaya başladığımda karşılaştığımız ilk önemli sıkıntı, terimlerdeki karmaşa olmuştur. Örneklerimin mezar taşlarının geneli içindeki yerini belirlemeye çalıştığımda aynı biçim için değişik terimler kullanılması, bir sonuca varmayı ciddi ölçüde zorlaştırmıştır. Kimi yayınlarda tipler hiç belirlenmemiş, olanlarda da terim problemi ortaya çıkmıştır. Ahlat mezar taşlarına göre yapılan tipolojiden (Karamağaralı, 1992) sonra Osmanlı mezar taşlarının geneli için önerilen (Bacque-Grammont, Laqueur, & Vatin, 1990) tipler bu alandaki ilk ciddi sınıflamadır. Sınırlı sayıda örneğe dayandığı ve yeni karşılaşılan tiplere göre geliştirilebilir görmediğimiz için, ana ayrımın erkek – kadın diye yapılmasının sonucu olarak, örneğin sivri kemer

tepeliklilerin erkek ve kadın mezar taşlarında ayrı ayrı ele alınması gibi nedenlerle yeni bir tipoloji önermiştik (Çal, 2007a).

Bu deneme, kaçınılmaz olarak karşılaştırma örneklerini, kendi tipolojimize göre yeniden sınıflama gereğini doğurmuştur. Her tez, makale ve kitaptaki mezar taşlarını veri tabanımıza girip kendi tipolojimize göre kodlayıp aynı sıra numarasına göre ayrı bir fotoğraf dosyası oluşturduk. Sonrası burada yazıldığı kadar kolay olmadı. Bazı örneklerin fotoğrafının unutulması, çizim ve fotoğraf numaralarının yanlış girilmiş olması, aynı kitabenin yanlışlıkla iki örneğe birden yazılması, envanter numarasının sıralı gitmemesi, birden fazla hazirenin ele alındığı tezlerde her hazirede bir numaradan başlanması gibi akla gelmeyecek sıkıntılar bu süreci bir eziyete dönüştürdü. Karşılaştırmalarda Türkiye genelini yansıtabilmek üzere önce her bölge için yapılmış tezleri seçerek başladığımız bu süreç yaklaşık 15 yıldan sonra bir seviyeye geldi.

Bu bildiride, veri tabanımıza girdiğimiz örnekler itibarıyla sayısal bir döküm vermenin, bu alanda çalışacak genç araştırmacılara, ne ile karşı karşıya olduklarını anlamada yardımcı olacağını ve onlara yeni ufuklar açacağını umuyoruz.

YÖK arşivinde olan tezlerin bir kısmında tezi incelemeye kısıtlama konulduğu, bazı kitaplara ulaşamadığımız, elimizde olanların bir kısmını da yetiştiremediğimiz için (bunun bir sonu da yoktur) verilen rakamlar an itibarıyla kesin ve son rakamlar değildir. Ancak yayın – tezlere geçenlerin yarısından çoğunu kapsadığını düşünüyoruz. Veri tabanımızı geliştirmeyi de sürdüreceğiz. Bu ölçüde bir dökümün ilk defa yapıldığı da dikkate alındığında eksiklerimizin hoş görüleceğini ümit ediyoruz.

Sonunda, bu bir ara sonuçtur. Türkiye’nin her bölgesinden 46 ildeki yayın – tezlere geçen örnekler listelenmiştir (2. EK). Bu ölçüde bir değerlendirmede her ildeki bütün örneklerin listesinin verilemeyeceği açıktır. Tek çare olarak yazımız kapsamında listemize aldıklarımızın hangi illerden ve kaynaklardan alındığını gösteren bir liste hazırladık (1. EK). Bunları metin içinde dipnot olarak vermek sayfa sayısını artıracak için liste olarak sunmayı gerekli gördük. Bu yazıda verdiğimiz rakamlar, bu kaynaklardan veri kütüğümüze girdiğimiz bilgilere dayanmaktadır. Bu ektteki dipnot gibi yazar soyadı ve yayın yılına bakıp kaynakçadaki ilgili eserden hangi il için hangi kaynakların kullanıldığı görülebilecektir.

Burada veri tabanımıza girdiğimiz örneklerin tamamına yakınının fotoğraflarının da elimizde olduğunu ve mezar taşı tiplerinin kendi tipolojimize göre kodlandığını belirtmek gerekiyor. Yayınlarda kitabe metni verilen ancak fotoğrafı olmayan az sayıdaki örneği de tek baş taşı olarak kabul ettik. Trabzon, Sivas gibi illerde edebiyat ve tarihçilerin hazırladıkları kitap ve tezlerde örneklerin çoğunun fotoğrafı olmadığı için bu dökümde onlara yer verilmemiştir. Kabul edileceği üzere bu dökümden birkaç ciltlik kitap oluşturacak veriler elde ettik. Burada ise yalnızca tarihleri bakımından bir değerlendirmeye gidilecektir.

Listemizi, her ildeki mezar taşlarını, 11. Yüzyıldan başlamak üzere her yüzyıl için baş – ayak – sanduka – insan / hayvan olmak üzere 4 başlıkta oluşturduk. Daha sonra sunacağımız verileri bu listeden elde ettik. Ancak çok uzun bir listeye dönüştüğü için makalede olduğu gibi veremedik. Kaçınılmaz olarak her yüzyıla göre değil, her ilde 11-20. Yüzyıl ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki ana döneme sıkıştırdığımız halde tek sayfaya ancak sığdırabildik (2. EK).

Genel sonuç şöyledir:

Selçuklu – Osmanlı dönemi		Cumhuriyet dönemi		Toplam
Tarihi Bilinen	Tarihlenenler	Tarihi Bilinen	Tarihlenenler	
18,439	4,462	1,123	132	
Toplam: 22,901		Toplam: 1,255		24,156

Baş – ayak taşları, baş ve ayak taşları olmayan sandukalar ve heykeller bu rakamların içindedir. Dökümünü verdiğimiz örneklerin % 95'i Selçuklu – Osmanlı dönemindendir. Tarihlenenlerin Selçuklu – Osmanlı dönemindeki oranı % 18,4'tür. Bu, aynı zamanda, kırılan, dağıtılan, düzenlemelerde farklı yerlere konulanlar anlamına gelmektedir.

Selçuklu – Osmanlı dönemi										Toplam
Tarihi Bilinenler						Tarihlenenler				
Baş	Ayak	Sanduka	Hayvan	İnsan	Mimari	Baş	Ayak	Sanduka	Hayvan	
14,837	3,466	127	07	0	2	3,132	1,056	181	93	
Toplam: 18,439						Toplam: 4,462				
										22,901

Ayak taşlarının bu kadar az olmasının nedenini ayak taşlarıyla ilgili bölümde açıklayacağız. Bazı tezlerde ve yayınlarda ayak taşlarına yer verilmemiştir. Örneğin 5,128 sayı ile Selçuklu – Osmanlı toplamının % 22,3’nü oluşturan İstanbul’daki örneklerin büyük kısmını oluşturan Zeytinburnu mezar taşları ile ilgili esere ayak taşları alınmamıştır (Berk, 2016). Yine yöntem kısmında açıklayacağımız üzere, baş ve ayak taşlarını ayrı saydığımız için, baş ve ayak taşları da olan sandukalarda, sanduka gövdesini bir kere daha saymak dökümde karışıklık yaratacağı için sanduka başlığı altında yalnız baş ve ayak taşı olmayanlar sayılmıştır.

Cumhuriyet dönemi						Toplam
Tarihi Bilinenler				Tarihlenenler		
Baş	Ayak	Hayvan	İnsan	Baş	Ayak	
850	270	1	2	108	23	
Toplam: 1,123				Toplam: 132		1,255

Özellikle Kars – Tunceli bölgesinde insan ve hayvan heykel geleneğinin Cumhuriyet döneminde de sürdürüldüğü biliniyor. Bu konuyla ilgili daha çok yayın olmasına karşılık burada yalnız iki tezdeki verilere yer verebildik.

Mezar taşlarının sayısal olarak bölgelere göre dağılımı oldukça dengeli görünüyor. Sayısı 500’den fazla olanlara baktığımızda sıralama şöyledir: İstanbul 5128, Bursa 2209, Rize 1508, İzmir 1138, Edirne 942, Kastamonu 873, Şanlıurfa 857, Manisa 852, Trabzon 840, Konya 786, Yozgat 784, Uşak 643, Balıkesir 524, Sinop 521. Ülkenin coğrafi ve ekonomik yapısına uyumlu olarak Marmara, Ege, Karadeniz bölgeleri öne çıkmakla birlikte genel listede hemen her bölgenin örnekleri görülebilmektedir.

Mezar taşlarının yüzyıllara göre durumu:

SELÇUKLU – OSMANLI DÖNEMİ												
	12.yy	13.yy	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Tarihsiz	Cumh	Tarihsiz
Baş taşı	7	48	219	223	268	224	3133	8172	2544	3132	850	109
Ayak taşı	1		22	108	126	37	358	1966	848	1056	270	23
Sanduka	6	20	31	52	5	1	2	8	2	181		
Hayvan								5	2	93		1

İnsan											3	
Toplam	14	68	272	383	399	262	3493	10151	3396	4462	1123	132
	Toplam 22901										Toplam: 1255	

Yukarıdaki tablo, mezar taşı uygulamasının 18. Yüzyılda yaygınlaşmaya başladığını, 19. Yüzyılda ise toplumun büyük kesimi için hayatın bir parçası haline geldiğini gösteriyor. Yayınlardan, 18. Yüzyıl öncesinde mezar taşı yaptıranların asker, bürokrat ve dini kesimden olduğunu biliyoruz. 18 – 19. Yüzyıllarda ise bunlara orta tabakadan esnaf ve memurların eklendiği anlaşıyor. 14 – 15. Yüzyıllardaki sayı azlığının altında, dönem uygulaması da yatmaktadır. 18 – 20 yüzyıllarda yazılar çoğunlukla baş taşlarındadır. Ayak taşlarında yazı çok az görülür. Oysa 13 – 15. Yüzyıllarda yazı, baş, ayak taşları ve varsa aradaki sanduka veya lahite dağıtılmıştır. Kişinin adı baş taşında, ölüm tarihi ayak taşında olabilir. Mezarın dağılması durumunda hangisinin baş, hangisinin ayak taşı olduğu anlaşılamamakta, baş, ayak taşları ve sandukayı üç ayrı mezar gibi kabul etmek durumunda kalabilmekteyiz. Tarihsiz 4462 örnekten yaklaşık dörtte birinin bu yüzyıllardan olduğunu söyleyebiliriz. Ancak mezar taşları ile ilgili yayın sayısı arttıkça Selçuklu – Beylikler dönemi mezar taşı oranının azalacağı açıktır.

Mezar taşlarında kadın erkek durumu:

Erkek		Kadın		Erkek - Kadın		Tarihsiz		Toplam	
Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş	Ayak
11162	2578	6768	1509	17.930	4087	1439	700	19370	4787
Toplam: 13740		Toplam: 8277		Toplam: 22017		Toplam: 2139		Toplam: 24156	

Cumhuriyet dönemi dahil mezar taşlarında cinsiyet %91 oranında bellidir. Belli olanların % 62,4'ü erkek, % 37,6'sı kadınlara aittir. Bunun illere göre dağılımı 3. EK'ten görülebilir.

Bölgelere göre erkek mezar taşlarının, her bölge için cinsiyeti belli olanlara toplamına oranı (3. EK'teki şehirler bölgelere göre ayrılıp hesaplanmıştır):

Akdeniz	Doğu Anadolu	Ege	Güneydoğu Anadolu	Karadeniz	Marmara	Orta Anadolu
% 74,4	% 64,4	% 58,7	% 71,6	% 63,4	% 61,3	% 62,3

Bu tablo, mezar taşlarında kadın - erkek oranının bölgelere göre büyük farklar oluşturmadığını gösteriyor. Ege ve Marmara bölgelerinde kadın oranı diğerlerinden biraz daha yüksektir.

2- Mezar Taşları Araştırmalarında Sorunlar

A- Mezar taşlarıyla ilgili kamu alanındaki sorunlar:

a-Hukuki durum: Mezar taşlarının ilk bakışta hukuk bakımından bir sıkıntısı yoktur. Ancak, akademisyen ve özellikle bürokratlarımızın, mezar taşlarının taşınır kültür varlığı mı, taşınmaz kültür varlığı mı sayılması gerektiği konusunda kafalarının karışık olması kimi zaman sorunlara yol açabilmektedir. Uygulamada mezarlıklar sit alanı diye tescil edildiğinde taşınmaz kültür varlığı olarak kabul edilmiştir. Ancak yakın yıllara kadar diğer eser türleri gibi, Koruma Bölge Kurulları tarafından korunmaya değer kültür varlığı olarak yalnız mezarlık alanı tescil edilmiş, içindeki mezar taşlarının tek tek tescili yapılamamıştır. Bu da uygulamada tescil kararını anlamsız kılmıştır. Yakın yıllarda müze ve bölge kurullarında sanat tarihçisi sayısının çoğalması ve teknolojinin mümkün kılması ile Karadeniz bölgesinde mezar taşlarının tek tek tescil edilmesine başlanmıştır. Büyük çoğunluğunun ise hala tek tescil kararı yoktur. İkinci uygulama, ince işçilikli bazı örneklerin çeşitli nedenlerle müzelere kaldırılmasıdır. Müzelerde sergilenen başka mimari parçalar da vardır. Mezar taşlarının sayıca çokluğu müzecileri zor bir kararla yüz yüze bırakmıştır. Bu kadar örneği müzeye almanın sonu yoktur. Yerinde bırakılması durumunda da kolayca çalınabilmektedir. Çözüm, mezar taşlarının sahibi olan belediyelerin bir an önce bütün mezar taşlarını tek tek belgelemesi, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Bölge kurullarının da bunları tescil etmesidir. Kayıt altına alınmış bir eseri yasadışı olarak almak ve satmak kolay olmayacaktır.

b- Uygulama sorunları: Başta belediyeler olmak üzere kamu kurumlarının mezarlık düzenlemeleri, ziyaretçiler açısından bir düzen ve kolaylık getirmekle beraber, bilimsel açıdan geri getirilemez sorunlara yol açmıştır. Bunun başta gelen nedenlerinden biri bu işi uzman sanat tarihçilere yaptırmamalarıdır. Böyle bir düzenlemede önce durum belgelenmeli, bir temizlik ve gerekirse kazı yapıldıktan sonra düzenleme planlanmalıdır. Bu planlama, ilgili Bölge Kurulunun onayı ile gerçekleştirilmelidir. Mevcut uygulamaların çoğunda kurul kararı yoktur. Genellikle mezar taşları sökülmüş ve yolun iki yanına ağaç diker gibi yan yana dizilmişlerdir. Bu sırada bir kısmının tarih satırı da betona gömülebilmektedir. Mezar gövdelerinin korunduğu durumlarda da

dağınık baş ve ayak taşları, eksiği olan mezarlara yerleştirilebilmiştir. Bu durum özellikle erkek ve kadın mezarlarındaki baş – ayak taşı ilişkisini anlamayı güçleştirmektedir. Erkek ve kadın mezarlarında belirli tiplerde yoğunlaşma vardır. Bunun ölçüsünü belirlemek bu sorunlar yüzünden zorlaşmaktadır. Esasen sayısı az olmakla birlikte 14. Yüzyıldan beri Türk mezar taşlarının yeni mezar taşı yapımında kullanılmaları, Cumhuriyet öncesinde de bunların korunmasıyla ilgili kuralların olmadığı, en azından yetersiz kaldığını düşündürüyor.

B- Araştırmacılarla ilgili sorunlar

a-Terim: Mezar taşı araştırmalarındaki önemli sıkıntılardan biridir. Bu önemine karşılık, çözülmesi en zor olanıdır. Girişte özetlemeye çalıştığımız üzere mezar taşları araştırmaları, son 20 yıldır yoğunlaşmıştır. Bunun sonucu olarak da terim karmaşası ortaya çıkmıştır. Başlık, tepelik, lahit, sanduka, pehle gibi terimler birbirinin yerine kullanılmaktadır. Mevcut terimlerin bir kısmının Arapça ve Farsça kökenli oluşu, işi daha da karıştırmış, aynı konu farklı terimlerle anlatılmaya başlanmıştır. Terimler bilim dallarında bir konunun kısa ve anlaşılır olmasının tek yoludur. Bu alandaki karmaşa çalışmaların niteliğini zayıflatmaktadır. Bakanlıklar, Üniversiteler, Türk Dil Kurumu gibi kamu kurumlarının üstlenmesi gereken bir konudur. Bu durumda bile terimlerde birlik sağlamak uzun bir süreçte gerçekleşebilir. Yeni öneriler olacak ve bunların bazıları zaman içinde genelleşecektir. Yeni önerilerde Türkçe olanların tercih edilmesi, bu süreci daha kısaltabilir. Yayınlarda terimlerin nasıl kullanıldığı ile ilgili çalışmamız sürmektedir. Bir örnek olması bakımından, mezar taşlarının sayısal dökümünü vermeye çalıştığımızda karşımıza çıkan sorunu anlatmak bir fikir verebilir: Mezar terimi neleri kapsar? Toprak içinde ölünün gömüldüğü bir çukur ve toprak üstünde hiçbir şeyin olmadığı bir uygulama, mezardır. Toprağın üstünde ayrıca bir taş, ahşap vs. olursa bu da mezarın tamamlayıcısıdır. İlk sıkıntı da bu aşamada başlamaktadır. Mezar teriminden hangisini anlayacağız? Toprak üstünde bir şey olmayana mezar, olana mezar taşı mı diyeceğiz. Bu ayrımı doğru kabul edersek, ikinci bir sorun mezar taşı teriminin neyi kapsadığında çıkmaktadır. Toprak mezarın baş ve ayaklarına, doğrudan toprağa dikilen birer tahta veya taş; taş, tuğla, ağaçtan bir gövdenin üstüne bir baş ve ayak taşı yerleştirmek; baş veya ayak taşı da olabilen tek parça taş – ahşaptan sanduka gibi üç temel uygulamadan söz edebiliriz. Mezar

taşı terimi bunların üçünü de karşılayacak mıdır? Dökümde örneklerin çoğunu oluşturan baş ve ayak taşlarının sayısını vermeye kalktığımızda baş ve ayak taşı olmayan sandukalar ile baş ve ayak taşları olan sandukaları ne olarak kabul edeceğimize karar vermek gerekti. Baş ve ayak taşı olmayanları baş taşı sayısına ekledik, baş ve ayak taşı olan sandukalarda ise yalnız baş ve ayak taşlarını sayıp gövdelerini hesaba katmadık. Fakat bu yöntem de, daha sonra yapmayı düşündüğümüz, gövde tiplerine göre dökümde sandukaların toplam içindeki oranını belirlemeyi güçleştirecektir. Bu arada sanduka teriminin de farklı tipler için kullanıldığını, bizim genellikle 12-15. yüzyıllarda yaygın olan, çoğu tek parça taştan, yüksekliği az, üst yüzü çeşitli biçimlerde uzun dikdörtgen tipi kabul ettiğimizi belirtmek gerekiyor. Bu örnek bile terimlerde anlaşılmadığımızda, kaçınılmaz olarak biçimi tanımlamaya çalışmanın nasıl bir çıkmaz olduğunu göstermektedir.

b-Yöntem:

b-1: Konu seçimi: Yoğunlaşan araştırmaların çoğu yüksek lisans ve doktora tezi olarak hazırlanmaktadır. YÖK'nun hazırlanmakta olan tezlerin listesini üniversitelere verememesi yüzünden aynı konuda hazırlanan tezler vardır ve ciddi bir emek kaybıdır. Kolayca çözülebilecek bir sorun, konuya önem vermemekten dolayı sıkıntılara yol açmaktadır.

Konu seçiminde sınırlama ölçüsü, diğer bir sıkıntıdır. Her hangi bir müzeden, mezarlıktan veya şehirden bazı örnekler diye konu sınırlaması yapılmış yayınlar vardır. Bu keyfi bir sınırlamadır ve bilimsel çalışmalarda yeri yoktur. Bu tür bir seçmece mantığı ancak alan dışındaki halka genel bilgi verilmek istenen yazılarda düşünülebilir. Bir yüzyıla göre, kadın – erkek diye, başlıklılar vs. şeklinde konu sınırlanabilir ama bazı örnekler diye olmaz. Böyle hazırlanmış tez – makaleler, ilgili konunun yarım kalmasına yol açmakta, makalede yer verilmeyen örnekler için kimse çalışma yapmaya yanaşmamaktadır. 500 mezar taşı olan bir mezarlıktan 12 mezar taşını seçmek yerine bir yüzyılın örnek sayısına göre bir yüzyılın ilk çeyreği diye sınırlamak daha sonuç alıcı kesin bilgi verir.

İçinde bulunduğumuz sempozyum dahil, son yıllarda mezar taşlarıyla ilgili sempozyum – kongre gibi düzenlemeler artmıştır ve giderek çoğalacağı da anlaşılmaktadır. Bu da bizi başka bir sorunla yüz yüze bırakmaktadır. Alanın temel problemi, örneklerin çok az bir kısmını biliyor olmamızdır. Envanter, çözülmesi gereken ana

derdimizdir. Bu durumda özellikle bu tür sempozyumlarda belirli sayıda örneğe dayalı genellemeler yerine az sayıda örneği, ölçüleri, fotoğrafları ile katalog olarak sunmak daha akıllıca bir çözümdür.

Bugüne kadar incelediğimiz örneklerin Türk sanatı içindeki yerini belirlemek gibi bilimsel bir çalışmanın vazgeçilmezi olarak gördüğümüz uygulamayı, en azından mezar taşları konusunda bırakmamız gerekiyor. Çünkü bu taşlar giderek artan bir hızla yok oluyor. Kalanları bir an önce belgelemeliyiz. Bunu Tıp alanındaki vaka takdimi türü olarak düşünmeliyiz. İncelenen her 15 – 20 örneğin genel içindeki yerini göstermeye çalışmak artık gereksiz bir tekrara dönüşmeye başladı. Yeteri sayıda örnek olduğunda genel durumla ilgili yazılar daha doyurucu sonuçlar verecektir. Hemen her tezde Türk mezar taşı geleneği diye aynı şeyleri tekrarlamak da öyle. Kuşkusuz bunun öğrenciyi eğitici bir yönü vardır. Ama bunun yerine seçilen konuyla ilgili ayrıntıları istemek daha iyi olur mu diye düşünmeliyiz. Az sayıdaki örneği gereği gibi tanıttıktan sonra kendi içinde bir değerlendirme yapmak yeterlidir. TÜBA-KED dergisinin, yalnızca envantere dayalı makale yayınlama uygulaması desteklenmelidir. Akademik yükseltilmede bu tür yazıların puanlama değeri ulusal hakemli dergiler ile eş tutularak veya puanlaması biraz düşürülerek bir çözüme gidilebilir.

b-2 Katalog: Mezar taşları, mimari gibi her yüzeyi tek tek belgelenemeyen, dolayısıyla anlatılmak zorunda kalınan bir alan değildir. Aslında bir geleneğe dönüşen, katalogta ilgili eseri uzun uzun yazarak tanımlamaya çalışmanın altında, ilgili eseri bütünüyle çizim ve fotoğraflarla belgeleyememek yani, teknolojiyi kullanamamak yatıyordu. Bu artık günümüzde bir sorun olmaktan çıkmıştır. Mimarlık tarihi tezlerinde bile uzun süredir tanımlamaya dayalı yöntem bırakılmıştır. Doğrusu da budur. İlgili eserin her ayrıntısı değerlendirme bölümünde ele alınmalıdır. Mimariye göre oldukça küçük olan mezar taşlarında birer fotoğraf ve gerektiğinde çizimle kolayca her ayrıntısı belgelenebilirken, fotoğrafa bakarak bunları sayfalarca tanımlamaya çalışmak gereksiz bir emek kaybıdır. Katalogta kişi adı, tarihi, kitabe okunuşu, ölçüler, fotoğraf ve çizimler yeterlidir. Örneğin 300 mezar taşı incelenen bir tezde birbirinin eşi olan diyelim 40 ayak taşını tanımlamak boşa giden bir çabadır.

Mevcut durumda mezar taşı çalışmalarını üniversiteler üstlenmiş görünüyor. Aslında işin envanter boyutu, bilim kişilerinin işi değildir. Bunun büyük ölçüde mezarlıkların yasal sorumluluğunu, bakımını

üstlenmiş olan belediyelerce yapılması gerekmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi gibi ekonomik açıdan güçlü olanlar buna başlamışlardır. Diğer belediyelerin de aynı yola gitmeleri dileğimizdir. Envanter çalışmaları tamamlandıktan sonra internet sitelerinde okuyucu kullanımına açılmalıdır. Bilimle uğraşanlar güç ve zamanlarını yorucu envanter hazırlama yerine bunları yorumlamaya ayırmalıdır.

c-Çizim: Tezlerde çizim giderek bir kirliliğe dönüşmüştür. Tekniğine uygun bir çizim, belgelemenin önemli bir parçasıdır. Ancak her araştırmacı bunu kolayca yapamamaktadır. Tezlerde, jürilerde çizime dikkat ediliyor korkusuyla da fotoğraftan çizime aktarma yoluna gidilmektedir. Burada da iki uygulamayla karşılaşmaktadır. Birincisi fotoğraftan doğrudan çizmeye çalışılmasıdır. Sonuç son derece kötüdür, Fotoğraftaki açı farkı çizime yansımakta, ayrıntıya girilememekte, yapılan hiçbir işe yaramamaktadır. Hiç çizim yapmayıp iyi bir fotoğrafla belgelemek daha sağlıklıdır. İkincisinde bilgisayar programlarını kullanabilenler bu açı farkını gidermekte ve ayrıntıları işleyebilmektedirler. Bu tezlerden kitap – makale üretildiğinde genellikle fotoğraflar siyah beyaz basıldığından fotoğraf kalitesi çok düşmektedir. Bu durumlarda ikinci tip uygulama çizimler anlamayı kolaylaştırmaktadır. Ancak bunlarda da çizen kişinin yeteneğine ve teknik resim bilgisine bağlı olarak özellikle başlık bölümlerinde ve ayrıntılarda hatalar görülebilmektedir.

Hayli zaman almakla birlikte en sağlıklı yol, mezar taşının kağıt veya kumaşla kopyasını çıkarıp, bunu çizime dönüştürmektir.

Fotoğraf: Hele çizim yapılmayacaksa mezar taşı araştırmasının vazgeçilmezi, belgelemenin temeli iyi bir fotoğraftır. Buna karşılık fotoğraf çekiminin, tezin en dikkat edilmeyen aşaması olduğunu söyleyebilirim. Örnek sayısının çokluğu, genellikle ekonomik güçlükler, tez yapanları, bir an önce çalışmayı bitirip dönmeye yönlendirmektedir. Bu yüzden de fotoğraf işi çoğunlukla bir günde bitirilmektedir. Oysa her örnek, ışık durumuna bakarak en iyi zamanda gidilip çekilmelidir. Önce mezarın her iki çaprazdan genel fotoğrafı çekilir. Sonra gövde, baş ve ayak taşları her yönden, tam karşıdan ve aynı seviyeden çekilmelidir. Örneklerin tepeden veya alttan bir bölümünün alınmadığı fotoğraflarla yayınlarda sıklıkla karşılaşıyor.

Arap harfli metin: Tezlerin bir kısmında kitabeler Latin harfleri yanında Arap harfleriyle de verilmektedir. Yöntem olarak, bir tezde değerlendirilmeyecek verilere yer vermek doğru değildir. Fotoğraf veya

çiziminden Arap harfli kitabe zaten görülebilmektedir. Sanat tarihçiler olarak hat konusunda ayrı bir eğitim almadığımız, çoğumuz da Arapça bilmediğimiz için en fazlasından zorlanarak da olsa kitabelerin celi, sülüs, rika gibi yazı türlerini vermekle yetiniyoruz. Yazıyla ilgili başka bir değerlendirmeye girilmeyecek ise o durumda tezlerde kitabeleri ayrıca Arap harfleriyle yazmak gereksizdir.

Kitabeleri Latin harflerine çevirirken Arapça gramer değil Türkçe kullanım esas alınmalıdır. Nüfus memurunun marifetiyle kimliğine Aişe yazılmış az sayıdaki örnek dışında Türkler Aişe biçimini kullanmaktadır. Sağlığında bütün çevresinin Aişe dediği bir kadının adını öldükten sonra Arapça gramere bağlı kalma uğruna Aişe olarak yazmak doğru değildir. Arap gramerine bağlı kalmaya çalışanlarda da bir yazılış birliği yoktur. Bu yüzden Türkçe kullanışı esas almak işleri kolaylaştıracaktır.

Mezar gövdesi ve ayak taşları: İstanbul Zeytinburnu, Rize gibi, binlerce örneğe dayalı, büyük emekler harcanan kitaplarda mezar taşı olarak yalnızca baş taşlarının verilmesi, bu konuya ayrı bir başlık açmayı gerektirdi. Fotoğraf sayısını ve dolayısıyla kitap hacmini ikiye katlayacağı düşüncesiyle kitabı basan kurum yetkililerinin kararıyla olduğunu düşündüğüm bu uygulamayı doğru bulmuyorum. Önemli bir iş eksik bırakılmıştır. Mezar gövdeleri ve ayak taşları, bu konuyu değerlendirmede temel verilerdendir. Yapılacak her türlü değerlendirme eksik kalacaktır. Üstelik ilgili kitaplar incelendiğinde mevcut sayfa sayılarıyla bile iyi bir düzenleme ile gövde ve ayak taşlarına yer verilebileceği görülür.

KAYNAKÇA

- Acioğlu, Y. (2007). Kilitbahir Cahidi Sultan Camii Haziresindeki Mezar Taşları. *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı X, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. Oluş Arık'a Armağan* (s. 25-42). içinde Konya: Konya Ticaret Odası.
- Acioğlu, Y. (2008). Yeşilyurt Köyü Camii Haziresindeki Mezar Taşları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 17/2, 1-23.
- Acun, H. (2005). *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*. Ankara.
- Açıkgöz, Y. (2007). *Anadoluhisarı Osmanlı Dönemi Mezar Taşları Kitabelerinin Dil İncelemesi*. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Akdağ, F. (2015). *Bayburt'taki Türbeler Ve Mezar Taşları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, A. (2007). *Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, C. (2018). *Edirne Yeniçeri Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, M. (2011). Adıyaman Besni İlçesindeki Bazı Mezar Taşlarında Görülen Kahve Yapımı ve Sunumu İle İlgili Kabartmalar Üzerine . *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30,, 257-284.
- Arslan, M., & Uysal, N. (2010). Adıyaman Besni İlçesi İncearıplar Köyü'ndeki Mezar Taşları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 15-49.
- Avni, Y. Ö. (2017). *Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığındaki Mezar Taşları*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat tarihi Anabilim DalıYüksek Lisans Tezi.
- Ayanoğlu, F. (1958). Fatih Devri Ricali Mezar Taşları Ve Kitabeleri. *Vakıflar Dergisi*, IV, 193-208.
- Aydoğdu, G. (1997). *Amasya Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Aydoğdu, G. (2018). Şahideli Ve Şahidesiz Prizmal Sembolik Sandukaların 14. Ve 15. Yüzyıl Amasya Örnekleri. *Geleneksel Türk Mezar Taşları 1. Ulusal Sempozyumu (24-26 Mart 2017)* (s. 89-136). içinde Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

- Aylar, M. (2012). *Orhangazi İlçesinde Ve Köylerinde Osmanlı Döneminden Kalma Mezar Taşları* . Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Bacque-Grammont, J. L., & Vatin, N. (1992). Stelea Turcicae V1 Steles Funeraires De Sinop. *Yeni Anadolu, II*, 105-207.
- Bacque-Grammont, J. L., Laqueur, H. P., & Vatin, N. (1990). Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler Ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler. *Erdem, 6, 16,, 177-214*.
- Bağcı, Y. (2007). *Niğde Şehrinde Bulunan Beylikler Dönemi Mezar Taşları* . Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Bak, S. (2013). *Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü Mezar Taşı Envanteri*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Bakırcı, N. (1999). *İç Anadolu Bölgesindeki Meveli Mezar Taşlarında Görülen Dekoratif Sanatlar ve Semboller*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Barışta, Ö. (2000). Eyüp Sultan Cafer Paşa Türbesi Ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine. *Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000* (s. 252-277). içinde İstanbul: Eyüp Belediyesi.
- Baş, E. (2009). *Edirne Beylerbeyi Camii Hazinesi'nde Bulunan Mezar Taşları*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayrakal, S. (2011). Ölümsüzlüğe Uzanan Taşlar: Hacı Bektaş Veli Külliyesi Hazinesindeki Mezar Taşları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 59, 15-70*.
- Bayrakal, S. (2016). *Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları*. İzmir.
- Benli, Y. (1992). *Akşehir'de Bulunan Süslemeli Türk Mezar Taşları* . Konya: Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Berk, S. (2016). *Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları Zamanı Aşan Taşlar, 1-2.*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Beyazıt, M., & Beyazıt, Y. (2014). *Denizli Dediği Tekkesi.*. Ankara: Bilgin Yayınları.

- Biçici, K. (2004). *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, . Ankara: Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Biçici, K. (2008). "Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler", Ankara, 2008, 55-70. *Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam Armağanı* (s. 55-70). içinde Ankara.
- Biçici, K. (2008). Turgutreis Kadıkalesi Mezarlığı'nda Bulunan Süslemeli Mezar Taşları. *Ekev Akademi Dergisi*, 12 / 34, 445-461.
- Biçici, K. (2009). Muğla Turgutreis Akçalı Köyü Yukarı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşlarından Örnekler. *Civilacademy*, 7 / 3 , 87-109.
- Biçici, K. (2012). Osmanlı Dönemi Ortakent Başlıklı Mezar Taşları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume* 7/4, 1063-1105.
- Biçici, K. (2013). Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları II. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 6 / 2, 1373-1436.
- Biçici, K. (2016). Turgutreis Akçaalan (Akçalı Köyü)Aşağı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşlarından Örnekler-II. *Şehir Ve Medeniyet*, 40-55.
- Bizbirlik, A. (2006). Manisa Müzesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler . *Manisa Şehri Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Manisa 29-30 Eylül 2005 (s. 9-20). içinde Manisa: 2006.
- Boyras, D. (2016). *Malatya Kaynarca Mezarlığı Mezar Taşları* . Ankara: Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi.
- Bulut, F. (2010). *İzmir Urla Merkezdeki Cami Hazirelerinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Sanat Tarihi Abd, Yüksek Lisans Tezi.
- Bülbül, D. (2017). *Hadim Mezar Taşları*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Coşkun, H. (2015). *Bolvadin İlçesinde Ve Köylerinde Arap Harfli Mezar Taşları*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Çakar, G. (2007). *Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. Ve 19. Yüzyıl Mezar Taşları* . Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Çal, H. (2000). İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar. *Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iı. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* 28-30 Mayıs 1999 (s. 226-241). içinde İstanbul: Eyüp Belediyesi.

- Çal, H. (2007a). Göynük (Bolu) Şehri Mezar Taşları. *Vakıflar Dergisi*, 30, 307-395.
- Çal, H. (2007b). Kastamonu Müzesi'ndeki Türk Mezar Taşları. *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı X, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. Oluş Arık'a Armağan* (s. 199-224.). içinde Konya: Konya Ticaret Odası.
- Çal, H. (2010). Urfa Şehri Mezar – Mezar Taşları. 15. *Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. 4. Kısım (s. 1995-2008). içinde Ankara.
- Çal, H. (2012). Yozgat Çapanoğlu Camisi Haziresindeki Mezar Taşlarında Tipler. 10. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi 28 Ağustos-2 Eylül 2012 Ukrayna*, (s. 965-972). içinde İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, .
- Çal, H. (2014). Türkiye'de Sanat Tarihinin Durumu. 21. *Yüzyılda Sosyal Bilimler Türkoloji Yazıları*, 7, 85-114.
- Çal, H., & Çal, Ö. (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi Ve Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları*. Ankara: Kastamonu Belediyesi.
- Çal, H., & İltar, G. (2011). *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*. Ankara.: Giresun Valiliği Yayını.
- Çaycı, A., & Ürekli, B. (2003). Dediği Sultan Haziresi Mezar Taşları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 359-400.
- Çelik, B. (2012). *Ordu İli, Ünye İlçesi, Hacı Osman Ağa Camii Haziresindeki Mezar Taşları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, Ç. (1998). *Bitlis Güroymak'taki Tarihi Mezar Taşları*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Çetinaslan, M. (2013). İnegöl Kavaklaraltı Mezarlığındaki Muhacirlere Ait Mezar Taşları. *İdil Sanat Ve Dil Dergisi*, 6, 174-213.
- Çetinaslan, M., Muşmal, H., & Kunt, İ. (2013). Beyşehir Yöresinde XV-XVI. Yüzyıla Tarihlenen Sanduka Örnekleri. *İstem*, 21 , 95-116.
- Çoban, S. (2010). *Niksar Danışmend Gazi Türbesi Haziresi Mezar Taşları, Ankara, 2010*. Ankara: Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, .
- Çoruhlu, T., & Alkan, M. (2018). Sakarya/Kocaali İlçesi Osmanlı Dönemi Mezarlıkları Ve Mezar Taşları", . *Geleneksel Türk Mezar Taşları 1*.

- Ulusal Sempozyumu (24-26 Mart 2017) (s. 523-568). içinde Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.,*
- Demir, Ç. (2008). *Tokat Erenler Tarihi Mezarlığı Ve Mezar Taşları* . Van: Van Yüzüncü Yıl Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demirci, B. (2012). *Bursa Emir Sultan Camii Haziresinde Yer Alan Mezar Taşlarının Kitabelerinin İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Ana Bilim Dalı Geleneksel Türk El Sanatları Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Demirel, F. (2008). *Besni Mezar Taşları*. Konya: Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.,
- Diri, T. (2008). *Alanya Müzesi Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi.
- Ebiri, G. (2017). Tire Merkez Yeni Camii Haziresi Mezar Taşları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, I / 2*, 493-516.
- Emir, S., & Kiper, N. (2007). “Karaburun Yarımadası (İzmir) Mezar Taşları Envanteri 2006-2007 Çalışmaları I: Eski Mordoğan, Çatalkaya, Hacılar, İncik, Kösedere Ve Eğlenhoca Köyleri”, . *Tüba Kültür Envanteri Dergisi, 6, Ankara, 151-196., 151-196.*
- Erdem, T. (2009). *Akhisar Ulu Camii Ve Paşa Camii Hazirelerindeki Mezartaşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Erdemir, Y. (2009). *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*. Konya: Konya Valiliği.
- Erdoğan, M. A. (2007). Bodrum Müzesi'nde Korunan İslami Kitabe Ve Mezar Taşları. . *Tarih İncelemeleri Dergisi, 22 / 1*, 217-238.
- Eren, N. (1982). Antalya Müzesinde Bulunan Eski Türk Mezar Taşları. *Türk Etnoğrafya Dergisi, 17*, 115-133.
- Eren, S. (2011). *Trabzon İli Gülbahar Hatun Ve Tavanlı Camii Hazireleri İle Küçük İmaret Mezarlığındaki Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Eyice, S. (1996). Anadolu'da Tasvirli Türk Mezar Taşları Hakkında Bir Araştırma, Kırşehir'de H.709 (1310) Tarihli Tasvirli Bir Türk Mezar Taşı. *Reşid Rahmeti Arat İçin*, 208-243.
- Gedikli, İ. (2012). *Akçaabat Yöresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları* . Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

- Genel, F., & Elman, İ. (2010). *Havran Kitabeleri*. Balıkesir: Balıkesir Özel İdaresi.
- Gökler, B. M. (2017). *Balıkesir Mezar Taşları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı.
- Göktürk, M. (2008). *Tarih Ve Anıtları Işığında Kırşehir Mezar Taşları "Mezardaki Hayatlar"*. Ankara: Kırşehir Belediyesi.
- Güçlü, İ. (2013). *Bayındır Yakapınar Köyü Mezartaşı Kitabeleri*. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Ve Sanatları Programı Yüksek Lisans Tezi.
- Gülgen, H. (2009). *Osmanlı Mezar Taşlarının Bursa Ve Civarındaki İlk Örnekleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Gün, R. (2006). "Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Hazîresindeki Mezar Taşları-I (Celî Ta'lik Kitabeli Olanlar). *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 103-143.
- Gün, R. (2008). Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Hazîresindeki Mezar Taşları-II (Celî Sülüs Kitabeli Olanlar). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 117-173.
- Gün, R. (2009). *Çarşamba Gökçeli Mezarlığındaki Tarihi Mezar Taşları*. Samsun.
- Gün, R., & Nefes, E. (2011). Çarşamba Kurdahmetli Köyü Mezarlığındaki Tarihi Mezar Taşları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11 / 2, 135-166.
- Gün, R., Can, Y., Nefes, E., & Çakır, A. (2016). Vezirköprü Yöresinde Bulunan 17-18. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları". : 37-75. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40, 37-75.
- Gün, R., Can, Y., Nefes, E., & Çakır, A. (2017). Vezirköprü Yöresinde Bulunan 19 Ve 20. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, , 45-97.
- Günay, Y. (2002). 16. Yüzyıl Osmanlı Mezar Ve Mezar Taşları (İstanbul) . İstanbul: Mimar Sinan Üniv. Sosyal Bil. Ens. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gündoğan, B. (2007). *Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresi Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

- Gündoğdu, O. (2016). *Üsküdar'daki Ahmediye Külliyesi Haziyesi*. İstanbul: Marmara Ün. Türkiyat Ens. Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Güvelioğlu, İ., Hiçyılmaz, M., & Gürdal, M. (2011). *Rize Hemşin İlçesi Tarihi Mezar Taşları*. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Güven, A. (1995). *XV. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları*. İstanbul: İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Hanoğlu, C. (2015). *Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları, Cilt 1-2.* Erzurum.: T. C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Hanoğlu, C., & Bayhan, A. A. (2017). Rize Şehir Merkezinde Bulunan Osmanlı Dönemi Bezemeli Kadın Mezar Taşları. *Turkish Studies* 12/3, 235-308.
- Hiçyılmaz, M., Okutan, B., & Baştopçu, Ö. (2012). *Rize Ardeşen İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*. İstanbul: Ardeşen Belediyesi.
- İgit, İ. (2012). *Tunceli'deki Mezar Taşları*. Van: T.C Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kahraman, N. (2007). *Manisa Hüsnü Ağa Camisi Haziyesindeki 19.Yy. Mezar Taşları*. Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Seminer.
- Karaçağ, A. (2011). Elmalı Abdal Musa Degahı'ndaki Bektaşî Mezartaşları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, 99-130.
- Karaçağ, A. (2016). *Tahtacı Mezar Taşları*. Bişkek: Byr Publishing House.
- Karaçağ, D. (1994). *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*. Ankara.
- Karamağaralı, B. (1971). Sivas Ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II , 75-104.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar Taşları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kaya, E. (2012). *Ayasuluğ Bölgesinde Bulunan Beylikler Devri Mezar Taşları Ve Kitabeleri*. İstanbul: Zinde Yayınevi.
- Kaya, L. G. (2010). *Safranbolu Merkez Mezarlığı Mezar Taşları*. İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi.
- Kazancıgil, R., & vd., H. K. (2012). *Edirne Müzesi Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler*. Edirne: Trakya Kalkınma Ajansı.

- Kılavuz, B. N. (2013). Bozdoğan-Yazıkent Beldesi Mezarlığı Süslemeli Kadın Mezar Taşları. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/53, 77-110.
- Koyuncu, R. (2009). *Rize İyidere İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*. İstanbul: İyidere Kaymakamlığı.
- Koyuncu, R., & Hanoğlu, C. (2011). *Rize Der pazarı İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri*. İstanbul: Der pazarı Kaymakamlığı.
- Kucur, S. S. (2018). Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (İskele) Hazinesi Mezar taşları. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, 11-12-13 Kasım 2016, Bildiriler, 2*, (s. 103-202). içinde İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayını.
- Kunt, İ., Muşmal, H., & Çetinaslan, M. (2014). "Beyşehir'de Moğol Emiri İsmail Ağa Dönemine Ait Farsça-Arapça Sandukalar", P. 367-386. *Turkish Studies*, 9/1, 367-386.
- Kurukaya, N. (2014). *Aydın Merkezdeki Mezar Taşları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kuşaklı, Y. C. (2015). *Edirne Muradiye Camisi Hazinesi Mezar taşları* . Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kutlu, H. (2005). *Kaybolan Medeniyetimiz: Hekimoğlu Ali Paşa Camii Hazinesi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, . İstanbul: Damla Yayınevi.
- Küçükahmet, L. (2009). *Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Mezar Taşlarındaki Süslemeler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Mermutlu, B., & Öcalan, H. B. (2011). *Tarihi Bursa Mezar Taşları I, Bursa Mezar Taşları*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Muşmal, H., & Çetinaslan, M. (2013). "Beyşehir İlçe Merkezindeki Çeçen-İnguş Muhacirlerine Ait Mezar Taşları", Ss. 423-469. *Tarih Okulu Dergisi (Tod)*, 6 / 16, 423-469.
- Muşmal, H., & Çetinaslan, M. (2013). Konya İli Beyşehir İlçesi Fasıllar Köyü Mezar Taşları", , P. 323-354. *Turkish Studies*, 8/7, 323-354.
- Muşmal, H., & Çetinaslan, M. (2014). "Konya İli Beyşehir İlçesi Doğanbey Kasabası Mezar Taşları", 253-294. *Journal Of History Studies*, 6 / 3, 253-294.
- Muşmal, H., Kunt, H., & Çetinaslan, M. (2014). Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Külliyesindeki Türbelerde Yer Alan Mezar Taşları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 165-216.

- Nefes, E. (2002). *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*. Samsun: Ondokuzmayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Öcalan, H. B. (2009). Seyyid Usul Dergahı Ve Meşayih Ait Bazı Mezar Taşları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2, 267-283.
- Öcalan, H. B., & Mermutlu, B. (2012). *Tarihi Bursa Mezar Taşları II, Emirsultan Mezarlığı*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Ölçay, H. (2004). *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Öney, G. (1969). Anadolu'da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çiftbaşlı, Kartallı, Şahinli Ve Arslanlı Mezar Taşları . *Vakıflar Dergisi*, 8, 283-301.
- Önkal, H. (2018). Bodrum Yalıkavak Merkez Camii Haziresindeki Mezar Taşları Hakkında Notlar. *Geleneksel Türk Mezar Taşları 1. Ulusal Sempozyumu Kitabı 24-26 Mart 2017* (s. 137-144). içinde Kayseri : Erciyes Üniversitesi.
- Özer, M. (2003). Edirne'de Mihaloğulları'nın İmar Faaliyetleri Ve Bu Aileye Ait Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi. *I. Edirne KültürAraştırmaları Sempozyumu Bildirileri 23-25 Ekim 2003*, Ss.311-349 (s. 311-349). içinde Edirne: Trakya Üniversitesi .
- Özer, M. (2004). Sitti Şah Sultan'ın Edirne'deki Eserleri Ve Mezarına Ait Taşlar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2004/1, Bolu, 175-214., 175-214.
- Özkan, S. (2007). *Geç Dönem Osmanlı Adana Mezar Taşları (18-20.YY)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Pektaş, K. (2005). Çardak Ve Çevresindeki Türk Devri Eserleri Üzerine Bir Araştırma Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, 419-459. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı*, 6/25, 419-459.
- Perçem, E. (2010). *Bursa Türk İslam Eserleri Müzesindeki Xv. Yüzyıla Ait Mezar Taşlarında Bezeme Üslubu*. . Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Sevin, N. (2008). *Çorum Şehri Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

- Seyirci, M., & Topbaş, A. (1983). *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezartaşları*. İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları Araştırma, İnceleme Ve Belgeleme Dizisi, 2.
- Soyalp, S. (2016). Denizli Sarayköy’de Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. V. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - III (İlahiyat - Sanat)*, 12-15 Mayıs 2016 (s. 249-269). içinde Isparta.
- Şeyban, L. (2007). *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar Taşları Ve Kitabeleri*. Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şeyban, L., & vd, A. A. (2014). İzmit Maşukiye Merkez Camii Haziresinde Bulunan Osmanlı Mezar Taşları. *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 / 5, 309-368.
- Tali, Ş. (2018). "Ordu Ünye Kaleköy Cami Ve Çömlekçi Cami Mezar Taşları", . *Geleneksel Türk Mezar Taşları 1. Ulusal Sempozyumu* (24-26 Mart 2017) (s. 505-522). içinde Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.
- Taşdemir, M. (2003). *Kastamonu Şeyh Şaban-I Veli Camisi Ve Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları* . Ankara: Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Tek, A. (2007). Mevlevi Kültürünün Bursa’daki İzleri. *Türk Kültürü Edebiyatı Ve Sanatında Mevlana Ve Mevlevilik Bildiriler* (s. 327-359). içinde Sümam Yayınları.
- Tepekaya, M. (2008). *Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri*. Turgutlu: Turgutlu Belediyesi Yayını.
- Tunçel, G. (2004). Beypazarı Müzesindeki Mezartaşları. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 267-284.
- Tunçel, G. (2011). *Ankara Tacettin Camisi Haziresi Mezar Taşları*. Ankara.
- Tüfekçioğlu, A. (2002). Balıkesir Ve Yöresinde 2001 Yılı Araştırmaları, Mezar Taşları. VI. *Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu*, 8-10 Nisan 2002 (s. 759-774). içinde Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Tüfekçioğlu, A. (2005). *Edincik’te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları*. Bursa: Edincik Belediyesi.
- Türker, F. (2011). *Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi .
- Ülker, N. (1985). Tire Müzesindeki İslami Kitabeler . III. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20-24 Mayıs 1985, *Kültür Bakanlığı Yayınları* (s. 5-34). içinde Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ülker, N. (1988). İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri (18.-20. Yüzyıl) . VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs 1988 (s. 19-34). içinde Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ülker, N. (2007). İzmir Agora Örenyerindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabelerinden Örnekler. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22/2, 195-218.
- Ülker, N., & vd., V. G. (2008). *İzmir’de Türk Mührü Emir Sultan Dergahı Haziresi Mezar Kitabeleri*. İzmir: Şenocak Yayınları.
- Ünal, H. R., & Çağlıtütüncügil, E. (2016). *Urla’nın Tarihi Camileri ve Hazireleri*, . İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Varol, A. H. (2015). *Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii Haziresi Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Yanık, N., & Kındıgılı, M. (2012). Narlı Köyü Camii ve Haziresi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, 75-103.
- Yazıcıoğlu, E. (2004). *Nevşehir Hacıbektaş Veli Külliyesinde Yeralan Mezar Taşları*, . Ankara: Gazi Üniv. Sosyal Bil. Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Yeni, Ö. (2009). *Sinop Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Türk İslam Dönemi Mezar Taşları*, . Konya : T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı .
- Yer, K. (2004). *Trabzon Sütlüklü Şehir Mezarlığındaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları*, . Ankara: Gazi Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldızlı, E., & Gönel, H. (2016). Nevşehir İli Kaymaklı İlçesi Kitabe Ve Mezar Taşları “Muşkaradan Nevşehir’e”. II. *Uluslararası Nevşehir Tarih Ve Kültür Sempozyumu* (2-3-4 Mayıs 2016), *Bildiri Metinleri* (s. 1052-1067). içinde Nevşehir.
- Yılmaz, H. (2009). *Anadoluhisarı Sultan II. Bayezid Han Mezarlığı Mezar Taşları* (Pafta No:54). Adapazarı: T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,.
- Zeybek, R. (2001). *Denizli Kabristanlığındaki 18. Ve 19. Yüzyıldan Kalma Mezar Taşlarının Tahlili*. Isparta: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1. EK: İLLERDEKİ MEZAR TAŞI SAYISI DÖKÜMÜ İÇİN KULLANILAN KAYNAKLAR

Adana	Özkan 2007
Adıyaman	Arslan 2011; Arslan - Uysal 2010; Demirel 2008
Afyon	Bakırcı 1999; Coşkun 2015; Seyirci-Topbaş 1983
Amasya	Aydoğdu 1997; Aydoğdu 2018; Küçükahmet 2009
Ankara	Küçükahmet 2009; Tunçel 2004; Tunçel 2011;
Antalya	Eren 1982; Diri 2008; Karaçığ 2011
Aydın	Kılavuz 2013; Kurukaya 2014; Varol 2015
Balıkesir	Genel – Elman 2010(?) ; Gökler 2017; Tüfekçioğlu 2002; Tüfekçioğlu 2005; Yanık-Kındıgılı 2012
Bayburt	Akdağ 2015
Bitlis	Bak 2013; Çelik 1998; Karamağaralı 1992; Yunus 2017
Bursa	Karaçığ 1994; Gülgen 2009; Mermutlu – Öcalan 2011; Çakar 2007; Öcalan - Mermutlu 2012; Demirci 2012; Öcalan 2009; Perçem 2010; Tek 2007; Çetinaslan 2013; Aylar 2012;
Çanakkale	Acioğlu 2007; Acioğlu 2008
Çorum	Sevin 2008
Denizli	Zeybek 2001; Pektaş 2005; Beyazıt-Beyazıt 2014; Soyalp 2016; Korkmaz 2013; Balık 2018; Soyalp 2016
Edirne	Arslan 2007; Arslan 2018; Ayanoğlu 1958; Baş 2009; Güven 1995; Kuşaklı 2015; Kazancıgil vd.2012; Özer 2003; Özer 2004;
İstanbul	Açıkgöz 2007; Barışta 2000; Berk 2016; Gül 2009; Günay 2002; Gündoğdu 2016; Güven 1995; Kucur 2017; Kutlu 2005; Sürün 2006; Yılmaz 2009;
İzmir	Bulut 2010; Ebiri 2017; Emir - Kiper 2007; Güçlü 2013; Kaya 2013; Karaçığ 2016; Ülker 1985; Ülker 1986; Ülker 1988; Ülker 2007; Ülker vd 2008; Ünal - Çağlıtütüncügil 2016
Karabük	Biçici 2008a; Kaya 2013;
Kastamonu	Canyurt 2007; Çal 2007; Çal-Çal 2008; Gümüşdağ 2007; Gündoğan 2007; Taşdemir 2003; Yeni 2013; Yılmaz 2001
Kırşehir	Göktürk 2008
Kocaeli	Demirkan 2006; Şeyban vd 2014;
Konya	Bakırcı 1999; Bayık 1995; Benli 1992; Bülbül 2017; Çaycı-Ürekli 2003; Çetinaslan -Muşmal-Kunt 2013; Erdemir 2009; Kunt-Muşmal-Çetinaslan 2014; Küçükahmet 2009;

	Muşmal-Çetinaslan 2013; Muşmal-Çetinaslan 2014; Muşmal-Kunt-Çetinaslan 2014;
Malatya	Boyraz 2015
Manisa	Biçici 2004; Biçici 2008; Bizbirlik 2006; Erdem 2009; Kahraman 2007; Tepekaya 2008;
Muğla	Biçici 2008b; Biçici 2009; Biçici 2012; Biçici 2013; Biçici 2016; Erdoğan 2007
Nevşehir	Bayrakal 2011; Yazıcıoğlu 2004; Yıldızlı-Gönel 2016
Niğde	Bağcı 2007; Bakırcı 1999
Ordu	Çelik 2012; Tali 2018
Rize	Hanoğlu-Bayhan 2017; Güvelioğlu 2011; Hanoğlu 2015; Hiçyılmaz 2012; Koyuncu - Hanoğlu 2011; Koyuncu 2009;
Sakarya	Çoruhlu – Alkan 2018; Şeyban 2007
Samsun	Gün 2008; Gün 2006; Gün – Nefes 2011; Gün vd. 2016; Gün vd. 2017; Nefes 2002
Sinop	Çal 2015; Grammont-Vatin 1992; Türker 2011; Yeni 2009;
Tokat	Çoban 2010; Demir 2008; Karamağaralı 1971; Eyice 1996; Öney 1969;
Trabzon	Eren 2011; Gedikli 2010; Ölçay 2004; Yer 2004;
Tunceli	İğit 2012
Uşak	Bayrakal 2016
Van	Başak 2008; Uluçam 2000
Yalova	Şeyban 2010
Yozgat	Acun 2005; Çerkez 2013; Yaz 2011

2. EK: İLLERDEKİ MEZAR TAŞI SAYISI

	11-20.YY TARİHLİ				11-20.YY TARİHSİZ				11-20. yy toplam				SON CMHR TARİHLİ				CMHR TARİHSİZ				SON 11-20.yy+cmhr TOPLAM				GENEL				
	baş	ayak	sand	hayv	baş	ayak	sand	hayv	baş	ayak	sand	hayv	baş	ayak	insan	hayv+	baş	ayak	hayv	baş	ayak	sand	ins	hayv+					
Adana	45	19			15	6			60	25			85	5	4					9	65	29			94				
Adıyaman	5	1			1	1			6	2			8	13	5					53	51	10			61				
Afyon	11				1				66				7	84	30				32	3					119				
Anaasya	74	28	2		20	14	29		94	42	31		167	1				5		35	101		11	7	119				
Ankara	31	11	2		23	9	1	2	54	20	3	2	79	1					1	95	42	31			168				
Antalya	89	3	1		27	6	1		116	9	2		127						1	55	20	3	2		80				
Aydın	139	22			38	24			177	46			223	3	1					116	9	2			127				
Balıkesir	355	102			48	19			403	121			524	32	9					4	180	47			227				
Bayburt	74	54	7		33	15	7		107	69	14		190	11	8				1	1					565				
Bitlis	176	6	4		57	11	8		233	17	12		262							21	119	78	14		210				
Bolu	152	3			22	40			174	43			217							233	17	12			262				
Bursa	1266	403	7		459	67	7		1725	470	14		2209	73	33				4						217				
Çanakkale	46				3	15			49	15			64							110	1802	503			2319				
Çorum	120	96			69	49			189	145			334	4	3					7	193	148			64				
Denizli	116	11			10	2			126	13			139	9	3					12	135	16			341				
Edirne	658	63			90	126			748	189	5		942	1	0					1	749	189	5		151				
Erzurum	94	90			24	19	2	54	118	109	2	54	283	4	3				1	1	9	123	113	2	946				
Giresun	355	30			12				367	30			397	6	1					7	373	31			292				
İstanbul	3993	371			731	33			4724	404			5128	128						128	4852	404			404				
Izmir	815	120			182	21			997	141			1138	35	12					47	1032	153			5256				
Karabük	174	48			24	1			198	49			246	19	2					21	217	51			1185				
Kastamonu	350	228			173	121	1		523	349	1		873	8	6					14	531	355	1		267				
Kiğşehir	35	1	7		45	25	2		80	1	32	2	115							80	1	32	2		887				
Kocaeli	201	43			28	23			229	66			295	1						1	230	66			115				
Konya	487	79	56		115	20	29		602	99	85		786	44	9				1	55	647	109	85		296				
Malatya	183	146	2		43	37	1		226	183	3		412	4	4					8	230	187	3		841				
Manisa	727	54			38	33			765	87			852	4						4	769	87			420				
Muğla	132	10			19				151	10			161	1	1					2	152	11			856				
Neşehir	42	18			6				48	18			66							2	48	18			163				
Neşehir	42	18			6				48	18			66							2	48	18			163				
Niğde	3	2	18						3	2	34		39							3	2	34			66				
Ordu	57	1			29	7			86	8			94							39	3	2	34		39				
Rize	1126	270			91	21			1217	291			1508	170	65										94				
Sakarya	114	5			9				123	5			128	5	2					306	1444	370			1814				
Samsun	177	78			27	9			204	87			291	12	10					22	216	97			135				
Siirt	28	21			11	6	3		39	27	5		71							22	216	97			313				
Siirt	28	21			11	6	3		39	27	5		71							22	216	97			313				
Sinop	344	87			52	38			396	125			521	8	5					1	39	27	5		71				
Şanlıurfa	554	283			16	3	1		570	286	1		857	147	42					13	404	130			534				
Şırnak	36	33			14	11			50	44			94							191	719	328	1		1047				
Tekirdağ	32	13							32	13			45								50	44			94				
Tokat	128	63	2		38	18	3		166	81	5		252	1						32	13				45				
Trabzon	517	114			113	96			630	210			840	4	3					1	167	81	5		253				
Tunceli	25	24	4		7	17	9	5	21	42	33	9	112	1	2					7	634	213			847				
Uşak	398	156			65	24			463	180			643	62	34				1	7	43	35	9	32	119				
Van	25	6	7		63	15	32	7	88	21	39	7	155							529	216				745				
Van	25	6	7		63	15	32	7	88	21	39	7	155							88	21	39	7	155	155				
Yalova	49	1			7	3			56	4			60								60	56	4		60				
Yozgat	280	235			170	99			450	334			784	3	3					1	454	338			792				
	14838	3467	127		7	3132	1056	181	93	17970	4523	308	100	22901	850	270				3	108	23	1	1255	18928	4817	308	104	24156

3. EK: MEZAR TAŞLARINDA ERKEK – KADIN DÖKÜMÜ

	ERKEK		KADIN		BELİRSİZ		TOPLAM	
	BAŞ	AYAK	BAŞ	AYAK	BAŞ	AYAK	BAŞ	AYAK
Adana	37	16	16	6	12	6	65	28
Adıyaman	47	8	4	2	0	0	51	10
Afyon	59		39		21	0	119	
Amasya	64	13	24	17	44	6	132	36
Ankara	31	9	12	4	17	7	60	20
Antalya	84	3	26		8	6	118	9
Aydın	98	21	67	16	15	10	180	47
Balıkesir	243	71	189	51	5	6	437	128
Bayburt	89	61	12	7	31	10	132	78
Bitlis	159	9	50	2	40	8	249	19
Bolu	111	1	54		9	42	174	43
Bursa	1053	290	512	150	252	62	1817	502
Çanakkale	24	5	25	10			49	15
Çorum	103	79	74	56	16	13	193	148
Denizli	97	10	34	4	4	2	135	16
Edirne	492	35	241	28	23	127	756	190
Erzurum	75	63	36	33	71	14	182	110
Giresun	241	19	132	14			373	33
İstanbul	2759	239	1980	138	117	23	4856	400
İzmir	578	92	382	47	73	13	1033	152
Karabük	127	32	89	19			216	51
Kastamonu	281	177	149	95	102	83	532	355
Kırşehir	33	1	19		62		114	1
Kocaeli	150	22	78	24	2	20	230	66
Konya	442	66	192	29	92	20	726	115
Malatya	127	99	105	88	1		233	187
Manisa	333	20	404	37	33	29	770	86
Muğla	71	8	70	3	11		152	11
Nevşehir	39	13	9	5			48	18
Niğde	14	2	6		17		37	2
Ordu	61		21	1	4	7	86	8
Rize	930	228	492	138	16	11	1438	377
Sakarya	93	6	31	1	4		128	7
Samsun	129	51	83	39	5	6	217	96
Siirt	29	19	5	3	10	5	44	27
Sinop	262	65	129	30	15	33	406	128
Şanlıurfa	483	231	218	91	24		725	322
Şırnak	30	25	17	15	4	3	51	43
Tekirdağ	20	8	12	5	0	0	32	13
Tokat	101	45	48	27	23	9	172	81
Trabzon	315	82	304	67	15	64	634	213
Tunceli	28	22	5	2	52	10	85	34
Uşak	350	137	146	65	33	14	529	216
Van	39	7	19	5	76	9	134	21
Yalova	33	1	20		3	3	56	4
Yozgat	198	167	188	145	76	18	462	330
	11162	2575	6768	1519	1438	699	19368	4796

KOÇGİRİ AŞİRETİNE AİT MEZAR TAŞLARINDAKİ MOTİFLERİN DİNLER TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ: GÖKSUN-KEKLİKOLUK ÖRNEĞİ

İlbey DÖLEK

Dr. Öğretim Üyesi, Hatay MKÜ İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı,
E-mail: ilbey.dolek@mku.edu.tr

ÖZET

Mezar taşları, yapıldıkları dönemin inanç ve kültürünü yansıtan önemli tarihi belgelerdir. Anadolu'nun değişik bölgelerinde günümüze kadar ulaşabilen farklı motif ve süslemeler barındıran mezar taşlarını bulmak mümkündür. Bu çalışmada, Koçgiri aşiretine ait olan Göksun-Keklikoluk köyünde bulunan mezar taşları üzerindeki motif ve süslemeler Dinler Tarihi çerçevesinde incelenmiştir. Göksun-Keklikoluk köyünde bulunan eski mezarlık alanı içinde 23 ayrı sanduka tipi mezar taşı üzerindeki geometrik, bitkisel ve çeşitli eşyalardan oluşan motifler ele alınmıştır. Yapılan çalışmanın sonunda bu mezar taşlarının 1930'lu yıllara ait olmasının yanında Erzincan ve Sivas bölgesinden göç eden Koçgiri Aşiretine mensup kişilerin elim bir hadise sonunda vefat ettikleri tespit edilmiştir. Mezar taşlarının genellikle tek blok ve prizma şeklinde sanduka tipi oldukları görülmüştür. Mezar taşları üzerinde genellikle güneş, yıldız, çarkıfelek, ağaç, kahve fincanı, tabanca, hançer ve tüfek gibi farklı türde motif ve geometrik süslemeler yer aldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Koçgiri, Mezar taşı, Motif, Süsleme, Din, Kültür

EXAMINATION OF THE MOTIFS ON THE TOMBS OF KOÇGİRİ TRIBE ON THE HISTORY OF RELIGIONS: GÖKSUN-KEKLİKOLUK EXAMPLE

İlbey DÖLEK

Asst. Prof. Dr., Sciences of Religion, Department of Philosophy and
Religious Studies, Faculty of Theology, Mustafa Kemal University,
Hatay, Turkey,

E-mail: ilbey.dolek@mku.edu.tr

ABSTRACT

Tombstones are important historical documents that reflect the beliefs and cultures of the period they were made. It is possible to find tombstones that contain various motifs and ornaments that can reach up to daylight in different regions of Anatolia. In this study, the motifs and ornaments on the tombstones in the Göksun-Keklikoluk village belonging to Koçgiri tribe were examined in the framework of History of Religions. In the old cemetery area in Göksun-Keklikoluk village, 23 different types of sarcophagus type tombstones were found with motifs consisting of geometric, plants and various items. At the end of the study, it was determined that these tomb stones belonged to the 1930's, as well as those who belonged to the Koçgiri Tribe who migrated from the Erzincan and Sivas regions after their elimination. Grave stones are usually found in single block and prismatic sarcophagus type. It has been observed that different types of motifs and geometric ornaments such as sun, star, passionflower, tree, coffee cup, gun, dagger and rifle are usually found on the gravestones.

Key words: Koçgiri, Tombstone, Motif, Decoration, Religion, Culture

1. GİRİŞ

Mezar taşı, ölenin gömülü olduğu yeri göstermesi bakımından önemli olduğu kadar kültür ve din tarihi açısından önemli bir belge niteliği taşır. Çünkü, mezarların üzerinde yer alan bezemeler, imgeler ve yazıtların dili gibi tüm unsurlar, ölen kişinin belirli bir topluluğa bağlı

olma durumunu, bu topluluğun iç dinamiklerini veya diğer etnik gruplar ile olan ilişkilerini yansıtır (Novakova,2018:73). Mezar taşlarından hareketle tarihsel topografya ve demografi, sosyal ve idari tarih, kıyafetler ve aile yapısının geçmişi gibi insan yaşamına dair alanlarda bilgi edinebileceğimiz gibi o dönemin dil ve edebiyat tarihi hakkında da bilgiler elde etmemiz mümkündür (Lqueur,1997:168). Dolayısıyla mezar taşları ölen kişinin kim olduğu, cinsiyeti, doğum ve ölüm tarihi, ölüm nedeni, herhangi bir tarıkata üye olup olmadığı, mesleğinin ne olduğu hakkında bilgiler verir. Osmanlı Türklerinde ilk mezar taşı örneklerine İznik, Bursa, Edirne ve fetih sonrası İstanbul'da rastlanır. Billhassa Üsküdar Karacaahmet⁵⁶ mezarlığı Türk tarihi ve sanatı bakımından oldukça zengin eser ve vesikalarla doludur. Mezar taşları geçmişten günümüze Orta Asya'dan Balkanlara kadar birçok farklı motif ve süslemelerle sanat ve mimari açıdan önemli sembolik anlamlar taşırlar.

Mezar taşları ile ilgili çalışmalar son yıllarda Sanat Tarihi başta olmak üzere farklı disiplinlerdeki araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu konuda lisansüstü tez ve kitap çalışmalarının yanı sıra bilimsel toplantıların yapıldığına şahit olmaktayız. Mezar taşları bakımından oldukça zengin bir coğrafyaya sahip olduğumuz gerçeğinden hareketle yapılan akademik çalışmalar genellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemi Türk-İslam dönemi mezar taşlarına odaklanılmıştır. Fakat geçmişte Anadolu'da yaşamış ve halen yaşayan farklı etnik ve mezheplere ait toplulukların mezar taşları üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır. Bu çalışmada tarihte çok fazla bilinmeyen Koçgiri aşiretine ait olan Keklikoluk'taki sanduka tipi mezar taşları üzerindeki motifleri Dinler Tarihi bağlamında hem ikonografik olarak hem de fenomenolojik açıdan değerlendirmeye çalışacağız.

1.1. Koçgiri Aşireti

Orta Asya'dan Anadolu'ya konar-göçer kültürün vazgeçilmezi olan koç, koyun ve teke gibi hayvan adlarının Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karakeçili, Sarıkeçili, Karatekeli gibi boy ve oymak adı olarak

⁵⁶ Karacaahmet Mezarlığındaki mezar taşları ile ilgili bkz. Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun "Sanat Bakımından Mezarlar ve Mezar Taşları ve Karaca Ahmed Mezarlığı" *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, 19-24 Ekim 1959, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1962, ss.120-130.

kullanıldığı görülür. Dersim/Tunceli bölgesinde yaşayan Koçgiri aşireti de buna örnektir (Koşar,1962:255). Koçgiriler, Anadolu'ya ilk olarak 1560'lı yılların başında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Koçgiri yöresi olarak bilinen Tunceli'nin Nazimiye ve Mazgirt ilçesinin köylerine, Sivas'ın İmranlı, Gölova, Akıncılar ve Hafik ilçeleri ile Erzincan'nın Refahiye, Kemah ve İliç çevresine yerleştikleri ve oradan daha sonraları bazı nedenlerden ötürü Anadolu'nun değişik bölgelerine göç ettikleri bilinmektedir.⁵⁷ Koçgiri, 1858'de sancak, 1867 yılında Sivas eyaletine bağlanmıştır (Sezen,2006:317). Sivas ve çevresinde yaşayan Koçgiriler, Dersim'in batısında yaşayan aşiretlerle ilişki halinde olmuşlardır ancak Zazaca yerine Kurmançi lehçesinde konuştukları bilinmektedir (Wakamatsu, 2015:642).

Koçgiri aşiretine mensup kişiler kendilerini etnik köken olarak Kürt ve inanış bakımından Alevi olarak kabul ederler.⁵⁸ Alevi, sözlükte "Hz. Ali'ye mensup" anlamında geçerken İslami gelenekte "Hz. Ali'nin soyundan gelenler" manasında siyasi, tasavvufi ve itikadi bağlamda kullanılmıştır (Ocak,1989:368). İslam Mezhepler tarihçisi Fırlı'ya göre, Alevi tabiri Hz. Ali'yi üstün bir sahabe gören ve onun Hz. Muhammed'den sonra Allah'ın ve peygamberin tayini ile halife olması gerektiğini savunanlar için "Şia" terimi ile aynı anlamda kullanılmıştır (Fırlı,1996:7). Alevilik, önceleri Hz. Ali'ye (605-661) ve onun soyundan olanlara, Ehl-i Beyt'e aşırı sevgi ve bağlılık gösteren siyasi ve itikadi grupların ortak adı olarak kullanılırken daha sonraları Şiilik çerçevesinde İslami unsurlarla beraber Geleneksel Türk Dini, Hristiyanlık ve Maniheizm'in çeşitli unsurlarının karışımından oluşan eklektik bir dini form olarak Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır (Kirman,2004:17). Bu yönüyle Anadolu Aleviliği oluşum sürecinde bağımsız bir gelişim çizgisi takip etmemiştir. Dolayısıyla Alevilik bugün farklı dinsel inanç ve uygulamaların kaynaştırılmasından dolayı senkretik bir yapıya sahiptir (Subaşı,2003:175).

1.2. Keklikoluk Mezar Taşları

Akdeniz bölgesinin doğusunda yer alan Kahramanmaraş ilinin Göksun ilçesine bağlı olan ve eskiden köy olarak bilinen yeni yerleşim

⁵⁷ Dersim aşiretlerinden biri olan Koçgirilerin geçmişi hakkında bkz. Hüseyin Çavuşoğlu, *Dünden Bugüne İmranlı ve Koçgiri Tarihsel Bir İnceleme*, Simat Yay., Ankara, 2000.

⁵⁸ Kaynak Kişi: İskender Yıldız, Eğitim müfettişi, Kahramanmaraş, (25.11.2017).

kanunu ile mahalle statüsü kazanan Keklikoluk, ilçe merkezine 22 km, il merkezine 112 km, Kayseri iline yaklaşık 160 km uzaklıkta olup Binboğa dağlarının güney yamacına kurulmuştur. Keklikoluk, Kayseri-Göksun karayoluna çok yakın olup ulaşımı karayolu aracılığıyla oldukça kolaydır. Köyün içinde bulunan pınarlara su içmeye gelen kekliklerden hareketle köyün ismine Keklikoluk denilmiştir.⁵⁹ Aynı zamanda köy meydanındaki pınarlara/oluklara varmadan Cemevi'nin hemen solunda bulunan Mil taşı nedeniyle Keklikoluk köyünün Roma döneminde önemli bir ticaret yolu üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Keklikoluk eski mezarlığında farklı türden mezarlara rastlamak mümkündür. Köyde biri eski diğeri de yeni olmak üzere iki mezarlık bulunmaktadır. Araştırma kapsamı içinde yer alan sandukalı mezarlar köyün içinde bir tepenin yamacındaki eski mezarlıkta bulunmaktadır. Keklikoluk'ta görülen sanduka tipi mezar taşı örneklerine Göksun, Sarız ve Tufanbeyli üçgeninde Kürt-Alevi yerleşim yerlerinde rastlanmaktadır.⁶⁰ Mezar ve türbelerde ölünün gömülü olduğu yer üzerine konulan taştan veya tahtadan tabut veya sandık şeklinde yapılan kısma sanduka adı verilir (Arseven,1966,1375). Sanduka mezarların yapımında kullanılan taşların Kayseri-Sarız çevresindeki mezarlıklarda benzerlerine rastlanması nedeniyle Keklikoluk civarındaki yerleşim yerlerinden getirildiği söylemek mümkündür. Araştırma alanı içine giren mezar taşlarının genelde sağlam ve ayakta oldukları tespit edilmiş ve bunun yanı sıra az sayıda yana yatık ve parçalanmış mezar taşları da vardır. Mezar taşları, Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 28.07.2017 tarih ve 2336 sayılı kararıyla tescil edilmiştir.⁶¹ Ancak gerekli bakım ve restorasyon işleminin henüz yapılmadığı araştırma esnasında görülmüştür. Keklikoluk köyü eski mezarlık içinde şahideli, döküörtgen blok şeklinde ve dikdörtgen prizmatik sandukalı mezar taşları bulunmaktadır (Polat,2017:526). Keklikoluk'taki sanduka tip mezarların ölçüleri birbirine yakın olmakla birlikte genellikle en:85-90

⁵⁹ Kaynak Kişi: Hüseyin Demir, Serbest Meslek, Kahramanmaraş, (25.11.2017).

⁶⁰ Kaynak Kişi: İskender Yıldız, Eğitim müfettişi, Kahramanmaraş, (25.11.2017).

⁶¹ Mezarlıkla birlikte bölgede bulunan Keklikoluk Kalesi de 28.07.2017 tarih ve 2335 sayılı kararlar tescillenmiştir. Bunun yanı sıra araştırmamız sırasında köylülerle yaptığımız görüşmelerde köyün içinde bulunan ve koruma altına alınmayan Bizans dönemi ait olduğu düşünülen Mil taşının köyün muhtarına zimmetlendiğini öğrendik ancak Mil taşının korunması konusunda ilerde bazı sıkıntılara neden olabileceğinden dolayı Mil taşının da koruma altına alınması gerekmektedir.

cm, derinlik:30-35 cm, yükseklik:70-75 cm ve 3-4 katlı kaideler (35-40 cm) üzerine yerleştirildikleri tespit edilmiştir. Osmanlı mezar taşlarının en önemli özelliği başlıkları yani serpuşlarıdır. Biçimlenişleri ile plastik açıdan dikkat çeken serpuşlar⁶² aynı zamanda mezarda yatan kişinin statüsü, mesleği, hangi tarikata mensup olduğu hakkında bilgiler sunardı (Aslan,2017:1932). Ancak araştırma alanı içine giren Keklikoluk'taki mezar taşlarında Osmanlı dönemi mezar taşlarında görülen başlıklara rastlanmamıştır.

Keklikoluk köyü eski mezarlıktaki mezar taşlarının diğer mezar taşlarından farklı stil ve motiflere sahip olmasının yanında farklı bir tarihsel hikayeye sahip olması da oldukça dikkat çekicidir. Köylüler ile yapılan görüşmelerden neticesinde mezarların Koçgiri aşiretine mensup kişilere ait olduğu ve ölen kişilerin trajik bir sonla ebediyete uğurlandıkları anlaşılmıştır. Yaklaşık olarak 1930'lu yılların başında yaşanan bir hadiseye göre; köylülerden birinin koyunu çalınır. Köylü koyununun bulunması için köyün ağası konumundaki Koçgiri aşiretine mensup bir şahsa başvurur. Ağa, köylüye gün batana kadar sabırla beklemesini eğer koyun geri gelmezse gerekli araştırmanın yapılacağını söyler. Fakat köylü beklemez ve jandarmaya başvurur. Jandarma eşliğinde araştırma yapılırken köylünün iddiasına göre koyunun kılı/postu bir evde bulunur. Bunun üzerine evin sahibi olan kadın zorla karakola götürülmesine şahit olan yaşlı kadının oğlu bu durumdan ağayı suçlar, ağanın evini basarak ağayı öldürür ve *"Annemin parmak sayısı kadar bu aşiretten birilerini öldüreceğim"* der. Bu sözünün akabinde ağanın oğulları ve yakınlarından oluşan yaklaşık 6 kişiyi öldürür. Bu olaya şahit olan ağanın kızları ve gelinleri intihar eder. Bu toplu ölümler sonrası ölen şahıslara ait olan bu sanduka tipi anıt mezarlar yaptırılır.⁶³

⁶² Erkeklerde serpuş kullanımı XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yerini "Fes"e bırakmıştır. Kadın mezar taşlarında ise genelde gerdanlık, takı ve broş gibi motifler tercih edilmiştir. Metin Haseki, Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yayınevi, İstanbul, 2000, s.27.

⁶³ Kaynak Kişi: İskender Yıldız, Eğitim müfettişi, Kahramanmaraş, (25.11.2017).

2. MOTİFLERİN DİNLER TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. Bitki, Ağaç ve Çiçek Motifleri

Ağacın dinsel değeri pek çok toplumda kendisini gösterir. Eliade'nin ifadesiyle ağaç (ya da doğrudan bazı ağaçlar) bir gücü temsil eder. Burada belirtmek gerekir ki, kutsal olan her tür ağaç değil yalnızca belli bazı ağaçlardır. Kırgız-Kazaklarda yüzyıllık eski çınar ve servi ağaçlarının her yerde kutlu kabul edildiği, uzun zaman önce ölmüş ağaçların gövdelerine sunaklar sunulduğu ve dallarının kesilmediği bilinir. Ayrıca, gövdesi budaklı ve dalları da birbirine karışmış olan ağaçlar kutlu kabul edilir. Çünkü, Eliade bu konuda ağacın kutsal gücünün dayanağı olarak dikey oluşu, topraktan bitmesi, yapraklarını kaybedip sonra onlara yeniden kavuşması yani kendini sürekli yenilemesidir (Roux,2005:60-62). Ağaç bu yönüyle yerin de temsil ettiği tükenmez yaşamın kaynağı olarak aynı zamanda yeni doğanların da koruyucusu olmasının yanında doğumu kolaylaştırması ve yeryüzü gibi küçük çocukları koruması bakımından oldukça önemlidir (Eliade, 2009: 302).

Fotoğraf 1. Ağaç Motifi

Hayat ağacı motifi, Türklerin en kadim sembollerinden birisidir. Selçuklu eserlerinde, servi ağacının ve bu ağacın sağında ve solunda astral işaretler şeklinde tasvir edildiği görülür. Bazen hayat ağacının tepesinde ruhları sembolize eden bir kuş figürü de bulunur (Bilgili,2014:67). Uygurların kurban adarken etrafında dolandıkları ağacın bir "*axis mundi*" yani evrenin eksenini olarak kabul edildiği görülür. Aynı şekilde Oğuz Kağan destanında yaşam ağacı temasının kozmik ağaç temasıyla ilişkili olduğu görülür (Roux,2011:25). Kadim Hint'te mitsel ve simgesel düşüncede kozmik eksen temel bir rol oynar ve bu dört biçimde ifade edilir: dağ, direk, ağaç ve dev. Hepsi de kozmosun merkezinde olmakla beraber hepsi mutlak gerçekliği ifade etmeleri bakımından önemlidir (Eliade,2002:37). Eliade, hayat ağacının ölüleri diriltir, hastaları iyileştiren ya da gençleştiren tüm mucizevi bitkilerin ilk örneği olduğunu belirtir (Eliade,2009:290). Aynı şekilde Kuran-ı Kerim'de Hz. Meryem, oğlu Hz. İsa'yı dünyaya getirme hadisesi anlatılırken hurma ağacının meyvelerinin doğum sancısını gidereceğinden ve doğumu kolaylaştırdığından bahsedilir (Kuran,19/23-25). Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahit bölümünde hayat ağacı iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı olarak tasvir edilir (Tekvin 2/9). Ayrıca hristiyan kültürde Noel (Christmas) bayramının vazgeçilmez unsuru Noel Ağacı'dır.

Anadolu'daki Alevilerin Cem törenlerinde dedenin elinde taşıdığı ve adına tarik ya da erkan denilen üç boğumlu ya da çizgili değneği öpüp altından geçilir ve böylece geçmiş günahların affedildiğine inanılır. Ayrıca geçimini ormanlarda ağaç keserek sağlayan veya ağaca bağlı işlerle uğraşan Tahtacı Alevilere "*Ağaçeri*" denilmesi, ağaçla özdeşleştirilmeleri, soy ağacı, soy kütüğü anlayışı her evin, her ailenin, her boyun bir ağacının olması Alevilerde ağacın önemli bir fenomen olarak algılandığı görülür (Karaoğlu,2014:432). Kalafat'a göre Tunceli yöresinde yaşayan Alevi Zazaların yıldırım düşmesi sonucu yanan ağacı ziyaret yeri olarak kabul ederler. Çünkü yıldırım gökten gelmiştir, gök Tanrı katıdır ve oradan gelende kutsiyet aranır (Kalafat,2012:120). Ayrıca, Anadolu'nun değişik bölgelerinde dilek ağacı ve onun etrafında gelişen halk inanışına dair uygulamalar görmek mümkündür. Dolayısıyla Orta Asya'dan Anadolu'ya farklı kültürde Ağaç kutsal bir nesne olarak değişik anlamlara geldiği görülmektedir. Keklikoluk mezar taşları üzerinde ağaç, ağaç dalı, hurma ve selvi ağacı motiflerine

rastlanır. Selvi ağacı motifinin dik şekilde oluşu dürüstlüğü ve doğruluğu sembolize etmesi bakımından önemlidir (Foto.1).

2.2. Güneş, Ay ve Yıldız Motifleri

Keklikoluk mezar taşları üzerinde Ayyıldız, çarkıfelek, güneş gibi motiflere rastlamak mümkündür (Foto.2). Ay, güneş ve yıldızların halk inanışı içinde geniş bir yeri vardır. Yıldızlarla ilgili inançlar gök varlıklarının birer tanrı, tanrıça olarak benimsendiği, kutlandığı dönemlerden kalmadır. Anadolu halk inançlarına göre, yıldızlarla insanlar arasında bir yazgı bağlantısı vardır. Yıldızlar insanların yazgılarıdır. Gökte parlayan yıldızlar sayısınca yazgı vardır. Örneğin; gökten yıldız düştüğünde bir insanın öldüğüne yönelik inanış günümüzde halen varlığını sürdürmektedir (Eyuboğlu,2007:81). Yusuf Has Hacıb'in meşhur eseri Kutadgu Bilig'de "*Kral, tıpkı güneş ve ay gibi parlıyor*" ifadesi geçer ve Anadolu'daki Selçuklu eserlerinde bir insan sureti ile bezenmiş ay ve güneş resimleri kemerlerin köşe taşlarını süslemekteydi. Ayrıca Eski Türk yazıtlarında güneş ve ayın ortaya çıkışı onların doğdukları anlamına gelirdi. Çince metinlerden hareketle Türklerin ölülerine güneş ve ayı şahit tuttukları görülür. Yine bu konuda Anadolu'da yaşayan konar-göçer Türkler çadırlarının girişini güneşe hürmeten doğuya bakacak şekilde kurdukları bilinir (Roux,2011:141). Eskiden Anadolu'nun birçok yöresinde ay ve güneş tutulması karşısında insanların teneke çalarak kötü ruhları kovduklarına inanırlardı ve bunun Şamanizm'de benzer örneklerine rastlamak mümkündür (Ocak,2017). Erzincan çevresinde yaşayan Alevi Zazaların sabah güneşinin aksettiği kayalara ve taşlara "*Ya Hızır*" diyerek dua ettikleri söylenir. Ayrıca Alevi geleneğine göre; Hz. Ali şehit edildiğinde güneşe dönüştüğü göklere yükselmiştir (Aksut,1931:181). Şah İsmaili Hatai deyişlerinde Ay ve Güneş kültüne şöyle yer verir: Hz. Ali'yi "*Güzel şahım, kamer mahım*" diye tanımlar. Ay Hz. Ali'dir, Gün Hz. Muhammed veya "*Aynayı tuttum yüzüme, Ali göründü gözüme*" şeklinde tasvir edildiği görülür (Altın,2014:523). Güneşin doğuşunda yüzlerini doğuya dönmeleri ve Hz. Ali'ye niyazda bulunmaları Hz. Ali ile kişileştirilmiş bir güneş kültürünü gösterir. Bu bağlamda ele alındığında Hz. Ali eski Türklerin Gök Tanrı inancının bir yansımasına benzetilebilir.

Türklerde yıl içinde ölen birisi doğal olarak ülkenin geleneklerine göre toprağa defnedilirdi. Fakat cenaze merasimi eski Türk geleneklerine göre ilkbaharda yazın hemen başında yapılırdı (Yılmaz,2014:3). Benzer uygulama Keklikoluk'ta yaşayan Alevilerde günümüzde her yıl haziran

ayının başlarında “Mezar Kaldırma/Mezelan” geleneği çerçevesinde bir yıl içinde ölenlerin mezarları yapılmakta ve ölenlerin ruhlarına dualar okunup lokmalar dağıtılmaktadır.⁶⁴

Fotoğraf 2. Çarkıfelek ve Güneş Motifi

2.3. Mutfakta Kullanılan Eşyalarla İlgili Motifler

Keklikoluk'taki mezar taşları üzerinde mutfakta kullanılan ev eşyası niteliğindeki motiflere sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlar arasında en çok kahve yapımı ve sunumunda kullanılan cezve, kahve fincanı, tepsi ve kaşık motifleri yer alır (Foto.3 ve 4). Bunların dışında ibrik ve leğen motiflerini de bulmak mümkündür (Foto. 5).

⁶⁴ Son yıllarda “Mezar kaldırma/Mezelan” geleneği köyde yaşayanların yurtdışında yaşayan akrabaların büyük çoğunluğunun yaz aylarında özellikle temmuz ayında gelmesi nedeniyle ve okullar kapandıktan sonra haziran sonu ile temmuz ayının başlarında yapılmaktadır. Kaynak Kişi: İskender Yıldız, Eğitim müfettişi, Kahramanmaraş, (25.11.2017).

Fotoğraf 3. Kahve Fincanı, Cezve ve Tepsi Motifi

Fotoğraf 4. Tepsi, Bardak, Kaşık, Cezve vb. Motifler

Kahve yapımı ve sunumu ile ilgili motif örneklerine Anadolu'da Tunceli/Dersim yöresinde, Adıyaman'ın Besni ilçesindeki bazı mezar taşları üzerinde rastlanır. Mezar taşları üzerindeki kahve yapımı ve sunumu ile ilgili motifler ölümden önceki ve sonraki yaşayışı ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir. Kahve yapımı ve sunumu motifi

ölen kişinin acısıyla üzülen yakınları kahve içerek rahatladıkları için mezar taşları üzerine işlemiş olabilecekleri gibi mezarda yatan kişinin ahirette yeniden dirildiğinde dünyadaki alışkanlıklarından biri olarak kahve içmesini temin etmek maksadıyla mezar taşı üzerine işlenmiş olabilir (Aslan, 2011:273). Mutfak eşyası motifi Anadolu'da Alevilerin yoğun yaşadığı bölgelerde dini bir gelenek olarak *"hak lokması, ocak lokması ve ölü aşı"* adı verilen hayır amaçlı yemeklerde kullanılan kepçe, kaşık, tabak motiflerinin Tunceli/Dersim yöresinde Hozat ilçesinin Dervişcemal köyü mezar taşlarında görülmesi mezarda yatan kişilerin misafirperver bir insan olduğu ve hayatta iken insanlara lokma dağıtan ve sevilen biri olduğuna işaret eder (Kulaz ve İgit,2018:329). Dolayısıyla mezar taşları üzerine işlenen kahve yapımı ve sunumu motifinin birden fazla sembolik anlama sahip olduğu düşünülebilir. Bunlar arasında ölen kişinin hayatta iken misafirperver olduğu, öte dünyada da kahve içebilmesine aracılık etme, ölen kişinin kadın olduğuna işaret etmesi ve ölen kişinin yakınlarının ölüm karşısında acılarını kahve aracılığıyla hafifletmeleri gibi farklı türden anlamlara sahip oldukları düşünülebilir.

Fotoğraf 5. İbrik ve Leğen Motifi

Keklikoluk mezar taşlarında sıkça kullanılan İbrik motifinin ölen kişinin temiz ve cömert bir kimse olduğu anlamına gelmektedir. Keklikoluk dışında Tunceli yöresi Gelincik ve Dervişcemal köylerinde görülen sanduka tipi mezarların üzerine işlenen ibrik motifinin herkes için yapılmadığı sadece Alevi dedesi veya Piri olarak tanınan Ocak sahibi kişiler için kullanıldığı görülür (Kulaz ve İgit,2018:328). Ayrıca İslam dinini ve öteki alemleri hatırlatan dini bir anlam taşıyan ibrik, defnedilen şahsın halim selim bir insan olduğu ve hayatı boyunca insanlar için çalıştığını ifade etmekle birlikte fedakar insanların hatırasını halk nezdinde daima yaşatıldığının bir göstergesidir (Silli,1996:225).

2.4. Ateşli Silah ve Kesici Aletlerle İlgili Motifler

Keklikoluk mezar taşları üzerinde ateşli silah ve kesici aletlerle ilgili motifler sıklıkla kullanılmıştır. Bunlar arasında tabanca, tüfek, hançer ve kılıç yer alır (Foto. 6). Genel olarak gençliği ve mertliği simgeleyen kılıç, aynı zamanda gücün, hakimiyetin, adaletin, cesurluk ve yiğitliğin, ihtiyatın ve yok etmenin sembolü olarak görülür. Ayrıca Alevi kültüründe oldukça önemli görülen kılıç, Hz. Ali'ye olan bağlılığı sembolize eder. Ancak, Keklikoluk mezar taşlarında görülen kılıç motifi, Hz. Ali'nin kılıcı olarak bilinen Zülfikar gibi çift başlı değildir. Mezar taşları üzerine işlenen kılıç motifinin özellikle Alevi inancına mensup olan kişilerin yaşadığı yerlerde görülmesinin nedenleri arasında Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği Zülfikar isimli kılıç arasında bağlantı olduğu söylenebilir. Eğri ve çift ağızlı olan başka bir ifade ile çatalı olduğu bilinen Zülfikar'ın iki çatal ucundan birinin ilmi, diğerinin de imanı temsil ettiğine inanılır. Kılıcın kabzası ise adaletin sembolü olarak kabul edilir.⁶⁵ Keklikoluk'ta yaşayan Koçgirilerin Alevi inancına sahiptirler ancak mezar taşları üzerine işlenen kılıç motifi Zülfikar gibi çift başlı değildir. Bu nedenden ötürü mezar taşları üzerine işlenen kılıç motifi ile Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar arasında doğrudan bir bağlantı kurmak için elimizde yeterli belge yoktur.

⁶⁵ Zülfikar'ın imal edilmesi, Hz. Peygamber'e geçmesi, isimlendirilmesi ve Hz. Ali'ye verilmesi konusunda bkz. Hüseyin Güneş, "Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz-2018, Sayı 86, ss.9-20.

Fotoğraf 6. Tüfek, Tabanca ve Fişek Motifi

Anadolu'nun birçok yöresindeki mezar taşı üzerine işlenen kılıç motifi genellikle gençliği, mertliği, gücü, hakimiyeti ve yiğitliği sembolize eder (Y.Çoruhlu,1997:65). Dersimlilerin mezarlarında koçbaşı, koyun figürü kullandıkları ve bunun yapılmasının bir gelenek olduğu bilinmektedir. Bu koç, koyun heykellerinin her iki yanına mezarda yatan kişinin hayatta iken yaşantısını canlandıran kılıç, at, tüfek o kişinin yiğitliğini sembolize ederken ibrik ve tepsi gibi motifler ise o kişinin cömertliğini sembolize etmektedir (Ağar,1940:25). Antik dönemde Romalılar zamanında lahitlerin üzerindeki kabartmalarda silah motifinin kullanıldığı görülür. Antonisler döneminin ortalarına tarihlenmiş az sayıda ve kapalı bir grup oluşturacak gibi birbirine bağlı bu lahitlerde silah yapan, silah taşıyan eroslar görülür. Çoğunlukla ortada iki ya da üç erosun tuttuğu bir kalkan da yer alır (Koch,2001:123). İlahi yenilmezliğin gücünü simgeleyen ve çeşitli tanrıların amblemi olan hançerin kını dişiliğin, kendisi erkekliğin sembolü sayılmıştır (Y. Çoruhlu, 1997:64). Hançer motifi İstanbul'da klasik Osmanlı dönemi üstü açık lahit veya sandukaların üzerinde kullanılmıştır (T.Çoruhlu, 1997:43). Ayrıca hançer motifli mezar taşları İstanbul Eyüp Sultan civarındaki tarihi mezar taşları dışında Kayseri'nin Develi ilçesine bağlı Zamantı ırmağı çevresindeki mezar yapılarında rastlanır. Doğu Anadolu'da Erzincan ve

çevresinde, Ardahan yöresinde ve Tunceli'nin Pülümür ilçesinde koç-koyun heykel formundaki mezar taşları üzerinde hançer motifine sıkça rastlanır (Arslan ve Uysal, 2010:45). Ülkemiz sınırları dışında Nahcivan ve Azerbaycan'da görülen koç-koyun motifli mezar taşları üzerinde benzer örnekleri yer alır (Karaoğlu,2002:49). Hançer motifinin ruh ve beden ayrılığını sembolize ettiği de bilinir. Bu görüşlerin haricinde mezar taşları üzerine işlenen ateşli silahların ve kesici aletlerin kullanılması ölen kişinin hayatın sonu ile ilgili ve ölüm şekline dair birtakım ipuçları taşıyabilir. İki aile ya da kişiler arasında yaşanan bir hadise neticesinde silah kullanılarak öldürme sonunda öldüren kişinin kahramanlığını, ölen kişinin de ne şekilde öldürüldüğünü anlatması bakımından mezar taşı üzerine silah ve kesici aletlerin işlenmiş olabileceğini düşünmek mümkündür.

Ölümden sonra yaşamın olduğuna inanan Urartular mezarlarını evleri gibi döşemişlerdir. Ölü armağanları çoğunlukla, ölünün ardında bıraktığı ve yaşayanlar tarafından mezarlara bırakılan eserlerdir. Urartu dönemi mezarlarına bakıldığında çanak çömleklerle birlikte çok sayıda eserin de bırakıldığı görülmektedir. Bunlar; kişisel süs eşyaları, törensel aletler ve silahlardan oluşmaktadır. Mezarlardaki eşyalar ölünün cinsiyetine göre değişmektedir. Erkek gömülerinde; at heykelcikleri, koşum takımları, ok, mızrak ucu, bıçak gibi silahlar, kadın gömülerinde ise saç ve elbise iğnesi, fibula, küpe gibi armağanların olduğu belirtilmiştir (Yiğitpaşa,2010:190). Eski Türk geleneğinde Kırgız-Hakasların atı ile gömüldükleri bilinir. Kırgızlara ait mezarlarda yapılan çalışmalarda, bazen okluk ve oklara, keser, balta, bıçak ve koşum takımlarına da rastlandığı olmuştur. Kırgızlar kimi zaman ölünün yanına kaplar içinde bir parça et ve kıymık da koymakta idiler. Toplum içinde yüksek derecedeki Kırgız beylerinin kurganlarında ise altın ve gümüşten yapılmış koşum takımları, günlük hayatta kullanılan değerli madenlerden yapılmış kap-kacak ve kemer tokaları bulunmuştur (Gömeç, 2011:119). Günümüzde Pazarlık yöresi Alevi köylerinde ölünün defin işlemi mevsim kış ise mezara yatak, yorgan da konulur ve mezar bu şekilde kapatılır. Diğer mevsimlerde ise ölü, kıymetli bir halı ve battaniye ile birlikte gömülür. Gömülen bu eşyaların daha önce kullanılmamış olmasına dikkat edilir. Bunun dışında, ölen kadınsa sağlığında kullanmış olduğu saat, ayna, tarak, parfüm, küpe ve çeyiz sandığından çıkarılan el işi dantel, yazma vs. gibi eşyalarının yanında, sevak giydiği elbiseleri de beraber gömülür. Bekar olarak ölmüş genç

kızların kabrine gelinlikleri de konulur. Erkeklerin mezarlarına da sağlıklarında kullanmış oldukları şahsî eşyaları (ayna, tarak, tıraş takımı, kolonya vs.) konulur (Karaoğlu, 2003:40).

Fotoğraf 7. İbrik, Tüfek ve Hançer Motifi

2.5. Hayvan ve Kuşlarla İlgili Motifler

Koç, Türk mitolojisinde gök unsuru ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Koç sembolizmi gücün kuvvetin ve hükümdarlığın simgesi olarak görülmüştür (Y.Çoruhlu,2014:223). Özellikle koç ve koyun heykelli mezar taşları Doğu Anadolu'dan Orta Asya'ya doğru bütün Türk dünyasında yaygın olarak görülür.⁶⁶ Anadolu'da koç/koyun motifli mezar taşlarının 13. yüzyıldan itibaren Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin hakim oldukları coğrafyalarda görülmeye başlaması bir gelenek olduğunu göstermektedir. Koç/koyun geleneğini bolluk, bereket

⁶⁶ Koç-Koyun başlı mezar taşları ile ilgili Hamit Zübeyr Koşar, "Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, 19-24 Ekim 1959, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1962, s.255, M. Abdulhalük Çay, *Anadolu'da Türk Damgası: Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklerde Koç-Koyun Meselesi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, Mustafa Aksoy, "Tunceli'de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar", *2023 Dergisi*, S.129, ss.16-20, F. Türkmen, *Azerbaycan'daki Koç Şekilli Mezar Taşlarının Folklorik Açısından Değerlendirilmesi*, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yay., Ankara, 2008, s.503-513, Mustafa Aksoy, "Kazakistan'da Koç-Koyun Mezar Taşları", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Şubat 2012, ss.29-31.

sembolü olarak kabul edenler olduğu gibi kuvvet sembolü olarak görenler de vardır (Çay,1983:150). Zamanla eski gelenekteki totem şuuru yerini islami kültürün etkisiyle mezarlara koç heykeli dikme, kurban mefhumuna bırakmıştır. Bilhassa Alevilerde koç kurban etmenin büyük önemi, fazileti ve adabı vardır. Bu düşünceye göre mezarlıktaki koç heykelleri kurbanı hatırlatır ve onun yerine kaim olur (Koşar,1962:255). Dersim/Tunceli bölgesinde yaşayan Alevi Zazalar ile Iğdır'ın Karakoyunlu köyündeki şii caferi Türklerde eski bir gelenek olarak koç/koyun başlı mezarların görüldüğü ve mezarların üzerine ölen kişinin erkeksen koç, kadınsa koyun heykeli diktikleri söylenmektedir (Kızıoğlu, 1959:1847). Doğu Anadolu'da Erzincan ilinin Çayırılı ilçesine bağlı Başköy ve Sarıgüney köylerinde (Çal, 2011:230) ve Keklikoluk'taki mezar taşları üzerinde tek başına kuş ve ağacın üzerinde bir kuş motifine rastlanır (Foto.8).

Fotoğraf 8. Tek Başına Kuş ve Ağaç Üzerinde Kuş Motifi

Türklerin milli sembollerinden olan kartal, Türk sanat ve tarihinde dini, astrolojik ve hukuki bir sembole sahiptir. Kartal ve benzeri kuşlar Şamanist tasavvur ve törenlerde sıkça kullanılmıştır. Özellikle

Yakutlarda kartalın en yüksek ruhları taşıyan hayvan olduğu görülür. Şamanın göğe yükselirken kullandığı Dünya Ağacı'nın üzerinde kuşlar ve tepesinde kartal bulunurdu. Ağaç bazen uzun bir sırık şeklinde düşünülmüş ve bu sırığın üzerinde Gök Tanrı'nın kuvvet ve kudretinin temsil eden kartal figürü tasavvur edilmiştir (Çoruhlu,2014:53)

İslam öncesinde dönemlerde dini, mitolojik ve kozmolojik karakterde görülen hayvan sembolizmi İslamiyet'ten sonra bazı tarikatlarda dini bakımdan yetkinliği ve gücü belirtmek amacıyla çeşitli hayvanlar bir sembol olarak kullanıldığı görülür. Bu hayvanlar arasında doğan veya şahinler de vardır. Vilayetname'de Hacı Bektaşî Velî'nin bazı olaylarda şahin biçimine girdiği belirtilmekte olup bir yerde de güvercin biçimine giren Hacı Bektaş'ı avlamak isteyen Hacı Doğrul'un doğan şekline girdiğinden bahsedilir (Çoruhlu,2014:67). Aynı şekilde Hoca Ahmet Yesevî'nin bir toplantı için gelmekte olan velileri karşılamaya turna biçimine girerek gitmiş olduğu rivayet edilir (Çoruhlu, 2014:210). Alevilikte bazı kuşların özellikle turnaya verilen önem kendisini semahlarda gösterir (Yılmaz,2014:3). Keklikoluk'taki mezar taşları üzerine işlenen kuş motifi ölenin ilahi aleme yükselişini ve uçuşunu sembolize etmesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca mezar taşları üzerine işlenen "kuş" motifi eski Türk geleneğinde ölüm yerine kullanılan "*uçmağa vardı*" tabiri ile de bağlantı kurulabilir.

2.6. Yazıt/Kitabe

Mezar taşları, üzerindeki yazı ve süslemeler ait oldukları dönemin sanatı, folkloru, dili, edebiyatı ve estetik kaygıları ile ilgili bilgiler içeren önemli belgelerdir. Mezar taşları boyut olarak küçük olsalar da üzerlerinde yazılar nedeniyle birçok yapı ile yarışacak kadar önemli eserlerdendir. İçinde yatan kişinin kim olduğunu, statüsünü, ölüm sebebini, ölüm tarihini, sade ya da süslü cümlelerle anlatan mezar taşları, kişinin dünyadaki konumuna göre de ihtişamlı ve görkemli olabilmektedir. Gustav Mensching'e göre; "*her şey sembol olabilir; ama hiçbir şey kendiliğinde sembol olamaz. Sembol, bir insanın yahut bir cemiyetin tesis ettiği bir şeydir.*" (Bilgili, 2014:9). Bu mezarlar Koçgiri aşireti ailesine ait olmasına rağmen Sivas ve Erzincan bölgesinde ikamet eden Koçgiri aşireti ailesinin mezarlarında görülen Koçbaşı motifine Keklikoluk sanduka mezarlarında rastlanmamıştır. Mezar taşları üzerindeki motif ve süslemelerin bilinmesi tam bir bilgiye ulaşmada yeterli olmayacağından hareketle mezar taşları üzerindeki yazılarında bilinmesi

oldukça önemlidir. Mezar taşları üzerine yazılanlar o dönemin kültür ve edebiyat tarihi hakkında da bilgiler sağlayacaktır. Genel olarak mezar taşları üzerindeki yazılar araştırmacılar tarafından mensur (düzyazı) ve manzum (şiirsel) olmak üzere iki kategoride değerlendirilir.

Fotoğraf 9. Yazıt/Kitabe olan tek mezar taşı

Yazıt/Kitabe bulunan mezar taşı sayısı oldukça azdır. Bir mezar taşının ön cephesinde hicri tarih olarak 1333 yazılı olduğu görülür. Bunun miladi takvime dönüştürüldüğünde ise 1914-1915 yıllarına denk geldiği ancak bu tarihin mezarda yatan kişinin ölüm tarihi değil de doğum tarihi olduğu yönünde görüşler vardır.⁶⁷ Çünkü araştırma esnasında yaptığımız görüşmelerde 1930'lu yılların başında yaşanan üzücü olayda ölenlerin arasında gençlerin de hayatını kaybettiklerini aktarmışlardır.

Bir diğer mezar taşının yan yüzeyinde üçlü revak motifi içine Osmanlıca ve Arapça harflerle yazıldığı görülür (Foto.9). Soldaki revak motifi içinde Osmanlı Türkçesinde yazılmış 8 satır bulunmakta olup bazı satırlar yazıların silinmiş ve tahrip olduğundan tam olarak okunamamıştır. Bunlar; 3. Satır: *"bu işe bulamadılar çare"*, 4. Satır: *"Felek kahretti"*, 6. Satır: *"dava kalsın u"*, 7. Satır: *"lu divana"*, 8. Satır: *"Efendiler"*

⁶⁷ İskender Yıldız, Eğitim müfettişi, Kahramanmaraş, (25.11.2017).

olarak okunmuştur. Ortadaki revak içinde yine Osmanlı Türkçesinde yazılmıştır. Bu bölümde de bazı kısımlar tam olarak okunamamıştır. Bunlar; 2. Satır: “.. .. nice”, 3. Satır: “.. anan kesian (kişiler)”, 4. Satır: “... kıyamları”, 5. Satır: “yalan dünya”, 6. Satır: “Nice canları alan nice”. Sağ bölümdeki revak içinde ise Arapça ilk satırda besmelenin ardından Fetih suresinin ilk ayeti yazılmıştır: “İnna fetahna leke fethen mubina..” Muhakkak biz sana apaçık fethi verdik..” daha sonra “İnna lillahi ve inna ileyhi raciun” Bakara 156 (Allah’a aitiz ve şüphesiz O’na döneceğiz) diye devam etmektedir. Buradan hareketle ölen kişinin yakınları yaşadıkları acı olayda uğranan bir haksızlık karşısında üzüntüleri sitemlerle ve dualarla ifade ettikleri görülür.

3. SONUÇ

Keklikoluk eski köy mezarlığındaki sanduka mezar taşlarının, ölen kişinin kadın ya da erkek olduğuna dair doğrudan bilgi sahibi olabildiğimiz Selçuklu ve Osmanlı dönemi mezar taşlarından farklı olduğunu görülmektedir. Özellikle Osmanlı dönemi mezar taşlarında kullanılan sarık, kavuk, fes gibi semboller kullanılmamıştır. Keklikoluk’taki mezar taşlarının şahidesiz oluşu ve mezar taşlarında ölen kişilerin isimlerinin yazılmaması nedeniyle mezardaki kişinin kimliği ve cinsiyetine dair elimizde kesin bilgiler yoktur. Ancak mezar taşı üzerindeki motiflerden hareketle bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Keklikoluk mezar taşlarında kullanılan tüfek, kılıç, hançer gibi motiflerin genellikle savaşçı erkekler için işlendiği düşünülürken kahvenin hazırlanışı ve sunumunda kullanılan fincan, cezve, tepsi gibi motiflerin kadınlar için kullanıldığı düşünülmektedir. Mezar taşları üzerindeki motiflerden hareketle ölen kişinin hayatta iken uğraştığı mesleğe ilişkin bilgilere ulaşılabilir ancak bu çalışma içinde yer alan mezarlarda kullanılan motiflerden hareketle ölen kişinin mesleği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ayrıca yapılan görüşmelerden edindiğimiz bilgilere göre kadınlara ait olan mezarlar vardır ancak mezar taşları üzerinde isim yazmadığı için hangi mezarın kime ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Mezardakilerin Alevi inancına sahip Koçgiri aşiretine mensup kişiler olması nedeniyle Alevilik’te Cemlerde her ne kadar kadın katılımı ön planda tutulsa da herkesin eşit sayıldığı bir toplumsal yapı söz konusudur. Hacı Bektaşî Velî’nin “Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde, Hak’kın yarattığı her şey

yerli yerinde, Bizim nazarımızda kadın, erkek farkı yok, Noksanlıkla eksiklik senin görüşünde..” anlayışını mezar taşlarına yansıttıkları görülmektedir.

Keklikoluk eski mezarlığı içinde yer alan sanduka tipi mezar taşlarının başucu ve ayakucu taşlarının olmadığı ve yerden üç, dört kademeli kaideler üzerine yerleştirildiği görülmüştür. Ele alınan çalışmada mezar taşları üzerindeki motifler Dinler Tarihi bağlamında incelendiğinde Eliade’nin ifadeleriyle kutsal ve kutsal olmayan mekandan kaynaklanan farklılıklara karşın, insanın ancak kutsal bir mekan içinde yaşayabildiğini göstermektedir. Bu mekan, insana bir hiyerofani olarak sunulmadığından dolayı insanlar ulaşılmaz bir mekanın hayali *“Cennet Özlemi”* (Eliade, 2003:368) olarak mezar taşlarına değişik motifler şeklinde yansıttıkları görülür. Mezar taşları ve mezarlıklar ölümsüzlüğün bir simgesi olarak *“Bir insan gerçekten unutulunca ölür”* düsturundan hareketle ölen kişinin yakınları tarafından onun hatırasını yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak adına dikilen mezar taşları ve taşların üzerine işlenen motifler mimari ve estetik açıdan olduğu kadar inanç ve kültür bakımından da oldukça önemli tarihi belgeler olarak Keklikoluk’ta ayakta durmaktadır. Son olarak, mezar taşları orada yaşayan halkın kimliği ve hafızasını anlatması bakımından önemli olduğundan sadece Keklikoluk’taki mezar taşlarının değil ülkemizin her köşesinde bulunan mezar taşlarına sahip çıkılmalı ve korunmalıdır. Ayrıca ülkemizde halen tüm mezar taşlarının envanterini içeren bir veri tabanının yapılamayışı ise akademik bir başarısızlık olarak görülebilir.

4. KAYNAKLAR

- Ağar, Ö. Kemal (1940) *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1940.
- Aksoy, M. (2012) "Kazakistan'da Koç-Koyun Mezar Taşları", *Türk Dünyası Tarih Kültür Türk Dergisi*, Şubat, 29-32.
- _____ (2012) "Tunceli'de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar", *2023 Dergisi* (Zazalar Özel Sayısı), S.129, 16-20.
- Aksut, A. Kemali (1931) *Erzincan Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- Altın, K. (2014) "Şamanizm'in Aleviliğe Yansıması, Erzincan İli Örneğinde Dedelik Kurumu", Ankara.
- Arslan, M. (2011) "Adıyaman Besni İlçesindeki Bazı Mezar Taşlarında Görülen Kahve Yapımı ve Sunumu İle İlgili Kabartmalar Üzerine", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.30, Kayseri, 257-285.
- Arslan, M. ve Uysal, N. (2010) "Adıyaman Besni İlçesi İncearaplar Köyündeki Mezar Taşları",
- Aslan, A. Sağıroğlu (2017) "Taşlar Konuşur: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili", *Uluslar arası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı 6/3, 1923-1937.
- Bilgili, N. (2014) *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar*, Hermes Yayınları, İstanbul, 2014.
- Celal, E. Arseven (1966) "Mezar" Maddesi, Sanat Ansiklopedisi, İstanbul. 1966, s. 1315.
- Çal, H. (2011) "Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi", *Milli Folklor*, Cilt.23,
- Çavuşoğlu, H. (2000) *Dünden Bugüne İmranlı ve Koçgiri Tarihsel Bir İnceleme*, Simat Yay.,
- Çay, M. Abdulhalük (1983) *Anadolu'da Türk Damgası: Koç Heykel-Mezar Taşları ve*
- Çoruhlu, T. (1997) "Hançerli Lahitler", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler*, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (1997) "Orta Asya'dan Anadolu'ya Çatma Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen
- Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler*, İstanbul.
- _____ (2014) *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yay., Konya.

- Dağlıoğlu, H. Turhan (1962) "Sanat Bakımından Mezarlar ve Mezar Taşları ve Karaca Ahmed *Değerlendirilmesi*, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yay., Ankara, 503-513.
- Eliade, M. (2002) *Babil Simyası ve Kozmolojisi* (Çev. M. Emin Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- _____ (2003) *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- _____ (2009) *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- Eyuboğlu, İ. Zeki (2007) *Anadolu İnançları*, Derin Yay.
- Fırlı, E. Ruhi (1996) *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara.
- Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu (Ed. Mehmet Yazıcı) Cilt 2, Bingöl Üniversitesi Yayını, Bingöl.
- Gömeç, S. (2011) *Kırgız Türkleri Tarihi*, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gündoğdu, H. (2002) "Nahcivan'da Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı.25, 15-49.
- Güneş, H. (2018) "Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz-2018, Sayı 86, 9-20
- Haseki, M. (2000) *Plastik Açısından Türk Mezar Taşları*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, s.2, 37-52.
- Kalafat, Y. (2010) *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara.
- _____ (2012) *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Berikan Yay, Ankara.
- Karaoğlu, H. (2003) "Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm ve Ölü İle Uygulamalar", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.2, 37-52.
- _____ (2014) *Kahramanmaraş ve Çevresi Ziyaret Yerleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- Kızıoğlu, M. Fahrettin (1959) "Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars'ta Derlenen Sayacı Türküleri", *TFA (Türk Folklor Araştırmaları)*, Şubat, 5 (115), Şubat, 1847-1850.
- Kirman, M. Ali (2004) *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*, Rağbet Yay, İstanbul.
- Koşar, H. Zübeyr (1962) "Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, 19-24 Ekim 1959, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 120-130.

- Koch, G. (2001) *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri* (Çev. Z. Zühre İlkgen), Arkeoloji ve Sanat Yay., Kanaat Basımevi, İstanbul.
- Kulaz, M. ve İgit, İ. (2018) *Tunceli'deki Mezarlıklar ve Mezar Taşları*, Hiper Yay., İstanbul.
- Lqueur, H. Peter (1997) *Hüve'l Baki*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Novakova, L. (2018) "Antik Dünyada Anadolu'da Ölüm", *Aktüel Arkeoloji*, Mayıs-Haziran, 72-84.
- Ocak, A. Yaşar (1989) "Alevi" mad. Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. II., İstanbul.
- _____ (2017) *Alevi Bektaşî İnanışlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yay. İstanbul.
- Polat, C. (2017) "Kahramanmaraş Keklikoluk Köyü Mezar Taşlarının Şekil ve Süsleme Bakımından Değerlendirilmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 61, Aralık.
- Roux, J. Paul (2005) *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul.
- _____ (2011) *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu Yay., Ankara.
- Silli, T. (1996) "Taşların Dili", *Bilig*, Sayı II, Ankara.
- Subaşı, N. (2003) "Anadolu Aleviliği Üzerine", *Bilimname C.I*, s.1, 175-195.
- Tahir Sezen, T. (2006) "Osmanlı Yer Adları", TC. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., *Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı 6/3, 1923-1937.
- Türkmen, F. (2008) *Azerbaycan'daki Koç Şekilli Mezar Taşlarının Folklorik Açından Değerlendirilmesi*, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yay., Ankara, 503-513.
- Wakamatsu, H. (2015) "Transmitting the Tradition: An Analysis on Master-Disciple Relationship in Alevi Community of Turkey", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Vol. 1 (3), 641-655.
- Yılmaz, O. (2014) "Alevilikte Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Şamanizm'in Etkileri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, Aralık.
- Yiğitpaşa, D. (2010) "Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller", *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:25, 177-202

Kaynak Kişiler: İskender Yıldız, Eğitim müfettişi, Kahramanmaraş,
(25.11.2017).

Hüseyin Demir, Serbest Meslek, Kahramanmaraş, (25.11.2017).

KAYSERİ SELÇUKLU DÖNEMİ MEZAR YAPILARINDA YER ALAN UNVANLAR

ÖZET

Selçuklu Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olan Kayseri, günümüze ulaşan eserleriyle Selçuklu karakterini hala korumaktadır. Bunlar arasında, dönemin önemli kişileri adına inşa edilmiş mezar yapıları da önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmanın konusu; Kayseri'de Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait türbe ve kümbetlerde bulunan sanduka ve mezar taşı kitabelerinde geçen unvanlardır. Kitabe metinlerinin bazıları; yapıların tarihlendirilmesinde birincil kaynak olmaları sebebiyle çeşitli araştırmalarda yer bulmuştur. Bu çalışmada ise, bu kişilerin kitabelerde hangi sıfatlarla anıldığı ve övüldüğü incelenip tahlil edilecektir. Çalışma kapsamında yer alan sanduka ve mezar taşlarının bulunduğu yapılar arasında Kayseri il merkezinde, Hunad Hatun Türbesi (1260-1270 yılları arasında), Çifte Kümbet (Adile Hatun Kümbeti) (1247-48), Emir Cemaleddin Türbesi (Han Camii Türbesi) (1188-89) ile Develi ilçesinde Seyyid-i Şerif (1295-96) ve Hızır İlyas (1295 civarı) türbeleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kayseri, Anadolu Selçuklu, Unvan

ABSTRACT

Kayseri, one of the important centers of the Anatolian Seljuk State, still maintains its Seljuk character with the extant monuments. Grave structures built on behalf of the important people of this period also take an important place among them. The subject of this study is the titles on the inscriptions of sarcophagi and tombstones belonging to the Anatolian Seljuk Period in Kayseri. As being primary sources, some of these inscriptions were stated in various researches. However, in this study it will be analyzed and evaluated how the people were mentioned and praised on these inscriptions of sarcophagi and tombstones. Among the grave structures having sarcophagi and tombstones with inscriptions are the Tomb of Hunad Hatun (between 1260-1270), Double Tombs (the Tomb of Adile Hatun) (1247-48), the Tomb of Emir Cemaleddin (the

Tomb of Han Mosque) (1188-89) in the center of Kayseri and the Tomb of Seyyid-i Şerif (1295-96) and the Tomb of Hızır İlyas (circa 1295) in the district of Develi.

Keywords: Kayseri, Anatolian Seljuk, Title

GİRİŞ

Çok eski çağlardan beri krallar, sultanlar ve beyler tarafından, her uygarlığın ve kültürün etkisi ile farklı unvanlar kullanılmıştır. Emir-il Mü'minin unvanı sadece halifeler tarafından kullanıldığı gibi ona bağlı olan sultan ve beyler ancak Nasır, Kasım ve ya burhan sıfatını ekleyerek bunun yanına Emir-il Mü'minin unvanının kullanabilir. Savaşa katılıp şehir ve ülke fetih edenler ise ancak ebü-l Fetih (fetihler babası) unvanını kullanabilir iken hiçbir savaşa katılmamış olan sultanların da bu unvanı kullandığını görmekteyiz.

Hanımlar ise Sultanın annesi, mutlu, iffetli, ma'sum, itaatlı, mücahide, şehide, dindar hanım, binlerce malı sadaka veren, din ve dünyanın temizi, adalet sahibi, temiz kadın, anının Meryem'i, zamanının Hatice'si dünyadaki kadınların kraliçesi gibi ünvanlarla ifade edilmiştir.

KAYSERİ SELÇUKLU DÖNEMİ MEZAR YAPILARINDA YER ALAN UNVANLAR*

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN**

1. Döner Kümbet: Yapı yaklaşık 6.50x6.50 m.ölçülerinde kare plânlı bir kaideye sahiptir.

Kaide köşelerde pahlanmıştır. Kaideden gövdeye geçişte bir sıra mukarnas dizisi kullanılarak kaide ve gövde birbirinden ayrılmıştır. Yapının Anadolu'daki benzer örneklerinden hareketle Kayseri'nin İlhanlı valileri tarafından yönetildiği 14.yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. İçten daire olan türbenin gövdesi, çift sıra kaval silmelerle biçimlenmiş tezyini kör kemerlerle onikigene dönüşmektedir (Özbek & Arslan, 2008, s. 415) (Foto: 1).

Kümbet kuzey kapısının üzerinde iki satırlık kitabe (Fot. 2):

هذه التربة السعيدة شاه جهان
خاتون تغمدھا الله رضوانه

Okunuşu: Hazi-hil türbe el-sa'ide Şah Cihan

Hatun tagammedeha Allah-u rizvanehu

Anlamı: Bu türbe, Allah'ın rızası üzerinde olsun, mutlu Şah Cihan Hatun'a aittir.

Bu yapıda sadece **Hatun** unvanı kullanılmıştır.

* Bu konuyu daha geniş ve kapsamlı olarak Kayseri Selçuklu Dönemi Yapılarında Yer Alan Kitabelerdeki ve Mezar Taşlarındaki Unvanlar olarak ele almayı düşünmüşken sempozyumun ana konusunun mezar olması nedeniyle Kayseri Selçuklu Dönemi Mezar Yapılarında yer alan unvanlar olarak kısıtlamış bulunmaktayız.

** Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.
E-posta: k.turkmen@erciyes.edu.tr

2. Han Camii Kümbeti (Emir Cemaleddin Kümbeti): Türbe; kare bir oturtmalık (kaide) üzerinde yükselen sekizgen gövdeli, içten sivri kubbe ile dıştan piramidal külah ile örtülüdür. Kitabesine göre türbe 584/1188-1189 tarihinde inşa olunmuştur (Özbek & Arslan, 2008, s. 390) (Fot. 3):

Kitabe, poligonal gövdenin en üst kısmındaki taş sırasının üzerinde yer almaktadır:

بني هذه القبة لمرحوم المحسن جمال الدين امير الاسلام ليو المكارم تنكري برمش بن داود نور الله مضجعه الله لا اله الا هو الحي القيوم لاتاخذه سنة ولا نوم له مافي السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ول يؤد حفظهما وهو العلي العظيم لا اكراه في الدين قد تبين الرشد من الغي فمن بكفر في سنة اربع وثمانين وخمسمائة

Okunuşu: Buniye hazi-hil kubbe li merhum el-muhsin Cemal ed-din emir el-islam ebb-l mekarım Tenkri Bermiş bin Davud nev-ver Allah-u mazca'eh-u (Ayet el – Kürsi - Bakara Süresinin 255. Ayetin tamamı ve 256. Ayetin bir bölümü devam etmektedir) fi senet a'rba've semanine ve hamsamaya.

Bu kitabe bu güne kadar birçok yerde yanlış olarak yayınlandığı gibi¹, kümbetteki kitabe kuşağının da yanlış sıralandığı görülmektedir. Bu da bir tamir sırasında kitabe kuşağının kitabeden anlamayan kişiler tarafından yerine konulduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin doğru bir şekilde yazılışı şu şekilde olmalıdır:

بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تاخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ولا يؤد حفظهما وهو العلي العظيم لا اكراه في الدين قد تبين الرشد من الغي فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى لا انفصام لها والله سميع عليم * بني هذه القبة لمرحوم امير الاسلام ابو المكارم المحسن امير جمال الدين تنكري برمش بن داود نور الله مضجعه في سنة اربع وثمانين وخمسمائة

¹ - Bu yapıyla ilgili bkz.; Mehmet Çayırdağ, Kayseri Tarihi Araştırmaları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayımları no:3, Kayseri 2001,s.143. Halit Erkiletlioğlu,Kayseri Tarihi (En Eski Zamandan Osmanlılara Kadar) Kayseri 1993,s.162. Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, Üç Selçuklu Abidesi: Dolay Han,Kesik Köprü Kervansarayı ve Han Camii, Belleten XXII. Sayı, Ankara 1958, s.68.

Anlamı: Ayet el – Kürsi (Bakara Süresinin 255 ve 256. Ayetleri) den sonra, Bu kubbe, İslam'ın emiri kerem sahibi, Allah yattığı yeri nurlandırın Davud oğlu Emir Cemaleddin Tanrı vermiş için beş yüz seksen dört yılında inşa edilmiştir.

Burada **İslamın emiri kerem sahibi** unvanı kullanılmıştır.

3. Hasbek Kümbeti: Kare bir kaide üzerine oturan sekiz kenarlı gövdenin üzeri içten kubbe dıştan pramidal bir külahla örtülmüştür. Türbenin alt katı toprak altında kalmıştır. Alt kata tekabül eden kübik kaidenin köşeleri, üçgen çıkıntılar halinde belirlemektedir (Özbek & Arslan, 2008, s. 385) (Foto: 4):

Kitabe kuşağı, kümbetin kuzey ve doğu olmak üzere üç cephesinde yer almaktadır:

هذا مشهد الشهيد الغازي المقتول ظلما
مسعود كلزار بن علي بن نيسان قتل باقصرا في شهور سنة ثمانين
وخمسمائة رحمه الله ورحم من ترحم عليه وعلى جميع امة محمد صلى الله عليه وسلم

Okunuşu: Haza meşhed el-şehid el- gazi el-maktul zulmen Mesud Kulizar bin Ali bin Nisan ku-tile bi Aksara fi şuhur senet semaine Ve hamsemaye rahimehul-lah ve rahime men terah-hame a'leyh-i ve a'la cemi'i ümmet-i Muhammed sal-lallahu a'leyhi ve sel-lem²

Anlamı:

Bu Meşhed (Şehitlik- Türbe) 580 (H.580-M.1185) yılının aylarında haksızlıkla Aksaray'da (Aksara olarak yazılmıştır) öldürülmüş olan Gazi ve Şehit, Nisan oğlu Ali oğlu Mesud Gülizar'a aittir. Allah ona ve ona rahmet edenlere ve tüm ümmeti Muhammede rahmet eylesin .

Burada **gazi ve şehit** unvanı kullanılmıştır.

² - Kitabeyi Osman Ferid Sağlam ufak tefek hatalarla şu şekilde okumuştur:

هذا مشهد الشهيد المقتول ظلما
مسعود كلزار بن علي بن نيسان قتل باقصرا في شهور سنة ثمانين
وخمسمائة رحمه الله ورحم من شهد عليه وعلى جميع امت محمد صلى الله عليه

Bkz; Osman Ferid Sağlam, Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Bazı Kitabelerle Meskukatın Milli Tarihe Hizmetleri, VI. Türk Tarihi Kong. Zabıtları, 19 Ankara, s.

4. Hunat (Huand) Hatun Kümbet ve Türbesi: Hunad camisinin kuzeybatı köşesinde bir avlu içinde inşa edilmiş olan kümbet, kare şeklinde mukarnaslı bir kaide üzerinde yükselen sekizgen bir gövde üzerinde içten kubbe dıştan piramidal külah ile örtülüdür. Dışarıya açılan kapısı bulunmayan türbe üst katın kuzey cephesinden bir koridorla medreseye bağlanmıştır. Gövdenin üst kısmında kabartma olarak Ayetel Kürsi yazılı bir kuşak kümbetin bütün duvarlarını dolaşmaktadır. (Özbek & Arslan, 2008, s. 410)

4.a. Hunat Hatun Kümbetinin saçaktaki mukarnas dizisinin hemen altındaki silme kuşağının üzerinde yer alan kitabe : (Fot. 5)

بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تاخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ولا يؤد حفظهما وهو العلي العظيم * شهد الله انه لا اله الا هو والملئكة واواو العلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم * الدين عند الله الاسلام .

Anlamı: Kitabede Bakara Süresinin 255. Ayeti (Ayet el- Kürsi) ile Ali İmran Süresinin 18.

Ayetin tamamı ve 19. Ayetin bir kısmı yer almaktadır. Ayetlerin okunuşu ve mealleri daha önce verilmiştir.

4.b. Hunat Hatun kümbetinin içinde yer alan Hunat Hatun mezarının lahit yüzeylerindeki kitabeler:

Lahidin kuzey yüzündeki kitabe (Foto: 6.) :

بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تاخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ولا يؤد حفظهما وهو العلي العظيم صدق الله العظيم.

Anlamı: Bakara Süresinin 255. Ayeti olup daha önce meal verilmiştir.

4.c. Lahdin güney yüzünde yer alan üç satırlık kitabe(Foto: 7) :

هذا قبر الست السيرة السعيدة الشهيذة الزاهدة العابدة المرابطة المجاهدة المصونة المعصومة
الصاحبة العادلة
ملكة النساء في العالم العفيفة النظيفة مريم اوانها وخديجة زمانها صاحبة المعروف المتصدقة بالمال
الوف صفوة الدنيا
والدين ماه بري خاتون والدة السلطان المرحوم الشهيد غياث الدنيا والدين كيخسرو بن كيقباد رحمهم
الله اجمعين امين

Okunuşu: Haza kabr el-sit el-setire el-sa'ide el-şehide el-zahide el-a'bide el-murabite el-mücahide el-masuna el-ma'suma el-sahibe el-a'dile Meliket-ül nisa' fi-l alem el-afife el-nazife Meryem evanuha ve Hdicet-i zamanıha sahibet el- ma'ru8f el-mütasaddika bil- mal il uluf safveti-l dünya Ved-din Mahperi Hatun validet el-sultan el-merhum el-şehit Gıyased-dünya ved-din Keyhüsrev bin Keykubat rahimahum Allah acme'in amin.

Anlamı: Bu mezar (Kabir) Kaykubat oğlu merhum ve şehit Sultan Keyhüsrev'in annesi, mutlu, iffetli, ma'sum, itaatlı, mücahide, şehide, dindar hanım, binlerce malı sadaka veren, din ve dünyanın temizi, adalet sahibi, temiz kadın, anının Meryem'i, zamanının Hatice'si dünyadaki kadınların kraliçesi Mahperi Hatun'a aittir. Allah cümlesini bağışlasın. Amin.

Burada **mutlu, iffetli, ma'sum, itaatlı, mücahide, şehide, dindar hanım, binlerce malı sadaka veren, din ve dünyanın temizi, adalet sahibi, temiz kadın, anının Meryem'i, zamanının Hatice'si dünyadaki kadınların kraliçesi unvanlarıyla birlikte Hatun** unvanı kullanılmıştır.

4.c. Hunat Hatun Kümbetinin içinde yer alan Selçuki Hatunun Mezarı:

Selçuki Hatun Mezarının şahide taşının üzerindeki kitabe (Foto: 8):

بسم الله الرحمن الرحيم
صاحبة هذه القبر
سلجوقي خاتون ابنت
سلطان الشهيد كيخسرو
بن كيغباد في محرم سنة ثلثة وستون وستماية

Okunuşu :

Besmele
Sahibet hazihil kabr
Selçuki Hatun ibnet
Sultan el-şehid Keyhüsrev
Bin Keykubat fi muharrem senet selase ve sittin ve sitemaye

Anlamı: Besmele, bu Kabrin sahibi, Kaykubat oğlu şehit Sultan Keyhüsrev'in kızı Selçuki Hatuna aittir. Altı yüz altmış üç yılının Muharrem ayında (H.663-M.1265).³

Burada **Hatun** unvanı kullanılmıştır.

5. Çifte Kümbet (Adile Hatun Türbesi): Kümbet; yüksek kare bir oturtmalık üzerinde

yükselen sekizgen gövdeli, içten kubbe dıştan piramidal bir külah ile örtülüdür. Yaklaşık olarak batı cephesini kaplayan Taçkapı bölümünü dışta taşla oyularak meydana getirilen yarım yıldızların belirli aralıklarla yer aldığı bir bordür çevrelemektedir. Bunu kademeli olarak daha geniş bir bordür, üzerinde geometrik geçmeli bir süsleme ile kaplı etmektedir. Dar ve eğimli bordürden sonra kapı nişinin üstünde beyaz mermerden dikdörtgen şeklinde üzerinde beş satır halinde kabartma yazıya sahip olan bir kitabe bulunmaktadır. (Özbek & Arslan, 2008, s. 404) (Foto: 9) :

5. a. Poligonal gövdenin en üst kısmında taş sırasının üzerinde yer alan kitabe:

بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تاخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ول يؤد حفظهما وهو العلي العظيم

Anlamı: Bakara süresinin 255. Ayeti. Mealı daha önce verilmiştir.

5. b. Kümbetin batı tarafındaki giriş kapısının üzerinde yer alan inşa kitabesi (Foto: 10) :

هذا مشهد الملكة السعيدة الشهيدة العالمة الزاهدة عصمة
لدنيا والدين صفوة الاسلام والمسلمين سيدة نساء العالمين زبيدة الزمان
احبة الخصال الفاخرة خاتون الدنيا والاخرة ملكة الملكات منشأ اليمن والبركات بنت الملك
لعادل ابي بكر بن ايوب نور الله ضريحها وعطر روحها وريحها امرت بعمارتها بناتها المخدرات
وبلغها الله اكمالها واحسن حالها في سنة خمس واربعين وستماية

³ Bir çok kaynaklarda Selçuki Hatunun ölüm tarihi H.683-M.1284 yılı olarak verilmiştir. Altmış anlamına gelen (ستون) kelimesinin birkaç harfi aşınmış olmasından dolayı yalnız kalan (ن) N harfini divani olarak okumaya çalışmışlardı ki buda karşımıza altmış rakamı yerine seksen rakamını çıkarmaktadır

Okunuşu: Haza meşhed el-melike el-sa'ide el-şehide el-alime el-zahide ismet El-dünya ved-din savfet-ül islam vel müslimin seyidet nisa-ül alemin zübeydet el-zaman Sahibet el-hisal el-fahire hatun el-dünya vel ahire meliket-ül melikat menşe'ül yemn vel- berekat bint el-melik El-Adil Ebi Bekr bin Eyyup nev-ver Allah-u zarihu-ha ve at-tara ruhiha ve reyhuha emeret bi imareti-hi benatuha el-muhadarat Ve beleğahu-ma Allah-u ikmaleha ve ahsene haliha fi senet hams-e ve arba'in-e ve site maye.

Anlamı: Bu Meşhed (Türbe) Allah ruhunu ve kokusunu ıtırlandırır, mutlu melike (kraliçe) şehide, bilge, dindar, din ve dünyanın iffetlisi, İslam ve Müslümanların temiz kadını, iki alemde kadınların hanımı, zamanının Zübeydesi, övünç kaynağının sahibi, ahiret ve dünyanın hatunu, bereket (bolluk) ve iyilikseverliğin kaynağı, kraliçelerin kraliçesi, adaletli Melik Eyyüb oğlu Ebu Bekir'in kızına aittir. Yapılmasını asilzade kızları emretti, Allah hallerini iyi kılsın, tamamlanmasına 645 yılında erdirdi. ⁴

Burada **melike (kraliçe) şehide, bilge, dindar, din ve dünyanın iffetlisi, İslam ve Müslümanların temiz kadını, iki alemde kadınların hanımı, zamanının Zübeydesi, övünç kaynağının sahibi, ahiret ve dünyanın hatunu, bereket (bolluk) ve iyilikseverliğin kaynağı, kraliçelerin kraliçesi, adaletli** unvanları kullanılmıştır.

5.c. Usta kitabesi:

عمل هذه التربة
خورشيد بن موسى

Anlamı: Bu türbenin ustası (yapı sanatçısı – Mimarı) Musa oğlu Hurşit tir.

Kitabede bu türbenin ustası (mimarı-yapımcısı) anlamına gelen (عمل هذه التربة) net okunabildiğinden bu konuda bir sorun yoktur. Ancak

⁴ Halil Edhem kitabede yer alan (النساء) kelimesini yanlış olarak (العالمين), (الملك) kelimesini (الملكة), (ريحتها) kelimesini (ريحهما) ve (اكمالها) kelimesini de yanlış olarak (امالها) okumuş. Ayrıca (بلغهما الله) kelimelerinden önce yer almakta olan (و) harfini yazmamıştır. Bkz. a.g.e., s.86.

sanatçı isminin çok kötü bir durumda olması nedeniyle değişik yorumlara sebep olmuştur.⁶⁸

6. Develi Hızır İlyas (Harzemli Seyyid İmadettin Muhammed)

Türbesi: Türbenin üzerini örten kubbenin batı tarafında yer alan üç basamak bu kubbenin bölgede bulunan Seyyid Şerif Türbesi'nin kubbesi üzerinde olduğu gibi taç kapı üzerinden başlayan ve helezonik bir şekilde kubbe tepe noktasında biten bir basamak sistemine sahip olduğunu göstermektedir. Tamamen kesme taştan inşa edilmiş olan türbe, kare bir gövde üzerine kasnaksız olarak oturtulan bir kubbeden ibarettir. (Özbek & Arslan, 2008, s. 961) (Foto: 11) :

Develinin yaklaşık 4 km. güneyinde Develiye hakim bir tepenin üzerinde yer almaktadır.

6.a. Türbe giriş kapısının sağ ve sol taraflarında yer alan kitabeler.

Kapının sağ tarafında yer alan kitabe:

وما خلقت الجن والانس

Kapının sol tarafında yer alan kitabe:

الاليعبدون

Böylece iki kitabenin yan yana gelmesi durumunda el-Zariyat süresinin 56. ayeti ortaya çıkmaktadır:

وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون

Meali: Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır.

6.b. Türbe içi mihrap nişi üzerindeki kitabeler:

Dilimli mihrap nişindeki her dilimin üst kısmında (Esmâ-ullah el-hüsna) Allah'ın güzel isimlerinden on ikisi yazılmıştır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

يا الله يا رحمن يا رحيم يا كريم يا مالك يا قدوس يا حنان يا منان يا ديان يا غفران يا سبحان
يا سلطان

⁶⁸ Sanatçının ismini ilk okuyanlardan Zafer Bayburtluoğlu (عمل هذه التربة يوسف بن موسى) olarak okumuştur. Bkz. Zafer Bayburtluoğlu, Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları, Erzurum 1993, s.96. Halit Erkiletlioğlu da aynı hatayı kimden aldığını belirtmeyerek tekrar etmiştir. Bkz. Halit Erkiletlioğlu, Kayseri Kitabeleri, Kayseri Büyükşehir Belediye Yayınları No:37, Kayseri 2001, s.69.

Okunuşları: Ya Allah, ya Rahman, ya rahim ya Kerim, ya Melik, ya Kuddus, ya Hannan, ya mennan, ya Deyyan, ya Gufran, ya Suphan, ya Sultan.

6.c. Türbe dışındaki mezarlıkta bir kabir:

Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, binanın içinde herhangi bir sandukanın bulunmaması, buranın bir makam türbesi veya türbede yatması gereken kişinin dışarıdaki mezarlıkta yattığından bir mescit olarak kullanıldığını söylemektedirler (Özgüç & Akok, 1995, s. 377-385). Biz dışarıdaki mezarlığı incelerken, üzerinde türbedeki süslemenin benzeri olan bir mezar dikkatimizi çekmiştir. Mezardaki süsleme, türbe kapısı ve mihrap çevresindeki bordürlerde yer alan süslemelerle yakın benzerlik gösterdiği görülmüştür. Mezarın kime ait olduğunu öğrenmek için başucundaki mezar kitabesini okuduk. Şahide taşının üzerinde şunlar yazılmakta idi:

Türbenin dışında yer alan kabrin şahide taşı üzerideki yazılar:

هذه
قبر
المرحوم
السعيد
السيد
المحتاج الى
رحمة الله
عماد الدين محمد
بن محمود الخرزمي
يوم الاربعاء
الخامس عشر
شوال سنة
تسع واربعين وستمائة

Okunuşu:

Hazi-hi
Kabir
El-Merhum
El-Sait
El-Seyyid
El Muhtac ila
Rahmetil-lahi
İmadettin Muhammed
Bin Mahmud el-Harezmi

Yovm-il erbi'a
El-Hamis aşer
Şevval senet
Tis'a ve arbain-e ve sitte maye

Anlamı: Bu mezar H.649(M.1252) yılı Şevval ayının on beşinde Çarşamba günü ölmüş olan Allah'ın rahmetine muhtaç merhum, mutlu, Harzemli Mahmut oğlu Seyyid İmadettin Muhammed'e aittir.

Burada **Harzemli** unvan olarak kullanılmıştır.

7. Develi Seyyid-i Şerif Türbesi: Türbe kare kübik bir gövde ile onu örten kasnaksız bir kubbeden oluşur. Türbenin üzeri hafif sivri bir kubbe ile örtülmüştür. Türbenin iç mekânı 6.40x6.40 m. Ebatlarında kare bir plana sahip olup üzeri üçgenlerle geçilen hafif sivri bir kubbeyle örtülmüştür. (Özbek & Arslan, 2008, s. 967) (Foto: 12) :

Develi İlkokulu'nun arakasına inşa edilmiş olan bu türbe kesme taştan kare planlı ve üstü kubbe ile örtülü bir yapıdır. Kapı alınlığında üç satırlık bir kitabe yer almaktadır.

Seyyid-i Şerif Türbesinin Kitabesi (Foto: 13) :

القبر دار كل الناس داخله والموت كاس كل الناس شاربه
عمر هذا المشهد الشيخ الزاهد سيد شريف نور الله قبره
على يد العبد الضعيف شيخ محمد احسن الله عاقبته في التاريخ سنة خمس تسعين ستمائة

Okunuşu: El- kabr-u dar-un kull-en nas-i dahile-hu ve-l mevt-u ka's-un kull-en nas-i şaribe-hu Ammea haz-el meşhed el-şeyh el-zahid Seyyid Şerif nev-ver Allah-u kabre-hu Ala yed el-abd el-za'if Şeyh Muhammed ahsen-a Allah-u akibete-hu fi tarih senet hams-e tisin site maye.

Anlamı: Birinci satırda (Kabir herkesin gireceği bir ev, ölüm de herkesin ondan içeceği bir bardaktır) anlamındaki hadis-i şerif yer almaktadır. İkinci ve üçüncü satırlarda ise (Bu türbe, Allah kabrini nurlandırın eren şeyh seyid Şerif tarafından, Allah akibetini ihsan eylesin, zaif kul şeyh Muhammed'e H.695 (M.1296) yılında yaptırılmıştır.

Burada **eren şeyh** unvanları kullanılmıştır.

Seyyid Şerif Türbesi'nin içinde, Rufai Şeyhi Seyyid-i Şerif'e ait bir sanduka bulunmaktadır.

Sandukanın üzerindeki yazılar çok yıpranmıştır. Ancak Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok bu yazıyı zamanında okuyarak neşretmişler.

(Özgüç & Akok, 1995, s. 382) Kitabe, sandukanın baş ucuna tesadüf eden kısmındaki yuvarlak biçimli bir taşın üzerinde şu şekilde yazılmakta imiş:

الله
هذا مشهد الشيخ
اكبر الشيخ المحققين سيد الابدال
سيد شريف الرفاعي
نور الله ضريحه

Anlamı: Allah, bu türbe (meşhed) Allah nur içinde tutsun, abdalların seyyid-i muhakkik şeyhlerin en büyüğü, Seyyid Şerif el-Rufai'ye aittir.

Burada **abdalların seyyid-i muhakkik şeyhlerin en büyüğü**, unvanı kullanılmıştır.

8. Melikgazi Emir Halil Türbesi: (Foto: 14) :

Türbe kapısının üzerinde yer alan 6 satırlık kitabe (Foto: 15) :

في ايام سلطان الاعظم
غياث الدنيا والدين ابو
الفتح كيخسرو بن كيقات
قاسم امير المؤمنين هذا العما
رة عمره بن حسن انكوباري
سنة ثلث وثلاثين وستماية

Okunuşu :

Fi eyyam sultan el-a'zam
Gıyas ed-dünya ved-din ebu
El-fetih Keyhüsrev bin Keykubat
Kasım emir el-mü'minin haze-l ima
Ret amer-ehu bin Hasan Enkubari
Senet selese ve selasin ve sitemaye

Anlamı: Bu yapıyı Keykubat oğlu fetihler babası din ve dünyanın bereketi müminlerin emirinin ortağı Yüce Sultan Keyhüsrev zamanında altı yüz otuz üç yılında (H.633-M.1236) Enkübarlı Hasan oğlu tarafında yaptırılmıştır.

Burada **fetihler babası, din ve dünyanın bereketi, müminlerin emirinin ortağı, Yüce Sultan** unvanları kullanılmıştır.

9. Dev Ali Türbesi: Türbe; cenazelik, mescit ve piramidal külah bölümlerinden oluşmaktadır.

Cenazelik bölümünün üzeri beşik tonoz, mescit kısmının üzeri ise çift cidarlı olarak içerden kubbe dışarıdan piramidal bir külahla örtülüdür. Türbenin sekizgen gövdesi oldukça sade bir şekilde inşa edilmiştir. (Özbek & Arslan, 2008, s. 957)

Tahsin Özgüç – Mahmut Akok tarafından, kitabesinin olmadığı ifade edilen bu türbe

(Özgüç; Akok, 2008:382) sekiz köşeli, üstü piramidal örtü ile kapatılan tipik bir Selçuklu türbesidir. Kitabe kuşağı diğer selçuklu türbelerin aksine gövde ile çatı örtüsünün birleştiği yerde değil, türbe mescit kapısının sağ alt tarafından başlayarak sol alt tarafta sona ermektedir. Kitabe kuşağının en sağlam kısmı, kapının üst çerçevesindeki bölümdür. Genel olarak yıpranmış olan kitabenin okunulabilen kısımları şu şekildedir :

a.Türbe kapısının sağ tarafında bulunan yazı kuşağı :

بسم الله الرحمن الرحيم نور الله مضجعه

b.Türbe kapısının üst kısmında yer alan yazı kuşağı (Foto: 16) :

الامير الاجل السيد السعيد المرحوم

c.Türbe kapısının sol tarafındaki yazı kuşağı : Kitabe kuşağının en çok yıpranmış aynı zamanda en önemli olan kısmıdır. Zira tarihi gösteren kelimeler de bu kısımda yer almaktadır.

الراجي الى رحمة ربه ستمايه

Kitabedeki okunulabilen kelimelerden burada yatan kişinin büyük bir Emir olduğu ve tarih kısmındaki ستمايه kelimesinden de ölüm tarihinin 13. yüzyılda olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir ihtimal bu tarih 13. yüzyılın sonlarıdır.

Burada kitabenin okunabilen kısmında yazan ibareye göre **Emir** unvanı kullanılmıştır.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Döner Kumbet

Fotoğraf 2: Döner Kümbet kuzey kapısının üzerinde iki satırlık kitabe

Fotoğraf 3: Han Camii Kumbeti (Emir Cemaleddin Kumbeti)

Fotoğraf 4: Hasbek Kümbeti

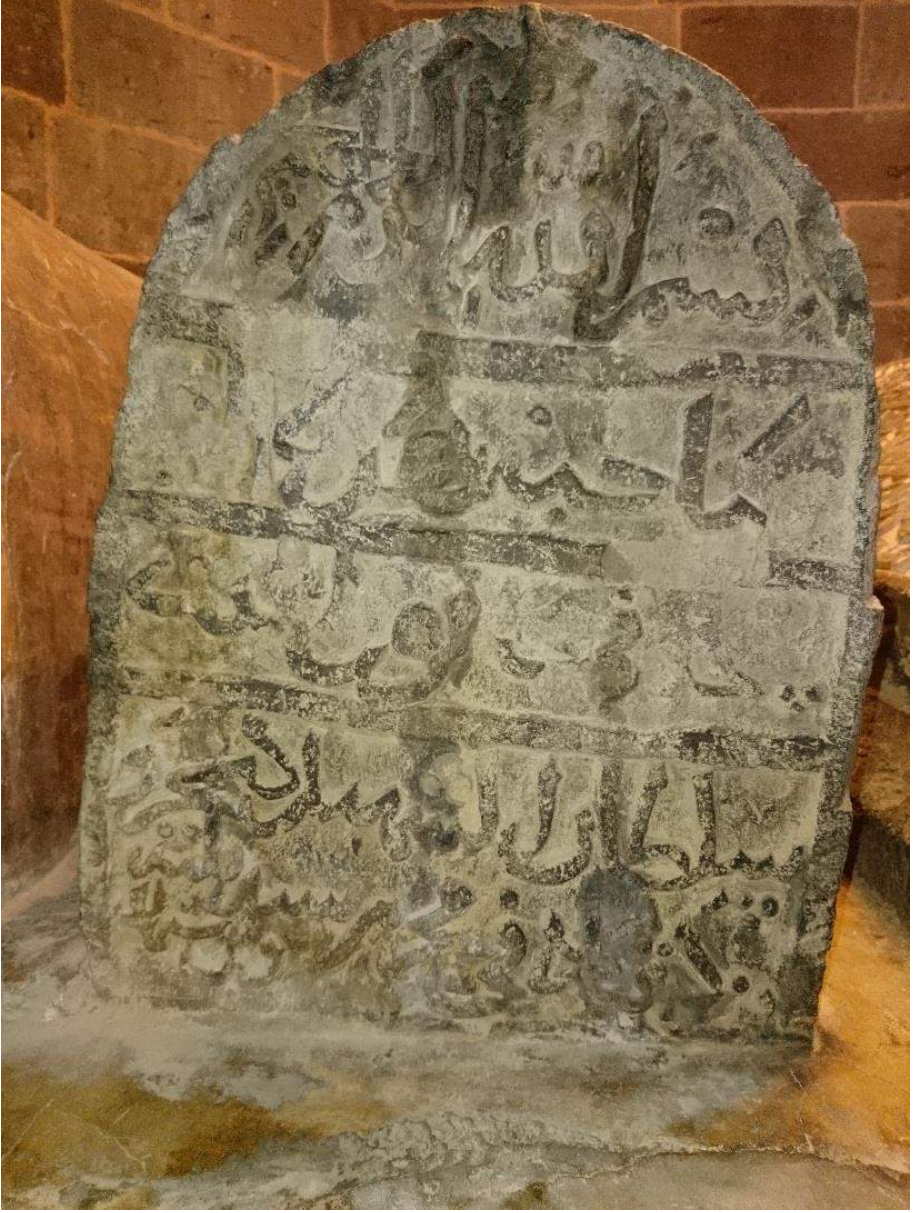
Fotoğraf 5: Hunat (Huand) Hatun Kumbet ve Türbesi

Fotoğraf 6: Hunat Hatun'un Mezar Kitabesi Kuzey Yüzü

Fotoğraf 7: Hunat Hatun'un Mezar Kitabesi Güney Yüzü

Fotoğraf 8: Hunat Hatun Kümbetinin içinde yer alan Selçuki Hatunun Mezar Kitabesi

Fotoğraf 9: Adile Hatun Türbesi

Fotoğraf 10. Adile Hatun Türbesi Kitabesi

Fotoğraf 11: Develi Hızır İlyas (Harzemli Seyyid İmadettin Muhammed)
Türbesi

Fotoğraf 12: Develi Seyyid-i Şerif Türbesi

Fotoğraf 13: Develi Seyyid-i Şerif Türbesi Kitabesi

Fotoğraf 14: Melikgazi Emir Halil Türbesi

Fotoğraf 15: Türbe kapısının üzerinde yer alan 6 satırlık kitabe

Fotoğraf 16: Türbe kapısının üst kısmında yer alan yazı kuşağı

KAYNAKÇA

- Özbek, Y., & Arslan, C. (2008). *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*. Kayseri: Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Yayınları.
- Özgüç, T., & Akok, M. (1995, Temmuz). Develi Abideleri. *Belleten*, XIX, s. 377-385.

TARİHİ MEZARLIKLARDA KORUMA PLANLAMASI VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KATKISI, ASCE (AVRUPA’NIN ÖNEMLİ MEZARLIKLARI BİRLİĞİ) MODELİ

Yrd. Doç. Dr. Methiye Gül ÇÖTELİ

Bursa Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,

Mezarlıklar kutsal ve duygusal mekânlardır, fakat aynı zamanda şehirler ve kasabalar için kültürel-dini kimlik ile yerel kültür, sanat ve tarihin şahitleridirler. Dolayısıyla yerel ya da ulusal tarihin sürdürülebilmesi adına kültürel mirasın bir parçası olan mezarlıkların korunması gereklidir. Mezar ziyaretleri dışında bir mezarlık alanı içerisinde yürüyüş yapmak, koşmak ve hatta içinden geçip gitmek kabul edilen bir eylem olmamıştır. Zira pek çok insan için mezarlık düşüncesi keder, hüznün ve matem ile eşanlamlıdır ve bundan dolayı rekreasyon mekanı olamaz. Hâlbuki mezarlıklar sahip oldukları kültürel peyzaj nitelikleri sayesinde flora ve fauna için bir barınak, tarihi bir park, bir botanik bahçesi veya yerel tarih derslerinin uygulama sahası olabilmektedir. Günümüzde hüznün turizmi (*dark tourism*) içinde mezarlık turizmi yeni bir eğilim olarak ortaya çıkmış ve özellikle Avrupa’nın pek çok yerinde tarihi mezarlıklar giderek daha fazla sayıda insan tarafından farklı amaçlarla ziyaret edilir olmuştur. Ancak Türkiye’de anıtsal ve sivil mimarlık mirasını koruma konusunda bile henüz istenilen seviyede bir toplumsal farkındalık yaratılamamışken, mezarlık alanlarında koruma ve turizm ilişkisindeki dengenin sağlanabilmesi böylesine bir yas mekânı için daha hayati bir sorun teşkil eder. Bu sorunun çözümünde paydaş olabilecek sivil toplum kuruluşları ne yazık ki yok denecek kadar az sayıdadır. Bu araştırma tarihi mezarlıkların koruma planlamasında sivil toplum kuruluşlarının katkısını, mezarlıkların ehemmiyeti konusunda Avrupalı vatandaşların

farkındalığını arttırarak öncü bir otorite haline gelen Avrupa'nın Önemli Mezarlıkları Birliği'nin (ASCE) faaliyetleri üzerinden sorgulamaktadır. Araştırmanın en önemli bulgusu mezarlıkların koruma politikasında yaygın olarak muhafaza ve bakımın öne çıktığı belirlenmiştir. Ayrıca Türk-İslam mezarlıklarının koruma planlaması için önerilerde bulunulmuştur. Araştırmada tarihi mezarlıkların korunması için yalnızca koruma yöntemlerinin değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının mezarlıkların önemi konusunda toplumsal duyarlılığın geliştirilmesinde ve turizm amaçlı kullanımlarda önemli bir yeri olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koruma, kültürel miras, tarihi mezarlık, hüzün turizmi, sivil toplum kuruluşları, ASCE.

THE CONTRIBUTION of NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS in HISTORIC CEMETERY PRESERVATION PLANNING, the MODEL of ASCE

Cemeteries are sacred and emotional spaces, but at the same time, they are witnesses of our cultural-religious identity and local culture, art, and history of cities and towns. It is, therefore, necessary to protect cemeteries, which are part of the cultural heritage in order to sustain local or national history. A cemetery isn't reserved for picnics and to socialize. Walking, jogging, and even passing through the cemetery is not acceptable actions inside of the area, except visits for private grieving. Because, for many people, the notion of cemetery equals the sorrow, grief, and mourning, and thus it cannot be a place for recreation. But cemeteries can be a potential recreational area, a shelter for flora and fauna, a historic park, a botanical garden or a local history course study area, thanks to their cultural landscape character. Nowadays, dark tourism, including cemetery tourism has emerged as a new trend, and in many parts of Europe, historical cemeteries have been visited by more and more people for different purposes. However, in Turkey, even a social awareness in conserving the civil and monumental architectural heritage is not yet at the desired level, it becomes a vital issue to ensure a balance in relations between conservation and tourism at cemeteries. Unfortunately, there are a small number of non-governmental organizations, which may take apart as a stakeholder in dealing with this problem. In this research, the contribution of non-governmental

organizations in conservation planning of historical cemeteries is examined through the model of the European Significant Cemeteries Association (ASCE), which has become a pioneering authority in increasing the awareness of European citizens about the importance of historic cemeteries. The most important finding of the research is that cemetery protection policy comprises widely preservation and maintaining strategies. In addition, it is suggested a model for the conservation planning of Turkish-Islamic cemeteries. It is concluded that not only the conservation planning but also the non-governmental organizations have an important role in the improvement of social sensitivity at preservation of historic cemeteries and their uses for tourism purposes.

Key Words: Conservation, cultural heritage, historic cemetery, dark tourism, non-governmental organization, ASCE.

1. GİRİŞ

Toplum nezdinde mezarlık ölümün görsel bir hatırlatıcısıdır (Basmajian ve Coutts, 2010: 313). Bu yönüyle mezarlıklar merhum/merhumeyi anmak için sakin bir ortam sağlayan, kutsal ve duygusal mekânlardır. Mezarlıklar tarih, arkeoloji, politika, ticaret, din ile peyzaj ve tasarımın bir arada olduğu (Rugg, 2000) mekânlardır. Aynı zamanda şehirler ve kasabalar için kültürel-dini kimliğin, yerel kültür, sanat ve tarihin, dahası soyağacının şahitleridirler. Bu nedenle toplumun kültürüne derin katkılarda bulunur. Bir müze gibi toplumdaki uzak duran, kendine ayrı bir yaşam alanı⁶⁹ tanımlayan mezarlıklar (Hetherington, 1997: 4) tümüyle ayrı bir dünya gibi görünse de toplumun geçmiş, şimdiki ve gelecekteki üyeleri arasındaki bir ortaklığın ifadesidir (Francis vd., 2000: 49). Thomashow'a göre (1995: 9) insanlar şimdinin ve geçmiş koşulların bilinci içinde insanlarla kurdukları bağları yeniden hatırlamak için anıları uyandıran bazı yerleri ziyaret ederler. Bu yerlerin başında yaşayanların ölenler ile anılarını yeniden yaşamalarına imkân veren mezarlıklar gelmektedir.

Günümüz kentinde tarihi mezarlıklar önceki uygarlıkların inşa ettikleri yerleşmelerden çoğunlukla geriye kalan biricik kalıntı ve geçmiş ile aradaki en hayati bağlantıdır (King vd., 2004). Toplum mezarlıklara tıpkı nesilden nesle el değiştiren değerli bir eşya gibi tarihin bir mirası

⁶⁹ "Heterotopic" mekân olarak tanımlanmaktadır.

olarak bakmalıdır (Morritt 1986). Moorehouse and Hassen'e göre (2006) mezarlıklar görmezden gelindiğinde ve tahrip olmasına göz yumulduğunda, toplum kimliğinin önemli bir parçasını kaybeder. Dolayısıyla yerel ya da ulusal tarihin sürdürülebilmesi adına kültürel mirasın bir parçası olan mezarlıkların korunması ehemmiyetlidir.

Mezar ziyaretleri dışında bir mezarlık alanı içerisinde yürüyüş yapmak, koşmak ve hatta içinden geçip gitmek kabul edilen bir eylem olmamıştır. Zira pek çok insan için mezarlık fikren; keder, hüzn ve matem ile eşanlamlıdır ve bundan dolayı rekreasyon mekanı olarak kabul görmemiştir. Hâlbuki mezarlıklar sahip oldukları kültürel peyzaj nitelikleri sayesinde potansiyel bir rekreasyon alanı, flora ve fauna için bir barınak, tarihi bir park, bir botanik bahçesi veya yerel tarih derslerinin uygulama sahası olabilmektedir. Günümüzde hüzn turizmi (*dark tourism*) içinde mezarlık turizmi yeni bir eğilim olarak ortaya çıkmış ve özellikle Avrupa'nın pek çok yerinde tarihi mezarlıklar giderek daha fazla sayıda insan tarafından farklı amaçlarla ziyaret edilir olmuştur. Ancak Türkiye'de anıtsal ve sivil mimarlık mirasını koruma konusunda bile henüz istenilen seviyede bir toplumsal farkındalık yaratılamamışken, mezarlık alanlarında koruma ve turizm ilişkisindeki dengenin sağlanabilmesi böylesine bir yas mekânı için daha hayati bir sorun teşkil eder. Avrupa örneklerinde sivil toplum kuruluşları sorunun çözümünde bir paydaş olarak ortaya çıkarken, ülkemizde bu alanda çalışan sivil toplum kuruluşları ne yazık ki yok denecek kadar az sayıdadır.

Bu araştırma mezarlıkların ehemmiyeti konusunda Avrupalı vatandaşların farkındalığını arttırarak öncü bir otorite haline gelen Avrupa'nın Önemli Mezarlıkları Birliği'nin (ASCE) faaliyetleri üzerinden sivil toplum kuruluşlarının tarihi mezarlıkların koruma planlamasına katkısını sorgulamaktadır. Araştırmanın temel metodolojisi literatür araştırması ve yazışma yoluyla elde edilen niteliksel veriler ile karşılaştırmalı analiz ve gözlemlere dayanmaktadır. Araştırmanın ilk bölümünde tarihi mezarlıklarda koruma politikası, koruma planlamasının nedenleri ve teknikleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde Türkiye'de kültürel mirası koruma alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ile bunların etkinlik alanları irdelenmektedir. Araştırmanın üçüncü bölümünde tarihi mezarlıkların korunması için çalışan Avrupa'nın Önemli Mezarlıkları Birliği'nin misyon, vizyon ve faaliyetlerinin temel özellikleri açıklanmaktadır. Son

bölümde ise Türk-İslam mezarlıklarını koruma planlamasında karşılaşılan temel sorunlar tespit edilmekte ve çözüm önerileri ortaya konulmaktadır.

1.1 Miras Açısından Tarihi Mezarlıklar

Günümüzde mezarlıkların kültürel bir peyzaj olduğu konusunda vurgu giderek güçlenmektedir. Mezarlıkların kültürel bir peyzaj⁷⁰ olarak kabul edilmesindeki temel etken Aydınlanma döneminden bu yana doğa, mezar mimarisi ve planlama arasındaki ilişkinin önemsenmesidir (ASCE, Annual General Meeting, 2013).

1.1.1 Mezarlıklarda Miras Değeri

Mezarlık alanlarında koruma planlaması öncesinde korunmasına ihtiyaç duyulan değerlerin neler olduğu araştırılmalı ve bu yönde kararlar geliştirilmelidir. Mezarlıklarda, bilhassa 50 yıldan daha fazla süredir kullanılan eski mezarlıklarda aşağıdaki değerler dizisi (Australian Council of National Trusts, 2009, 4-11) nedeniyle koruma planlaması çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

1. Tarihi Değer: Mezarlıklar ait oldukları toplumun gelişiminin ve büyümesinin aynı zamanda mekânda yaşamış toplumsal dokunun tarihi bir fotoğrafıdır. Bazı mezar taşları kişisel geçmiş ve ölüm nedeni gibi daha fazla biyografik bilgi içerebilir. Mezartaşları ve anıtların her biri yerleşmenin belirli bir zamandaki demografik verisini; mesleki, etnik, dini ve hatta göç bilgilerini yansıtır.

2. Sosyal Değer: Mezarlıkların defin dışında önemli bir anma işlevi vardır. Toplumun genellikle her bireyi mezarlara saygı veya hürmet gibi tutumlar besler. Mezarlıklar içinde gömülü olanlara bağlı olarak bireyler veya gruplar için özel/kişisel bir öneme sahip olsa da savaş mezarları gibi bazı mezarlar toplumun tamamı için toplumsal olarak önemli sayılan mezar örnekleri arasında yer alır.

3. Dini Değer: Mezarlıklar toplumun farklı dini inançlarını ve adetlerini yansıtır. Bunlar cenaze ile ilgili tören ve ritüellerde ortaya çıktığı gibi genellikle mezarlığın anıtlarına ve düzenine de yansır.

⁷⁰ Kültürel peyzaj (cultural landscape) kavramı “doğa ile insanın el ele vererek oluşturduğu her türlü insani, kültürel, simgesel boyutlar gösteren ve sosyal, ekonomik, kültürel güçlerce ve doğal çevre eliyle yaratılan, fiziksel kısıtların ve olanakların etkisiyle toplumun ve yerleşmenin zaman içerisinde geçirdiği evrimi açıklayan kültürel nitelikler” olarak açıklanabilir (Fowler 2003; Rossler 2012).

4. Soyağacı Bilgisi: Hemen hemen tüm mezar anıtları soyağacı bilgisi taşır. Bir ailenin farklı üyeleri genellikle bitişik parsellere gömülür, bu yüzden anıtların gruplandırılması da bir soyağacı kaynağı olabilir.

5. Sanatsal, Kreatif ve Teknik Öğeler: Birçok mezarlık, toplumun ölüm olgusuna, mimari ve sanatsal üslup gelişimine karşı değişen tutumları yansıtır. Sanatsal değerler mezarlığın peyzaj tasarımında, düzeninde ve anıtlardaki üslupta, mezar çevrelerinde ve mezar donatılarında bulunabilir. Mezarlıklar anıtsal mimaride sanatsal yaklaşımların çeşitliliği ve işçilik kalitesinden dolayı önemli olabilir. Mezarlıklar genellikle yerel zanaatkarlar ve üreticiler tarafından yapılan eser örneklerini; taş oymacılığı gibi el sanatlarını içerir. Anıtların yanı sıra, kitabelerdeki yazı uygulaması ince işçilik gösterebilir. Ayrıca, malzemenin kullanımı veya uygulaması yaratıcı veya teknik açıdan yaratıcı nitelikte olabilir.

6. Kuruluş Yeri: Mezarlıkların doğal veya yapılı çevreye olan ilişkisi önemlidir. Peyzajın önemli bir parçasını oluşturabilir ya da bir dini yapıya bitişik olabilir veya bir şehir manzarası içinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkabilir.

7. Peyzaj Tasarımı: Defin yerlerinin düzenlenmesi, yolların, patikaların, ağaçlı caddelerin ve çalı kümelerinin hizalanması kadar, bu tasarımın ne kadar belirgin olduğu veya değiştirildiği mezarlıklara önem katar. Genel peyzaj kalitesi; konum, peyzaj tasarımı ve botanik unsurların toplam etkisi ile belirlenir.

8. Botanik Öğeler: Bazı mezarlıklar orijinal doğal bitki örtüsünün önemli izlerini veya endikasyonlarını içerirken, artık başka yerlerde olmayan çeşitli bitkileri içerirler. Yaprak dökmeyen ağaçlar, çiçek soğanları, güller ve diğer orijinal mezar veya peyzaj bitkileri mezarlığın görsel ve nostaljik kalitesine katkıda bulunur. Bu nedenle mezarlıklar bir botanik koleksiyon veya yerli/taşınan bitkilerin (*introduced plants*) nadir örneklerinin bir kaynağı biçimindedir.

9. Ekolojik Meseleler: Bazı mezarlıkların sahip olduğu orijinal doğal bitki örtüsü yerli hayvan yaşamı için bir koruma alanı sağlar. Nadir veya tehdit altındaki türlerin tespit edilmediği yerlerde bile, bir mezarlık bölgede bulunan ekosistemlerin nadir veya özellikle iyi korunmuş bir örneğini oluşturur. Bu nedenle bitkileri sadece bir tür koleksiyon olarak değil, aynı zamanda bitkilerin kuşları veya diğer faunayı çekip çekmediklerine bakmak da mezarlığın değeri açısından önemlidir.

10.İnsan Kemikleri: Bir mezarlıkta bulunan insan kemikleri ise arkeolojik ve bilimsel bir potansiyel içerir.

2. TARİHİ MEZARLIKLARDA KORUMA PLANLAMASI

“Koruma”, tarihi özelliklerin muhafaza, bakım ve onarım yoluyla elde tutulması olarak ifade edilir (Maryland-National Capital Park and Planning Commission, 2010: 10). Koruma mevzuatının önemli bir ögesi olan Venedik Tüzüğünde (1964) korumanın kalıcı bir eylem olduğu, anıtların çevreleriyle birlikte korunması gerektiği ve fiziksel bütünlüğün bozulmaması üzerinde durulmaktadır. 2863 sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun *Madde 3/a(4) Tanımlar* başlığı altında "Koruma" kavramı; “taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleri” olarak tanımlanmaktadır. Orbaşlı’ya göre (2008) koruma; “anlama, sağlama alma, gerekli bakım yöntemi olarak onarma, restore etme ve tarihi varlığı kültürel önemini kaybetmeyecek şekilde uyarlamadır”. Uluslararası literatürde koruma kavramı için *conservation* ve *preservation* kavramları yer alır. Buna göre koruma; muhafaza etme, bir bütünlüğün, bir durumun, bir varlığın tüm özelliklerinin sürdürülmesidir (Zakar ve Eyüpgiller, 2015: 36).

Tarihi mezarlıklar söz konusu olduğunda koruma, alanın temizlenmesi, çitlerin onarılması veya yeniden yapılması, peyzaj düzenlemelerinin yapılması, mezartaşlarının temizlenmesi ve bakım, onarım gibi önlemleri içerebilir. Bir mezarlığın korunması doğası gereği sosyal, kültürel ve tarihi değerlerin geleceğe aktarılması anlamındadır (Maryland-National Capital Park and Planning Commission, 2010, 10).

2.1. Tarihi Mezarlıklarda Koruma Planlamasının Nedenleri

Mezartaşları ve mezarlıklar kültürel peyzajın belirleyici bir niteliğidir. Her ne kadar bir mezartaşı ölen kişinin geçmişte var olduğunu anımsatan bir fiziksel kalıntı gibi görünse de, mezarlıklar geleneklerin toplumsal ifadesi olarak karşımızdadır. Yaşayan büyüyen her toplumun doğal bir sonucudur, mezarlıklar. Aile, din, etnik kutlamalar için grup kimliği duygusunu canlandıran bir odak noktasıdır. Dolayısıyla geçmiş nesillerin inançlarını, sanatını ve değerlerini kavrayabilmek adına mezarlıkların anlaşılması önemli bir aşamadır. Bu açıdan mezarlıklar bir yerleşme dokusunu ve bu dokuyu

inşa eden toplumun gelişimini ve kültürel mirasını örneklerle açıklayan bir resimdir. Kültürel peyzaj alanları arasında mezarlıklar kültürel miras niteliklerinin yanı sıra ekolojik ölçütler ve doğal peyzaj değerleri nedeniyle tasarlanmış peyzaj alanları sınıfında yer almaktadır (UNESCO, 1999: 34-42; Aitken, 1998; Mitchell vd. 2009: 20). İşte bu, söz konusu miras değerlerinin devamlılığı, yerel/ulusal kimliğin, belleğin sürdürülebilirliği için tarihi mezarlıkların korunması gereklidir. Pek çok yasa, yönetmelik tarihi mezarlıklara teorik bir koruma sağlamış olmasına karşın, terk edilme, başboş bırakılma, ihmal edilme ve büyük metropollerde ise kentsel yerleşme baskısı tehdidi altındadır.

Son yıllarda Avrupa örneklerinde mezarlıkların temel niteliği olan defin işlevinin önüne geçmeden kentsel yeşil sistemin bir parçası haline dönüştürülerek rekreasyon alanları olarak işlevlendirilmesi yaygın bir uygulamadır (Afla ve Reza, 2012: 539). Bu yaklaşım sayesinde örneğin; Cambridge’de, Massachusetts mezarlığına botanik bahçesi olarak ikinci bir işlev kazanmıştır (Lehrer, 1974: 190, 197). Atlanta’daki Oakland ve Wichita’daki (Kansas) Highland mezarlığı ise toplum tarafından benimsenen park alanı olarak yoğun kullanılmaktadır (Harnik ve Merolli, 2010). Bunun yanı sıra Viktoriyen tarzındaki mezarlıklar veya Londra’daki Abney Park, Bristol’daki Arnos Vale, Venedikteki San Michele, Barselona’daki Igualada mezarlığı gibi dünyadaki pek çok tarihi mezarlıkların kamuya açık park olarak tasarımı⁷¹ ve yönetimi gerçekleştirilmiştir (CABE, 2007). Avrupa kentlerindeki uygulamalar göstermektedir ki; mezarlıklar insanlar; bisikletliler, kuş gözlemcileri, fotoğrafçılar vb. kullanıcılar tarafından rekreasyonel amaçlar için kullanılabilir (Uslu, 2010). Özellikle jeoloji, tarih ve botanik alanındaki eğitim aktiviteleri yerel tarihin geliştirilmesini (“Introducing Italian...”) ve mezarlıkların aktif kullanımını sağlayabilir (“Open Spaces...”).

2.2. Koruma Planı ve İçeriği

Mezarlık Koruma Planı hem mezarlık yönetimi hem de rutin bakım çalışmaları için kullanışlı bir araçtır (Australian Council of National Trusts, 2009, 67). Ancak herhangi bir koruma çalışmasına başlamadan önce yazılı bir eylem planının hazırlanması önemlidir. İyi niyetli olsa dahi etrafıca düşünülmeden onarım işlemlerine

⁷¹ Mimarlık ve Yapılı Çevre Komisyonu yerel yöneticilerin yeşil alan stratejileri içerisine mezarlıkları dâhil etmesi yönünde öneride bulunmaktadır (CABE, 2007).

başlanılmasının sonucu zarar verici olabilir. Oysa bir koruma planı müdahale biçimlerinin hedeflerini ve önceliklerini belirler ve aynı zamanda belirli faaliyetlerin yürütülme gerekçesini nedenlerini.

Mezarlık alanı koruma planı için önerilen içerik (Maryland-National Capital Park and Planning Commission, 2010, 14) ana hatları itibariyle şöyledir:

1. Giriş: Koruma projesinin kısa bir tanımının yapılarak koruma uygulamasına olan ihtiyacın açıklaması yapılmalıdır.

2. Tarih ve Mevcut Koşullar: Mezarlığın tarihi geçmişi ile yapısal/fiziksel özelliklerin mevcut koşullarının belgelenmesini ve incelemesini içerir.

3. Hedefler ve Amaçlar: Alana ilişkin sorunları tanımlayan hedefler oluşturulmalıdır. Örneğin, bir hedef cümlesi mevcut tarihi özellikleri korumak için bir program geliştirilmesini veya alanın tarihi bağlamına uygun bir peyzaj planının hazırlanmasını önerebilir. Amaçlar veya problemlere getirilen çözümler tanımlanmalı; belirli sayıda mezartaşını temizlemek veya stabilize etmek veyahut da bir çiti onarmak gibi koruma çabalarının belirli ölçülebilir sonuçları verilmelidir.

4. Metodoloji: Hedeflere ulaşmada kullanılacak faaliyetler tanımlanmalıdır. Tüm faaliyetler gerekçelendirilerek öncelik sırasına göre dizilmelidir. Ayrıca her eylem için bir zaman çizelgesi hazırlanmalıdır.

5. Organizasyon ve Finansman: Planın uygulanmasından kimin sorumlu olacağı ve bunun finansman kaynakları belirtilmelidir. Koruma Projeleri temizlik malzemeleri, onarım malzemeleri ve profesyonel konservatörlerin hizmetlerini almak için para gerektirir. Bu nedenle, koruma çalışmaları başlamadan önce, finansman kaynakları ve bütçe oluşturmak önemlidir.

6. Değerlendirme: Koruma planının başarısının nasıl ölçüleceği belirlenmelidir.

2.3. Mezarlık Koruma Planı, Aşamaları ve Bileşenleri

Herhangi bir koruma çalışmasının ilk aşaması, işin neden yapılması gerektiğine, ne yapılacağına veya problemin ne olduğuna ve söz konusu işin nasıl yapılacağına karar vermektir. Mezarlıklar için, diğer koruma alanlarında olduğu gibi, mirasın önemini korumak ve yönetmek için üç ana adım vardır. İlki, mirasın önemini anlamak; ikincisi bir koruma politikası izlemek ve son olarak, alanın yönetim sürecini politikaya uygun olarak geliştirmek. Bu adımların anlaşılmadığı

ve takip edilmediği mezarlıklarda çok fazla hasar meydana gelmiştir (Australian Council of National Trusts, 2009, 66). Koruma çalışmalarına başlamadan evvel yapılması gereken organizasyon ve planlama üç farklı biçimde (bkz. Tablo 1) olabilir. Bunlar arasındaki temel fark sınırlı ekonomik kaynaklar, fonlama ve uzman ya da gönüllü personel kullanımından kaynaklanmaktadır. Ortak noktaları ise ilk iki adımda mülkiyetin tesis edilmesi ve yasal parametrelerin bilinmesidir (King vd., 2004: 11-12: 11-12).

Mezarlıkların koruma planlamasında araştırma; mezarlığın gelişimine genel bir bakış, inceleme ve dokümantasyon, vejetasyonun belgelenmesi, anıtların ölçülmesi ve değerlendirilmesi, mezartaşlarının belgelenmesi, tarihi parçalar / çitler, diğer binalar ve boşlukların tanımlanması, haritalandırılması ve fotoğraflama işlemlerinden oluşmaktadır (King vd., 2004). Çalışmanın inceleme ve dokümantasyon başlığı altında iki tip yöntemden bahsedilebilir. Her ikisinin de yapılmasında fayda vardır. Bunlar; keşif inceleme (*reconnaissance survey*) ve derinlemesine incelemedir (*intensive level survey*). Keşif inceleme, bir haritada üzerine önemli özellikleri not etmek suretiyle mezarlığın tasarımı veya düzenini genel bir şekilde anlamak için yapılan hızlı bir genel bakıştır. Bu inceleme ikinci seviyede, daha derinlemesine, yoğun incelemenin temelini oluşturur. Derinlemesine inceleme alanı araştırmayı ve özgün özellikleri belgelemeyi gerektirir. Bu bakımdan inceleme iki unsurdan oluşmaktadır: araştırma ve saha çalışması. Araştırmada mezarlığın tarihini, peyzajını ve mimari eserlerini (artefaktlarını) belgelemek için tarihi ve güncel veriler toplanılır. Saha çalışması ise mezarlığın hâlihazırda mevcut haline tam bir bakış yapmayı, sınırlar içerisindeki tüm ilgili özelliklerin fotoğraflarını çekerek harita üzerinde belgelemeyi ve kayda almayı içermektedir (King vd., 2004, 30).

2.3.1. Koruma Planlaması için Bütçe ve Finansman Kaynaklarının Geliştirilmesi

Mezarlığın bakımından sorumlu bir yerel yönetim organı genellikle mezarlık alanı restorasyon projesine para harcamak için fazla hevesli değildir. Zira mezarlıklar gelir getirmeyen bir mülk olması sebebiyle sıkı bütçe hesabı yapılan belediyeler için mezarlıklarda yapılacak bakım ve onarıma ayrılacak fonlar kısıtlı olabilir. Eğer önerilen bir proje mezarlık alanının daha farklı bir kullanımını ve şehir nüfusu için bir çekim alanı olma imkânı sağlıyorsa yerel yetkililerin desteğini

daha kolay kazanacaktır (King vd., 2004, 14). Ayrıca koruma planlamasında özel vakıflardan veya devletten bağış almak, ek fon olanaklarına erişim sağlamak için kar amacı gütmeyen bir kuruluş oluşturulması gerekebilir. Alternatif olarak, bir sivil toplum kuruluşuna bağlı olarak çalışılabilir (Maryland-National Capital Park and Planning Commission, 2010, 16).

3. TÜRKİYE'DE MEZARLIK KORUMA PLANLAMASI

3.1. Koruma Planlaması ile İlgili Mevzuat

Ülkemizde koruma alanlarına ilişkin 2863 sayılı *Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun* 1983 tarihinde gelişimi sonucunda ayakta kalabilmiş olan tarihi mezarlıklar koruma alanı statüsüne kavuşmuştur. 2863 sayılı yasal mevzuatın *Madde 6 Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları* örneklerinde "Kaya mezarlıkları,... mezarlıklar, hazireler,... sandukalar,..." taşınmaz kültür varlığı olarak listelenmektedir. Kanunun *Madde 3/a(5)'de* "Korunma alanı"; taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının muhafazaları veya tarihi çevre içinde korunmalarında etkinlik taşıyan korunması zorunlu olan alandır. *Madde 3/a(7(Ek:14/7/2004 – 5226/1 md.))'de* "Ören yeri"; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli uygarlıkların ürünü olup, topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanlardır. Söz konusu kanunun alan ölçeğinde getirdiği koruma uygulamaları imar plânı ve çevre düzenleme projesidir. *Madde 3/a(8(Ek:14/7/2004 – 5226/1 md.))'e* göre "Koruma amaçlı imar plânı"; bu kanun uyarınca belirlenen sit alanlarında hazırlanan hedefler, araçlar, stratejiler ile plânlama kararları, tutumları, plân notları ve açıklama raporu ile bir bütün olan nazım ve uygulama imar plânlarının gerektirdiği ölçekteki plânlardır. Ayrıca *Madde 3/a(9(Ek:14/7/2004 – 5226/1 md.))'a* göre "Çevre düzenleme projesi"; ören yerlerinin arkeolojik potansiyelini koruyacak şekilde, denetimli olarak ziyarete açmak, tanıtımını sağlamak, mevcut kullanım ve dolaşımdan kaynaklanan sorunlarını çözmek, alanın ihtiyaçlarını çağdaş, teknolojik gelişmelerin gerektirdiği donatılarla gidermek amacıyla her ören yerinin kendi özellikleri göz önüne alınarak hazırlanacak 1/500, 1/200 ve 1/100 ölçekli düzenleme projeleridir. Bu bağlamda tarihi mezarlıkların restorasyonu Kültür Bakanlığı'na bağlı

Kültürel Varlıklar Bölge Kurulunun yasal iznine tabidir. Büyükşehir belediyelerinde kurulan KUDEB'ler (Koruma Uygulama ve Denetim Büroları) koruma uygulamalarından sorumlu birim olarak faaliyet göstermektedir. Mezarlık alanlarına ilişkin diğer mevzuata bakılacak olursa; 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 3998 sayılı *Mezarlıkların Korunması Hakkındaki Kanunlara* göre belediyeler sınırları ve sorumluluk alanları içindeki tüm mezarlıkları⁷² ve hazireleri koruma, bakımlarını yapma, duvar ile alanı çevirme ve restore ettirme görev ve sorumluluğuna sahiptir.

Eski kentin bir parçası olan tarihi mezarlıklar sahip oldukları kültürel değerler sebebiyle özelliklerine göre ya koruma alanı veya arkeolojik sit alanı ilan edilerek yasal koruma alanı statüsüne kavuşmaktadır. Ne yazık ki mezarlıkların büyük bir bölümünde yaygın olan uygulama; mevcut mezarlık yönetmeliği gereğince alanın çevreden duvar vb. sınırlayıcı elemanlar ile izole edilerek kendi kaderine terk edildiğini göstermektedir. Yukarıdaki kanun maddelerinden anlaşıldığı üzere tarihi mezarlıklar sit alanı veya ören yeri tanımı altında yer alması durumunda "Koruma amaçlı imar plânı" ve/veya "Çevre düzenleme projesi" yapımı söz konusu olabilmektedir. Bunun dışında kalması durumunda Koruma Planı Mezarlık Koruma Planı yapımı beklenmemektedir. Bunun yerine tekil taşınmaz kültür varlığı bakım, onarım işlemlerine tabi olacağı ortadadır. Oysa günümüz koruma anlayışı içerisinde dünya uygulamaları göstermektedir ki, kültür mirasının yani mezarlık alanındaki mezartaşlarının tekil olarak değil çevresi ile bütünleşik olarak korunması yönündeki eğilim daha yaygındır. Dolayısıyla ülkemizde tarihi mezarlıkların koruma planlamasının yapılamamasında temel gerekçe yasal boşlukların mevcut olmasından kaynaklıdır.

3.2. Türkiye’de Koruma Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye’de kültürel miras ve koruma bilincini geliştirerek yaygınlaştırmayı amaçlayan ve bu amaçla çeşitli projeler üreten sivil toplum kuruluşları vardır. Bunların belli başlıları, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (TAÇ), Çevre ve Kültür Değerlerini

⁷² Sorumluluk alanında Devlet mezarlıkları ve Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı mezarlıklar dâhil değildir.

Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL), Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı (TASK), Tarih Vakfı, Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER) ve Tarihi Kentler Birliğidir.

3.2.1. Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (TAÇ Vakfı)

Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı 1976 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Europa Nostra (Avrupa Kültürel Miras Kuruluşları Federasyonu) üyesi olan TAÇ Vakfı'nın çalışma alanı, ülkemizdeki korunması gerekli ve risk altındaki tüm doğa ve kültür varlıklarıdır. Vakfın amacı şu şekilde tanımlanmaktadır (TAÇ Vakfı, "Tarihçe ve Amaç", 2018):

"Türkiye'nin ve Anadolu Uygarlığı'nın sanat ve kültür varlıklarını ve mimari mirasını, doğal ve tarihsel, kültürel, estetik ve turizm değerlerini ve bu kavramlar içine girecek her çeşit belgesel değerleri korumak ve bu değerlerin geçmişle gelecek arasında kültürel bir ağ dokusu şeklinde devamlılığını sağlamak, bu amacın gerçekleşmesi için gerekli organizasyonu kurmak, ilgili kuruluş ve kişilerin bu amaç doğrultusunda fikir ve çalışma koordinasyonunu sağlamak gerekli doküman ve envanter çalışmalarını yapmak, etüd ve projeler hazırlamak veya hazırlatmak, gerekli uygulamaları yapmak veya yaptırmak, örnekleme yoluyla yeni uygulamalar yapılmasına çalışmak, korunacak yapıtları veya çevreleri uygunluğu oranında turizm fonksiyonu içinde değerlendirecek, sağlıklı bir yaşama imkanı sağlamak, ülkemizdeki her tür korunması gerekli kültür varlığı yapıt ve çevreleri örnek çalışma programı içerisinde ele almak, amaca uygun tüm bu faaliyetleri kolaylaştıracak kamuoyu oluşturma ve eğitim çalışmaları ve her türlü yayın yapmak, eğitilmiş personel yetişmesini sağlamak, bütün bu hedeflere varmak için yapılacak işlemlerin yöntemini tespit etmek ve bu yöntemleri uygulamak veya uygulamaktır."

3.2.2. Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL)

ÇEKÜL, doğal, tarihsel ve kültürel varlıkları korumak amacıyla 1990 yılında vakıf statüsünde kurulmuştur. Vakıf kültürel dokunun korunarak geleceğe aktarılması için, koruma amaçlı kent planlarının hazırlanması, kentlerin eski mahallelerinde sağlıklılaştırma çalışmalarının, geleneksel evlerde cephe düzenlemesinin yapılması, tarihi yapıların,

çarşıların onarılması, kent meydanlarının yeniden düzenlenmesi alanlarında faaliyet göstermektedir. Bunun yanısıra belediyelerde görev alan koruma perssggggonellerine ve öğrencilere çeşitli eğitim etkinlikleri düzenlemektedir (ÇEKÜL, "Hakkımızda", 2018).

3.2.3. Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı (TASK)

TASK Vakfı, "tarihi, arkeolojik, etnografik, ekolojik, mimari, sanatsal ve kültürel varlıkların, belgelenmesini, envanterinin çıkarılmasını, kurtarılmasını, korunmasını, onarılmasını, tanıtılmasını; bu alanlarda bilimsel etkinliklerin, sanatsal ve kültürel yaratıcılığın ve yeni çalışmaların geliştirilmesi ve teşvik edilmesini, bu emanetlerin gelecek kuşaklara kalabilmesi için gerekli çalışmanın yapılmasını, her türlü eğitim- öğretim ve sağlık kurum, kuruluşlarını araştırma, geliştirme ve bu amaçlar doğrultusunda kamuoyunun bilgilendirilmesini, bilinçlendirilmesini ve bu konuda faaliyet gösteren tüm ulusal ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği içerisinde kamu yararına hizmet vermeyi hedeflemektedir ("TASK Vakfı, Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı", 2018).

3.2.4. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı

1991 yılında Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adıyla kurulan Tarih Vakfı, Türkiye'de tarih bilincini geliştirip yaygınlaştırmayı amaçlayan ve kamu yararı için çalışan bir sivil toplum kuruluşudur. Ülkemiz insanların tarihi bakışlarına yeni bir içerik kazandırmayı ve tarihi mirasın korunmasını geniş toplum kesimlerinin katılımıyla gerçekleştirmeyi amaçlar. Tarih Vakfı, her türlü araştırma, eğitim ve kütüphanecilik-arşivcilik etkinliği ile basılı yayın, elektronik yayın, belgesel film, radyo ve televizyon programları, tarih alanında sanat ve edebiyat ürünleri üretimi, müzecilik-sergicilik, bilimsel toplantı örgütleyiciliği, kültür turizmi ve benzeri çalışmalar yapar, yaptırır ya da yapılmasını destekler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarih ve sosyal bilimler alanında en önemli yayınevlerinden biri haline gelmiştir. Türkiye'nin kültürel mirası ile kamuoyu bilinci oluşturmayı amaçlayan projeler üretmek, toplantı, atölye çalışmaları düzenlemek, çeşitli yardımcı/alternatif ders kitapları, yayınlar ve eğitim programları oluşturarak, sivil toplumun ve ilgili kurumların dikkatini çekmeye yönelik faaliyetler düzenlemektedir (Tarih Vakfı, "Ana Sayfa", 2018).

3.2.5. Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER)

1998 yılında kurulan KORDER'in amacı, kültür varlıklarının korunması konusunda çalışan Koruma ve Restorasyon Uzmanları'nın mesleki, kültürel ve sosyal gereksinimlerini karşılamaktır. Türkiye'de kültür ve tabiat varlıklarının korunması ile ilgili hizmetlerin sağlanmasında; üyelerinin hukuki haklarının korunması ve geliştirilmesinin yanı sıra kültür varlıklarının korunması için kamu bilincinin oluşturulması ve geliştirilmesine yönelik farklı nitelik ve kapsamlardaki çalışmaları desteklemeyi ve gerektiğinde ilgili merkezi ve yerel yetkilileri uyararak, ülkemizde koruma alanının geliştirilmesini sağlamayı amaçlar. Başlıca faaliyetler arasında koruma ve restorasyon uzmanlarının her türlü mesleki haklarının korunması, savunulması için gerekli hukuki, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri izlemek, çağdaş ölçütlere uygun biçimde tanımlanmasını ve yürütülmesini sağlamak; Türkiye'de, kültür ve tabiat varlıklarının korunması için bilimsel inceleme ve araştırmalar yapmak, yapılmasını desteklemek, yaptırmak ve bu alandaki gelişmeleri başta meslek alanı mensupları olmak üzere, ilgili yetkililer ve kamuoyuna tanıtmak üzere yayınlar yapmak, Türkiye'de, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına yönelik çalışmaların desteklenmesini sağlamak üzere özel ve tüzel kurum ve kuruluşlarla ortak etkinliklerde bulunmak sayılabilir (KORDER, "Amacımız", 2018).

3.2.6. Tarihi Kentler Birliği (TKB)

1999 tarihinde Strasbourg kentinde kuruluş toplantısını yapan Avrupa Tarihi Kentler Birliği'ne Türkiye davet edilmiştir. Toplantıya gözlemci üye olarak katılan Bursa Büyükşehir Belediyesi, Türkiye Tarihi Kentler Birliği'nin kuruluş çalışmalarını başlatarak yürütücülüğünü üstlenmiştir. 22 Temmuz 2000'de 52 tarihi kent belediyesi tarafından kabul edilen birlik tüzüğü ve yayınlanan "Kuruluş Bildirgesi"yle kurulan Tarihi Kentler Birliği, 2001 yılında da Avrupa Tarihi Kentler Birliği'nin 12. üyesi olmuştur. Birliğin amacı yerel yönetimler ile meslek ve sivil toplum örgütlerini bir araya getirerek kentlerimizin tarihsel, kültürel ve doğal dokusunun korunmasını ve tanıtımını sağlamaktır. Bugüne değin yapılan faaliyetlerin başlıcası tarihi kent dokularının ve kentsel-kültürel mirasın korunması amacıyla üye belediyeler arasında işbirliği ve deneyim alışverişi sağlamaktır. Ayrıca belediyecilik, koruma, kültür, çevre, imar ve tarihi kent konularıyla ilgili bilgi, belge, mevzuat,

kaynak ve eğitime dönük çalışmalar yapılmıştır. Birlik, eğitim seminerleriyle üyelerinin proje yapma ve uygulama yeteneklerini geliştirmiş, üye aidatlarından sağlanan geliri, hibe programlarıyla yine üyeleri arasında dağıtarak koruma projelerine mali destek sağlamıştır. Bunun yanı sıra tarihi ve kültürel varlıkların onarımına yönelik kaynak yaratılması, yerel yönetimlerin ihtiyaç duyduğu plan ve proje kurulları olan KUDEB'lerin oluşturulmasına yönelik faaliyetlerde önyak olmuştur (TKB, "Tarihi Kentler Birliği Nasıl Kuruldu?", 2018).

4. AVRUPA'NIN ÖNEMLİ MEZARLIKLARI BİRLİĞİ (ASCE) VE TARİHİ MEZARLIKLARDA KORUMA PLANLAMASINA KATKISI

2001 yılında kurulmuş olan Avrupa'nın Önemli Mezarlıkları Birliği (ASCE), tarihi veya sanatsal önemi olduğu düşünülen mezarlıklara bakan kamu ve özel kuruluşlardan oluşan bir Avrupa ağıdır. ASCE organizasyonunun amaçları arasında Avrupa mezarlıklarının insanlık mirasının temel bir parçası olarak tanıtılması, Avrupa vatandaşlarının mezarlıkların önemi konusunda bilinçlendirilmesi yer almaktadır (ASCE, "Charter ", 2018). Bu amaçları yerine getirebilmek için birliğin üyeleri arasında deneyimleri ve en iyi uygulamaları paylaşmayı, mezarlıklara sürekli bakım, onarım ve koruma sağlamayı ve koruma konusunda işbirliği geliştirmek benimsemiştir (ASCE, "The Association", 2018).

22 ülke ve 179 mezarlık alanının dahil olduğu bir ağ kuran ASCE'nin ana etkinliği her yıl Eylül ayı sonu veya Ekim ayı başında gerçekleştirilmekte ve iki bölümden oluşmaktadır:

1. Mali ve idari raporlar ile birlikte en önemli projelerin ve ASCE faaliyetlerinin sunulduğu Genel Kurul (AGM),
2. Yayın kurulu tarafından düzenlenen temalı konularda sunumlar içeren konferans.

Birlik her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Genel Kurul toplantılarında ve eş zamanlı yapılan konferans ile üyeleri arasında fikir alışverişi, deneyim ve bilgi birikimi, en iyi uygulamaları tartışmaya açmaktadır. Konferans Avrupa'nın her yerinden 100'den fazla mezarlık alanında uzman akademisyenler, sanatçılar ve profesyonellerin bulunduğu bir platforma dönüşmüştür. Bu ana etkinliğin bir parçası olarak, katılımcılara yönelik rehberli mezarlık turunda ise ev sahibi şehrin Avrupa'nın kültürel mirasını şekillendiren önemli anıtları,

olayları veya hikâyeleri tanıtılmakta ve kamuoyu oluşturulmaktadır. ASCE, toplantı ve konferans aracılığıyla modern mezarlık yönetiminin önemli konularının ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bugüne kadar Konferanslarda ele alınan konu başlıkları şunlardır (ASCE, " Asce Bilten ", 2017):

- Avrupa Kültür Mirası Yılında Avrupa Mezarlıkları (*European Cemeteries in the European year of Cultural Heritage*, 2018, Avusturya),
- Antik Yunan Sanatı ve Avrupa Mezar Sanatı (*Ancient Greek Art & European Funerary Art*, 2017, Yunanistan),
- Çatışma, Anıtlaşma = Uzlaşma (*Conflict, Memorialization = Reconciliation*, 2016, İrlanda),
- Önemli Mezarlıklarda Yabancılar (*Foreigners in Significant Cemeteries*, 2015, Romanya),
- Ölümün Ötesinde: Hatırlama, Bellek ve Miras (*Beyond the death: Remembrance, Memory and Heritage*, 2014, İspanya),
- Bahçeler, ormanlar, şehirler. Kültürel peyzaj olarak Avrupa mezarlıkları (*Gardens, forests, cities. European cemeteries as a cultural landscape*, 2013, Hollanda),
- Mezarlıkların ve çevre bölgelerinin tanıtımı (*Promotion of cemeteries and their surrounding territories*, 2012, Slovenya),
- Önemli Mezarlıklar Üzerindeki Modern Etkiler (*Modern Influences on Significant Cemeteries*, 2011, Avusturya),
- Mezarlıkların kataloglanması, korunması, bakımı ve onarımı (*Cataloguing, preservation, maintenance and restoration of cemeteries*, 2010, İtalya),
- Mezarlık, turizm ve kültür (*Cemetery, tourism and culture*, 2009, İspanya),
- Gönüllülerin mezarlık bakımı ve yönetimindeki rolü (*The role of volunteers in cemetery care and management*, 2008, İngiltere),
- Mezarlıkların toplumdaki önemi (*The significance of cemeteries in society*, 2007, Norveç),
- 19. ve 20. yüzyıl Avrupalı mezar heykelleri tarihinin önemi (*The importance of the history of 19th and 20th century European funerary sculpture*, 2006, İtalya),
- Şehirlerde mezarlığın geleceği (*The future of the cemetery in cities*, 2005, Almanya),
- Avrupa mezarlık mimarisinde bellek ve gelecek (*Memory and future in the architecture of European cemeteries*, 2004, İtalya),

- (2003, İspanya),
- Avrupa mezarlıkları, tarih, araştırma ve restorasyon (*European cemeteries, history, research and restoration*, 2002, Litvanya),
- (2001, İtalya),

Üyelik ücretlendirmesi, kayıt işlemi sırasında sunulan başvuru formuna bağlıdır, ancak başvuru sahibinin mezarlık yönetiminden sorumlu bir organizasyon olması zorunludur. Örneğin; Belediye Konseyi, kamu şirketi, belediye birimleri veya mezarlık ile ilgili başka bir organizasyon olabilir. Söz konusu kuruluş yıllık üyelik ücreti ödeyecek ve çalışanları ASCE etkinliklerine katılmaya davet edecektir. Üyelik ücretleri, seçilen başvuru formuna bağlıdır ve kayıt işlemi sırasında sunulmaktadır. Mezarlık organizasyonu (şehrin ve mezarlıkların büyüklüğüne bağlıdır), ve araştırma organizasyonu (Müze, Üniversite gibi personelin büyüklüğüne ve sayısına bağlıdır) olmak üzere iki farklı tipte üyelik başvurusu mevcuttur. Üyelik ile bilgi ve insan ağına erişim, araştırma materyallerine ücretsiz erişim, konferans ve seminerlere katılım, Avrupa medyasında yönetiminden sorumlu olunan mezarlığın tanıtımı, “Önemli Mezarlık” önerisi sunabilme, ASCE Önemli Mezarlık Nişanını (*Significant cemetery of Europe- SC* kullanma izni (bkz Şekil 1), mezarlığı Avrupa Mezarlık Rotası Listesi'ne⁷³ (bkz Şekil 2) ekleme yetkisi, diğer Avrupa Komisyonları tarafından finanse edilen projelere katılım şansı elde edilebilmektedir (ASCE, "Members rights and obligations", 2018).

Buradaki önemli ayrıntı sadece mezarlığı yöneten kurum veya kuruluşlar (şirket, belediye meclisi) mezarlığın “Avrupa'nın önemli mezarlığı (SC)” nişanını almasını önerebilir. Dolayısıyla araştırma kurumları ve bireysel üyeler öneride bulunamazlar. Zira sadece mezarlığı yöneten organizasyonun mezarlık yönetimi ile güçlü bağlantısı olduğu kabul edilebilir. Onaylanan tüm mezarlıklar, Avrupa'nın önemli mezarlıkları olarak kabul edilir ve resmi sertifika ve haklara sahip olur. Bir mezarlığın SC nişanını alabilmesi için aşağıdaki yol takip edilmelidir (ASCE "Insignia usage rules", 2018):

1. Süreci başlatan kuruluş (başvuru sahibi) ASCE üyesi olmalıdır: ASCE'ye üyelik, AGM'lere katılım, bilgi alışverişi, projelere katılma imkânı, ağ oluşturma gibi pek çok fayda sağlamaktadır. Bu nedenle tek

⁷³ Dünya Turizm Organizasyon Ödülü Kazanan projedir.

amacı mezarlığın tanıtımını yapmak olan yeni üyelikler kabul edilememektedir.

2. ASCE sekreteryasına “Avrupa’nın önemli mezarlığı (SC)” başvuru formu gönderilir: Başvuru sahibi, (SC) başvuru formunu doldurur ve ASCE sekreterliğine gönderir.

3. ASCE sekreterliği, (SC) formun doğru bir şekilde doldurulup doldurulmadığını kontrol eder ve ASCE Yönetim Kuruluna kontrol edilmek üzere mezarlığı listeye ekler.

4. ASCE sekreterliği doldurulmuş formu Yönetim Kuruluna sunar.

5. Yönetim Kurulu toplantılarında (Mart, Eylül) her bir mezarlık başvurusu için oylama yapılır.

Başvusu sahibi üye SC formunda mezarlığın resmi adı ve İngilizce’ye tercümesi, mezarlığın yasal durumu, iletişim ve yönetim verileri (mülkiyet, yönetim teşkilatı; ülke ve şehir), temel istatistiksel veriler (mezar sayısı, büyüklüğü, türü (peyzaj, askeri, dini, diğer...), kültürel veriler (milliyetler ve dinler), önemli mezarlar (anıtsal yapı veya gömülü kişiler açısından), mezarlığın neden önemli sayıldığı ile ilgili diğer açıklamalar, en önemli ilgi uyandıran 5 ayrı noktadan (mezarlar, anıtlar, peyzaj) çekilmiş fotoğraflar, ziyaretçiler ve araştırmacılar için ilgili diğer veriler, araştırma, koruma ve muhafaza programları ile ilgili bilgileri sağlamalıdır (ASCE "Insignia usage rules", 2018).

Her 5 yılda bir SC nişanına sahip olan mezarlıklar yeniden değerlendirmeye tabidir. “Mezarlık Yeniden Değerlendirme Testi” (bkz Şekil 3) adı verilen bu prosedürde şu başlıklar tekrar gözden geçirilir (ASCE, "Significant Cemeteries recognition methodology", 2018): a) Mezarlık alanı yönetiminin ASCE üyeliği, b) Geçerli ve hassas iletişim ve yönetim verileri, c) Mezarlıkta gerçekleştirilen araştırma, koruma, muhafaza veya benzeri projelerin listesi, d) Son 3 yılda ASCE projelerine mezarlık yönetiminin katılımı, e) ASCE levhalarının alanda görünürlülüğü, f) Mezarlıktaki (ofislerde, turizm ofislerinde) diğer ASCE materyalleri

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bu araştırma tarihi kentin en az anımsanan ve kullanılan parçalarından biri olan tarihi mezarlıkların koruma planlamasında ülkemizde ve Avrupa'da sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ile katkılarını sorgulamaktadır.

Tarihi mezarlıkların korunmasında en temel amaç miras değerlerinin devamlılığı, yerel/ulusal kimliğin, belleğin sürdürülebilirliğidir. Avrupa'nın pek çok yerinde kültürel bir peyzaj değeri taşıyan tarihi mezarlıklar yürütülen koruma uygulamaları sonrasında daha fazla sayıda kullanıcı tarafından ziyaret edilmektedir. Batı dünyası örneklerinde mezarlıkların olağan ziyaretler dışında turizm ve rekreasyon alanı olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Araştırmada mezarlıkların koruma politikasında muhafaza ve bakımın yaygın olarak öne çıktığı belirlenmiştir. *Mezarlık Koruma Planı* adı verilen alan ölçeğindeki koruma çalışmaları hem mezarlık yönetimi hem de rutin bakım çalışmaları için kullanışlı bir araçtır. Koruma planının; alanın temizlenmesi, çitlerin onarılması veya yeniden yapılması, peyzaj düzenlemelerinin yapılması, mezartaşlarının temizlenmesi, bakım, onarım gibi önlemleri içermesi beklenir. Ancak planın uygulanabilirliği yerel yetkililerin koruma projesinin faydalarına ikna edilmesine bağlıdır. Zira mezarlıkların bakımı ve yönetimi yerel belediyelerce ilgili kanun ve yönetmelikler çerçevesinde sağlanmaktadır. Ancak araştırma bulgularından en beklenmedik olanı Türkiye'de işlev ve iç düzen açısından mezarlıklara ilişkin yasal kısıtlamalar nedeniyle teorik bir koruma sağlanabildiği, bundan dolayı mezarlıkların günlük yaşamdan dışlandığıdır.

Araştırmada Türkiye'de anıtsal ve sivil mimarlık mirasını koruma konusunda faaliyet gösteren az sayıdaki sivil toplum kuruluşlarının mezarlık alanlarının tamamını kapsayan koruma çalışmalarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna karşın mezarlıkların koruma çalışmaları açısından Avrupa'nın Önemli Mezarlıkları Birliği'nin farklı bir yere sahip olduğu belirlenmiştir. ASCE'nin faaliyetleri mezarlıkların ehemmiyeti konusunda Avrupalı vatandaşların farkındalığını arttırmayı ve mezarlıklarda korumanın gerçekleşmesini, yaygınlaşmasını ve böylece Avrupa'lı kimliği vurgusunu yükseltmeyi amaçlamaktadır. Kurum teşkilatlanma açısından Tarihi Kentler Birliğine benzer bir nitelikte olmasına karşın kurum faaliyetleri yalnızca mezarlıklar

üzerinden geliştirilmektedir. Bu bakımdan özgün ve oluşturduğu işbirliği ağı sayesinde etkili olduğu Avrupa Mezarlık Rotası Listesinden anlaşılmaktadır.

Araştırmada tarihi mezarlıkların korunması için yalnızca koruma yöntemlerinin değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının koruma planlaması ve mezarlıkların değeri konusunda toplumsal bilincin oluşturulması açısından önemli bir yeri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İslam mezarlıklarında koruma ve dahası hüznün turizmi ilişkisindeki dengenin sağlanabilmesi hassas bir sorun teşkil edeceği açıktır. Bu nedenle Türk-İslam mezarlıklarını koruma planlamasında işbirliği ve teolojik esaslar çerçevesinde mezarlık içerisinde farklı işlevleri bağdaştırmaya yönelik uygulamaların yaygınlaşmasını ve yönetimini temin etmek üzere “Türk-İslam Mezarlıkları Birliği”nin kurulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Afla, Mohamed ve Reza, Mohamad (2012). “Sustainability of Urban Cemeteries and the Transformation of Malay Burial Practices in Kuala Lumpur Metropolitan Region”, *World Academy of Science, Engineering and Technology* 71: 538-558.
- Aitken, Richard, Schapper, Jan, Ramsay, Juliet ve Looker, Michael (1998). *A Theoretical Framework for Designed Landscapes in Australia – National Overview Report*, Melbourne: Burnley College, The University of Melbourne.
- Anonim, “Introducing Italian Cemetery Tourism”, (Erişim tarihi:2 Ağustos 2013), <http://www.danario.com/english/italiancemeterytourism.pdf>.
- Anonim, “Open Spaces As Learning Places Cemetery Unit”, (Erişim tarihi:28 Ağustos 2013), <http://environment.yale.edu/uri/files/pdf/OSaLP-Cemetery-Unit.pdf>.
- ASCE, (2017). *Asce Bilten (Brochure, Almanach)*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <https://drive.google.com/drive/folders/0B6aAlcmdsmQCfkQ4dDgyV0R4N2RXVzBHTjNRekota1NbmhjNTN0RU5GV2ZVYUFzQ3k4clk?usp=sharing>.
- ASCE, (2018). *Association of Significant Cemeteries in Europe Charter*. (Erişim tarihi:30 Kasım 2018), <https://drive.google.com/file/d/0B->

- zKxPegirqibkNTRUhPcG1LNUhLVVYyMHNtT21iNDVGMTdn/v
iew?usp=sharing.
- ASCE, (2018). *Insignia usage rules*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018),
https://docs.google.com/document/d/1tI5WCiIhanHAUtq0Y0eT0dMEPcywHaqJz8_9N_xTIdHg/edit.
- ASCE, (2018). *Members rights and obligations*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018),
<http://www.significantcemeteries.org/p/members-rights-and-obligations.html>.
- ASCE, (2018). *Significant Cemeteries recognition methodology*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <https://docs.google.com/document/d/1381TDqNUW4R5XhrXLvz7RWG8guTmjnJwiulGxajY0uo/edit>
- ASCE, (2018). *The Association*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018)
<http://www.significantcemeteries.org/p/the-association.html>.
- ASCE, Annual General Meeting (2013). *European Cemeteries as a Cultural Landscape*. (Erişim tarihi:2 Ağustos 2013), <http://www.significantcemeteries.org/2013/06/annual-general-meeting-2013.html>.
- Australian Council of National Trusts. (2009). *The National Trust of Australia*. Campbell, A.C.T: The Australian Council of National Trusts.
- Basmajian, C. ve C. Coutts (2010). Planning for the Disposal of the Dead. *Journal of the American Planning Association* 76(3): 305-317.
- CABE, The Commission for Architecture and the Built Environment. (2007). *Design Cemeteries for the Living, Not Just the Dead*. (Erişim tarihi:2 Ağustos 2013), <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110118095356/http://www.cabe.org.uk/news/design-cemeteries-for-the-living-not-just-the-dead>.
- ÇEKÜL, (2018). *Hakkımızda*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <https://www.cekulvakfi.org.tr/hakkimizda>.
- Fowler, P. J. (2003). *World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002. World Heritage Papers 6*, Paris: UNESCO World Heritage Centre, (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2012), <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133121e.pdf>.
- Francis, Doris, Leonie Kellaher ve Georgina Neophytou (2000). *Sustaining Cemeteries: The User Perspective. Mortality: Promoting the Interdisciplinary Study of Death and Dying* 5(1): 34-52.

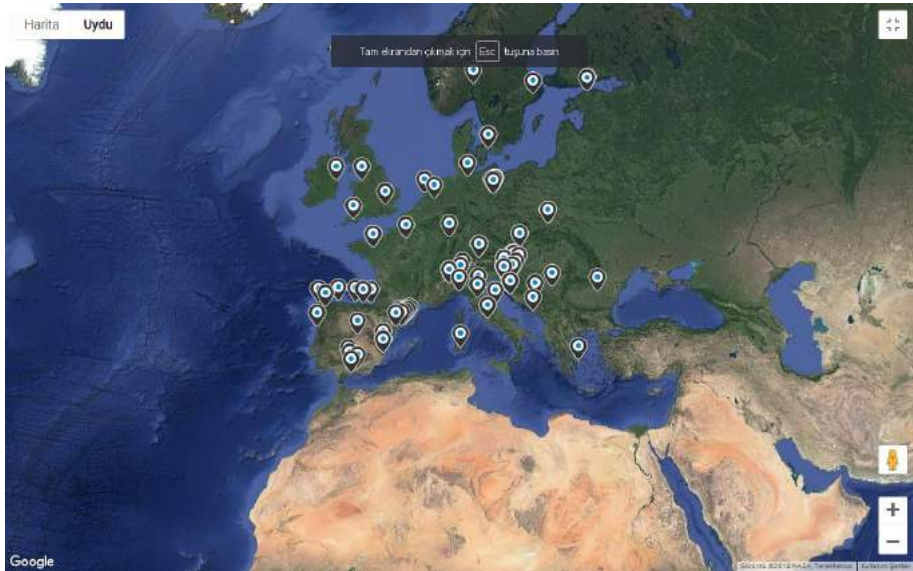
- Harnik, Peter ve Merolli, Aric (2010). "Cemeteries Alive: Graveyards are Resurging as Green Spaces for the Public", *Landscape Architecture* 100(12): 44-51.
- Hetherington, K. (1997). *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*. London: Routledge.
- King, G., Kosky, S., Glynn, K., Saborio, G., Michigan., & Canton (Mich. : Township). (2004). *Michigan Historic Cemetery Preservation Manual*. Lansing, Mich.: Michigan State Historic Preservation Office. https://www.michigan.gov/documents/hal_mhc_shpo_Cemetery_Guide_105082_7.pdf.
- KORDER, (2018). *Amacımız*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <http://korder.org/index.php/amacimiz/>.
- Lehrer, Joseph D. (1974). "Cemetery Land Use and the Urban Planner", *Urban Law Annual; Journal of Urban and Contemporary Law* 7: 181-197.
- Maryland-National Capital Park and Planning Commission.(2010). *Prince George's County, Maryland, Cemetery Preservation Manual*.
- Mitchell, Nora, Mechtild Rössler ve Pierre-Marie Tricaud (2009). "World Heritage Cultural Landscapes a Handbook for Conservation and Management", World Heritage Papers 26, Paris: UNESCO World Heritage Centre.
- Moorehouse, Angella K., & Hassen, Harold. (2004). Protecting Pioneer Cemetery Prairies: Balancing the Need to Preserve Cultural and Natural Heritage Values. *Proceedings of the North American Prairie Conferences*. DigitalCommons@University of Nebraska - Lincoln. <http://digitalcommons.unl.edu/napcproceedings/81>.
- Morritt, N. (1986). *Historical Cemeteries And Passive Recreation: A Study Of Historical Cemeteries Throughout New Zealand, Their Value And Significance To Our Culture And Means Of Future Restoration, Renovation And Maintenance*: [dissertation] completed in part requirement for the Diploma in Parks and Recreation (Local Authority Option), Lincoln College.
- Orbaşlı, A. (2008). *Architectural Conservation: Principles and Practice*. Malden, MA: Blackwell Science.
- Rosler, M. History and Terminology. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2012), <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape#1>.
- Rugg, J. (2000). Defining the Place of Burial: What Makes a Cemetery a Cemetery?. *Mortality* 5(3): 259-276

- TAC Vakfı (2018). *Tarihçe Amaç*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <http://www.tacvakfi.org.tr/tr/hakkimizda/tarihce-amac>.
- Tarih Vakfı, (2018). *Ana Sayfa*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <http://tarihvakfi.org.tr/AnaSayfa>.
- TASK Vakfı, (2018). *Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <http://taskvakfi.org/>.
- Thomashow, M. (1996). *Ecological Identity: Becoming a Reflexive Environmentalist*. Cambridge: MIT Press.
- TKB, (2018). *Tarihi Kentler Birliği Nasıl Kuruldu?*. (Erişim tarihi:16 Ekim 2018), <http://www.tarihiKentlerBirligi.org/hakkimizda/tarihce/>.
- UNESCO World Heritage Centre, (1999). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Paris: UNESCO World Heritage Centre.
- Uslu, A. (2010). An Ecological Approach for the Evaluation of an Abandoned Cemetery as a Green Area: The Case of Ankara /Karakusunlar Cemetery. *African Journal of Agricultural Research* 5(10): 1043-1054.
- Zakar, L ve Eyüpgiller, K. K. (2015). *Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri*. İstanbul: YEM Yayınları.

Şekiller ve Tablolar

Şekil 1 Önemli Mezarlık Nişanı (ASCE "Insignia usage rules", 2018)

Şekil 3 Önemli Mezarlıklar Tekrar Değerlendirme Testi (ASCE, "Significant Cemeteries recognition methodology", 2018)

Tablo 1 Mezarlık Koruma Çalışmalarında Organizasyon Planı (King vd., 2004, 11-12)

Plan A	Plan B	Plan C
Mülkiyetin tanımlanması ve yapılacak işler için izin alınması.	Mülkiyetin tanımlanması ve yapılacak işler için izin alınması.	Mülkiyetin tanımlanması ve yapılacak işler için izin alınması.
Keşif incelemesi ihtiyaçların (kroki ve fotoğraflarla) belirlenmesi.	Keşif incelemesi; ihtiyaçların (kroki ve fotoğraflarla) belirlenmesini takiben kısa ve uzun vadeli hedeflerin tespiti.	Keşif incelemesi; ihtiyaçların (kroki ve fotoğraflarla) belirlenmesini takiben kısa ve uzun vadeli hedeflerin tespiti.
Temel temizlik, zemin ve taşların stabilizasyonu.	Temel temizlik, zemin ve taşların stabilizasyonu.	Temel temizlik, zemin ve taşların stabilizasyonu.
Rutin bakım.	Ayrıntılı harita ve fotoğraflar ile mezarlık alanının özelliklerinin belgelenmesi.	Bağış toplama, halk eğitim ve diğer hedeflere ulaşmada yardımcı olacak bir hemşehri grubunun oluşturulması.
	Mezarlık tarihinin araştırılması.	Detaylı haritalama, fotoğraflama, taş temizliği ve bazı bakımların yapılması.
	Tüm mezar taşları, çitler, yollar ve diğer öğelerin tam onarımlarının planlanması ve uygulanması.	Tüm eserlerin onarılması.
	Rutin bakımın yanı sıra, peyzaj özelliklerinin korunması için uzun vadeli planların hazırlanması.	Peyzajın (havuzlar, yollar, bitki örtüsünün) restore edilmesi.
		Uzun vadeli bakım hedeflerinin planlanması ve uygulanması.
		Turlar, doğa söyleşileri, soyağacı vb. mezarlıkla ilgili programların oluşturulması.
		Mezarlığın Ulusal Tarihi Mekânlar Listesine kaydedilmesi.

HASSA AKTEPE TÜRKMEN MEZARLIĞINDA ÜÇLÜ DÜZENDE ŞAHİDELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

A DISSERTATION on the GRAVESTONES REPRESENTING TRIPARTITE ORDER in HASSA AKTEPE TURKMAN CEMETERY

F. Mine TEMİZ¹

Demet KARA²

1. Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kemal Üniversitesi

2. Arkeolog. Hatay Arkeoloji Müzesi Müdür Yrd.

ÖZET

Aktepe Türkmen Mezarlığı, Hatay İli, Hassa İlçesi'nde, Aktepe yerleşimin güneydoğusunda, Karapınar Mevkii'nde yer alır. Mezarlık alanında, 2014 yılından itibaren Hatay Arkeoloji Müzesi Başkanlığında, kurtarma kazısı ve temizlik çalışmaları yürütülmektedir. Alanda, zengin çeşitlilikteki şahideler yalın plastikleri ve desenleri ile Türk kültürünün en erken evrelerine kadar uzanan bir ikonografiyi yansıtır.

Tepelik kısmı, üç bölümlü çıkıntılarla belirlenmiş şahideler “üçlü düzen gösteren” tip olarak ele alınmıştır. Bunlardan iki boyutlu algıya yönelik olan bir grubun Türk sanatındaki üç dilimli taş tasvirleri ile ilişkili oldukları düşünülmektedir. Diğer bir grubu ise plastik özellikleri ile yapısal bir karakter gösterir ve farklı bir kaynak arayışına yönlendirir. Bu plastik çeşitli mimari ve yapısal unsurlarla ilişkilendirilebilmekte ancak en yakın benzerlik yakın bir coğrafyada, Halep'te bulunan Memluk dönemi sandukalarında karşımıza çıkmaktadır. Başka benzer örneklerle de bakarak Aktepe şahidelerinin bu sandukalar ile dar kenar ve köşe plastiğini kendi üzerinde topladığı kanaatine varılmıştır.

Bu şahideler mezarlığın tarihinin 14-15. yüzyıllara kadar indiğini kanıtlamaktadır. Benzer örnekler ve genel üslupsal özellikleri ile Yakın Doğu'da, bu tarihlerin karmaşık siyasi olayları çerçevesinde oluşan kültürel etkileşimler sonucunda biçimlendikleri anlaşılmaktadır.

Bu plastiğin estetik kaygılarla geliştiğini söylemek mümkündür. Diğer yandan kavramsal ve simgesel olarak Türk kültüründeki dünya ağacı ikonografisi ve “ölünün evi” olarak düşünülen mezar yapısı

anlayışı ile ilişkisi yeni araştırmalara teşvik eden bir görüş ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Aktepe Turkman Cemetery is located in the southeast of Aktepe settlement a town of Hassa County in Hatay Province. In the cemetery rescue excavations are presided over the Hatay Archaeology Museum since 2014. Simply shaped footstones and headstones (*şahide*) in the site are rich in form. They reflect an iconography which goes back to the earliest eras of Turkic culture.

One of the different types of stones is basically formed in a tripartite order. Vertical symmetry is observed in two subgroups of this type oriented to two or three dimensional perceptions. The second subgroup display a constructional texture.

The first subgroup seems to be related to the Turcic tripartite, cuspidate crown depictions. It is possible to correlate the second group to the co-occurrence of some architectural elements as stepples/columns/minarets and domes or portals of Seljuks. Despite two cenotaphs obtained from Aleppo dated to XV. century present conspicuous conformity. Furthermore the style of some Ilkhanid cenotaphs and other Mamluk, Timurlu and Akkoyunlu artifacts from the same period are also analogous. Both this correspondence and the character of the inscription on one of the stones demonstrate that these type of stones and so the cemetery's date goes back to the XIV.-XV. centuries' Mamluk domination.

It appears that the gravestones analysed in this paper correspond the relationship and cultural interactions which came out as a result of political correlations in the Near East during XIV.-XV. centuries.

The correspondence of different architectural and gravestone elements induces an approach to the origins of these texture in the context of the *dead's domicile* and the *World Tree* concepts in Turcic culture.

1.GİRİŞ:

Aktepe Türkmen Mezarlığı, Hatay İli, Hassa İlçesi'nde, Aktepe yerleşimin güneydoğusunda, Karapınar Mevkii'nde yer alır. Günümüzde tarlalarla kuşatılmış durumdadır(R.1). Mezarlık alanında,

2014 yılından itibaren Hatay Arkeoloji Müzesi Başkanlığında, kurtarma kazısı ve temizlik çalışmaları yürütülmektedir.

Alanda, hâkim basit mezar yapısının yanında şahideler, zengin bir çeşitlilik gösterir. Teknik açıdan nitelikli sayılamayacak şahideler, yalın plastikleri, damga, ideogram vb. desenleri ile Türk kültürünün en erken evrelerine kadar uzanan bir ikonografiyi yansıtır. Şahidelerin incelenmesinde, temel biçimlenme özelliklerine göre sınıflandırmaya gidilerek belli tipler belirlenmiştir (R.2)⁷⁴.

Tepelik kısmı, üç bölümlü çıkıntılarla belirlenmiş şahideler “üçlü düzen gösteren” tip olarak ele alınmıştır. Bunlar kendi içinde de esas olarak iki gruba ayrılırlar. İlk grup iki boyutlu, ikincisi üç boyutlu algıya yönelik olarak tasarlanmıştır (R.3). Bunların önemli bir kısmında üçlü bölünme, gövdenin bir bölümünü de kapsar. Yapısal bir karakter taşıyan ikinci grup, tespit edilmiş ve bilimsel yayınlara konu olmuş Türk mezar şahidelerinden farklı bir tür olarak karşımıza çıkarlar.

Bu çalışmada Aktepe Türkmen Mezarlığındaki üçlü düzen gösteren şahideler, biçimsel ve kavramsal açıdan incelenecek ve değerlendirilecektir. Mezartaşı araştırmaları açısından yeni ve farklı örnekler sunan ikinci grup üzerinde özellikle durulacaktır. Amacımız bu tipteki şahidelerin kaynak ve üslup açısından Türk sanatındaki yerini ve yapıldıkları dönemi belirlemektir⁷⁵.

2.TANIM:

Bu tipteki şahideler yassı, dikdörtgen prizmatik gövdelidir. Tepelikleri, düşey eksene göre simetrik, üç bölüm halinde ele alınmıştır. Hafif yüksek tutulan orta bölüm, cephede, üçgen ya da eğrisel bir alınlık oluştururken yan bölümler kubbe ya da külâh biçiminde yontulmuştur. Tabanları daha dar bir yüzeye oturan yan parçalar, orta bölümden ve gövdeden kısmen koparılmıştır.

Esas olarak tepelikte gözlenen bu üçlü düzen, farklı şahidelerde değişik çeşitlemeler gösterir. Bu çeşitlenme, orta ve yan bölümlerin farklı

⁷⁴ 2014 yılı kazı çalışması verilerine dayanarak alandaki mezarlar, şahide tipleri, damga ve ideogramlar ile ilgili tanımlarımız ve ilk öngörülerimiz bir bildiri metninde ele alınmıştır. Bkz. Temiz ve Kara, 2018: 67-92.

⁷⁵ Bu çalışmanın, 2015-2016 yılları kazı çalışmaları kapsamındaki bulgularının değerlendirilmesi Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi BAP Koordinatörlüğüne desteklenen, 14364 no’lu “Hatay İli, Hassa İlçesi, Aktepe Mahallesi, Türkmen Mezarlığı Kurtarma Kazısı 2015 Belgeleme Projesi” sonuçlarına dayanmaktadır.

biçimlenmesinin yanısıra gövde ve birbirleri arasındaki ilişkiye bağlı olarak da ortaya çıkar. Birçok örnekte gövdenin bir kısmı hatta önemli bir bölümü de üçlü düzene uygun bir plastik gösterir.

2.1.Orta Bölüm Biçimlenmesi:

Orta bölüm ağırlıklı olarak üçgenle sonlanır. Yuvarlak, sivri kemer ve üstten sivri kemerle tamamlandığı örnekler de mevcuttur. Böylelikle prizmatik veya tonozvari bir plastik gösterir (R.3-5). Üç ayrı örnekte, bu bölümün cephesi, altta uçları tam birleşmeyen baklava biçiminde işlenmiş, bunların birinde birleşmeyen dış kenarları aşağıya doğru dikey olarak uzatılmıştır (R.6, 7.a). Tek bir örnekte, dış kenarları, yukarı doğru açı yapar biçimde uzatılmış ve tepede eğrisel bir hatla birleştirilmişlerdir (R.7.b). Bir diğer tek örnekte ise gövdeye göre daraltılarak tepelikte iki kademeli bir hal almıştır. Bu örneklerle birlikte toplam üç örnekte gövdenin orta kısmı niş şeklinde oyulmuştur (R.8).

Orta bölüm yan parçalara göre daha geniş, eşit ya da dar olabilmektedir. Bu kısım, şahidelerin tamamında gövde ile hemyüzdür.

2.2.Yan Parçaların Biçimlenmesi:

Üçlü düzendeki şahide tepeliklerinin karakterini belirleyen ikinci temel öge yan parçalardır. Bunlar, tepeliğin iki kenarında, düşey eksene göre simetrik, kubbemsi veya külahımsı çıkıntılar oluştururlar. Şahidenin gövde kesitine göre küçültülerek içerde tutulmuş, çokgen bir taban üzerinde, tabana uygun dilimler halinde biçimlendirilmişlerdir.

Bu çıkıntılar, aşağıdan yukarıya doğru önce genişlemekte, sonra daralmakta, tepeye doğru sivrilerek sonlanmaktadır. Çıkıntıların alt ve üst bölümleri eşit ya da üst bölüm daha yüksek yapılmıştır. Alt ve üst kısımların eşit ya da alt kısmın bir miktar yüksek yapıldığı örnekler kubbemsi bir plastik gösterir. Kimi örneklerde alt kısımlar daha belirgin biçimde uzun tutularak külahımsı bir görünüm almıştır. Alt ve üst kısım arasındaki geçiş bazen oldukça keskin bazen daha yumuşak hatlar gösterir.

Birçok örnekte sadece kubbe ya da külahımsı çıkıntılar değil gövdede, bunların altında kalan kısımları da belli bir seviyeye kadar hafifçe daraltılarak içerde bırakılmıştır. Böylelikle yan parçalar, gövdeden hafifçe ayrılmış ve kulemsi birer görünüm almışlardır. Kare ya da çokgen kesitli bu düşey parçalara gövdenin alt kısmında üçgen yüzeyli pahlarla geçilmiştir (R.9). Üstte ise tepe çıkıntıları ile aralarında,

birer ya da ikişer sıra silmeler bulunur (R.9-11). Silmeler düz ya da eğrisel profillidir. Bu örnekler, tanımlanan plastikleri ile yapısal bir karakter gösterirler. Kimi örneklerde daralma sadece tepelik kısmında yer almakta, orta bölümün kenarları gövdede yivler halinde devam ettirilmektedir (R.12).

Yukarda sayılan çeşitlemeleriyle her biri diğerinden farklı ele alınan üçlü düzendeki şahidelerin bir kısmı, sıralanan ortak biçimlenişlerin dışına çıkarak tekil örnekler oluştururlar:

Bir tepelikte, kubbemsi çıkıntılar, iki önde, iki arkada olmak üzere toplam dört tane yapılmıştır. Bu örnek de ön ve arka cepheleri ile üçlü düzeni yansıtmaktadır (R.13).

İki ayrı şahidede, üçgen çıkıntılı orta bölüm, şahide uzun kenarına paralel doğrultuda bir hatla kısmen birbirinden koparılmış, iki parçalı bir görünümde karşımıza çıkar. Bunlardan ilkinde ayırım basit bir yivle oluşturulmuştur (R.14). İkinci şahidede ise kopma daha belirgindir. Gövde kesiti kareye yakın dörtgen biçimli bu örnekte yan parçalardaki kubbemsi çıkıntılar yok olmuş, kesiti diğer örneklerle göre oldukça küçük tutulan yan parçalar gövde ile hemyüz olarak hafifçe yükseltilmiş, üst kısımları yan kenar boyunca içe doğru pahlanarak devam ettirilmiştir (R.15).

Buraya kadar tanımlanan şahideler, bütününde plastik ele alınmış, üç boyutlu algıya yönelik biçimlendirilmiştir. Sayıca daha az bir grup şahidede ise iki boyutlu algı kuvvet kazanmıştır. Bu grup da tepelikleri ile üçlü düzeni yansıtır. Orta bölüm ağırlıklı olarak dörtgen ya da nadiren üçgen cepheli, yan parçalar ise gövdenin, kenarları ya da köşeleri hafifçe yuvarlatılmış uzantıları olarak karşımıza çıkarlar (R.16). Gövde ile hemyüz olarak yükselen yan parçalar sadece bir örnekte dış kenarlara göre içerden başlatılmıştır (R.17.a). Tek bir örnekte üç bölüm de üçgen yüzeyli yontulmuş, yan parçaların eksenleri, dışa doğru açılı yapılarak orta bölümden ayrışmaları sağlanmıştır (R.17b).

Alanda, diğer tiplerdeki taşlarda olduğu gibi bu tip şahidelerde de bazı simge, damga ve ideogramlar, çizgi kazıma ve/veya kabartma olarak işlenmiştir. Bunlar bazı şahidelein orta bölümünde görülür. Salur ve Avşar boylarına ait damgalar olarak kaydedilmiş geniş açılı oklar en sık rastlanandır (R. 5.a, 5.c). Bir örnekte çizgi-kazıma "eb" damgası, tepelik orta bölüm hattına paralel yapılmış, merkezde kalan baklava biçimli parça kabartılmıştır (R. 7.a). Başka şahidelerde, ters "V" (R.14.a) ve merkezden ışınsal biçimde dağılan doğrusal hatlarla, çizgi kazıma

teknğinde güneş simgesine yer verilmiştir (R.4.c). Bir başka şahidenin orta ve yan parçalarını ayıran düşey yivlerin alt uçlarına, iki yana açılır konumda, çizgi kazıma kısa çizgiler eklenmesi ile “kazayağı” motifi ortaya çıkmıştır (R.10.a).

İki ayrı şahidede ise tepeliğin orta bölümü ile gövdenin önemli bölümünün, bütün yüzeylerde, baklavalara ve çeşitli yönlerde dağılan zikzaklar şeklinde çizgi kazıma ve kısmen kabartma olarak bezendiği görülmektedir (R.6.a-b).

Alanda, yazının nadir bulunduğu şahidelerden biri de bu tip dahilindedir (R.9). Burada yazı, üçgen yüzeyle sonlanan orta bölümün düşey dikdörtgen kısmı ile üçlü düzenlemenin alt kısmında, gövde boyunca uzanan yatay dikdörtgenden oluşan ters “T” biçiminde bir alan içine yerleştirilmiş ve kabartma olarak işlenmiştir. “*haze mer(kad) ...Aişe binti Seyyid Yahya*” olarak okunabilen yazıda kısaca kimlik bilgilerine yer verilmiştir. Tarih belirtilmemekle birlikte yazı karakteri 14-15. yüzyıllara özgüdür⁷⁶.

Mezarlık alanında, üçlü düzen gösteren altmışın üzerinde şahide tespit edilmiştir. Bunların yerinde, sabit olarak bulunduğu birçok örneğin mezar çerçeveleri dağılmış durumdadır. Birçok şahide de yerde yatar konumda ve kırılmış çeşitli parçalar halinde ele geçmiştir (R.18).

3. TARTIŞMA:

Aktepe Mezarlığında, bugüne kadar tespit edilen ve yukarıda tanımlanan, üçlü düzen gösteren şahideler temel olarak üç boyutlu ve iki boyutlu algıya yönelik iki ayrı grup halinde ele alınmıştır. Yan çıkıntıları, hatları yumuşatılarak kubbemsi görünümünden uzaklaşmış bazı örnekleri de ikinci gruba dahil etmek mümkündür.

Geniş çerçevede, üçlü düzen olarak tanımladığımız tipin Türkiye’de tespit edilmiş ve bilimsel çalışmalarda ele alınmış örneklerinden en eskisi bir sandukanın ön kısmında karşımıza çıkmaktadır. Karamağaralı tarafından yayınlanan ve İznik’te, Bizans kale duvarları içinde ele geçen bu örnek, Selçukluların en eski mezartaşları arasında sayılmaktadır. Karamağaralı, İznik Müzesinde, 542 envanter no ile muhafaza edilen prizmatik sandukanın, bizim tanımımızla üçlü

⁷⁶ Kitabeyi okuyan Sn. Kadir Pektaş ile yazı karakterini değerlendiren Sn. Zekai Erdal’a teşekkürü borç biliriz.

düzen gösteren ön kısmını, “köşeleri çıkıntılı” ve “bir şahide görünümünde” olarak nitelendirmiştir (1992: 21, resim 87). Karamağaralı, Malatya Kırklar Mezarlığında bulunan, XII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirdiği bir şahideyi ise “yuvarlak kemerli ve kulaklı” olarak tanımlamıştır (1992: 29, resim 122). Bu örneklerde algı iki boyuta yöneliktir⁷⁷.

Hasankeyf, Adana, Gaziantep, Denizli’de de üç dilimli tepeliğe sahip şahideler tespit edilmiştir. Bunların çoğu iki boyutlu algılanırken pek azında kubbemsi çıkıntılar gözlenmektedir. Ancak bu örneklerde çıkıntılarının kubbemsi plastiği Aktepe örneklerine göre daha zayıftır. Üçlü düzende, kulemsi uzantılara sahip, kaydedilmiş bağımsız şahidelere rastlamadık.

Antalya Güzeloba Mezarlığından aynı mezarın birbirine benzer işlenmiş baş ve ayak şahideleri, Aktepe’deki üçlü düzende şahidelere benzerdir. Çoruhlu, bunları üç dilimli Umay tacı ile ilişkilendirmektedir (2018: 19). Aktepe’de 2011 yılı yüzey araştırması sonuçlarına dayalı değerlendirmede, bu alandaki bir şahidenin tepeliği için de aynı yorum yapılmıştır (Temiz, 2014: 312, 317)⁷⁸.

Orta Asya’da, İ.Ö. 2. yüzyıldan başlayarak üçgen dilimli taçlara rastlanmaktadır (İndirkaş, 2002: 29-39. Taç Oğuzlarda taht ile birlikte anılan bir hükümdarlık sembolüdür (İndirkaş, 2001: 48). Selçuklu sultanları minyatür çini, taş kabartma gibi eserlerde genellikle her bir dilimi yaprak formunda olan cepheden üç dilimli taçlarla tasvir edilmiştir. Selçuklularda bu taçlara sfenks, melek gibi mitolojik doğaüstü figürlerde de rastlanır (İndirkaş, 2002: 48-50). Osmanlılarda, taçlar minyatürlerde melek, Burak gibi betimlerde yer almış ve varlığını sürdürmüştür (İndirkaş, 2002: 54)

Taç imgesi, Türk sanatında, mimari öğelerde de karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, taçkapıların, mihrap ve minberlerin tepelik kısımları da “taç” olarak tanımlanmakta ve birçok örnekte üç dilimli hükümdar tacına benzer biçimlenmektedir.

⁷⁷ Bu karşılaştırmaya kazı alanıyla ilgili önceki değerlendirmemizde de değinilmiştir Temiz ve Kara, 2018:78-79.

⁷⁸ Kazı çalışmaları sırasında yapılan sınıflandırmada bu şahide, genel plastiği ile 1 no’lu tip dahilinde ele alınmıştır. Bu şahidede dairesel tepelik, yivlerle üç dilimli olarak biçimlendirilmiştir.

Aktepe’de ele alınan örnekleri de tepeliklerindeki üçlü düzene bakarak Türk sanatındaki üç dilimli taş tasvirleri ile ilişkilendirmek mümkündür. Ancak burada üç boyutlu algıya yönelik olanlar, yan kenarlardaki kulemsi parçaları, altta pahlı, üstte silmeli geçişleri ve üzerlerindeki kubbe ya da külah plastiği gösteren çıkıntıları ile yapısal bir karakter göstermektedir.

Türk kültürü kapsamında ele alınan mezartaşlarında antropoformik veya zoomorfik şahideler ile sadece başlıklarıyla ya da çeşitli biçimlerde taçlandırılarak kişiyi temsil eden şahidelerin yanısıra mihrap nişi şeklinde düzenlenmiş şahidelerle de karşılaşılacaktır. Ancak burada, yapısal karakterdeki şahideler farklı bir gruba oluşturmaktadır. Aşağıda bu plastiğin kaynağı araştırılacak ve tartışılacaktır:

Bu şahidelerdeki biçimlenmenin benzerleri yapısal unsurlarda arandığında kısmen ya da bütünsel olarak Türk sanatının birçok ögesinde karşımıza çıkmaktadır.

Konya Alaaddin Camii minber tacı, merkezde üçgen alınlığı, iki yanda, kapı sövelerinin uzantısı olan ve “*kozalak*” olarak yorumlanan külahımsı çıkıntıları ile Aktepe örnekleriyle çarpıcı bir benzerlik gösterir⁷⁹. Manisa Ulu Camii ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii minberlerinin taşları ile de nispeten benzerlik kurulabilir. Beyşehir Eşrefoğlu’nda ayrıca vaaz kürsüsünün köşe dikmeleri de külahımsı çıkıntılarının üslubuyla örneklerimizle paralellik gösterir.

Konuya mezartaşları açısından yaklaştığımızda ise karşımıza Tebriz Tarih Müzesinde, İlhanlı dönemi eserleri arasında sergilenen sandukalar çıkmaktadır. H.715/M.1315-16 tarihli sanduka, kademeli olarak yükselen dikdörtgen prizma üzerinde üçgen prizma olarak tamamlanmıştır ve dört köşesinde, sandukanın tepe noktasına göre alçakta tutulan, dilimli olarak yontulmuş kubbemsi çıkıntılarla sonlanan, gövdeden kısmen koparılmış ve içerde tutulmuş kulemsi çıkıntılar bulunmaktadır (R.19). Aynı karakterde, tarihsiz ikinci sandukada, kulemsi bölümlerin üst kısımları tahrip olmuş ise de kalan izlere bakarak kubbe biçimde tamamlandıkları söylenebilir (R.20).

Kazakistan Mangışlak’taki mezartaşları arasında da köşeleri plastik olarak kule/dikme/sütun gibi işlenmiş ve benzer üslupta

⁷⁹ Bkz. Kurtişoğlu, 2015: 38-39

kubbemsi çıkıntılarla sonlanan bir sandukanın⁸⁰ yanısıra kulgu taş (*kulpytas*) olarak adlandırılan, dörtgen kesitli, kubbe/külâh/sarık gibi topuzumsu çıkıntılarla sonlanan dikili taşlara çokça rastlanmaktadır⁸¹.

Yukarda sıralanan sanduka örnekleri, Anadolu’da, Seyyid Mahmud Hayrani Türbesi sandukalarından birinin köşe dikmelerinin uzantılarını akla getirir (R.21)⁸². Hasankeyf Eski Mezarlıkta, çerçeve köşelerinin hafifçe yükseltilerek küresel çıkıntılarla sonlandırıldığı mezarlar bulunmaktadır.

Aktepe’nin üç boyutlu algıya yönelik şahideleri ile en yakın ve çarpıcı benzerlik ise iki ayrı sandukanın şahide gibi yükseltilmiş dar kenarlarında karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Türk İslam Eserleri Müzesinde (TİEM) bulunan bu mermer sandukalar, Halep yakınında bulunan Ansariye’deki bir türbeden getirilmişlerdir. 2536 envanter no’lu sanduka, Halep Valisi Özdemir’in eşine aittir ve H.893/M.1487 tarihlidir (R.22-23). 2537 envanter no’lu ikinci sanduka ise Özdemir’in kendisine aittir ve üzerinde, ölüm tarihi H.899/M.1493 olarak belirtilmiştir (R.24)⁸³. Memluk döneminden kalan her iki sanduka da bazı ayrıntılar dışında adeta birbirinin eşidir. Prizmatik sandukaların dört köşesinde, küçük birer sütuncenin devamında, gövdenin bitimine yakın bir seviyeden yukarıda, daha kalın gövdeli, kulemsi uzantılar yükseltilmiş ve tepe noktalarında kubbemsi çıkıntılarla tamamlanmışlardır. Çokgen taban üzerine oturan kubbemsi çıkıntılar, dilimler halinde, aşağıdan yukarı doğru önce genişleyip sonra tekrar daralmakta ve tepe noktasında sivrilerek sonlanmaktadır. Bu sandukaların yükseltilmiş dar kenar plastiği ile Aktepe şahideleri arasındaki fark, Halep örneklerinde yüzeylerin mukarnas nişler ve bitkisel motiflerle bezenmiş olmaları

⁸⁰ Sandukanın görseli için bkz.: ShYNTMIRQYZY, G., (2017), “Sam dalasyndağy eskertkishter eleýsiz qalmasyn”, *Egemen Qazaqstan*, <https://egemen.kz/article/sam-dalasyndaghy-eskertkishter-eleusiz-qalmasyn?sait=lat>.

⁸¹ Kulgutaş (*kulpytas*) ve diğer Mangışlak mezar yapıları hakkında bilgi ve görseller için bkz. Azhigali, 2014; Aksoy, 2012: 30; Tulbasiyeva, 2004.

⁸² Mesudzade Ahmed’e ait olan sanduka Türk İslam Eserleri Müzesinde 191-195 envanter numarası ile kayıtlıdır. “İlah onu mağfireti ile örtsün, sene H. 649 (M.1251-52)” yazılıdır. *Eser müzeye 1914 yılında Akşehir Seyyid Mahmud Hayrani türbesinden getirilmiştir*. 28.12.2018 tarihinde TİEM web sitesi <http://www.tiem.gov.tr/koleksiyon/ahsap-eserler/#/koleksiyon/ahsap-eserler/sanduka/> adresinden alındı.

⁸³ Sandukalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ogan ve Kühnel, 1938:36; Ölçer v.d., 2002: 172-175;

http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;24;en&cp

dışında, orta bölümlerinin palmet biçiminde ele alınmasıdır. Aktepe örneklerinde kulemsi uzantıların altında ayrıca sütuncelere yer verilmemiş, tepelik orta bölümü üçgen yüzeyli biçimlendirilmiştir.

Aktepe’de, bu tipteki yazıtlı şahidede, yazının, yukarda, kulemsi uzantılar arasında, altta ise daha geniş olarak gövde yüzeyi boyunca istifi de Özdemir’in eşinin sadukası ile uyum içindedir (R.9). Aktepe’de, benzerleri arasında en niteliklisi olan bu taş, Türk İslam Eserleri Müzesinde sergilenen 2536 ve 2537 envanter nolu sanduka şahidelerinin basit ve yalın ele alınmış bir modeli görünümündedir.

Mezarlıkta, üçlü düzende ve üç boyutlu algıya yönelik biçimlenmiş diğer şahidler de bunun çeşitli türevleri olarak nitelendirilebilir.

Aktepe’de, sözü edilen yazılı şahidede, yazı karakterinin 14-15. yüzyıllara işaret ettiğini yukarda belirtmiş idik. Bu tarihler, bölgede Memluk dönemine denk gelmektedir. Aynı dönemden Halep örnekleriyle biçimsel ve üslupsal benzerlikleri de dikkate alındığında Aktepe’deki yazılı şahide ve bunun türevleri olan örneklerin en azından bir bölümünün bölgedeki Memluk hakimiyeti sırasında yapıldıkları anlaşılmaktadır.

İlhanlı ve Memluk sandukalarında da görülen yan parçaların plastiği daha geniş bir çerçevede, mimari oluşumlarda da farklı birleşimler halinde görülmektedir. Türk-İslam mimarisinde benzer düşey öğeler, yapıyla bağlantıları, masif ya da içinden merdivenle çıkılabilir olmalarına göre *kule*, *paye*, *minare* gibi terimlerle ifade edilmiştir. İşlevleri tartışmalı olsa da bu unsurların, türbe ve medreselerde, taçkapı ve kubbe ile birlikte mimari plastiği güçlendirdiği kabul edilmiştir.

Aktepe şahidelerinde, özellikle kubbe ya da külahımsı çıkıntı eğrilerinin alttan üste doğru önce genişleyip sonra daralması ve tepede hafif sivrilerek buluşması dikkat çekmektedir.

Bu plastik dikkate alındığında, Hoca Ahmet Yesevi, Gur-i Emir ve Zeynel Bey türbelerinin kubbe plastiği ile paralellik kurmak mümkündür. Ahmet Yesevi türbesinde kubbe – taçkapı - kule ve Gur-i Emir’de kubbe - minare ilişkisi de bu paralelliği destekler niteliktedir. Olcaytu Hüdebende Han’ın Sultaniye’deki türbesinde de kubbe eteği seviyesinde, duvarlar üzerinde yükselen kubbeler kubbe-kule ilişkisi açısından örnekler arasına katılabilir. Şirvanşahlar Saray külliyesindeki

aile türbesinin çokgen taban üzerinde yükselen kubbe plastiği ise dilimli yapısı ile benzerlik sunar.

Selçuklu sanatına bağlı olarak gelişen İlhanlı, Timurlu, Akkoyunlu ve Memluklu mezar yapıları arasında, biçimsel ve üslupsal açıdan görülen bu benzerlikler 14. ve 15. yüzyılların karmaşık siyasi gelişimi doğrultusunda kurulan ilişkiler ve etkileşimler sonucunda ortaya çıkmış olmalıdır.

Aktepe’de ele alınan yapısal karakterdeki şahideler için en güçlü ilişki yukarda üzerinde durulan Memluk dönemi sandukaları ile kurulabilmektedir. Aktepe örnekleri çeşitli türevleriyle adeta bu sandukaların şahide görünümünde yükseltilmiş dar kenarlarının basit ve yalın bir modelini yansıtmaktadır.

Türk-İslam dönemi mezarlarında sandukalar bazen tek başlarına bazen de ayak ve/veya başuçlarına birer şahide dikilerek sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca bir şahide dikilmeksizin sandukaların dar kenarlarının gövdenin geri kalan kısmına göre yüksek tutulduğu örnekler de bulunmaktadır. Bu yükseltilmiş bölümler de bağımsız şahide örnekleri ile benzer biçimlenme gösterirler⁸⁴. Ele aldığımız örneklerde, bu tür bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

Karşılaştırma yaptığımız İlhanlı ve Memluklu sandukalarını da dikkate alarak Aktepe’de, üçlü düzende, yapısal karakter gösteren şahidelerin orta bölümlerinin sanduka gövdesini, yan parçaların da benzer sanduka köşelerindeki sütun/dikme veya kulemsi parçaların birer temsili olduğunu düşünmekteyiz. Kulemsi parçaları belirlenmemiş ancak tepelik köşelerinde kubbemsi çıkıntılarla biçimlenmiş şahideleri de bunları birer türevi olarak değerlendirmekteyiz.

İki boyutlu ve üç boyutlu algıya yönelik biçimlendirilmiş, üçlü düzende şahide örneklerine Hassa Asri Mezarlığında da rastlanmaktadır⁸⁵.

İster bir sandukaya ister bir şahideye bağlı olsun sütun ya da kulemsi uzantılar, taçkapı, mihrap, minber ve özellikle geç dönemde

⁸⁴ Mezarlık alanında da bu türden bir sanduka bulunmaktadır. Bkz. Temiz ve Kara, 2018: 69-70, 78.

⁸⁵ Bu şahideler, Kültür ve Turizm Bakanlığının izinleri ile F. Mine Temiz başkanlığında yürütülen “Hatay İli, Antakya, Altınözü, Yayladağı, Samandağı, Hassa, Kırıkkhan Ve İskenderun Körfezinde (Erzin, Dörtöy, İskenderun, Belen) 7. Yüzyıl Ve Sonrası Türk Ve İslam Dönemine Ait Kültür Varlıklarının Tespiti”ne Yönelik Yüzey Araştırması (ASAYİK 2018) kapsamında tespit edilmiş ve belgelenmiştir.

örneklerine sıkça rastladığımız saat, ayna gibi eşyalardaki kenar sövesi ya da dikmeleri gibi plastiği güçlendiren estetik öğeler olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan benzer sandukalardaki bu plastiğin kaynağı başka bir bakış açısıyla incelenmeye değer bir araştırma konusu da oluşturmaktadır. Türbe, kümbet gibi anıt mezarlar ile yurt tipi çadırlar ve farklı türde evler arasında gerek biçimsel olarak gerekse de Türk kültüründe, mezarın ölünün evi olarak düşünülmesi fikri arasında birçok araştırmacı ilişki kurmuştur. Yapısal karakterdeki bu sandukalar ve onları yansıttığını düşündüğümüz şahide örnekleri bu tezi destekler niteliktedir. Halep sandukaları ve Aktepe şahidelerinde, köşe sütunları veya dikmeleri denebilecek kulemsi düşey öğelerin Yakutistan'da, Saha Türklerine ait kam mezarları ile Mangışlak mezarlarındaki bu tür öğelerle benzerliği dikkat çekicidir.

4.SONUÇ:

Aktepe Türkmen Mezarlığında, üçlü düzende ele alınmış, iki boyutlu algıya yönelik şahideleri Türk sanatındaki üç dilimli taş tasvirleri ile ilişkilendirmek mümkündür. Aynı düzende, plastik ele alınmış örnekler ise yapısal karakterleriyle farklı bir kaynağa işaret ederler.

Gerek bu gruptan bir taş üzerindeki yazı karakteri gerekse diğer üslupsal özellikleri, bu şahidelerin 14.-15. yüzyıllarda, yörenin Memluk egemenliğinde bulunduğu dönemde yapıldıklarını gösterir. İlhanlı, Timurlu, Memluk ve Akkoyunlu eserleri ile üslupsal yakınlıkları bu yüzyıllardaki karmaşık siyasi ilişkilerle, kültürel etkileşimlerin sonucunda biçimlendiklerini göstermektedir.

Bu şahideler vasıtasıyla mezarlıkta tarih içeren tek mezartaşının verdiği 16. yüzyıl tarihi en az yüz yıl geriye çekilebilmiştir. Bu türde şahidelerin yapımının sonraki yüzyıllarda sürmüş olması muhtemeldir.

Aynı türden, yapısal karakteri yumuşatılmış ancak plastik özelliğini tamamen yitirmemiş şahidelerin bu grubun soyutlaşmış örnekleri olduğu söylenebilir.

En yakın kaynak olarak karşımıza çıkan İlhanlı ve Memluklül sandukaları dikkate alındığında konumuz olan şahidelerin orta bölümlerinin sandukayı, yan parçalarının ise ilgili sandukalarda görülen, sütun, dikme ya da kulemsi parçaları temsil ettiği

düşünülmektedir. Bu plastiğin üslupsal bir gelişme doğrultusunda estetik kaygılarla ortaya çıktığı söylenebilir. Diğer yandan kavramsal ve simgesel olarak Türk kültürünün erken evrelerinden itibaren oluşan, *dünya ağacı* ikonografisi ve *“ölünün evi”* olarak düşünülen mezar yapısı anlayışı ile ilişkisi yeni araştırmalara teşvik eden bir görüş ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA:

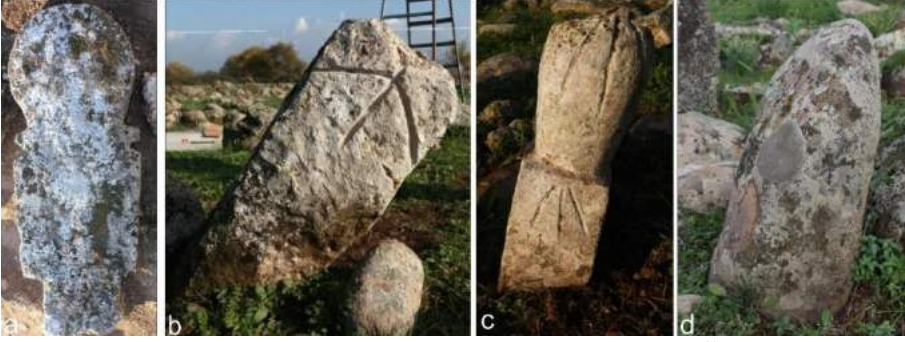
- AKSOY,M., (2012), “Kazakistan’da Koç Koyun Heykelli Mezar Taşları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür*, C5, S.302, (s. 29-31)
- ARIK M.O., (1967), “Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri”, *Anadolu*, S.11, (s.57-99)
- AZHIGALI, S.E., (2014), “Essay on the Cultural Heritage of the Aral-Caspian Region”, *Elektronne Nauchnoe Izdanie Al’manakh Prostranstvo i Vremya ‘Prostranstvo i Vremya Kaspiyskogo Dialoga’* 5.1(2). Web: 2227-9490e-aprov_r_e-ast5-1-2.2014.11
- ÇORUHLU Y., (2016), *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul, Ötügen yay.
- ÇORUHLU Y., (2018), “Antalya Güzeloba Mezarlığı Nakışlı, Şekilli, Simgeli Mezar Taşları”, ed. J.Ö. Oktay Çerezci, H. Katipoğlu, 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, (s.9-38), İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi yay.
- KARAMAĞARALI B., (1992), *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, Kültür Bakanlığı yay.
- KURTIŞOĞLU G., (2015), *Anadolu Selçuklu Dönemi Ahşap Minberleri*, Konya, Selçuklu Belediyesi yay.
- İNDİRKAŞ Z., (2002), *Türklerde Hükümdar Tacı Geleneği*, Ankara, Kültür Bakanlığı yay.
- OGAN A., KÜHNEL E. (1938), “”, *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Şaheserler III Çinili Köşkte Türk ve İslam Eserleri*, Berlin-Leipzig.
- ÖLÇER N. v.d., (2002), *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*, İstanbul, Akbank yay.
- SHYNTEMIRQYZY, G., (2017), “Sam dalasyndağy eskertkishter eleysiz qalmasıyn”, *Egemen Qazaqstan*, 15 Aralık 2018, <https://egemen.kz/article/sam-dalasyndaghy-eskertkishter-eleusiz-qalmasıyn?sait=lat> .
- TEMİZ F. M. (2014), “Hatay Hassa Mezartaşlarında Damga ve İşaretler”, ed. Y. Çoruhlu v.d., 1. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi-Bildiriler* (s.309-320), İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi yay.
- TEMİZ F. M., KARA D., (2018), “Aktepe Büyük Karapınar Mezarlığında Yeni Bulgular”, ed. J.Ö. Oktay Çerezci, H. Katipoğlu, 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, (s. 67-92), İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi yay.

TİEM web sitesi, 28.12.2018, <http://www.tiem.gov.tr/koleksiyon/ahsap-eserler/#/koleksiyon/ahsap-eserler/sanduka/>
TULBASİYEVA, L., (2004), Kazakların Yaşam Estetiği, Ankara, TTK.
Yay.
http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;24;en&cp 26.09.2018

RESİMLER

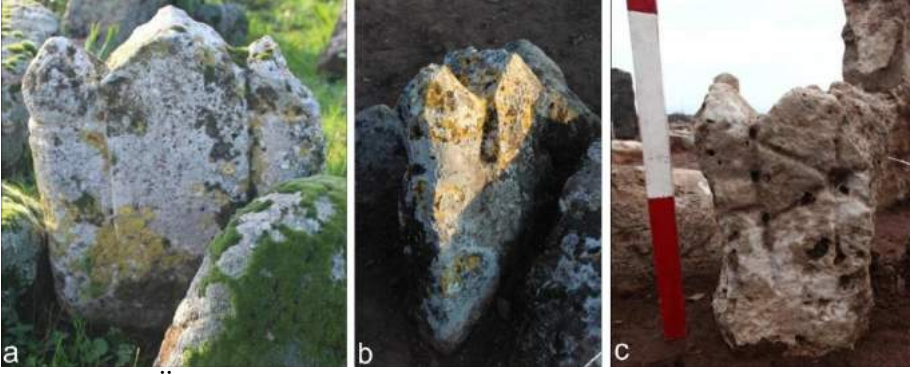
Resim 1: Aktepe Yerleşimi ve Mezarlık Alanından Bir Kesit

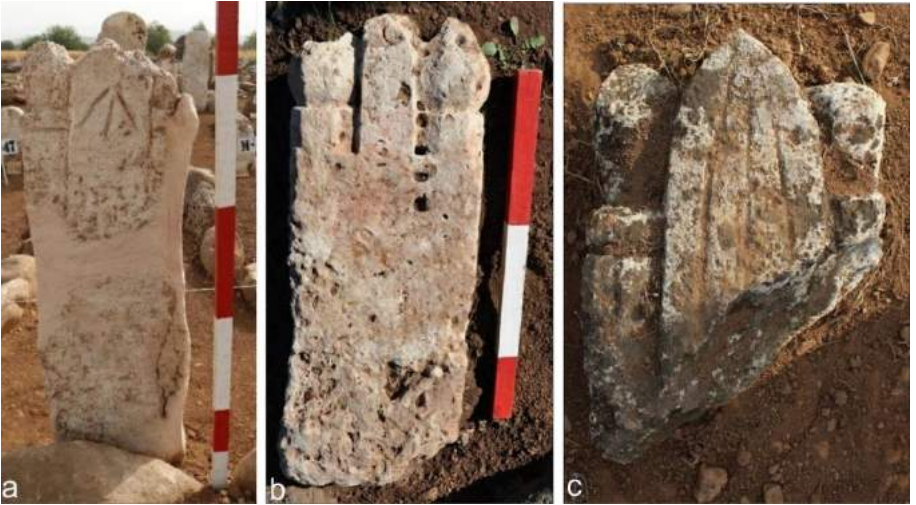
Resim 2: Mezarlıktaki Farklı Şahide Tiplerinden Örnekler

Resim 3: İki Boyutlu ve Üç Boyutlu Algıya Yönelik Biçimlendirilmiş Farklı Şahidelerden Örnekler

Resim 4: Üçlü Düzende Şahidelerde Orta ve Yan Bölümlerin Farklı Biçimlenişleri

Resim 5: Üçlü Düzende Şahidelerde Orta ve Yan Bölümlerin Farklı Biçimlenişleri

Resim 6: Orta Bölümü Alt Uçları Birleşmeyen Baklava Biçiminde Şahideler

Resim 7: Solda: Orta Bölümü Alt Uçları Birleşmeyen Baklava Biçiminde ve “eb” damgalı Sahide; Sağda: Orta Bölümü Farklı Biçimde Şahide

Resim 8: Orta Bölümü Nişli Şahideler

Resim 9: Yapısal Karakterde ve Yazıtlı Şahide

Resim 10: Yapısal Karakterde Şahide Örnekleri

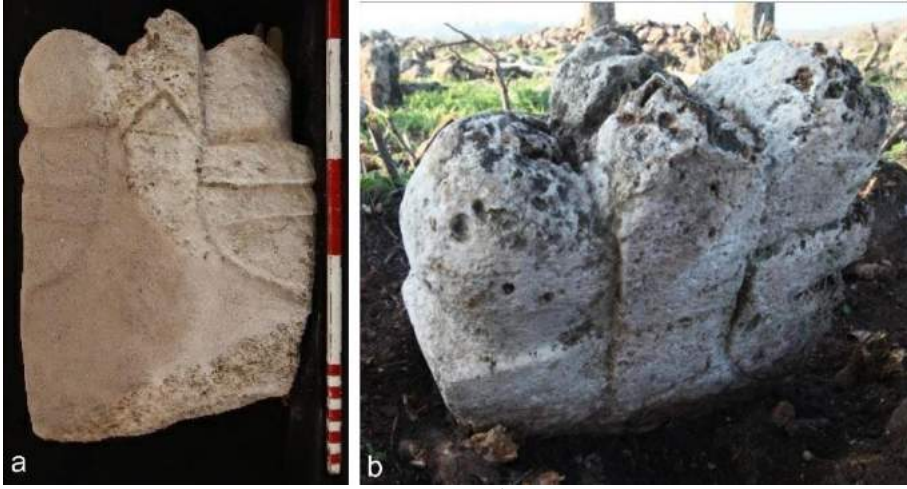
Resim 11: Yapısal Karakterde Şahide Örnekleri

Resim 12: Orta Bölümü Gövdede Düşey Yivlere Vurgulanmış Şahide Örnekleri

Resim 13: Köşe Çıkıntıları Dört Adet İşlenmiş Şahide

Resim 14: Orta Bölümü İki Parçalı Şahide

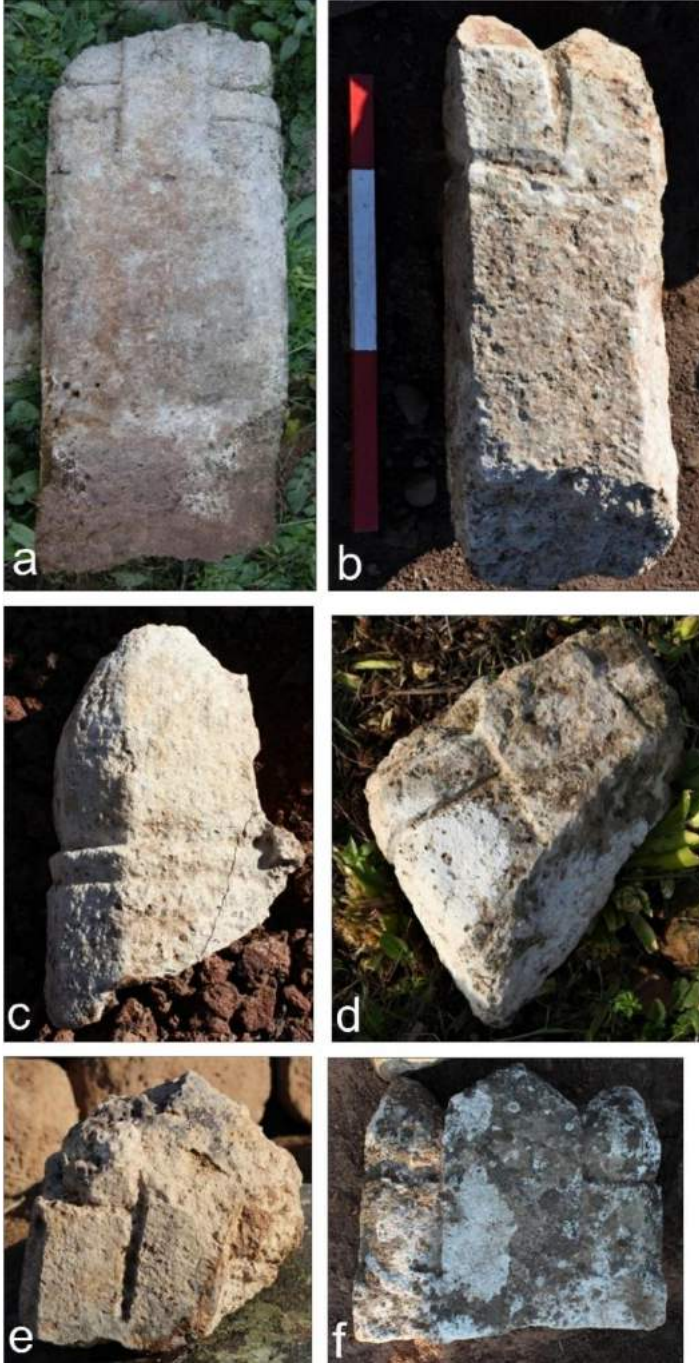
Resim 15: Orta Bölümü İki Parçalı İkinci Şahide

Resim 16: İki Boyutlu Algıya Yönelik Biçimlendirilmiş Şahide Örnekleri

Resim 17: İki Boyutlu Algıya Yönelik Biçimlendirilmiş Şahide Örnekleri

Resim 18: Kırılmış Olarak Ele Geçen Şahide Parçaları

Resim 19: H. 715/ M. 1315-16 tarihli İlhanlı Dönemine ait Sanduka.
Tebriz Tarih Müzesi (Özel Çekim; Foto: Yengi Öge)

Resim 20: Tebriz Tarih Müzesi İlhanlı Dönemine Ait Sanduka
(Özel Çekim; Foto: Yengi Öge)

Resim 21: Seyyid Mahmud Hayrani'nin Kardeşi Necmeddin Ahmed'e ait Sanduka (H.649/M.1251) TİEM. Env. No: 191-195 (28.12.2018 tarihinde TİEM web sitesi <http://www.tiem.gov.tr/koleksiyon/ahsap-eserler/#/koleksiyon/ahsap-eserler/sanduka/> adresinden alındı.)

Resim 22: Halep Valisi Özdemir'in Eşine ait Sanduka (H.893/ M.1487)

T.İ.E.M. Env. No:2536 http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;24;en&cp

26.09.2018 tarihinde alındı

Resim 23: Halep Valisi Özdemir'in Eşine ait Sandukanın Cephesi
(H.893 /M.1487) T.İ.E.M. Env. No:2536 http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;24;en&cp
26.09.2018 tarihinde alındı

Resim 24: Halep Valisi Özdemir'e ait Sanduka (H.899/M.1493) T.İ.E.M.
Env. No:2537 [http://www.discoverislamicart.org/database_](http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;24;en&cp)
[item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;24;en&cp](http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;24;en&cp)
26.09.2018 tarihinde alındı

Resim 25. Hatay-Hassa Asri Mezarlıkta İki Boyutlu Algıya Yönelik İşlenmiş Şahide Örnekleri (ASAYİK 2018 Arşivi)

Resim 26. Hatay-Hassa Asri Mezarlıkta üç Boyutlu Algıya Yönelik İşlenmiş Şahide Örnekleri (ASAYİK 2018 Arşivi)

MUĞLA, ŞEYH KÜLLİYESİ HAZİRESİ VE MEZAR TAŞLARI

MUĞLA, THE GRAVEYARDS OF SOCIAL COMPLEX OF SHEIKH AND GRAVESTONES

Mükerrem KÜRÜM

Arş. Gör., ADÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kepez-
Efeler-AYDIN

Bahar NAZLIAY

Yüksek Mimar, Restoratör Kuşadası-AYDIN

ÖZET

Muğla ili, Menteşe ilçesi, Şeyh Mahallesi'nde yer alan Şeyh Külliyesi, bünyesinde Şeyh Camii (Kadı Mahallesi Mescidi olarak ilk inşası XIV. yy. sonları; Şeyh Camii olarak mescidin yerine yapılması XV. yy), güney yönünde mezarlık (XIX. yy) ve hamam (XIV. yy), batısında kütüphane (1865-1866), kuzeyinde Muğla Yardım Sevenler Vakfı (XIX. yy) ve mezarlık (XIX. yy), doğusunda Kur'an kursu binası barındırmaktadır. Külliyeye dâhil yapıların topografya üzerindeki konumları ve özellikle çoğu XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen mezarlıkların kuzey ile güney yönlerinde bulunması, Muğla merkezindeki oldukça önemli bir mevkiin kronolojisini anlamamıza olanak sağlamıştır.

Şeyh Külliyesi'nin kuzey haziresi, arazinin konumu nedeniyle diğer binalara göre yüksekte yer alır. Güney haziresine hamamın üst kotundaki kapıdan ulaşılır. Yakın dönemde iki hazirede düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Çevresi küçük bir set ile belirlenen veya sandık şeklinde uygulanan mezarların baş ve ayak şahidelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Bir kısım mezarın baş ve ayak taşları yerinde korunmuştur; diğerlerinin başlıkları kırılmış veya çalınmış, yerleri değiştirilmiştir. Baş taşları bulunamayan mezarlara diğerlerinden alınan ayak taşları konulmuştur. Baş şahidelerinde silindirik gövdelilerin sayısı azdır. Başlıkları yuvarlak veya sivri kemer alınlıklı, sarık veya fes biçimindedir. Alınlık bezemelerinde genellikle güneş, lotus, volüt

motifleri görülmektedir. Ayak şahideleri servi ağacı, vazodan çıkan çiçek, ağaç dallarına konan kuşlar ve ay-yıldız süslemeleri ile zenginleştirilmiştir. Baş şahidelerindeki yazılarda Sülüs tarzı ön plandadır. İçeriklerindeki tarikat (Nakşibendi), görev (müftü, imam, kadı, tüccar, berber vs), yer (Muğla, Davas, Yerkesik), unvan (şeyh gibi) bilgileri kültürel zenginliği ortaya koyar.

Külliyenin hazirelerindeki bazı mezarların zamanla kaldırıldığı veya tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Zaman içinde sokak düzenlemeleri veya yapılaşma için mezarlıkların sınırlarında değişikliklere gidilmesi tarihi bilgilerin kaybolmasına yol açmıştır. Bulundukları yerlerin tarihini ve tarihi kimliklerini ortaya koyan bu mezarların tahribatlarının engellenmesi, bakımlarının sürdürülebilir hale getirilmesi, ayak ve baş taşlarının kontrol edilerek bütünlüğün sağlanması, mezar taşlarındaki yazıların Türkçe okunuşlarının veya anlamlarının görülebilir şekilde uygun yerlerde sergilenmesi kültürel miras bakımından önem taşımaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** Muğla, Şeyh Külliyesi, hazire, mezar taşı*

ABSTRACT

The Social Complex of Sheikh, which is located at Muğla province, Menteşe district, Şeyh street, harbors; the Sheikh Mosque (firstly built as Kadı neighborhood mosque at the end of XIV. Century and replaced by and build as Sheikh Mosque in XV. Century), the graveyard (XIX century) and Turkish bath (XIV century) in the South side, the library (1865-1866) in the West side, the Muğla Charity Foundation (XIX century) and the graveyard (XIX century) on the North side and Quran Course building on the East side. The location of the structures on the topography and especially the position of the graveyards, which are located on the **North** and **South**, gave us the chance to discover the chronology of a very important area in the center of Muğla.

Compared to the other buildings, **the North graveyard** of Social Complex of Sheikh is located at a higher place because of the landform. The **South graveyard** is reached through the top elevation gate of Turkish bath. Recently, restorations been performed in these two graveyards. Marble has been used in the headstones and footstones of the graves, which are surrounded with a small set. Some headstones and

footstones of the graves been preserved however some of them been broken stolen or moved.

The footstones of other graves been placed to the graves without the headstones. There are a few cylindrical headstones. The headstones are with circular or sharp pointed arched pediments, turban or fez shaped. The pediments of the headstones have sun, lotus and volute patterns. The footstones are enriched with the patterns of cypress tree, flowers in a vase, the birds on tree branches and moon and star. The Sülüs style is significant in the writings of the headstones. The information provided in the contents of the writings as the cult (Nakşibendi), the occupation (mufti, imam, kadi, merchant, hairdresser etc), location (Muğla, Davas, Yerkesik) and the title (sheikh etc.) reveals the cultural richness.

It is understood that, as the time went by, some of the graves in the graveyard of the social complex been removed or damaged. The adjustment of streets or the restorations of the borders of the graves caused loss of some historical information. The sustainable maintenance and prevention of destruction of these graves, examination of headstones and footstones and exhibition of the Turkish meaning and pronunciation of the writings on the gravestones is very important for the cultural heritage.

Keywords: *Muğla, Şeyh Complex, graveyard, gravestone.*

Muğla ili, Menteşe ilçesi, Şeyh Mahallesi'nde yer alan **Şeyh Külliyesi**⁸⁶, tapuda 19 pafta, 340 adada kayıtlıdır (Fotoğraf 1-2). Batıda Şeyh Camii Sokak, güneyde Saatli Kule Caddesi ile sınırlanmaktadır. Şeyh Külliyesi'nde ortada Şeyh Camii, güneyinde mezarlık ve hamam, batısında kütüphane, kuzeyinde Muğla Yardım Sevenler Vakfı ve mezarlık, doğusunda Kur'an kursu binası bulunmaktadır (Şekil 1). Külliye, kuzey-güney yönleri doğrultusunda eğimli bir alan üzerinde yer alır. Yapıların topografyadaki yerleşimleri ve tarihleri, bu alanın bina kronolojisini anlamamıza ve *mezarlıkların bulunduğu alanlarının oluşumunun* tespitine yardım etmektedir.

⁸⁶ Şeyh Külliyesi'ne ilişkin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Yüksek Mimar Restoratör Bahar Nazhay, sanat tarihi raporu ise tarafımdan hazırlanmıştır. İlgili Koruma Kurulunca söz konusu projeler ve rapor kabul edilmiş olup Vakıflar Aydın Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyon uygulamasına geçmesi beklenmektedir.

XIV. Yüzyıl: Külliye'nin ilk yapısını *hamam* meydana getirmektedir; hamamı yazılı kayıtlar, yapıdan gelen izler, kullanıcıların sözlü aktarımları ve benzer yapıları dikkate alarak XIV. yüzyıla tarihlemekteyiz. Yaptıranı hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Menteşeoğullarının yöredeki az sayıdaki hamam örneklerinden biri olması bakımından önem taşımaktadır (Duran, 1995; Yiğit, 2009).

XV. Yüzyıl: Ekrem Uykucu, Şeyh Camii'nin ilk vakfiyesinin Hicri 870/miladi 1464-65 tarihinde Şeyh Bedreddin tarafından kurdurulduğunu, Şeyh Şahidi'nin de imzasının bulunduğunu vurgular (Uykucu, 1968: 119-120). Söz konusu vakfiyeyi görmemiş olmamız nedeniyle bilgileri ihtiyatla değerlendiriyoruz. Şeyh Şahidi, Mevlevi şeyhlerindendir; 1470-1550 yılları arasında yaşamıştır. Bu bağlamda Kadı Mahallesi Mescidi'nin ilk yapımını XIV. yüzyılın sonlarına indirebileceğimizi düşündürmektedir.

XVI. Yüzyıl: Araştırmalar ve kayıtlar, Şeyh Camii'nin bulunduğu Şeyh Mahallesi'nin XVI. yüzyıl Tahrir defterlerinde Kadı Mahallesi şeklinde adlandırıldığını belirtmektedir. 1517 yılına ait Tahrir Defteri'nde Mescid-i Kadı Mahallesi'nin zikredilmesi burada bir mescit olduğunu ortaya koymaktadır (Yiğit, 2009: s. 82, 85; Akbulut, 2008: 121, 123-124; Mete, 2005: 378-380). Dikdörtgen planlı, üzeri ahşap tavanla örtülü, muhtemelen minaresiz veya merdiven minaresi bulunan mescit zamanla harap olması veya ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle yıkılmış/yıkılmıştır. Yapılan araştırmalar Hurûfât defterlerinde adı geçen bir kısım mescidin zamanla harap olduğuna veya camiye dönüştürüldüğüne işaret etmektedir. Bu durumda eser ya ilk yaptırınının adı zamanla unutulmuş ya yeni yaptırın kişinin adıyla veya yine ilk yaptıranı ile anılmaktadır.

XVII. Yüzyıl: Hicri 1087/Miladi 1676 tarihli bir avarız tahririnde bu mahalle en kalabalık yerleşimler arasında yer alır (Yiğit, 2009: 82,85).

XIX. Yüzyıl: Şeyh Camii, kitabesine göre hicri 1246/miladi 1830-31 yılında Menteşe müsellimi Osman Ağa'nın eşi Ummügülsüm Hanım tarafından tamir ettirilmiştir. Osman Ağa camiye büyük bir vakıf bırakmış, bu vakfiye sonradan yaptırılan medreseye de bağlanmıştır (Çakmak, 2011: 61)⁸⁷.

⁸⁷ Kitabenin okunuşu için Sayın Şakir Çakmak'ın yayınına bakılmış, Sayın Prof. Dr. Hakkı Önkıl tarafından okunan kitabe ile arasında küçük farklılıklar olduğu dikkati çekmiştir.

Muğla Yardım Sevenler Vakfı binası olarak kullanılan eserin inşa kitabesi ve fonksiyonuna ilişkin belge yoktur. *Yapının kuzey yönündeki hazire*, derneğe bitişik durumdadır. Defin yapabilmek amacıyla toprağın burada yükseltildiği kanaatindeyiz. Mezar taşlarındaki incelemelerimiz sonucunda hicri 1259/miladi 1843 tarihli taşın (8 numaralı taş) eski örneklerden biri olduğu anlaşılmıştır. İhtiyat kaydıyla dernek binasını XIX. yüzyıla tarihlemekteyiz.

Güney ve Kuzey yönlerindeki hazirelerde mezar taşlarının günümüze ulaşanlarının büyük bir kısmı *1800'lerin ikinci çeyreği ve sonrasına aittir*. Mahalledeki yaşayanlara ilişkin bilgileri bu taşlardan öğrenebilmekteyiz.

Hoca Mustafa Fehmi Kütüphanesi'nin kuzey yönündeki girişinin alınlığındaki kitabeden Muğlalı Mustafa Fehmi tarafından 1865-1866 yılları arasında yaptırıldığını öğrenmekteyiz. Vakfiyesi 1870 yılında düzenlenmiştir (Uykucu, 1968a: 131).

Şeyh Camii'nin hariminin girişinin solundaki (doğu) kitabede önceden Bedreddin tarafından yaptırıldığı anlaşılan eserin hicri 1314/miladi 1896-97 yıllarında onarım geçirdiği belirtilmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi: Şeyh Hamamı'nın soyunmalık bölümünün güneydoğusu ılıklik bölümündeki koridor, traşlık, WC ve sıcaklığın güneybatısındaki halvet ile birleştirilerek kadınlar hamamı şeklinde düzenlenmiştir. Soyunmalığın güneybatısına duvar örülerek iki katlı dükkân oluşturulmuştur. Cephede kapı ve pencerelerde onarımlar gerçekleştirilmiştir. Ardından hamamın batısındaki dükkân inşa edilmiştir. Camiinin avlusundaki şadırvanın 1940'larda yıkıldığı yöre sakinlerince ifade edilmektedir.

1950 Yılı ve Sonrası: Yöre halkı ve kullanıcılarının verdiği bilgiye göre ılıklik ile sıcaklık birimlerinin örtü sistemi 1950'li yıllarda dıştan aralara farklı harç atılarak beton ile sıvanmıştır. Bacaları onarılmıştır. 1950'li yıllarda muhtemelen soyunmalığın üzerindeki daire inşa edilmiştir. 1962 yılına ait eski Muğla fotoğraflarında daire görülmektedir.

Kuran Kursu Binası'nın inşa kitabesi yoktur. Zemin katın güney kütesinin batı cephesine konulan mermer levhada 15.5.1962 yazısı okunmaktadır. Yöre sakinlerinden Eşraf Yıldırım (1962 doğumlu), yapının 1963 yılında tek katlı olarak inşa ettirildiğini belirtmektedir. Muhtemelen 1962 yılı ile 1963 yılı karıştırılmış olmalıdır

1970 yılı veya sonrasında aynı ada üzerinde, hamamın güney cephesine 27, 28, 29, 30, 31 numaralı parsellerde bulunan dükkânlar meydana getirilmiş olmalıdır. 1977 yılında hamam kiralanmıştır. 1991 yılında seramik vs eklemeler gerçekleştirilmiştir. 2003-2004'te mermerler yenilenmiştir. Soyunmalıkta ahşap aksam düzenlemesi, sıcaklıkta kuzey eyvanının önünün kapatılması ve diğer halvet hücrelerindeki değişimler 1977-2004 yılları arasına aittir. 2006 yılından itibaren külliye binalarında onarımlar gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda değinildiği üzere XIV. yüzyıldan itibaren külliyein bulunduğu alan sürekli halde yaşanan bir yerdir. Nüfusun artması ve mahallenin büyümesi Kadı Mahallesi Mescidi'nin büyütülmesini ve etrafında farklı yapıların inşasını gerektirmiştir. Mahalle sakinleri ve külliye dâhil mekânlarda görev yapan kişiler çoğunlukla kuzey ve güney yönlerindeki mezarlıklara gömülmüştür. Hazirenin erken dönemlerde daha geniş bir alanı kapladığı ve sonrasındaki yapılaşmalar nedeniyle daraltıldığı akla gelmektedir. Hazirelerdeki taşların en eskisi XIX. yüzyılın ikinci çeyreği ve sonrasına aittir. Kuzey yönündeki hazirenin zamanla yükseltildiği anlaşılmaktadır. XIV-XIX. yüzyıl arasındaki mezar taşlarının akıbeti bilinmemektedir. İleride kazı yapılması durumunda belki de en eski mezarlara ulaşmak mümkün olabilecektir.

ŞEYH KÜLLİYESİ GÜNEY HAZİRESİ⁸⁸

Şeyh Camii'nin güneyinde yer alan hazireye (Şekil 2, Fotoğraf 3) hamamın üst kısmındaki kapıdan ulaşılmaktadır. Camiin güneydoğusundaki sonradan örülen duvar nedeniyle buraya avludan geçiş sağlanamamaktadır. Hazire, hamamın kuzey duvarı ile sınırlandırılmıştır. Hazirenin belli bir döneme kadar doğuya doğru genişlediği ve sonrasında muhtemelen yeni düzenlemeler nedeniyle bazı mezarların kaldırılmış olabileceği kanaatini taşımaktayız. Günümüzde harap durumda bulunan hazirenin bazı mezar taşlarının baş ve ayak taşları yerinde kalmakla birlikte çoğunun kırıldığı veya kaybolduğu anlaşılmaktadır. Başlıkları sonradan konulan mezar taşları da bulunmaktadır. Mezarları çevreleyen mermer veya taş malzemenin birbirine kurşun veya demir malzeme ile kenetlendiği görülür.

1 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 4):

Ölçüleri: 8X28X42 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Kartuşlar yazıların istifine göre şekillendirilmiştir. Arka yüzü işlemsizdir. Taşın üst kısmı kırıktır. Alt kısmı toprağa gömülüdür. Çıkarılamadığı için en alt satır okunamamıştır. Okunabilen kısımları aşağıdaki gibidir:

1-Ey ziyaret eyleyen ehl ü vefâ

2-Ruhuma bir fâtiha kılsın ata'

3-.....

2 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 5):

Ölçüleri: 8X30X97 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Arka yüzü işlemsizdir. Boynun üst kısmı kırıktır; alt bölümünde üç dilimli kemer içine tarih yazılmıştır (Hicri 1304/miladi 1886-1887). Omuz kısmı iki kademelidir. Toprağa yerleştirilen alt bölümü kırık durumdadır. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

⁸⁸ Mezar taşlarından okunamayan, silik/aşınmış durumda bulunan yazılar, belli bir kalıpta ise, parantez içinde ve italik karakterde tamamlanmıştır. Tamamlanamayan veya okunamayanlar ise noktalı olarak belirtilmiştir.

1-1304

2-El çeküb bi-l cümleden (*etdim bekâya rihleti*)

3-Terk idüb gerüye mâlî mülkü devleti

4-Bakub geçme ey Muhammed ümmeti

5-Ölünün dirîden fâtihadır minneti

6-(*Geliüb*) kabrim ziyâret eyleyin ihvân

7-Okusun (lar) (*rûhum için*)

8-Sarı oğlu ihtiyar

9-Hacı Ömer rûhiçün fâtiha.

3 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 6):

Ölçüleri: 7X36X108 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Dilimli tepeliğin alınlığına güneş benzeri motif işlenmiştir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Omuz kısmı iki kademelidir. Hicri 1280/miladi 1863-1864 tarihlidir. Arka yüzü işlemsizdir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

1-Lâ Hayy illâ Hû

2-Çün ezelden takdîr böyle imiş bilmedim

3-Âh ile zâr kılarım tazeliğime doymadım

4-Çün ecel peymânesi dolmuş murâd almadım

5-Hasretâ fâni cihânda tûl-i 'ömr sürmedim

6-Davaslı Hacı Halil Bey

7-Rûhiçün (fâtiha) sene 1280.

4 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 7):

Ölçüleri: 7X35X68 cm.

Mermerden yapılmıştır; ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Tepeliği dilimlidir. Süslemsizdir.

5 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 8):

Ölçüleri: 7X27X90 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Tepeliği dilimlidir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Hicri 1279/miladi 1862-1863 tarihlidir. Arka yüzü işlemsizdir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

1-.....

2- El-Hâc Ali

- 3- El mâğfûr merhûm
- 4- Mağfur leha (?).... oğlu
- 5- (Hâ)cı Muhammed zevcesi 'Âyişe
- 6- Rûhiçün fâtîha sene 1279.

6 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 9):

Ölçüleri: 7X36X108cm.

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Süslemesiz taşın üst kısmına sonradan fes şeklinde başlık yerleştirilmiştir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir.

7 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 10):

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Boynun üzerine sarığa benzer başlık yerleştirilmiştir. Harap olması nedeniyle ayrıntılar anlaşılamamaktadır. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Hicri 1281/miladi 1864-1865 tarihlidir. Arka yüzü işlemsizdir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-.....
- 2- Bî-hakk-ı 'arş-ı (*a'zam nûr-ı Kur'ân*)
- 3- Gelüb kabrimi ziyâret id(en) (*ihvân*)
- 4- İdeler rûhuma (*bir fâtîha ihsân*)
- 5- Berber oğlu Hâcî Hâfız Osman
- 6- Rûhiçün fâtîha sene 1281.

8 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 11):

Ölçüleri: 7X28X78 cm.

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Üçgen tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir.

9 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 12):

Ölçüleri: 6X31X105cm.

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Dilimli tepeliğe sahiptir. Alınlığına yuvarlak kemer içine güneş ve yıldız, kemerin ortasına hilal motifleri işlenmiştir. Omuz kısmı iki kademelidir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Hicri 1266/miladi 1849-1850 tarihlidir. Arka yüzü işlemsizdir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-İçüp hem (?) ecel câmın
- 2- Hüdâ'ya lütfunile (?)

- 3- goncaları bu fanide sana minnet
- 4- muvaffak.....
- 5- Gelüb kabrimi ziyaret eyleyen ihvânı her daim
- 6- İlahi rahmetin buysa kılyom ta mizanım (?)
- 7- Merhûme ve mağfûre lehâ el-Hâc Hüseyin Efendi
- 8- Halîlesi ‘Âyişe ruhiçün fâtiha sene 1266

9a Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 13):

Ölçüleri: 8X31X64 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Üçgen tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

10 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 14):

Ölçüleri: 6X36X93 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Dilimli tepeliğe sahiptir. Alınlığına hilal, güneş ve yıldız motifleri işlenmiştir. Omuz kısmı iki kademelidir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Hicri 1266/miladi 1849-1850 tarihlidir. Arka yüzü işlemesizdir. Aşağıdaki gibi okunabilmektedir:

- 1-Sene 1266
- 2- İlâhî ‘abduke `l-âsî etākā
- 3-Mukirran bi’z-zunûbi ve kad de’ākā
- 4- Fe in tağfir fe ente ehlün li-zākā
- 5-Ve in tetrudfe men yerhamu sivākā
- 6- Ziyâret îdecek ihvân-ı safâ
- 7- Şefâ’at eylesün Muhammed Mustafa
- 8-Karacasulu el-Hâc Hafız Mustafa Efendi ruhiçün fâtiha

11 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 15):

Ölçüleri: 8X27X66 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Üçgen tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

12 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 16):

Ölçüleri: 6X27X111 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, kısmen harap durumdadır. Fes şeklinde başlığa sahiptir; fesin sağ tarafından püskülü sarkmaktadır. Omuz kısmı iki kademelidir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Boyun bölümüne hicri 1290/miladi 1873-1874 yazılmıştır. Arka yüzü işlemesizdir. Aşağıdaki gibi okunabilmektedir:

- 1-Sene 1290
- 2- Lâ ilâhe illâllâh (*Muhammedün resûlullâh*)
- 3- Onsekiz yaşında idim (?)
- 4- Hû ide müminler çıkı (a) rahmete
- 5- Tarihim etsin
- 6- Sundu sâkî destime (*bu şerbeti?*)
- 7- Merhum Koca oğlu el-Hâc Cakır
- 8- Mahkûm(?) Salih rûhiçün fâtiha

13 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 17):

Ölçüleri:8X28X92 cm.

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, üçgen tepeliğе sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

14 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 18):

Ölçüleri: 8X29X67 cm.

Mermer malzemedен yapılan mezar taşının baş kısımları kırık olup sondan dört satırı (son iki satır tamamen, diğerleri ise kısmen) mevcuttur. Taşın yüzeyi diyagonal kartuşlara bölünmüş içlerine yazılar yazılmıştır. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-Tarihim (kırık)
- 2-Sundu sâkî destime nu (ş) (kırık)
- 3-Merhûm Kemahçı (?) oğlu Hâcî Cakır
- 4-Oğlu Muhammed rûhiçün fâtiha

15 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 19):

Ölçüleri: 8x30x90 cm.

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, dilimli tepeliğе sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

16 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 20):

Ölçüleri: 7X30X83 cm.

Mermer malzemedен yapılan mezar taşının baş ve alt kısmı kırıktır. Sonradan sarık şeklinde bir başlık konulmuştur. Boyun kısmı iki kademeli görünüm vermektedir. Boynun alt bölümünde tarih yazılıdır. Hicri 1284/miladi 1867-1868 tarihi yazılıdır. Mezar taşı aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-Sene 1284
- 2-İlâhî 'abduke `l-âsî etākā
- 3-Mukirran bi'z-zunûbi ve kad de'ākā
- 4- Fe in tağfir fe ente ehlün li-zākā

- 5-Ve in tetrudfe men yerhamu sivākā
6-Merhûm ve mağfûr leh
7-Müderrisler damadı el-Hâc
8-Efendi rûhiçün fâtiha

17 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 21):

Ölçüleri: 7X24X52 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, dikdörtgen şekillidir. Muhtemelen pehle kısmının bir parçasıdır ancak burada ayak taşı olarak değerlendirilmiştir. Kırık kenarından orijinalinde boyutlarının daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Kenet izleri görülebilmektedir. Dışa bakan yüzeyinde çizgisel süslemeler dikkati çeker.

18 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 22):

Ölçüleri: 7X27X57 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, dilimli tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

19 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 23):

Ölçüleri: 10X28X88 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, üçgen tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

20 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 24):

Ölçüleri: 7X28X105 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı sarık şeklinde başlığa sahiptir. Boyun kısmı iki kademeli görünüm vermektedir. İlk yazı kartuşu boyuna doğru üçgen şekilde girinti yapmaktadır. Alt satırda tarih yazılıdır: Hicri 1265/miladi 1848-1849. Mezar taşı aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-İlâhî 'abduke 'l-âsî etākā
2-Mukirran bi'z-zunûbi ve kad de'ākā
3- Fe in tağfir fe ente ehlün li-zākā
4-Ve in tetrudfe men yerhamu sivākā
5-Merhûm ve mağfûr leh Şeyh
6-Alizade el-Hâc Ömer Efendi
7-Rûhiçün fâtiha fi sene 1265

21 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 25):

Ölçüleri: 7X23X40 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşının üst kısmı kırıktır. Baş taşı olarak yapılmıştır. Ön yüzünde tarih satırının olduğu kısımda fi 26 yazısı okunmaktadır.

22 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 26):

Ölçüleri: 9X30X96 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı dilimli tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak yapılmıştır. Alt kısmı kırıktır. Süslemesizdir.

23 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 27):

Ölçüleri: 5X30X105 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı fes şeklinde başlığa sahiptir. Boyun ve omuz kısmını kaplayacak şekilde lale motifi işlenmiştir. Yazılardaki kelimeler taşın boyutları nedeniyle alt alta yazılmıştır. 1339 mali yıl miladi olarak 1923'lere denk gelmektedir. Ancak harf ilanının 1928 olduğu düşünülürse bu mezar taşının eskisinin yerine yeniden düzenlendiği kanaati uyanmaktadır. Mezar taşında şunlar yazılıdır:

1-Hamamcı

2-Zade

3-Molla

4-Hasan

5-Oğlu

6-Ahmet

7-Efendi

8- Ru Fa (Ruhuna Fatiha yazısının kısaltmasıdır)

9-30.1274

10-01.31.II.1339

24 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 28):

Ölçüleri: 5X22X96 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, sivri kemerli tepeliğe sahiptir. Tepeliğin alınlığı lale ve yaprak motifleri ile süslenmiştir. Ayak taşı olarak kullanılmıştır.

25 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 29):

Ölçüleri: 6X27X87 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşının başlığı yoktur. Yazıları yağlı boya ile boyanmış ve aşınmıştır. 1340 Malî yılı Milâdi 1924'e tekabül etmektedir. Mezar taşının okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-Ziyâretten murâd bir du'âdır
- 2-Bugün banâ ise yârın sanâdır
- 3-El merhûm Hamamcı
- 4-Zâde Emin Efendi
- 5-Ruhiçün Fâtîha
- 6- 1340

26 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 30):

Ölçüleri: 8X39X115 cm.

Mermer mezar taşı dilimli tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Arka yüzünde servi motifi yer alır.

27 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 31):

Ölçüleri: 6X29X58 cm.

Mermer mezar taşının üst kısmı kırıktır. Baş taşı olarak düzenlenmiştir. Alt satırda fi yazısı ve mim harfi görülmektedir. Üstündeki iki satır oldukça aşınmış durumdadır. Hicri 1276/1859-1860 yılında yapılmıştır. Okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-(Kırık)
- 2-Fâtîha sene 1202 (?)/miladi1787-1788 (?)
- 3-Fi mim (*Mim harfi ile Muharrem ayı sembolize edilmiştir*)

28 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 32):

Ölçüleri: 7X26X113 cm.

Mermer malzemeli mezar taşı ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Dilimli tepeliğe sahiptir. Harap durumdadır.

29 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 33):

Ölçüleri: 7X24X55 cm.

Mermer mezar taşı dilimli tepeliğe sahiptir. Harap durumdadır.

30 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 34):

Ölçüleri: Çap: 17 cm. Yükseklik: 128 cm.

Mermer malzemedan silindirik gövdeli olarak yapılmıştır. Ayak taşı şeklinde düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

31 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 35):

Ölçüleri: Çap: 17 cm. Yükseklik: 133 cm.

Mermer malzemedan silindirik gövdeli olarak yapılmıştır. Baş taşı şeklinde düzenlenmiştir. Taşın üst kısmında sarığa benzer şekilde süsleme yapıldığı görülür. Yazılar gövde üzerinde diyagonal şekilde yazılmıştır; aşınmış durumdadırlar.

Mezar taşının okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-1311
Hamamcızade Dede Zahid imiş(?).....
2-.....
3-..... İrcii(?) guş iden
4-.....
5-.....
6-.....
7-.....
8-.....
9-.....
El-Fâtiha

32 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 36):

Ölçüleri: 6X32X45 cm.

Mermer malzemedan yapılan mezar taşı, ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Kenet yerleri görülmektedir. Devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ön yüzünde dikdörtgen şekilli bir pano içinde kafes benzeri süsleme mevcuttur.

33 Numaralı MezarTaşı (Fotoğraf 37):

Mermer malzemedan yapılan mezar taşı, baş taşı şeklinde düzenlenmiştir. Başlığı kavuk biçimindedir. Harap durumdadır. Tarih hicri 1276 (?)/miladi 1859-1860'tır. Mezar taşının okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-Sene 1276 (?)
2-.....

- 3-..... kılsın ata'
 4-.....
 5-Kadı.....emir-i Hüdâ
 6-El-Hâc Mustafa Efendi
 7- Merhûm ve (mağfûr)
 8-..... rûhiçün (fâtîha)
 Fi 25

34 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 38):

Ölçüleri: 8X32X152 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, baş taşı şeklinde düzenlenmiştir. Başlığı fes veya sarık biçimindedir. Omuz kısmı iki kademelidir. Yazılar gövde üzerindeki diyagonal kartuşlar içine hakkedilmiştir. Tarih hicri1279/miladi 1862-1863'tür. Mezar taşının okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-..... ezelde
 2-Hamd sanadır.....
 3-.....
 4-Mürg-ı dil-i evhamı geçmedi.....
 5-..... eylesin
 6-Hazret-i..... eyle -.....evladı canıma canan
 7- Demir anlar kuvvet-i rahimi terake-i melik karınca
 8--..... itdü pir-i azadbakide
 9-El-Hâc Fevrişâde İsmail Efendi sene 1279

35 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 39):

Ölçüleri: 8X27X73 cm.

Mermer mezar taşı harap durumdadır. Baş taşı olarak düzenlenmiştir. Alt kısmı kırıktır. Başlıksız taşın omuz kısmı iki kademelidir. Mezar taşı aşağıdaki gibi okunmuştur:

- 1-İlâhî 'abduke `l-âsî etākā
 2-Mukirran bi'z-zunûbi ve kad de'ākā
 3- Fe in tağfir fe ente ehlün li-zākā
 4-Ve in tetrudfe men yerhamu sivākā
 5-Merhûm ve mağfûr leh el-Hâc
 6-Osman Ağa ruhi(çün fâtîha)

36 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 40):

Ölçüleri: 6X27X97 cm.

Mermerden yapılan mezar taşı, ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Dilimli tepeliğe sahiptir. Taşın gövdesi ince silme ile kuşatılmıştır. Uçlarında meyveleri bulunan hurma ağacı ve iki yanında servi ağacı bir zemin üzerinde işlenmiştir. Çizgisel desenlerle ağaçların ayrıntıları vurgulanmaya çalışılmıştır. Tepeliğin alınlığında demet şeklinde bağlanan çiçek ve yaprak motifleri görülmektedir.

37 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 41):

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, baş ve alt kısımda kırık durumdadır. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Hicri 1267/miladi 1850-1851 tarihlidir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-(Kırık)
- 2-Tarihim söyler bu mısra-i lâtif
- 3-Rahmeti'l-hak rûhuma olsun
- 4-Merhûm ve mağfûr leh el-Hâc Mirezâde (?)
- 5-El- Hâc İbrahim Ağa (kırık)
- 6-Sene 1267

38 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 42):

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, kırık durumdadır. Boyun kısmı üç kademelidir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Tarih kısmı kırık olduğu için okunamamaktadır. Arka yüzü işlemsizdir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1- Ey ziyâret eyleyen ehl-i vefâ-
- 2- zi mürüvetsin cûd-u minha
- 3- Gir okursan rûhuma bir fâtiha
- 4- (Kırık)

39 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 43-44):

Mermer malzemedен yapılan mezar taşı, ikiye ayrılmış durumdadır. Çimento harç ile tutturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Tepeliği dilimlidir; alınlığı yaprak motifleri ile bezelidir. Hicri 1330/miladi 1911-1912 tarihlidir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-1330
- 2-Hüve'l Hallâku'l Bâkî

- 3-Ey mürvet sahibi ihvân eden
- 4- işitdim
- 5-(Çimento sıvalı)
- 6-(Ci)handa
- 7-Hâcî Ömer Efendi kerimesi
- 8-Şefika rûhuna fâtîha

ŞEYH KÜLLİYESİ KUZEY HAZİRESİ⁸⁹

Şeyh Camii'nin kuzeyinde bulunan hazire (Şekil 3, Fotoğraf 45), arazinin konumu nedeniyle diğer birimlere göre kot olarak yüksekte yer almaktadır. Camiin avlusundan merdivenle mezarlık alanına ulaşılır. Hazire, günümüzde Muğla Yardım Sevenler Derneği ismi ile anılan binanın kuzey cephesine bitişik vaziyettedir. Mezarlık, batı yönünde çevre duvarı, kuzeyde konut ile sınırlandırılmıştır. Doğusunda hazire ile WC-abdestlik alanları arasında kot farklılığı dikkati çeker. Yakın dönemde hazirenin düzenlendiği belirtilmekte ise de buna ilişkin verilere ulaşılamamıştır. Bazı mezar taşlarının baş ve ayak taşları yerinde bulunmakla birlikte yerleri değiştirilenler veya kaybolanlar da söz konusudur. Mezarların kimilerinin baş taşı bulunamadığı için yerlerine diğerlerinden ayak taşlarının alınarak baş taşı yapıldığı da görülür. Mezarları çevreleyen mermer veya malzemeler genellikle birbirine kurşun ile kenetlenmiştir.

1a Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 45):

Ölçüleri: 6X27X77 cm.

Mermerden yapılmıştır; ayak taşı/ayak şahidesi olarak düzenlenmiştir. Dilimli tepeliği ortada sivri şekilde sonlandırılmıştır; uç kısmı kırıktır. Omuz kısmı iki kademelidir. Ön yüzü süslemesizdir. Arka yüzü ortada dışa doğru taşıntı yapmaktadır. Taşın 1b numaralı baş şahidesine göre yerleştirme yönü terstir; işlemesiz kısmın baş taşına dönük şekilde yerleştirilmesi gerekmektedir.

⁸⁹ Mezar taşlarının okunamayan, silik/aşınmış durumda bulunan yazıları, belli bir kalıpta ise, parantez içinde ve italik karakterde tamamlanmıştır. Tamamlanamayan veya okunamayanlar ise noktalı olarak belirtilmiştir.

1b Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 46):

Ölçüleri: 6X35X110 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. 1a numarası ile belirtilen taşın karşısına yerleştirilmiştir. Arka yüzü işlemesizdir. Tepeliği dilimlidir. Omuz bölümü iki kademelidir. Alınlığı güneş motifi ile bezenmiştir. Yedi satırlık kitabesi vardır; hicri 1279/miladi 1862-1863 tarihlidir. Aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- 2-Ziyâretten murâd bir du'âdır
- 3-Bu gün banâ îse yârın sanâdır
- 4-Merhûme ve mağfûre lehâ
- 5-Müftü Hâcî Mustafa Efendi
- 6-Halîlesi Fâtıma Kadın
- 7-Rûhiçün fâtiha sene 1279

2 Numaralı Mezar (Fotoğraf 47-49):

Hazirenin güneyinde, merdivene yakın kesimde yer alan 94X253 cm. ölçülerindeki mezar, kenarlarına demir korkuluklar yerleştirilmesi nedeniyle diğerlerinden daha farklı görünüm kazanmıştır. Halk arasında Şeyh Bedreddin'in mezarı olduğuna dair inanışlar yaygındır. Ancak bu konu tartışmalıdır (Fotoğraf 47).

Mezarın batısına konulan mermerden burma sarıklı kavuk, üzerinde çiçek (muhtemelen gül) motifi içermektedir (Fotoğraf 48).

Bu mezarın üstünde ayak taşı niyetine yerleştirilen bir adet sütun gövdesi parçası ve onun üzerinde ters konulmuş kavuk dikkati çeker. Deseni harap olmuştur (Fotoğraf 49).

3 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 50):

Ölçüleri: 29X55X107 cm.

Mermerden yapılan mezar taşı, aslında ayak taşı olarak tasarlanmasına karşın burada baş taşı/baş şahidesi şeklinde kullanılmıştır. Ön ve arka yüzü işlemesizdir. Tepelik kısmı, sivri şekilde sonlandırılmıştır. Kenarları yuvarlatılmıştır. Boyun bölümü içbükey kavisli olarak işlenmiştir.

4 Numaralı Mezar (Fotoğraf 51-52):

Ölçüleri: Baş taşı: 30X65X111 cm.

Ayak taşı: 42X50X85 cm.

Mermerden yapılan baş taşının tepeliği yuvarlak kemerlidir. Omuz kısmı iki kademelidir. Süslemesizdir. Mezarlık duvarına dayandırılmış durumdadır. Ön yüzünde alınlığında güneş motifi yer alır. Kitabesi yedi satırlık olup son iki satırı okunabilmektedir:

- 1- fi sene
- 2-
- 3-
- 4-
- 5-
- 6- zâde merhûm Hâcî Osmanın
- 7- halîlesi Aîşe Hatun rûhiçün fâtiha (Fotoğraf 51).

Ayak taşı dilimli tepeliğe sahiptir. Omuz bölümü, üstte yükseltilmiştir. Arka yüzü tepelik kısmının alınlığında lotus, gövde de ise madalyon içinde çiçek motifi ile zenginleştirilmiştir (Fotoğraf 52).

5 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 53):

Ölçüleri: 26X85X89 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Tepeliği yuvarlak kemerlidir. Ayak taşı/ayak şahidesi olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

6 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 54):

Ölçüleri: 7X30X63 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. Baş taşı şeklinde düzenlenmiştir. Boyun kısmı, sarık, fes vb başlık geçirecek şekilde yapılmıştır. Başlığı yoktur. Omuz bölümü iki kademelidir. Ön yüzünde görünen kitabesi yedi satırı kapsar. Yazılar dikdörtgen şekilli kartuşlar içine hakedilmiştir. 1285 hicri tarihi 1868-1869'a tekabül etmektedir.

- 1- 1285
- 2- Gelince irci'î emri Hudâdan
- 3- Erişdin nihâna tul-u (?)
- 4- Necat irdü (?) idüb sikadan (?)
- 5- Selâmet dürûh-ı dâr-ı (?) cefâdan
- 6- Berber Hâcî İsmail zevcesi

7- Azimed

7 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 55):

Ölçüleri: 8X24X79 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşının ortadan itibaren yukarıya kadar olan kısmı kırılmıştır. Orijinalinde baş taşı olarak düzenlendiğini alt kısımda son üç satırı görülen yazıdan anlamaktayız.

8 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 56):

Ölçüleri: 8X28X57 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, harap durumdadır. İki kademeli boynun üzerine burmalı sarık yerleştirilmiştir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Arka yüzü işlemsizdir. Yedi satırlık kitabesinde tarih bölümü boyunda bulunmaktadır; hicri 125(9)/miladi 1843 tarihi yazılıdır. Yazıların bazı bölümleri harabiyet nedeniyle anlaşılammamaktadır. Kitabesi aşağıdaki gibi okunabilmiştir:

- 1-Sene 125(9)
- 2- Yok (?) Hudâdan gayrı bir
- 3- Evvel gelin sadede
- 4-..... varlığına
- 5-Zâde
- 6-Merhûm ve mağfûr leh Ömer
- 7-Efendi rûhiçün fâtiha.

9 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 57):

Ölçüleri: 9X23X59 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşının tepeliği üçgen şekillidir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

10 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 58):

Ölçüleri: 8X33X54 cm.

Mermer malzemeden yapılan ayak taşı/ayak şahidesinin tepeliği üçgen şekilli olup iki kademeli düzenlenmiştir. Büyük bölümü toprağın altında kalmıştır.

11 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 59):

Ölçüleri: 6X30X72 cm.

Mermer mezar taşı, harap durumdadır. Ayak taşı/ayak şahidesi olarak tasarlanmıştır. Tepeliği orta kısımda üçgen şeklinde yukarıya doğru taşıntı yapmaktadır. Ön yüzünde, alınlık bölümüne kenarları dilimli yuvarlak kemer ile ve içine güneş motifi işlenmiştir. Arka yüzü süslemesizdir.

12 Numaralı Mezar (Fotoğraf 60-62):

Mermer malzeme ile yapılan mezar, 111X196 cm. ölçülerinde sanduka mezar tipindedir. Geniş bir platform üzerine iki kademeli olarak yerleştirilmiştir. Uzun kenarlarda iki, kısa kenarlarında birer adet pano içinde oyma ve kabartma tekniği ile baklava dilimi motifleri ile kıvrım dallar ve ortasına çiçek motifi işlenmiştir. 30X114 cm. ölçülerindeki baş şahidesinin alt kısmının önüne istiridye kabuğuna benzer forma sahip bir dolgu konulmuştur. Tepeliği dilimli verilmiştir. Alınlık kısmı vazodan çıkan çiçek ve yaprak motifleri ile bezenmiştir. Vazo ve yapraklar ayrıca desenlendirilmiştir. Dokuz satırlık bir metin içermektedir. Kartuşlar kenarlarda dilimli çıkmalar şeklinde tasarlanmıştır. Fatıha kısmının altında ışınal motif görülür. Alınlığın alt kısmındaki tarih hicri 1317'dir (miladi 1899-1900). Kitabe aşağıdaki gibi okunabilmektedir:

- 1-Sene 1317
- 2-Bakayım evvel genc (?) hasenenin cemalinde gülümü (?)
- 3-Derdinin dermanı olmadım insan bilmedi
- 4-Soldu gülünün... ..
- 5-Yandı yakıldı mecalim olmadı
- 6-.....
- 7-.....
- 8-Şerif Efendinin kerîmesi Bakiye Hanım
- 9- Rûhuna fâtiha

13 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 63):

Ölçüleri: 8X27X142 cm.

Mermer malzemedan yapılan mezar taşı, dilimli tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Arka yüzü süslemesizdir. Ön yüzünde alınlık kısmı volütlü motiflerle hareketlendirilmiştir.

14 Numaralı Mezar (Fotoğraf 64-65):

Ölçüleri: Baş taşı: 8X30X94 cm.

Ayak taşı: 8X25X84 cm.

Mezarın ayak ve baş taşları mermer malzemeden yapılmıştır. Oldukça harap durumdadır. Baş taşı/baş şahidesinde boynun üzerinde burmalı sarık vardır. Boyun kısmı iki kademelidir. Altı satırlık yazı işlenmiştir. Alınlık kısmındaki tarih hicri 1322 ? (miladi 1904), 1329 (hicri 1911) şeklinde iki adettir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1-Şeyh Camii şerîfi imamı
- 2-Tarîkatının Nakşibendi
- 3-Halifesinden Şeyh Ali zâde
- 4-Hafız Ahmedi Efendi
- 5-Rûhuna fâtîha

Mermer malzemeden yapılan ayak taşının/ayak şahidesinin tepeliği yuvarlak kemerlidir. Taşın yüzeyine vazodan çıkan çiçek motifi işlenmiştir.

15 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 66):

Ölçüleri: 27X75X84 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşının tepeliğinin ortasında mızrak başı şeklinde süslemesi vardır. Omuz kısmı iki yanda yukarıya doğru sivri şekilde yükseltilmiştir. Genel görünümünde lotus motifi veya kollarını açan figüre benzemektedir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Arka yüzü süslemesizdir. Ön yüzde servi ağacı tasviri oyma tekniği ile işlenmiştir.

16 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 67):

Ölçüleri: 7X30X112 cm.

Mermer malzemeden yapılan baş taşının başlığı burma sarık biçimlidir. Boyun kısmı iki kademelidir. Alınlıkta yazan tarih hicri 1298/miladi 1880-1881'dir. Sekiz satırlık kitabesi kenarları yuvarlatılmış kartuşlar içinde yer almaktadır. Okunuşu şu şekildedir:

- 1-1298
- 2-Lâ Hayy illâ Hû
- 3-İlâhî 'abduke el-râci etâkâ
- 4-Mukirran bi'z-zunûbi ve kad de'âkâ
- 5- Fe in tağfir fe ente ehlün li-zâkâ
- 6-Ve in tetrudfe men yerhamu sivâkâ

7- Tüccarzâde Hüseyin Efendi
8-El-fâtiha

17 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 68):

Ölçüleri: 7X29X88 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşının başlığı burma sarık biçimindedir. Baş taşı/baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Boyun kısmı iki kademe halindedir. Arka yüzü süslemesizdir. Ön yüzünde sekiz satırlık kitabesi vardır. Tarihi hicri 1283/miladi 1866-1867'dir. Okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-Sene 1283
- 2-Ey ziyâret eyleyen ehl ü vefâ
- 3-Rûhuma bir fâtiha kılsın ata'
- 4-Küllü nefsün daiullah-ı asâriyeye
- 5-Kıldı mazhar cismim emr-i Hüdâ
- 6-Merhûm ve mağfûr leh el-Hâc
- 7-Bekir Hâfız
- 8- Rûhiçün fâtiha

18 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 69):

Ölçüleri: 8X31X118 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, üçgen biçimli tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

19 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 70):

Ölçüleri: 8X31X73 cm.

Mermer malzemeden yapılan baş taşının başlığı fes şeklindedir. Boyun kısmı iki kademelidir. Altı satırlık kitabesi mevcuttur. Alınlıkta yazan tarih hicri 1260/miladi 1845'tir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1-Sene 1261
- Lâ Hayy illâ Hû
- 2-Benî kıl mağfîret ey Rabbi Yezdân
- 3-Bi-hakkı arş-ı a'zam nûr-ı Kur'an
- 4-Gelüb kabrimi ziyâret îden ihvân
- 5-Îde rûhuma bir fâtiha ihsân
- 6-El-Hâc Hâfız Abdürrahim
- Merhûm mağfûr Müezzîn oğlu

20 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 71):

Ölçüleri: 8X32X83 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı fes şeklinde başlığa sahiptir; püskülü yandan sarkmaktadır. Omuz kısmı iki kademelidir. İlk yazı kartuşu boyuna doğru girinti yapmaktadır. Tarihi hicri 1285/miladi 1868-1869'dur. Mezar taşı aşağıdaki gibi okunabilmektedir:

- 1-Sene 1285
- 2-Benî kıl mağfiret ey Rabbi Yezdân
- 3-Bi-hakkı arş-ı a'zam nûr-ı Kur'an
- 4-Gelüb kabrimi ziyâret îden ihvân
- 5-Îde rûhuma bir fâtiha ihsân
- 6-Merhûm Davaslı el-Hâc
- 7-Halil rûhiçün fâtiha

21 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 72):

Ölçüleri: 7X24X25 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşının üst kısmı kırıktır. Büyük bir kısmı toprağa gömülü durumdadır. Muhtemelen ayak taşı şeklinde düzenlenmiş olmalıdır. Temizlik çalışması yapılması ile daha iyi ortaya çıkacaktır.

22 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 73):

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı dilimli tepeliğe sahiptir. Ayak taşı olarak yapılmıştır.

23 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 74):

Ölçüleri: 6X31X128 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı baş taşı/baş şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Başlığı yoktur. Boyun kısmı üç kademelidir. Sekiz satırlık kitabesi yer alır. Hicri 1300/miladi 1282-1283 tarihi okunmaktadır. Mezar taşında şunlar yazılıdır:

- 1-Sene 1300
- 2-Âh min'el-mevt
- 3-Gonca iken geldi ecel başıma
- 4-Girmiştım henüz yirmi iki yaşına
- 5-Ağlamaya mâder ile pederim
- 6-Ben onlara cennette rehberim
- 7-Şeyh Alizâde Ahmed Efendi

24 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 75):

Ölçüleri: 26X75X92 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak taşı olarak kullanılmıştır. Bezemesine bakılarak ters yerleştirildiği kanaatine varılmaktadır. Çift kulplu vazonun kaidesi yüksek tutulmuştur; gövdesi şişkindir ve yüzeyinde ay-yıldız motifi dikkati çeker. Boyun kısmı desenlendirilmiştir. Vazonun içinden çiçek ve yaprak motifleri çıkmaktadır. Vazonun alt kısmındaki üç sıra kalın silme adeta bir örtü havasını yaratmaktadır. Taşın kenarları küçük burmalarla hareketlendirilmiştir.

25 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 76):

Ölçüleri: 28X47X75 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak taşı şeklinde düzenlenmiştir. Kırık vaziyettedir. Süslemesizdir.

26 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 77):

Ölçüleri: 7X35X95 cm.

Mermer mezar taşı, baş taşı olarak düzenlenmiştir. Oldukça harap durumdadır. Başlığı burma sarık şeklindedir. Boyun kısmı iki bölümlüdür. Alt kısmındaki yazı muhtemelen tarih bölümüdür ancak okunamamaktadır. Yedi satırlık yazı içermektedir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1-.....
- 2-Şeyh Camii imamı Ali (?)
- 3-..... oku... ..
- 4-Bak hakikate merkadın.....
- 5-.....
- 6-.....
- 7-.....

27 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 78):

Ölçüleri: 7X27X153 cm.

Mezarın uzun kenarlarındaki mermer parçaların yüzeyi ağaç vb süslemelerle zenginleştirilmiştir. Ayak taşı dilimli tepeliğe sahiptir. Mermer baş taşı/baş şahidesinin dilimli tepeliği ortada üçgen şeklinde

yapılmıştır. Omuz kısmı iki kademelidir. Harap durumdadır. Hicri 1283/miladi 1866-1867 tarihlidir. Okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
.....
- 2-.....
- 3-..... gonca
- 4-.....
- 5-.....
- 6-.....
- 7-El-merhûm ve el-mağfûr
- 8-Musa Hoca zâde el-hâc
- 9-Hüseyinin halîlesi Esmâ Hâtûn
- 10- Rûhiçün el-fâtiha
- 11-Sene 1283
nun

28 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 79):

Ölçüleri:6X45X54 cm.

Mermerden ayak taşı/ayak şahidesi olarak düzenlenmiştir. Dilimli tepeliğe sahiptir. Gövdesinin büyük bölümü toprağa gömülü durumdadır. Görülebilen kısımda bir ağacın dallarını oluşturan karanfiller ile aradaki iki adet kuş figürü ve madalyon içinde çiçek motifleri dikkati çeker. Üst kısım hilal ay motifi ile sona ermektedir. Karşısındaki taşta da aynı uygulama görülür. Bir vazodan çıkan karanfillerin arasına iki adet kuş figürü ile yıldız çiçekleri yerleştirilmiş ve üstte hilal motifi ile kompozisyon tamamlanmıştır.

29 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 80):

Ölçüleri: 7X33X84 cm.

Mermer baş taşı/baş şahidesinin dilimli tepeliği ortada yuvarlak şeklinde yükselmektedir. Omuz kısmı iki kademelidir. Yedi satırlık kitabesi vardır. Harap durumdadır. Hicri 1299/miladi 1881-1882 tarihlidir. Okunuşu aşağıdaki gibidir:

- 1-Sene 1299
- 2- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- 3-Ziyâretten murâd bir du'âdır
- 4-Bugün banâ ise yârın sanâdır
- 5-Merhûm el-Hâc Muittin (?) kerimesi
- 6-Gül Âişe

7-Ruhiçün Fâtîha

30 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 81):

Ölçüleri: 7X28X30 cm.

Mermer malzemeden ayak taşı şeklinde düzenlenmiştir. Süslemesizdir. Kırık durumdadır.

31 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 82):

Ölçüleri: 7X29X105 cm.

Mermer malzemeden baş taşı şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği dilimli kemerle sona ermektedir. Alınlık kısmında iki kenar volütlerle, ortadaki bölüm ise lotus motifi ile bezenmiştir. Kitabesi yedi satırdan oluşmaktadır. Tarih kısmı iki kartuş içinde yer alır: 14 (?) Şaban 1296/3 Ağustos 1879. Mezar taşının okunuşu aşağıdaki gibidir:

1-1296 14 (?)Şaban

2-İlâhî 'abduke 'l-âsî etākā

3-Mukirran bi'z-zunûbi ve kad de'ākā

4- Fe in tağfir fe ente ehlün li-zākā

5-Ve in tetrudfe men yerhamu sivākā

6-Halil Efendi zevcesi

7-Fatma el-fâtîha

32 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 83):

Ölçüleri: 8X20X56 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak taşı olarak düzenlenmiştir. Tepeliği yuvarlak kemerlidir. Süslemesizdir.

33 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 84):

Ölçüleri: 7X27X70 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği dilimli kemerlidir. Alınlığında kenarlarda volütlü kıvrımlar, ortada ise çiçek motifi yer almaktadır. Gövdesinin alt kısmı toprağa gömülü durumdadır. İri bir yaprak motifi dikkati çeker. Muhtemelen hayat ağacı anlamında kullanılmıştır.

34 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 85):

Ölçüleri: 5X28X54 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, baş taşı şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği dikdörtgen biçimindedir. Boyun kısmı iki kademelidir. Tarih hicri1322/miladi 1904-1905'tir. Mezar taşının okunuşu aşağıdaki gibidir:

1-1322

2-Lâ Hayy illâ Hû

3-.....

4-Muğla müftüsü Kebir (?) Efendi Hak'ka.....

5-Eyledi..... ölüm çok

6-.....

35 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 86):

Ölçüleri: 30X68X75 cm.

Mermer ayak taşının tepeliği yuvarlak kemerlidir. Süslemesizdir.

36 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 87):

Ölçüleri: 30X75X85 cm.

Mermerden yapılan mezar taşı, baş şahidesi olarak düzenlenmiştir. Fes şeklinde başlığa sahiptir. Omuz kısmı iki kademelidir. Sekiz satırlık kitabesi mevcuttur. Boyun bölümünde tarih yazılıdır; yüzler hanesindeki rakamın harabiyeti göz önüne alınarak ihtiyat kaydıyla hicri 1308/miladi1890-1891 tarihli olduğunu düşünmekteyiz. Okunuşu aşağıdaki gibidir:

1-1308(?)

2- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

3-Bakub geçme ey Muhammed ümmeti

4-Ölünün diriden bir fâtihadır minneti

5-Gelüb kabrim ziyâret eyleyen ihvânın

6-Okusunlar ruhum için kalâ hû Allah....

7-Yerkesikli Kadı Süleyman

8-Ruhiçün fâtiha

37 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 88):

Ölçüleri: 7X30X97cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği yuvarlak kemerlidir. Süslemesizdir.

38 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 89):

Ölçüleri: 8X23X64 cm.

Bulunduğu mezar beton duvar ile çevrelenmiştir. Baş taşını 38a olarak değerlendireceğiz. Mermer malzemeden yapılan 38 numaralı mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği sivri kemerlidir. Süslemesizdir.

38a Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 90):

Ölçüleri: 6X23X75 cm.

Mermer baş şahidesinin başlığı fes şeklindedir; kenarından püskül sarmaktadır. Beş satırlık kitabesi diyagonal kartuşlar içine yazılmıştır. Tarihi hicri 1329/miladi 1911'dir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1-Hüve'l-Bâkî sene 1329
- 2-Ziyâretten murâd bir du'âdır
- 3-Bugün banâ ise yârın sanâdır
- 4- Hâcî Ömer Efendi zâde
- 5-Nuri Efendi rûhuna fâtiha

39 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 91):

Ölçüleri: 27X65X68 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği üçgen kemerlidir. Süslemesizdir.

40 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 92):

Ölçüleri: 7X26X81 cm.

Mermer baş şahidesinin başlığı sarık şeklindedir. Omuz kısmı iki kademelidir. Tarihi hicri 1299/miladi 1881-1882'dir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1- 1299
- 2- Lâ Hayy illâ Hû
- 3- Ey ziyâret eyleyen ehl-i vefâ
- 4-Ruhuma bir fâtiha kılsın ata'
- 5-Küllî nefsi zaikate esariye (?)
- 6-Kıldı mazhar canımı emr-i Hüdâ
- 7- Bıcaı Hâcî Alinin oğlu
- 8-Hâcî Hüseyin

41 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 93):

Ölçüleri: 8X26X70 cm.

Mermer malzemedan yapılan mezar taşı, baş şahidesidir. Tepeliği sivriye yakın kemere sahiptir. Ön yüzünde dikdörtgen şekilli kartuşlar içinde dokuz satırlık yazı yer alır. 1294 hicri/1877-1878 miladi tarihlidir. Süslemesizdir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1- 1294
- 2-İlâhî ‘abduke `l-vâcî etākā
- 3-Mukirran bi’z-zunûbi ve kad de’ākā
- 4- Fe in tağfir fe ente ehlün li-zākā
- 5-Ve in tetrudfe men yerhamu sivākā
- 6-Muğla Mekteb-i Rüşdiye
- 7-Muallimi ... Muhammed
- 8-Vasfi Efendinin
- 9-El-fâtiha

42 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 94):

Ölçüleri: 8X23X47 cm.

Mermer malzemedan yapılan mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği yuvarlak kemerlidir. Süslemesizdir.

43 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 95):

Ölçüleri: 8X40X85 cm.

Mermer baş şahidesinin başlığı fes şeklindedir. Boyun kısmı iki kademelidir. Alt kısmı epeyce toprağa gömülü durumdadır. Tarihi hicri 1292/miladi 1875’tir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1- Sene 1292
- 2- Emir itdi Hüdâ eyledi ferman
- 3- Erişdi ecel virmedi emân
- 4-Dünyada irmedim murâda hemân
- 5-Cennetde vire murâdım hâlık-ı rahman
- 6-(Kelimelerin yarısı ve diğer satırlar toprak altındadır)

44 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 96):

Ölçüleri: 8X20X45 cm.

Mermer malzemedan yapılan mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Süslemesizdir.

45 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 97):

Ölçüleri: 8X31X78 cm.

Mermer baş şahidesinin başlığı günümüze ulaşmamıştır. Omuz kısmı iki kademelidir. Tarihi hicri 1330/miladi 1911-1912'dir. Okunuşu şu şekildedir:

- 1- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- 2-..... Hâcî Muhammed Hâfız
- 3- Ruhiçün bir fâtiha
- 4-İhsan idenin ihvân
- 5-..... 1330

46 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 98):

Ölçüleri: 6X22X61 cm.

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Tepeliği üçgen şekillidir. Süslemesizdir.

47 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 99):

Mermer malzemeden yapılan mezar taşı, ayak şahidesi şeklinde düzenlenmiştir. Başlığı üçgen şeklindedir. Süslemesizdir.

48 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 100):

Ölçüleri: 7X27X101 cm.

Mermer baş şahidesinin tepeliği dilimli kemerlidir. Oldukça harap durumdadır. Tarihi hicri 1290/miladi 1873-1874'tür. Okunuşu şu şekildedir:

- 1- Sene 1290
- 2- Lâ Hayy illâ Hû
- 3- Ey ziyâret eyleyen ehl-i vefâ
- 4-Ruhuma bir fâtiha kılsın ata'
- 5-..... nefes zaikate esariye (?)
- 6-Kıldı mazhar canımı emr-i Hüdâ
- 7-Muğla Mektebi Rüşdiyesi muallimi olan
- 8-Muhammed Vasfinin zevcesi hanımın
fatiha

49 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 101):

Mermer malzemeden yapılan ayak taşının gövdesi kırıktır.

50 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 102):

Ölçüleri: 7X25X98 cm.

Mermer baş şahidesinin tepeliği fes biçimlidir. Omuz kısmı iki kademelidir. Yedi satırlık kitabesi mevcuttur. Tarihi hicri 1320/miladi 1902-1903'tür. Okunuşu şu şekildedir:

- 1- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- 2- Muğla Mekteb-i İdâdisi
- 3- Müdiri Abdülfettah
- 4- Beğin mahdûmu
- 5-Muhammed Münirin rûhuna
- 6-El-fâtiha
- 7- Sene 1320

51 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 103):

Ölçüleri: 7X23X53 cm.

Mermer baş şahidesinin tepeliği yüksek tutulmuştur. Boyun kavisli işlenmiştir. Üç satırlık kitabesi mevcuttur. Son satır tek kartuş içinde iki satır halinde verilmiştir. Tarihi hicri 1327/miladi 1909'dur. Harap durumdadır. Okunuşu şu şekildedir:

- 1- Allahümme (?)
- 2- Muğla naibi Ahmed Tevfik Efendinin
- 3- Mahdûmu Mustafa Kemaleddin Sene 1320

.....

52 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 104):

Ölçüleri: 7X25X39 cm.

Mermer malzemeden yapılan ayak taşının gövdesi toprağa gömülü durumdadır. Başlığı üçgen biçimlidir.

53 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 105):

Ölçüleri: 6X24X68 cm.

Mermer mezar taşının baş şahidesi fes biçimli başlığa sahiptir. Omuz kısmı iki kademelidir. Dört satırlık kitabesi mevcuttur. Tarihi hicri 1331/miladi 1912-1913'tür. Okunuşu şu şekildedir:

- 1-1331
- Tüccar zâde
- 2-Halil İbrahim Efendinin
- 3-..... Sadreddin
- 4-Rûhiçün fâtiha

54 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 106):

Ölçüleri: 7X28X43 cm.

Mermer malzemeden yapılan ayak taşının gövdesi toprağa gömülü durumdadır. Tepeliği üçgen biçimlidir.

55 Numaralı Mezar Taşı (Fotoğraf 107):

Ölçüleri: 7X28X40 cm.

Mermer malzemeden yapılan ayak taşı gömülü durumdadır. Tepeliği sivriye yakın kemere sahiptir. Omuz kısmı iki kademelidir.

SONUÇ

Muğla ili, Menteşe ilçesindeki Şeyh Külliyesi bünyesinde yer alan kuzey ve güney hazirelerinde günümüze ulaşan mezar taşları XIX. yüzyılın ikinci çeyreği ve sonrasına aittir. Bir kısmının yerleri değiştirilmiş bir bölümü baş taşı iken ayak taşı şeklinde kullanılmıştır. Genellikle mezar taşlarında mermer malzeme tercih edilmiştir. Yazılar çoğunlukla sülüs tarzındadır. Diyagonal veya düz kartuşlar içine yazılanlar olabildiği gibi kartuşsuz şekilde yazılanları da mevcuttur. Güney haziresinde 18 adet erkek, üç adet kadın baş taşı tespit edilmiştir. Ayak taşı sayısı 18'dir. Bir iki örneğin baş taşı olduğu anlaşıldığı halde yazılarının kırık olmaları nedeniyle sayıya eklenmemiştir. Kuzey haziresinde 15 erkek, dokuz kadın baş taşı vardır. Güney haziredeki gibi burada da bir-iki örnekte baş taşının aidiyeti harabiyet veya kırıklık nedeniyle anlaşılamamaktadır. 30 adet ayak taşı mevcuttur. Meslekler arasında molla, naib, müdür, muallim, hamamcı gibi adlar okunur. Davaz, Yerkesik, Muğla gibi yer adları belirtilen örnekler dikkati çeker. *Güney haziresinde* 7, 8, 16, 20 numaralı taşların başlıkları sarık, 12, 23, 34 numaralı taşları ise fes biçimlidir. 30, 31 numaralı taşlar silindirik gövdelidir. 33 numaralı taş fese benzer yapılmıştır. Alınlığı ortada sivri olup omuz kısımları yüksek tutulan örnekler 2, 3, 4, 5, 9 numaralı taşlardır. Alınlığın ortası diğerlerine göre yüksek tutulanlar 22, 25 numarada yer alanlardır. Süslemelerinde güneş (3 numaralı taş), geometrik (32 numaralı taş), hayat ağacı (36 numaralı taş), vazodan çıkan çiçek (40,43 numaralı taşlar) motif ve tasvirleri işlenen örnekler önemlidir. *Kuzey haziresinde* 14, 15, 16, 17, 26, 40 numaralı taşların başlıkları sarık, 19, 20, 36, 38, 43, 50, 53, 70, 71 numaralı taşları ise fes şeklindedir. 8, 23, 34, 51 numaralı taşlar başlıksızdır. Tepelikleri yüksek tutulmuştur. 12, 29 numaralı taşlarda alınlığın tepesi ok ucu veya sivri

şekilde yüksek tutulmuştur; omuz kısımları da yüksek yapılmıştır; adeta kucagını açmış insan figürünü andırmaktadırlar. Alınlıkları üçgen şekilli olan taşlar 9, 18, 46, 47’dir. Süslemelerinde güneş (4, 11 numaralı taşlar), volüt (13 numaralı taş), baklava dilimi (12 numaralı taş), kucak açmış görünümlü figür (15 numaralı taş), hayat ağacı (28 numaralı taş), vazodan çıkan çiçek (12, 24 numaralı taşlar), palmet ve gülbezek (49 numaralı taş) motif ve tasvirleri işlenen örnekler dikkati çeker.

Hazirelerin erken dönemlere ait taşlarının alanda kazı yapılmasıyla karşımıza çıkabileceği fikrini taşımaktayız. Mezarlar restorasyon uygulamasının başlamasıyla yeniden düzenlenecek, kırılan parçalar tamamlanmaya çalışılacak, fiziksel şartların getirdiği olumsuzluklar giderilmeye çabalacaktır. Mezar taşlarının yanına Türkçe okunuşlarının görünümü bozmayacak şekilde uygun bir yere konulması planlanmaktadır. Mezarlıklar veya hazireler geçmişimizi ortaya koyan en önemli kültür varlıklarındandır. Bu bağlamda Şeyh Külliyesi’nin hazireleri de bulundukları mevkiin önemini ve tarihini ortaya koyma konusunda büyük değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Osman Nuri Akbulut, **Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2008.
- ÇAKMAK, Şakir Çakmak, **Muğla Cami ve Mescitleri**, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla, 2013, s.61.
- DURAN, Remzi Duran, **Menteşe Beyliği Mimârîsi, I**, (DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1995.
- METE, 2005 Zekâi Mete, “Muğla”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 378-380.
- UYKUCU, Ekrem Uykucu, **İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı)**, As Matbaası, İstanbul, 1968.
- UYKUCU, K. Ekrem Uykucu, **Muğla Tarihi**, İstanbul, 1968.
- YİĞİT, 2009 Ahmet Yiğit, **XVI. Yüzyıl Menteşe Livası Vakıfları (338 Numaralı Evkâf Defteri H. 970/M. 1562)**, Ankara, 2009.

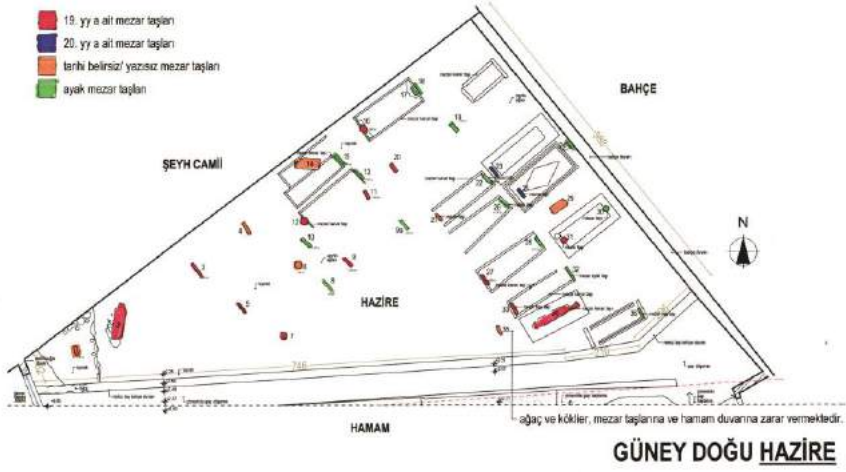
Fotoğraf 1- Muğla Şeyh Külliyesi, güneybatıdan genel görünümü.

Fotoğraf 2- Muğla Şeyh Külliyesi, güneydoğudan genel görünümü.

Şekil 1- Muğla, Şeyh Külliyesi, restorasyon için hazırlanan vaziyet planı
(Proje: Yüksek Mimar Restoratör Bahar Nazlıay)

Şekil 2- Muğla, Şeyh Külliyesi, güney haziresi vaziyet planı
(Proje: Yüksek Mimar Restoratör Bahar Nazlıay)

Fotoğraf 3- Muğla, Şeyh Külliyesi, güney haziresi genel görünümü.

Fotoğraf 4- Güney Hazire,
1 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 5- Güney Hazire,
2 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 6- Güney Hazire,
3 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 7- Güney Hazire,
4 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 8- Güney Hazire,
5 numaralı mezar taşı

Fotoğraf 9- Güney Hazire,
6 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 10- Güney
Hazire,
7 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 11- Güney Hazire,
8 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 12- Güney
Hazire,
9 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 13- Güney Hazire,
9a numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 14- Güney
Hazire,
10 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 15- Güney Hazire,
11 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 16- Güney
Hazine,
12 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 17- Güney Hazine,
13 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 18- Güney
Hazine,
14 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 19- Güney Hazine,
15 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 20- Güney
Hazire,
16 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 21- Güney Hazire,
17 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 22- Güney
Hazire,
18 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 23- Güney Hazire,
19 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 24- Güney
Hazire,
20 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 25- Güney Hazire,
21 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 26- Güney
Hazire,
22 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 27- Güney Hazire,
23 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 28- Güney
Hazire,
24 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 29- Güney Hazire,
25 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 30- Güney
Hazire,
26 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 31- Güney Hazire,
27 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 32- Güney
Hazire,
28 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 33- Güney Hazire,
29 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 34- Güney
Hazire,
30 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 35- Güney Hazire,
31 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 36- Güney
Hazire,
32 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 37- Güney Hazire,
33 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 38- Güney
Hazire,
34 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 39- Güney Hazire,
35 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 40- Güney
Hazire,
36 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 41- Güney Hazire,
37 numaralı mezar taşı.

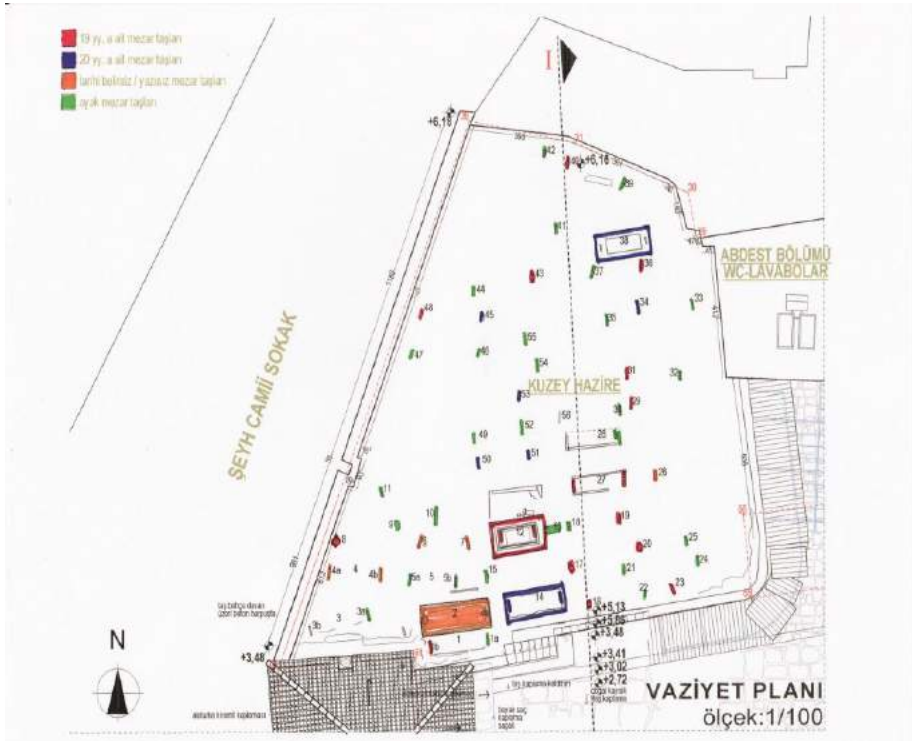
Fotoğraf 42- Güney
Hazire,
38 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 43- Güney Hazire,
39 numaralı mezar taşının üst kısmı.

Fotoğraf 44- Güney Hazire,
39 numaralı mezar taşının alt kısmı.

Şekil 3- Şeyh Külliyesi, Kuzey Haziresi planı (Proje: Yüksek Mimar
Restoratör Bahar Nazlıhay)

Fotoğraf 45- Şeyh Külliyesi, Kuzey Haziresi'nin kuzeybatı yönünden görünümü.

Fotoğraf 45- Kuzey Hazire, 1a numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 46- Kuzey Hazire, 1b numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 47- Kuzey Hazire, 2 numaralı mezarın görünümü.

Fotoğraf 48- Kuzey Hazire, 2 numaralı mezarın batısına konulan burma sarıklı kavuk.

Fotoğraf 49- Kuzey Hazire, 2 numaralı mezarın doğusundaki sütun gövdesi parçası ve ters konulmuş kavuk başlık.

Fotoğraf 50- Kuzey Hazire, 3 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 51- Kuzey Hazire, 4 numaralı mezarın baş taşı.

Fotoğraf 52- Kuzey Hazire, 4 numaralı mezarın ayak taşı.

Fotoğraf 53- Kuzey Hazire, 5 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 54- Kuzey Hazire, 6 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 55- Kuzey Hazire, 7
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 56- Kuzey Hazire, 8
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 57- Kuzey Hazire, 9
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 58- Kuzey Hazire, 10
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 59- Kuzey Hazire, 11 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 60- Kuzey Hazire, 12 numaralı mezarın genel görünümü.

Fotoğraf 61- Kuzey Hazire, 12 numaralı mezarın güney cephesinin (pehle taşının) görünümü.

Fotoğraf 62- Kuzey Hazire, 12 numaralı mezarın baş taşı.

Fotoğraf 63- Kuzey Hazire, 13 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 64- Kuzey Hazire, 14 numaralı mezarın baş taşı.

Fotoğraf 65- Kuzey Hazire, 14 numaralı mezarın ayak taşı.

Fotoğraf 66- Kuzey Hazire, 15 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 67- Kuzey Hazire, 16 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 68- Kuzey Hazire, 17 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 69- Kuzey Hazire, 18 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 70- Kuzey Hazire, 19 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 71- Kuzey Hazire, 20
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 72- Kuzey Hazire, 21
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 73- Kuzey Hazire, 22
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 74- Kuzey Hazire, 23
numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 75- Kuzey Hazire, 24 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 76- Kuzey Hazire, 25 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 77- Kuzey Hazire, 26 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 78- Kuzey Hazire, 27 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 79- Kuzey Hazire, 28 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 80- Kuzey Hazire, 29 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 81- Kuzey Hazire, 30 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 82- Kuzey Hazire, 31 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 83- Kuzey Hazire, 32 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 84- Kuzey Hazire, 33 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 85- Kuzey Hazire, 34 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 86- Kuzey Hazire, 35 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 87- Kuzey Hazire, 36 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 88- Kuzey Hazire, 37 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 89- Kuzey Hazire, 38 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 90- Kuzey Hazire, 38a numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 91- Kuzey Hazire, 39 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 92- Kuzey Hazire, 40 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 93- Kuzey Hazire, 41 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 94- Kuzey Hazire, 42 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 95- Kuzey Hazire, 43 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 96- Kuzey Hazire, 44 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 97- Kuzey Hazire, 45 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 98- Kuzey Hazire, 46 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 99- Kuzey Hazire, 47 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 100- Kuzey Hazire, 48 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 101- Kuzey Hazire, 49 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 102- Kuzey Hazire, 50 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 103- Kuzey Hazire, 51 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 104- Kuzey Hazire, 52 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 105- Kuzey Hazire, 53 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 106- Kuzey Hazire, 54 numaralı mezar taşı.

Fotoğraf 107- Kuzey Hazire, 55
numaralı mezar taşı.

ESKİ TÜRK ANIT KOMPLEKSİ VE TAŞ HEYKELLERİ: ETNOARKEOLOJİK UNSURLARI

Napıl Bazylkhan⁹⁰

ÖZET: Eski Türk dilinde «**bediz**» - taş heykel demektir. Türk kültür kompleksinin en önemli birisini oluşturan taş heykeller VI-XIV yüzyıllarda çok yapılmıştır. Eski Türklerin antropomorfik görüntünün heykel sanat eserlerinin çoğu Büyük Bozkırda yer almaktadır. Ortaçağ ustaların taş oyma sanatının en seçkin örnekleri - Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Doğu Türkistan, Altay, Hakasya ve Tuva, güney Ukrayna topraklarında yoğunlaşmıştır. Şu ana kadar, ilk verilere göre, Avrasya bozkırlarında yaklaşık 4 binden fazla ortaçağ taş heykelleri bilinmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkoloji, Türk kültür kompleksi, bediz, taş heykel, balbal, barık, yoğun.

ABSTRACT: "Bediz" in the language of Orhun-Yenisey written records - one of the most important components of the old Turkish culture complex is a stone sculpture. The ancient Turkic peoples built in the VI-XIV centuries, most of the sculptural works of mostly anthropomorphic imagery, and the Great Steppe and neighboring regions, located between the East Mongolia and the Elbe River in the center of Europe, are in space. The most distinguished examples of medieval masters' stone carving arts are concentrated in East Turkestan and Inner Mongolia, Mongolia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Altay, Khakassia and Tuva, as well as bedizchi (bedizci). So far, according to the first evidence, more than 4 medieval stone sculptures are known in the Eurasian steppes.

Key words: Turcology, Turkish culture complex, stone sculpture, bediz, balbal, barik, yogu

⁹⁰ Uluslararası Türk Akademisi İlmi araştırmacı

Eski Türkçe «**bediz**» - taş heykel, taştan yapılan heykeller anlamında. Sözü etimolojisi - bet+iz – «beden», «yüz», «vücut», «siluet», «şekil», kelimeleri ile ortak anlamsal kökleri vardır. Bu nedenle, eski dildeki "bediz" kelimesi taş üzerine insan veya hayvan görüntüsünü belirlenmiş ve esk' ifadelerde «bediz urturtum» - «heykel vurdurdum» - insan (hayvan) taş heykel yaptırtım» olarak geçmektedir.

Eski Türklerde taş heykel yapımı cenaze-anma ritüellerinin normlarına uygun olarak, antik zamandan gelmektedir. Onların çoğu kısmen VI- XIV yüzyıllara aittir. Bu geleneklerin «Kıpçak» , «Moğol» türünün heykelleri biçiminde bir uzantı bulur.

Avrasya steplerinin ortaçağ Türk halklarının taş heykelleri ile ilgili problemlerin incelenmesi, L.A. Evtyukhova, A.D. Grach, V.E. Voitov, L. Yisl, L.R. Kyzlasov, V.D. Kubarev, A.H. Margulan, S.A. Pletneva, A. Cher, A.M. Dosymbaeva, L.N. Ermolenko, T. Hayashi, N. Ser-Odjav, D.Bayar, Y.Hudiyakov, K. Tabaldiyev ve diğerleri tarafından yapılmıştır.

Klasik antik Türk kültürü alanında - Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Doğu Türkistan, Altay, Hakasya ve Tuva topraklarında anma anıt yapılar vardır. Onlarının bir kısmı Kağan-tegin -Prenslerine ait anıt külliyeleri var. Bugün kağan-prensleri de dahil olmak üzere daha büyük ölçüde bilinen anıt ve kült komplekslerinin hiçbirinde insan gömülme zemini içermemektedir. Bundan dolayı bu anıt külliyeleri anma yapılar olduğunu rastlamaktadır.

Eski Türk anıt külliyelerini 3 gruba ayıra biliriz.

I. Kağan-prens (Bilge Kağan, Kültegin, Niri Kağan, Tatpar Kağan, «Shiveet Uul», «Shiveet Ulaan», «Tarni», «Öngöt» ve diğerleri).

II. Yüce devlet temsilcileri, askeri komutanlar: Şad, yabğu, apıt, tarqan, buyruq, çur (Bilge Tonyuquq Boyla Bağa Tarqan, Çıkan Küli-çur, Altın Tamğan Tarqan, «Dadğa» ve diğerleri).

III. Daha yüksek rütbeliler, savaşçı kahramanlar, aristokratlar.

Türklerin sosyal-sıralı hiyerarşik sistemi açısından, yani devlet-idari yapısına göre bediz- taş heykelleri üç tipe ayrılabiliriz: 1. «Kağan-Prenslik», 2. «göçebe aristokratik» ve 3. «kabile liderleri».

Anıt komplekslerini de eski Türk dilinde **barıq** barık olarak adlandırmaktadır. Moğolca : barı- // barıqu-> bari (yapı), barıly> barilya , bina, sur duvarları, ger baraya> ger barra (meskenler ve şeyler) . Genelde barıklar törtgen biçiminde taştan yapılır. Ayrıca barığın kime ait olduğunu göre büyük ve küçük ölçülü olur. Barıktın öncesi doğu tarafta yazılı taş **bitiktaş** ve onun kaplumbağa biçimli kaideler yer alır.

Sonra insan bedizi ve hayvan taşheykelleri gelir. Taş heykeller yapma yöntemi, bedizçi taşçının becerisine dayanıyordu, taş heykellerin üretimi için, yaygın olarak kullanılan yerel malzemeler kullanıldı: mermer, granit, kumtaşı, arduvaz, bazalt, diyorit, vb.

Kadim Türklerin geleneğine göre, bediz doğuya bakan barıkın doğu kısmına, yani güneşin doğusuna doğru yerleştirilmiştir. Çitlerin doğusuna, heykellerle birlikte cenaze töreninin katılımcılarını simgeleyen, balballar yerleştirildi. Tasvir edilen taş heykeller üzerine : börük> şapkalar, burum> örgüler, sümri> sivri küpeler, ton> kıyafetler, etik> deri ayakkabılar, beldik> kemerler, pincan> tutam hançerler, kılıç> silahlar, sünüg> spears, oq> ok hakkında bize ilginç etnografik bilgi veriyor. [16, s. 861-870].

Bedizden daha ileride **balbal** gelir. Eski Türk dilinde balbal - Ataların ibadet törenlerine katılanlar tarafından saygı ve hürmet için koyulan taşlarıdır. Bu tür taş zincirleri bazı balbalaların ritüel ve törensel eylemlere katılan kişilerin, rütbeleri ve unvanlarının yanı sıra damgaları ve onların isimleride bulunmaktadır.

Balbal kelimesinin etimolojik kökeni, semantik anlamı, söz konusu kavram ve eylemlerle ilişkili olan sözcüksel satır - balga (çekik), balta (balta) baluq (kil, silt, bataklık; şehir, kurgan, kale) v.b.

Tören kompleksinin doğudan doğuya açılan balbalı sayısı, merhumun rütbesine göre değişir. En çok taş heykeller 35 ve balbal sayısı 653 olarak merkezi Moğolistan'daki Öngöt anıt külliyesinde kayıtlıdır.

Bu gelenek kutsal bir şekilde onurlandırılır ve kağannan kara budun'a kadar toplumda sıkı sıkıya bağlıdır. Askeri çalışmalar sırasında, kahramanlar, savaş alanında ölümleri, ruhlarının Tengri'ye ayrılması, vazgeçilmez bir kayıp ve toplum için büyük bir üzüntü olarak kabul edilen halkın özgürlüğü ve onurunun savunucularıydı. Öyle ki, ölü kahramanların anısına, ruh'ların ibadetine, anıt heykel yapıları onuruna yapılan taş heykellerle yapılan montajın antik Türk toplumunda özel bir sosyo-politik önemi vardı.

Göçebeler arasında “ölüm” kavramı önemli bir konudur. Yazılı kaynaklara göre, “ölüm”, bu dünyadaki herhangi bir beyin Türk-Moğol etnik gruplarının dünya görüşüne “sonu” değil, aksine, eski Türk dilinde: Tenjiri uça barmıs, Tengri'ye uçtu ve eski Moğol dilinde: Çingis qayan Tenjери-tür qarba - Cengis Kagan, Tengri'ye uçtu belli bir semantiğin “uçup gitti” olduğuna işaret etti.

Eski Türkçede: Tenjiri kergek bol-, tut- , yoq bol-, öl-, adirıl-, v.b.: ortaçağ moğolcada: ük, nökcı-, nis-, "sona ermek", "kaybolmak", "ölmek", "ayrılmak", vb.) .

Ölen kişinin cesedi, yalnızca annenin bildiği, doğduğu yerle birlikte gömüldü. Bu tür gömüler Orta Asya'da en çok bulunanlardır.

Aynı zamanda, bugüne kadar tek bir Kağan mezarının bulunmadığı vurgulanmalıdır. Bazı kalıntılar (örneğin, DM: "hanan geresee holodozh hadan gertee ochih" ("kayalık konutlara yaklaşan kafes yurttan ayrılan") doğal taş muhafazalar ve mezarlar, özellikle askeri kampanyalar sırasında kaya gömme gibi eski geleneksel kavramları ortaya çıkarmaktadır. (qada-da yasun-i talbigulba), son zamanlarda oldukça fazla bulunmuştur [11; 12, c.15-17; 13, s. 33].

Sıradan askerlerin anma komplekslerinin inşası sırasında, dik bir konumda zemine kazılmış dikdörtgen taş çitler örülmüştür. İç çakıl ile dolduruldu. Bu çit, ölen savaşçının şerefine kurban anma töreni için bir mekan oldu [6, s.10-12].

Ölen kişinin ölümünden sonra, geleneksel göçebe ritüelleri yapıldı: yoγu> yoga, yoγ ertürtü- yoklama; moğolca: zolig> zolig, yegütkekün>?. Eski türkçede : siγitci> ağlayan yas tutanlar, yoγci- anma töreni katılımcıları.

Özellikle ilginç olan anıt kompleksler Tatpar Kağan, Niri Kağan, Öngöt, Shatar Chuluu, Ider, Shiveet Ulaan, Bilge Kağan, Kültegin, Tonyukuk, El etmiş Kağan (Moyun Chur), El Etmiş Yabgu (Ongin), sadece hatıra olarak değil, diğer önemli sosyal etkinliklerde (düşmanın zaferinin kutlanması, çocukların doğumuyla ilgili neşenin paylaşılması, iyi bir yolculuğun dile getirilmesiyle yola çıkmak, vb.) çeşitli işleri gerçekleştirilmesi için tasarlandı.

Taş heykeller Türklerin, Moğol yöneticilerinin özel askeri ve sosyal statülerini, örneğin oturmuş bir duruşta resmedilen en yüksek aristokrasinin yanı sıra ahşap sandalyelerin (sir> ser.; esir> esir) temsilcilerini yansıtmaktadır.

Orta Asya ve Kazakistan'ın çeşitli taş heykelleri sınıfları bulunmaktadır. Örneğin, taş heykellerin sınıflandırılması kronolojiye ve etnik özelliklere bağlı olabilir; yani, bazı etno-politik özellikler bölgesel özgünlüklerini etkiler. Fakat sınıflandırma büyük ölçüde taş heykellerin tarihi ve etnografik özünü yansıtmaktadır.

Kazakistan topraklarında birkaç yüz taş heykel vardır ve Moğolistan, Altay, Tuva, Khakassia ve diğer bölgelerin heykelleri ile ortak noktaları vardır.

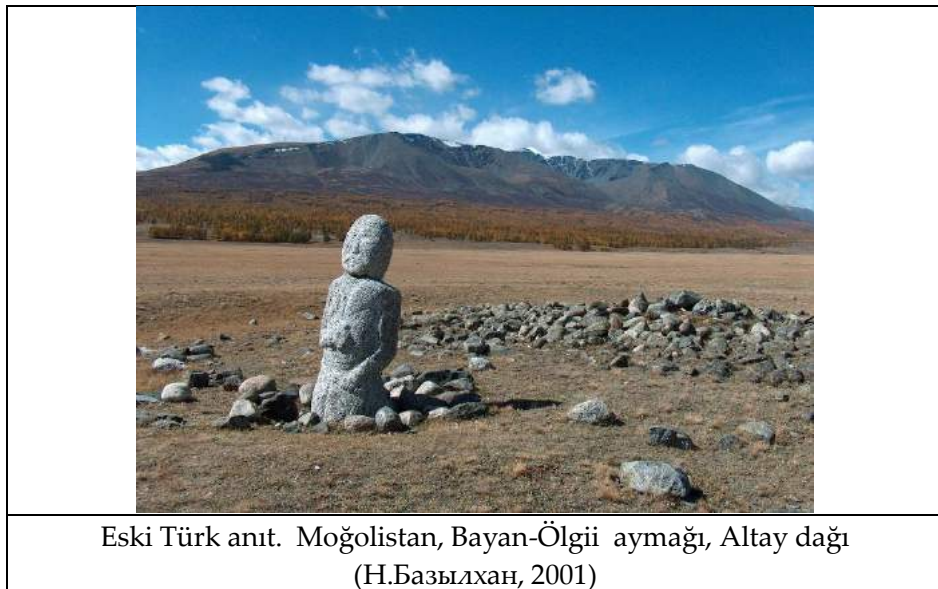
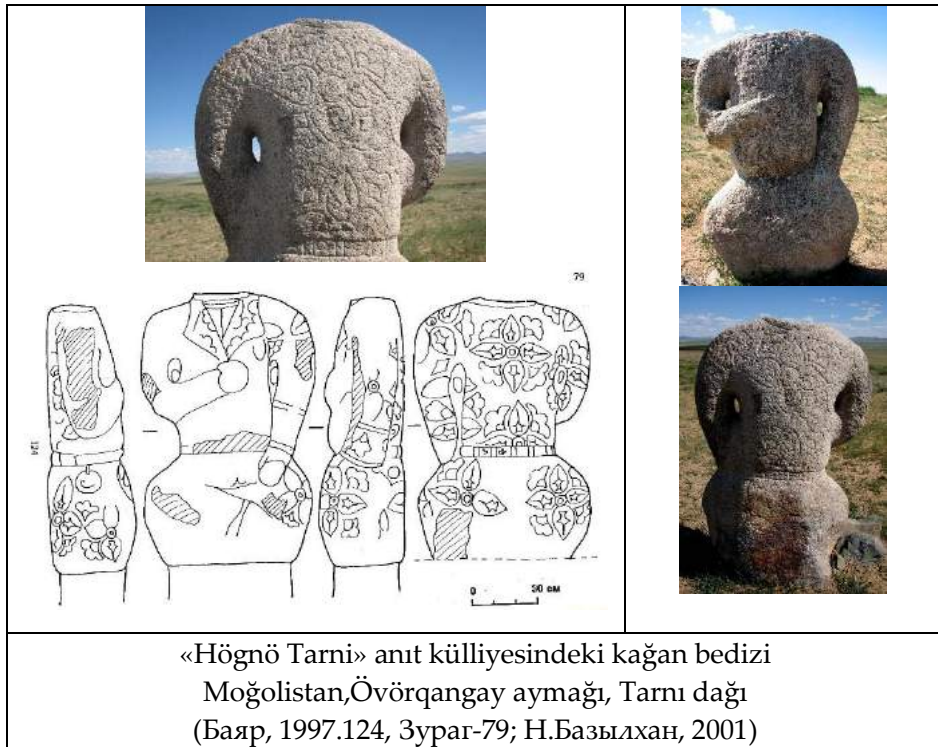
“... İslam'ın Kazakistan'a gelişiyle birlikte, eski ritüel ve tarihi geleneklerin biçimleri XIII-XIV yüzyıllarından başlayarak ihlal ediliyor. Taş heykeller yerine, üzerine Arapça yazılmış yazıtlar ve bir hilal imgesi (İslam'ın sembolü) olan mezar taşları (kulpytas, koitas) vardır (A.H. Margulan).

Külteğin bedizi başı
Moğolistan, Arqangay aймаğı,
Köşö tsaydam
(Н.Базылхан, 2003)

«Şiveet tolgoı» anıt külliyesindeki
kağan bedizi
Moğolistan, Arqangay aймаğı,
Şiveet tolgoı
(Н.Базылхан, 2007)

Eski Türk anıtları ve balballar . Moğolistan, Bayan-Ölgii aймаğı, Altay
dağı
(Н.Базылхан, 2001)

Edebiyat

1. Jisl L. Vyzkum Kul'teginova pamatniku v Mongolske Lidove Republice. AR. Praha, 1960, XII, №.1
2. Kubarev Gleb & Bazylchan Napil Die türkischen Imperien des 6.-10. Jh. n. Chr. Ein Überblick zur Politikgeschichte, zu den ethnokulturellen Besonderheiten, den schriftlichen Quellen sowie archäologischen Denkmälern // Unbekkants Kasachstan Arceologie im Herzen Asiens. Band II. Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum . Herausgeber: Thomas Stöllner, Zajnolla Samaşev. Vom 26. Januar bis zum 30. Juni 2013 . - 847-860.
3. Samaşev Zajnolla, Bazylchan Napil, Ongar Achan & Tolegenov Jerlyk Alttürkische Monumentalkunst// Unbekkants Kasachstan Arceologie im Herzen Asiens. Band II. Katalog der Ausstellung

des Deutschen Bergbau-Museums Bochum. Herausgeber: Thomas Stöllner, Zajnolla Samašev. Vom 26. Januar bis zum 30. Juni 2013 . - 861-870.

4. Toshio Hayashi Mongolia-nu ishinin. Stone Statues in Mongolia / Bulletin of the National Museum of Ethnology. vol.21. no.1. Osaka, Japan. 1996. pp. 177-283.
5. Базылхан Н. Көне түріктердің этномәдени-тарихи деректері (VI-IXғғ.). Алматы: Дайк-Пресс, 2014.-278б.
6. Базылхан Н. Некоторые этнокультурные термины древнетюркской и монгольской эпохи (VIII-XIV вв.) // Древние культуры Монголии и Байкальской Сибири: материалы V Междунар. науч. конф.: в 2 ч. / Тувинский гос. ун-т; отв. ред. Е.В. Айыжы, Р.Ш. Харунов. – Кызыл, 15-19 сентября 2014 г. – Кызыл, 2014. – Ч. II. – 186 с.
7. Баяр Д. Каменные монументы кок тюрков на территории Монголии// Тюркское наследие Евразии 6-8 вв. Астана, 2008.
8. Баяр Д. Монголын төв нутаг дахь түрэгийн хүн чулуу. - Улаанбаатар, 1997.-148.
9. Баяр Д., Эрдэнбаатар Д. Монгол Алтайн хүн чулууд. - Улаанбаатар, 1999. -166 с.
10. Баяр Д. Монголчуудын чулуун хөрөг XIII-XIV зуун. Улаанбаатар, 2002. -256.
11. Войтов В.Е. Древнетюркский пантеон и модель мироздания в культово-поминальных памятниках VI-VIII вв. М., 1996. - 152с.
12. Грач А.Д. Древнетюркские изваяния Тувы. М., 1961. - 94с.
13. Досымбаева А. Мерке –сакральная земля тюрков Жетысу. - Тараз, 2002.-108с.
14. Евтюхова Л.А. Каменные изваяние Южной Сибири и Монголии // Материалы и исследования по археологии СССР. № 24. М., 1952. С.71-120.
15. Ермоленко Л.Н. Средневековые каменные изваяния казахстанских степей (типология, семантика в аспекте военной идеологии и традиционного мировоззрения). - Новосибирск, 2004.
16. Кубарев В.Д. Древнетюркские изваяния Алтая. Новосибирск, 1984.-230с.

17. Кубарев Г.В. Культура древних тюрков (по материалам погребальных памятников). -Новосибирск: Изд-во Ин-та археологии и этнографии СО РАН, 2005. -400 с.
18. Маргулан А.Х. Петроглифы Сарыарки. Гравюры с изображением вольчего тотема. Каменные изваяния Улытау. Сочинения. Том 3-4. Алматы, 2003.
19. Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. Вып. Е 4-2. М., 1974.
20. Степи Евразии в эпоху средневековья. -М.: Издательство «Наука», 1981.-304с.
21. Сэр-Оджав Н. Эртний түрэгүүд (VI-VIII зуун). Studia archeologia, Tomus V, Fasc.2, -Улаанбаатар, 1970. – 116 х.
22. Талын морьтон дайчдын өв соел. VII-XIV зууны Монголын хадны оршуулгын шилмэл хэрэглэгдэхүүн. Кatalог. - Улаанбаатар, 2014.-304.(217)
23. Худяков Ю.С. Древнетюркские поминальные памятники на территории Монголии (по материалам СМИКЭ в 1979-1982гг.) // Древние культуры Монголии. - Новосибирск, 1985. – С.168-184,
24. Худяков Ю.С., Табалдиев К.Ш. Древние тюрки на Тянь-Шане. -Новосибирск, Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, 2009, -292с.
25. Цэвээндорж Д., Баяр Д., Цэрэндагва Я., Очирхуяг Ц. Археология Монголии. - Улаанбаатар, 2008. -239.
26. Шер Я.А. Каменные изваяние Семиречья. М.-Л., 1966.
27. Эрдэнэбат У., Амартүвшин Ч. Дугуй цахирын хадны оршуулга (Х-ХII зуун). Археологийн судлал. Боть (VIII) XXVIII.- Улаанбаатар, 2010.-214.
28. Археология Казахстана.-Алматы: Өнер, 2006. -256с.

MƏZAR DAŞI YAZILARI – EPİTAFİYALAR (Əliağa Vahidin yaradıcılığı əsasında)

Nazilə ABDULLAZADƏ

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Bakı/Azərbaycan, nazile.s.m.d@mail.ru

Anahtar Kelimələr: mezar taşı, mezarüstü yazı, epitafiya, Aliğa Vahid yaradıcılığı, gelenek

Tüm zamanlarda ve cəmiyyətin bə çox yerlərində mezar daşları cəmiyyətin tarixindən başqa, insanların duyğu və düşüncələrinin, inanclarının, həyata baxışının, yaşam yolunun, həsrət və özlemlərinin göstəricisi olmuşdur. Mezar daşlarına yazılan hər bir rəqəm, rəsm, mifoloji yazı insanın yaratılışından kendisinə doğəl nımet saydığı taşa süs olmuş, onu ilahiləştirmişdir. Eski Misir piramitlərinin duvarlarındakı mifoloji motiflər, türk mədəniyyətinin birinci olaraq tanınmış mezar daşları – Orxon-Yənsəy heykəllərinin mətnləri yalnız ahirət dünyasına inam, dini inancları değıl, insanın sahip olduğı manevi-mədəni dəğərleri, ecdatlarına sonsuz sayğıyı ifadə ediyor.

Azərbaycanda mezar daşları dəfn olunan kişinin cəmiyyətdə, həyatda tutduğı yerlə bağılı olup, rəngarənk biçimdə olduğı gibi, mezar taşı mətnləri də məzmunca fərqli olmuşdur. Bu yazılar ölen kişinin kimliyi, həyatı, sənətini araştırmak bakımından değıl, tarixi və etnografik araştırmalar için də zəngin və doğru bilgi kaynağıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında mezarüstü yazıların – epitafiyanın eşsiz nümunələri XX yüzyl şairi, qəzel ustadı Aliaga Vahid tərəfindən yaratılmışdır. Orijinal yazı tarzına, sadə, kisa üslupa sahip olan Vahid

halkın sevimli şairlerinden biriydi. Bakü ve Baküetrafı köylerde bir çok mezar taşlarında Vahidin epitafiyaları yazılmıştır. Bu epitafiyaların çokunda ölen kişinin kendi dilinden zamaneye, devrana, nakam kadere giley, isyan, kınak duyguları öncelik olmuştur.

Aliaga Vahidin mezartaşı yazıları – epitafiyaları bir edebi janr gibi yaşadığı zamanın ictimai ve sosyal-siyasi hayatını, insanların günlük hayatını öğrenmek bakımından önem taşıyor.

GRAVE WRITINGS – EPITAPHS

Key words: *grave stone, cuneiform writing, epitaph, Aliaga Vahid creativity, tradition*

In all periods of history and in many parts of society, gravestones have been an expression of people's emotions and thoughts, beliefs, outlook, way of life, longing and history of the society. Every figure, painting and mythological writing engraved on the grave has been decoration of the stone and it has sanctified these stones. The mythological motifs on the walls of ancient Egyptian pyramids, the first known gravestones of the Turkish culture, the texts of Orxon-Yensey monuments were not only belief of the hereafter but also expressed their spiritual-cultural values, their eternal reverence for their ancestors.

In literature these writings are called epitaphs (gravestone writing), in ancient literature it has called death literature. The writings have been inclined on the gravestones mean that it is bridge between the real life and hear after and it was history, tradition and philosophy textbook.

The inscription has been written on the gravestone of the poet-writer of the 19th century Seyid Azim Shirvani express that poet even lives after his death.

In Azerbaijan literature unique examples of epitaphs were created by the poet of the twentieth century, ghost master Aliaga Vahid. Vahid was one of the favourite poets of people with his original, simple, laconic style. Vahid's epitaphs have been inclined in many gravestones in Baku and Baku villages.

Aliaga Vahid's grave writings - epitaphs are very important source of learning of social and political life, publicity of the people.

GİRİŞ: Bəşər tarixinin ilkin mərhələsi, insanın təbiətdən ayrılışı daş vasitəsilə olub. Təbii nemət olan daşın sayəsində insan özünə əmək alətləri düzəltmiş, yemək əldə etmiş, daşa (mağaralara) sığınaraq təbiət qüvvələrindən qorunmuş, qadının ilkin bəzək əşyaları daşdan olmuşdur. Daş insanın yaradıcılıq qabiliyyətinin, estetik zövqünün inkişaf etdirilməsində də böyük rol oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, tarixin ən dərin qatlarının, sirli məqamlarının üzə çıxarılmasında daşdan düzəldilmiş və üstü bəzədilmiş abidələrin rolu əvəzsizdir. Azərbaycanda oyma, yonma, cızma üsullu təsvirlərin həkk olunduğu daş abidələrə Ordubad (Gəmiqaya), Abşeron (Mərdəkan, Şüvəlan), Xəzər sahilindən bir qədər aralı (Qobustan) ərazilərdə rast gəlinir.

Daş abidələr içərisində məzar daşları Azərbaycan xalqının əcdadları tərəfindən yaradılmış və Azərbaycanın maddi-mədəni dəyərləri sırasına daxil olan abidələrdir. Hələ orta əsr Albaniyasında qədimdən dini və qəbirüstü simvol rolunu oynayan, üzərində şaquli xatirə işarəsinin obrazı təcəssüm olunmuş çoxlu memorial abidələr (menhir, fallik obraz, qadın və kişi tanrıları və sərhəd nişanəsi) məlumdur. Bu sadə və çox yayılmış dəfn abidələri dünyanın modeli kimi qavranılırdı [Axundova, 1984]. Lakin onlar təkcə dünyaları birləşdirən ox deyil, həm də dirilər və ölümlər dünyaları arasında sərhəd dirəyi olub, şaquli və üfüqi fəzanı təcəssüm etdirirdi. Məzar daşları özündə müxtəlif dinlərin – zərdüştilik, buddizm, xristianlıq və islamın ənənələrini təcəssüm etdirmiş, üzərindəki şəkil və yazılarla tarixin gizli səhifələrinə işıq salmışdır. XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda kök salmış ermənilər özlərinin "böyük fəlsəfi təfəkkürə malik xalq" və digər millətlərdən üstün olduqlarını göstərmək üçün məzar daşlarındakı dini rəmzlərinin, xaçlarının təkmilləşdirilməsi ilə xüsusi məşğul olmuşlar. Məzar daşları üzərində müxtəlif təsvirlər, fiqurlarla yanaşı, yazılar da yazılır, ən azı dəfn olunanın təvəllüdünü bildirirdi.

MƏZAR DAŞI YAZILARI – EPİTAFİYALAR. Ədəbiyyatda belə yazılar epitafiya adlanır. Mənşəcə yunan sözü olan epitafiya qəbirüstü yazı deməkdir. Ölən şəxsin baş daşına yaxınlarından xatirə olaraq və ya ömür yolunun şərhini verən kiçikhəcmli şeirlər məzmunca müxtəlif olur. İlk nümunələri antik dövrdə yaranan epitafiya insanlar bu dünyası ilə axirət dünyasını lirik notlarla bir-birinə bağlayır. "Ənənəvi ciddi epitafiya ilə bərabər, ədəbiyyatda parodiya səciyyəli, bəzən hətta satirik mahiyyətdə olan epitafiya da yaranmışdır. Belə əsərlərdə şair

zarafatyana özünü yaxud dostunu ölmüş qələmə verib dirilərə müraciət edir, eyhamlı, yumorlu sözlər söyləyir [Mirəhmədov, 1998:98].

Keçmiş zamanlarda buna “ölüm ədəbiyyatı” da deyərdilər və bu ədəbiyyat mövcud olmuşdur. Qəbir daşlarında azacıq boş yer qalmazdı; bu daşların üstündəki yazılar bir növ keçmişdə ölənə gələcəkdə ölənə yetirdiyi salam idi. Əslində qəbirüstü yazılar insanı özünü unutmaqdan sığortalayır. Yoldan ötüb keçənlərə bu yazılar ölənə (mərhəmətin) ömür yolu, şəxsiyyəti, kimliyi barədə məlumat verməklə, insanda real dünya ilə axirət dünyası arasında keçilməz bir körpü olduğuna inandırmaqla yanaşı, həm də bir tarix, ənənə və fəlsəfə dərsləri rolunu oynayır.

Dövrümüzədək qorunub saxlanan epitafiya nümunələri eyni zamanda yalnız əhəlinin axirət dünyasına olan inam, dini təsəvvürləri əks etdirməyib. Bu nümunələr həm də ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə insanların sahib olduqları yüksək mənəvi-mədəni dəyərləri, əzizlərinə, əcdadlarına bəslədikləri sonsuz ehtiramı ifadə edir. Bəzi məşhurlar ölümü həyatın davamı sandıqlarından öz məzar daşları üçün sonradan tarixə düşən yazılarında bir təskinlik, laqeydlilik, dünyaya biganəlik motivlərini tərənnüm etmişlər. Silvia Plath yazırdı: “Odlu alovların içində belə qızıl nilufər yetişə bilər”. Virginia Woolfun “Dalgalar” adlı kitabından götürülmüş “Dünya ilə eşq davasına tutuşdum” sözləri onun məzar daşına yazılmışdır. Ölümündən sonra yandırılan Dorothy Parkerin seçdiyi “Toza görə üzr istəyirəm” sözləri onun məzar daşına yazılıb.

ƏDƏBİYYATDA MƏZARÜSTÜ YAZILAR VƏ ƏLİAĞA VAHİD YARADICILIĞI.

Qəbirlərə müxtəlif qəbildən yazılar yazmaq İslam aləmində geniş yayılmış adətlərdən biridir. Dəfn olunmuş kəsin qəbri üzərinə ən azından onun adının yazılması hər bir müsəlman ölkəsində görülə bilən bir haldır. Qəbir daşlarında həkk olunan yazılar bir növ dünyasını dəyişənin gələcək nəsillərə yetirdiyi salam, real dünya ilə axirət dünyası arasında keçilməz körpü olduğunu inandırmaqla yanaşı, bir tarix, ənənə və fəlsəfə dərsləri rolunu oynayır. XIX əsr Azərbaycan şairi Seyid Əzim Şirvaninin məzar daşında özü tərəfindən yazılmış şeir-kitabə şairin ölməzliyini, ölümündən sonra belə səsinin hər yerdə anıldığını xəbər verir:

*Mövti-cismani ilə sanma mənim ölməyimi,
Seyyida, ölməyəm, aləmdə səsim var mənim.*

Azərbaycan ədəbiyyatında məzarüstü yazıların – epitafiyanın bənzərsiz nümunələri XX əsr şairi, qəzəl ustası Əliağa Vahid tərəfindən yaradılmışdır. Qəzəli Füzuli sehrindən azad edib ona milli ruh, özəl məzmun verən, orijinal yazı tərzinə, sadə, lakonik üsluba malik Vahid xalqın sevimli şairlərindən biri idi. Onun bədahətən dediyi şeirlər mürəkkəbinin qələmi qurumamış dillər əzbəri olurdu. Lirik və satirik üslubda bənzərsiz nümunələr yaradan Əliağa Vahid xalqın məişətini, ağrı-acısını, sevincini onunla yaşayan bir şair idi; ad günləri, xeyir-şər məclislərində Vahidin öz yeri, öz sözü olurdu. İnsanlar istər sevinclərini, istərsə də kədərlərini Vahidlə bölüşə bilirdilər. Buna bariz nümunə olaraq, şairin məzarüstü yazılarını göstərə bilərik. Onun təkcə məzardaşları üçün yazdığı qəbirüstü şeirlər – epitafiyalar 50 vərəqdə, tarixi bilinməyən müxtəlif şeir parçaları və qeydləri isə 40 vərəqdə əlyazma şəklində saxlanılır [bax: 3]. Bakı və Bakıətrafı kəndlərdə bir çox məzar daşlarında Vahidin epitafiyaları həkk olunub.

Vahid epitafiyalarının əksəriyyəti dünyasını vaxtsız dəyişmiş nakam gənclərin, anaların dilindən deyilir. Ölən gəncin puç olmuş arzularını, yarımçıq ömrünü şair elə sadə və təsirli qələmə alırdı ki, sanki məzar sahiblərinin hamısını yaxından tanıyır, qəminə şərik çıxır. Bu şeir parçaları mücərrəd təşbehlərdən uzaq olub ilk sətirlərdəncə ürək dağlayan, göz yaşardan səmimi hisslərin təzahürüdür.

Biçdi həyatı-əcəl cismimə bir qəmli kəfən,

Mənə toy xələti, bəylik otağı layiq ikən.

Fələyin gəlmədi rəhmi anamın göz yaşına,

Qoy yazılıns qara xətt ilə məzarın daşına [Ə.V., 1969: f.2, s.1, s.v.47]

Mən də sevimli bir gül idim ruzigarıda,

Soldum bu gənc yaşında qaranlıq məzarıda.

Bir rəhmi gəlmədi mənə zalım təbiətin,

Oldum fədası axır amansız fəlakətin [Ə.V., 1969: f.2, s.1, s.v.46, iş № 202].

Vahid epitafiyalarının bir qismi nakam taleli gənclərin dilindən yazılmışdır. Şair mərhumun itkisini elə misralarla təqdim edir ki, sanki bu gənclər öz yoxluqları ilə ata-analarının, doğmalarının kədərinə sərinsu çiləyir. Bakıdakı 134 № li məktəbin VIII sinif şagirdi Tofiq Hüseynov dənizdə batan 3 nəfər kiçikyaşlı qızı xilas edir, dördüncünü xilas edə bilmir, həlak olur. Həmin məktəb Tofiqin adını daşıyır, Tofiqin məzar daşında isə Vahidin onun dilindən yazdığı epitafiya həkk olunub:

Dənizdə üç bacımı qərqdən xilas etdim,

*Bu gənc yaşımda cəsarətlə məhv olub getdim.
Mənim bu mərdliyimi xalqımız unutmayacaq,
Vətən igidlərinə yadigar olub qalacaq* [Vahid, 1990:63].

Keçmiş sovetlər dönəmində məktəblilərin ideya-siyasi və mənəvi tərbiyəsində şəxsi nümunənin rolunu dövrün tələbi kimi Vahid də gözəl bilirdi. 14 yaşlı yeniyetmənin düşünmədən Xəzərin coşqun dalğalarına atılması, bir deyil, 3 bacını ölümdən xilas edərək öz həyatını fəda etməsi təkcə sovet məktəblisinin mənəvi borcu deyil, insanın insana qayğısı, yanğısı və cəsarəti idi. Tofiq öz ölümü ilə bir ananı gözüyaşlı qoysa da, el-obanın onun bu igidliyini unutmayacağı ilə təskinlik tapır.

Dənizdə həlak olan qızın – bacılardan birinin məzar daşına yazılan epitafiya daha təsirlidir. Ata-anasının əziz-xələfi bu qızcığaz qara torpaqlara kəniz olmuşdur, qayalar ona pərqu yastığı, dəniz isti yorğanı əvəz edir:

*Mən də bir gül idim aydan da təmiz,
Ata-anam üçün olmuşdum əziz.
Balışım qayalar, yorğanım dəniz,
Qara torpaqlara olmuşam kəniz* [Vahid, 1990:63].

Göründüyü kimi, epitafiyada işlənən “aydan da təmiz bir gül” ifadəsi ilə şair mərhumun günahsız, məsum bir azyaşlı olduğunu, dənizin pərqu yorğan kimi onu qoynuna alması ilə onun dənizdə bataraq ölməsini anladır.

Vahidin epitafiyalarında şişirdilmiş təşbehlər yox dərəcəsidir, şair özünəxas sadə, anlaşıqlı bir dillə duyğuların tərənnümünə üstünlük verir. 4 misralıq bu şeirlərdə ölümün doğurduğu acını, taledən küskünlüyü şair təbiətin amansız oyunu sanır. Çox gənc ikən dünyaya vida deyən fidanlar, gənclərlə birgə onların puç olmuş arzuları da məzara gömülür:

*Mən də sevimli bir gül idim ruzigaridə,
Soldum bu gənc yaşımda məzaridə.
Rəhmi gəlmədi mənə zalım təbiətin,
Oldum fədası axır amansız fəlakətin* [Ə.V., 1969: f.№2, op.1, 46-cı vərəq, iş №209].

*Biçdi həyatı əcəl cismimə bir qanlı kəfən,
Mənə toy xələti, bəylik otağı layiq ikən.
Fələyin gəlmədi rəhmi anamın göz yaşına,
Qoy yazılsın qara xəttilə məzarın daşına* [Ə.V., 1969:f.№2, op.1, 47-ci vərəq].

Epitafiyalarında Vahid insanları dünya malına hərislikdən, şan-şöhrətə meyillikdən çəkindirir, şair bu fani dünyada ömrə etibar olmadığını, əcəl ovçusunun bir gün onu da ovlayacağını gözəl bilir. Dünya o qədər etibarsızdır ki, şahı da, gədanı da bir gün əcəlin pəncəsinə verir. İnsan hər bir əməlində, hərəkətində axirət dünyasını unutmamalıdır:

*Ey qəbr içrə yatan pak, müqəddəs insan,
Gündə min xeyir-dua ilə düşərsən yadə.
Cismim fəneyə getdi, gözüm intizarda,
Qaldım həmişəlik bu qaranlıq məzardə* [Vahid, 1990:70].

*Ey qürur eyləyən öz şöhrətinə dünyadə,
Etibar eyləmə bu gərdişi-bədbünyadə.
Nə vəfa ömrədə vardır, nə cahan mülkündə,
Yaxşılıq eylə ki, sərmayən ola üqbadə* [Vahid, 1990:67].

Bu gün S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində şairin məzar daşları üçün yazdığı 49 adda müxtəlif şeirin əlyazması qorunub saxlanılır. Bu şeirlər təkcə şairin yaradıcılığının deyil, xalqın məişətinin, sosial-iqtisadi durumunun, adət-ənənələrinin öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullazadə, N. (2016). Əlağa Vahidin şəxsi arxivi. /“Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər” Beynəlxalq Elmi konfransı, 3-5 may BSU, s.40-44.
2. Axundova, D.A., Axundov, M.D. (1984). Qafqaz Albaniyasının stellalarında dini simvolika və dünyanın mənzərəsi. /Azərbaycan abidələri dərgisi, N1, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
3. Əliağa Vahidin sənədləri. (1969). Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Arxivi. Fond, siyahı 1.
4. Əliağa Vahidin məzar daşları üçün yazdığı müxtəlif şeirlər (Avtoqraf, makina yazısı, əlyazması) (1969). Azərbaycan SSR Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, fond 2, siyahı1.
5. Əsgərli, Z. (2014). Poetika: izahlı sözlük. Bakı: Elm, 325 s.
6. Quliyeva, M.M., Həsənov, E.L. (2012). Gəncədə daşıqlama sənəti XIX əsrin II yarısında (İmamzadə abidəsinin materialları əsasında). // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası, № 3 s.107-111.

7. Mirəhmədov, Ə. (1998). Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Bakı: "Azərbaycan ensiklopedyası", NPB.
8. Vahid, Ə. (1982). Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən: M.Məmmədov. Bakı: Yazıçı, 520 s.
9. Vahid, Ə. (1990). Aforizmlər. Epitafiyalar (tərtibçi M.Nuru oğlu). Bakı: Azərnəşr, 75 s.

AZERBAIJAN SANGAÇAL SOFİ HAMİD MEZARLIĞI AT TASVİRLİ MEZARTAŞLARI

Nazire Nalan GÖK

ÖZET

Sangaçal, Azerbaycan'da Başkent Bakü' ye yaklaşık 40 km uzaklıkta, Abşeron Yarımadası'nın güneybatı yönünde yerleşen bir şehirdir. Sangaçal Şehri sınırları içinde yer alan Sofi Hamid Mezarlığı, bir Arap tüccar olan Pir Hamid'in türbesi etrafında oluşmuş bir mezarlıktır.

Mezar, Türkçede ziyaret edilen yer anlamına gelir. Yapısı itibariyle mimari ve heykel sanatının ortak ürünü olarak değerlendirilebilir. Orta Asya'dan itibaren Türkler, ölülerini toprakta açtıkları bir çukurun içine gömmüşler ve yerini belirlemek üzere toprağın üstüne coğrafik ve sosyolojik farklılıklar taşıyan belirteçler koymuşlardır. Bu belirteçler çoğu zaman doğa şartlarına daha dayanıklı bir malzeme olan taştan imal edilmişlerdir. Taşlara da gömülen kişinin kimliği, dini, inancı, mesleği, ait olduğu toplumun edebi, sosyal, sanatsal, sosyolojik vb. özellikleri yazıyla ve/veya sembollerle işlenmiştir. Mezar taşları yaşanılan yerin Türk yurdu olarak damgalanmasını sağlayan unsurlardan birisi ve belki de en önemlisidir.

Bu bildiride söz konusu mezarlık alanında, türbe yakınında yer alan sağlamlığını koruyabilmiş, 19. ve 20. yüzyıllara tarihlenen mezar taşları incelenerek, Orta Asya'dan Anadolu'ya " Geleneksel Türk Mezar Taşları" bağlamında sahip olduğu özellikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk, mezar taşı, sanduka, Sofi Hamid, Sangaçal

ABSTRACT

Sangaçal is a city, which is located in the southwest of Abşeron peninsula. The city is about 40 km away from Baku. Sofi Hamid Cemetery is in the border of Sangaçal. The cemetery is formed around the tomb of Pir Hamid who was an Arabic merchant.

“Grave” means “visited place” in Turkish. It’s structural way of construction can be regarded as the common product of art of architecture and sculpture. Turks have buried their dead into holes and they also have put symbols, which have geographical and sociological differences, on the ground to indicate the places of graves from the time of Middle Asia. These symbols were generally made of stone which is durable against natural weather conditions. The dead person’s identity, religion, job and also the moral, social, art, sociological features of the society that he/she has belonged were written or engraved on stone. The grave stones are one of or probably the most important indicators to identify the lands as homelands of Turks.

In this paper, in the above-mentioned cemetery site, the less damaged grave stones dated in 19th and 20th century around Pir Hamid tomb are examined to put forward the features of “Traditional Turk Grave Stones” from Middle Asia to Anatolia.

Key Words: Türks, gravestone, cist, Sofi Hamid, Sangachal

GİRİŞ

AZERBAYCAN COĞRAFYASI VE AZERBAYCAN’DA TÜRK TARİHİ

Azerbaycan, doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan ve güneyinde İran ile komşudur. Kendisine bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin ise kuzey ve doğusu Ermenistan ile, güneyi ve batısı İran ile çevrilmiştir, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin Türkiye ile de 17 km’lik bir sınırı mevcuttur. Batı Asya ile Doğu Avrupa’nın kesiştiği Kafkasya’da yer alır. Türk tarihi boyunca Türk boylarının tanıdığı Azerbaycan toprakları, sulak arazileri ve verimli otlakları dolayısıyla her zaman Türk kavimlerinin yerleştiği yerlerden biridir.

Kaynaklarda doğudan batıya gelen Sakalar'ın Kafkasya'da bir devlet kurdukları, Alp Er Tunga'nın(Efrasiyab) da onların hakani olduğu yazılır. Azerbaycan topraklarına gelen ilk Türk kavminin 4-5 yüzyıllarda Akhunlar olduğu belirtilir (Togan, 1981). Daha sonraki zamanlarda da Sakalardan sonra Türk boyları değişik adlarla Orta Asya'dan batıya, Kafkasya ve Azerbaycan'a gelmişlerdir. Bunlardan Hunlar, Bulgarlar, Sarı Ogurlar Miladın ilk asırlarında bu bölgeye gelip yerleşmişlerdir.

4.yüzyılda Hazarlar Azerbaycan coğrafyasına gelip yerleşmişler, önce Göktürkler'e tabi olmuşlar, Göktürkler çökünce de kendileri bir devlet kurmuşlar resmi dilleri de Hazar Türkçesi olmuştur (Heyet, 2004). 10.yüzyılda Ruslar güçlenerek Hazarlar'a saldırmışlar ve yenmişlerdir. Hazarlar'ın bir kısmı Azerbaycan topraklarında kalmışlar, bir kısmı Doğu Avrupa'ya göçmüşlerdir. Kıpçaklar ise 9.yüzyıldan itibaren aralıklarla Azerbaycan'a gelerek yerleşmiş ve burada Müslüman olmuşlardır.

Azerbaycan'ın bütünüyle Türkleşmesi Selçuklular döneminde 11. yüzyılda olmuştur. Hârzemşahlar zamanında Aran, Muğan ve Hoy Türkmenlerin (Oğuzların) merkezi olmuştur. Yakut Hamevî'nin yazdığına göre Erdebil ve Tebriz arasındaki bütün dağlık yollar Türkmenlerle dolmuştur. Bunların emirleri Bişkin (Meşgin) 'dir. Bu boyların arasında Beğdili, İnallu ve Ağaçeriler de vardır.

Moğollar zamanında Horasan'dan birçok Türkmen Azerbaycan'a göç etmiştir. Aynı zamanda Akkoyunlu, Karakoyunlular da bu dönemde Türkistan'dan Anadolu'nun doğusuna (Van gölünün kuzey kıyısı ve Diyarbakır) ve 15. yüzyılda oralardan Azerbaycan'a geldiler. Türkleşme ve Oğuzlaşma süreci 14. yüzyılda Emir Timur'un gelmesiyle daha da hız kazandı. Özellikle Timur Anadolu seferinden galip olarak döndüğünde birçok Türk boylarını Suriye ve Anadolu'dan Azerbaycan'a getirdi (Bunlar Şamlı, Musuulu, Rumlu, Kaçar, Afşar, Zulkadr, Kovanlu, Kozanlı, Tekelu, Baharlu, Varsaklu, Beğdili boyları olup Azerbaycan'da kaldılar ve birçoğu Erdebil ve etrafında Safevî şeyhi (Şeyh Ali)nin çevresine toplanıp onun ve oğullarının müritleri oldular (Heyet, 2004).

Azerbaycan'da cumhuriyet tarihi ise ikiye bölünmüştür. 1.Cumhuriyet dönemi 1918'de başlamış 22 ay sonra Sovyet işgali nedeniyle sona ermiştir. 1992'de kurulan 2. Azerbaycan Cumhuriyeti halen devam etmektedir.

TÜRKLER'DE ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

Eski Türkler'de ölü gömme törenlerine “Yuğ” adı verilirdi. Türk toplumları için insanın ölmesi; ruhunun kuş olup uçuşması, öbür dünyaya gitmesiydi. Eski Türk inançlarına göre ruhun öbür dünyaya taşınması ve uyum sağlaması şamanlar aracılığı ile olmaktaydı. Şaman bu görev için topluluğun koruyucu ruhu olan hayvanlarla iletişime geçer, onlardan yardım alırdı. Böylece henüz ölen kişinin ruhunun geride bıraktıklarına zarar vermeyeceklerine inanılırdı.

Hunlar'da ve Göktürkler'de birisi öldüğü zaman, bir çadır kurarlar, ölüyü tabutla bu çadırı koyarlar ve ölen kişinin atını/atlarını da yuğ töreninde hazır bulundururlardı. Ölenin yakınları atlarına binerek çadırın etrafında dönerler ve yas tutarlardı. Bu yas töreninde “Sagu” adı verilen ağaçlar yakılırdı. Ölen kişinin yakınları, yüzlerini bıçakla keserler, ağlarlar, kadınlar saçlarını yolarlardı. Ölen kişinin atı/ atları burada boğazlanır, etinden ölü aşı pişirilir oradakilere dağıtılarak yenirdi. En sevdiği atının derisi tulum halinde (gön) çıkartılır, sepilenip ulu ağaçların dallarına asılırdı. Etleri yenen atın başı bir sırığa geçirilip mezarının üstüne dikilirdi. Ölen kişinin ruhunun öbür dünyaya olan yolculuğunda ona yoldaşlık etmesi için kurban edilen atının kemikleri de ortalığa saçılmaz, toplanıp yakılırdı. Ölen kişi sonbaharda veya kışta öldüyse ilkbaharda çiçekler açmaya başladığı zaman, ilkbaharda veya yazda öldüyse sonbaharda gömülürdü⁹¹

Türk toplumunun ileri gelenlerinden birisi öldüğü zaman, onun mezarını iki katlı olarak yaparlar; toprak altındaki mezar odasına ölüyü kıyafetleri, eşyaları, koşumlu atları vb. ile gömerler, mezar odasının üstüne de barkını kurarlardı. Barkın yolunu koç heykelleri, öldürdüğü düşmanları temsilen balballar ile doldururlardı. Bazı durumlarda bu balbalların sayısı yüzlerce olabilirdi (İnan, 1998), (Kafesoğlu, 1988),

⁹¹ Papalık emriyle 1245-47 yıllarında, Çingizler'in başkenti Kara-Korum'a gidip dönen Elçi Plano Carpini, Kıpçaklar'da gördüğü bir yuğ törenini şöyle anlatır: Ölenin kabri olacak yere bir çadır kurarlar. Ölüyü ortaya alıp önüne pişmiş et yığılı bir tepsi ile kıymız dolu bir testi koyarlar. Öteki dünyada bile sütünü içebilsin diye, tayı ile birlikte bir kısra ve ayrıca da binmesi için eyerli ve gemli bir aygırı da gömerler. Bu gömülenlerden ayrı olarak (kabrin üzerine tepçik yapımı bitince, cenazeye gelenler için bir at kurban kesilip eti oracıkta yenir; onun gönüne saman doldurularak, iki veya dört sırığa gerdirilmiş halde kabrin üzerine dik duracak biçimde dikerler. Eti yenen atın kemiklerini toplayıp yakarlar. Ölenin arabasını kırıp dağıtırlar, çadırını bozarlar. (J.Plano Carpini, “Gesichte Der Mongolen und Reibericht” Leipzig 1930, s.81,82' den çev. Ergin Alan

(Gültepe, 2013) Özellikle hükümdar cenazeleri için düzenlenen törenlerde, sultanların atları da törene kuyrukları düğümlenmiş, eyerleri ters oturtulmuş olarak iştirak ederlerdi.

İslamiyet'in kabulünden sonra defin geleneklerinde değişiklikler olmuştur. Özellikle Hz. Muhammed (SAV)'in hadisleriyle cenaze merasimlerinde insanların yüksek sesle bağırarak ağlamaları, üstlerini başlarını parçalamaları, saçlarını yolmaları yasaklanmıştır. Ölen için ölüm ve kabir azabını hafifletici dualar ve ayetler okumaları tavsiye edilmiştir. Ancak Türkler'de yüzyıllarca uygulanagelen bir kısım adet ve gelenekler İslamiyet'le bütünleşerek evrilmiş ve uygulanmaya devam edilmektedir.⁹²

ESKİ TÜRKLERDE AT KÜLTÜ, AT SEVGİSİ, AT İLE SAĞLANAN ÜSTÜNLÜKLER

"At, Türk'ün Kanadıdır." Kaşgarlı Mahmud

Eski Türkler, Gök Tanrı'ya yine onun sembolü olan at kurban ederlerdi. Böylece Gök Tanrı dolayısıyla atı da kutsallaştırmış olurlardı. Doğu Altaylar'daki 3500m'den yüksek Pazırık Kurganları'nda M.Ö. 500'den kalma donmuş kabirlerde, sahipleri ile gömülmüş al renkli on aygır bulunmuştur. Bunlar, bütünüyle Eski Türkler'in adetlerine göre (öteki dünyada kullanılmak üzere binek takımı ile at) ve eşyalarıyla birlikte gömülmüştür (İnan P. D., 1943).

M.Ö. 12-4. Bin yıllarında Mezolitik ve Neolitik Dönemlerini yaşayan Avrasya'da avcılık ve toplayıcılık kültürüne dayanan bir hayat tarzının benimsenmiş olması, insan ve hayvan ilişkilerinin yoğunlaşması etkin rol oynamıştır. Evcilleştirilen hayvan türlerinin artması, iklim şartlarının değişmesi ve insanların göçen hayvanları avlamak için onları sürekli takip etmesi sonucu avcılık ve toplayıcılık kültürü yerini "göçebelige" bırakmıştır. Bu yeni hayat anlayışının temel unsuru olan at, atlı göçebe kültürünün/ bozkır kültürünün yaratılmasında temel etken olmuştur (Esin, 2017).

Dünya tarihinde atı evcilleştiren ve hem gücünden, etinden, sütünden, derisinden, kılından, kemiğinden yararlanan, hem de bütün bunları diğer topluluklara öğretenler Türkler olmuşlardır. Türler atı, kendilerinin tamamlayıcısı olarak görmüşler, hatta at üzerinde yemiş-içmişler, at üstünde gezmişler, at üstünde uyumuşlar, velhasılı at

⁹² Cenaze kabre konulduktan sonra cenaze evinde yemek dağıtılması (ölü aşı), ölenin ruhu için okunan mevlidlerde gülsuyu, zemzem, mevlid şekeri dağıtılması (saçı) vb.

üzerinde yaşamışlardır. Türkler'in ata verdikleri değer o kadar büyüktür ki, Türkçe'ye atlarla ilgili onlarca fiil, deyim, atasözü yerleşmiştir⁹³

Eski Türk Destanları'nda da atlar Kahramanları ile anılır ve onlarla birlikte yüceltilirler. Oğuzname'de denilrki; “ Türkistan'ın ilk hükümdarı Oğuz(Kağan) 50 yıl boyunca bütün seferlerinde galip geldi, ülkeleri itaat ettirdi; sonunda ülkesine döndü. Oğuz, Yurda gelmesinin şerefine verilecek toy için: doksan bin koç, dokuz yüz kısrak, kesilmesini buyurdu; ve “ Depe gibi et yığıp, göl gibi kısrak sağdurtarak, Ulu Toy yaptı (Togan O. P., 1972) (Kırzioğlu).

Atın evcilleştirilmesi, demirin işlenmesi ile Türkler, hem sosyal hayatta büyük ilerleme kaydetmişler ve hem de diğer topluluklara karşı büyük üstünlük sağlamışlardı. Konar-göçer bir topluluk olan Türkler'in avladıkları hayvanları rahat takip etmelerini sağlayan at, aynı zamanda eşyaların ve sürülerin yaylaklar ve kışlaklar arasındaki hareketinin kolay ve düzenli olmasını da sağlamıştır. Bu sayede Türkler, insan topluluklarında ve hayvan sürülerinde ortaya çıkan salgın hastalıklardan (ölet), doğal koşullardaki olumsuzluklardan (kuraklık, aşırı soğuk vb.) atla sağlanan bu hızlı yer değiştirme sayesinde kurtulabilmişlerdir.(Yerleşik şehirlerde yaşayan topluluklar bu tür salgın hastalıklar söz konusu olduğunda kırıma uğramışlardır.). Atın Türkler'in hayatına kazandırdığı en büyük üstünlük savaş alanında olmuştur. Kendilerinin icad ettiği atlı kılığını giyip yine kendilerinin bulunduğu atlı Savaş Usulü ile yaya savaşı çok kalabalık düşman ordularına çok yaklaşımadan uzaktan ok yağmuruna tutabiliyorlar, Turan Tekniği' (Yalancı Geri Çekilme) ni kullanarak yanaşık düzenli kalabalık orduları dağıtarak bozguna uğratiyorlardı. Bu şekilde kalabalık Çinliler'i de yıllarca yenip bunaltarak 4000km uzunluğundaki ünlü Çin Seddi'ni inşa etmek zorunda bırakmışlardır (Kırzioğlu).

Türkler'in ata bu denli değer atfetmeleri, hayatlarının her alanında olduğu gibi ortaya koydukları maddi kültür unsurlarında da kendini göstermiştir. Avrasya sanatında ortaya çıkan “ Hayvan Üslubu”, muhtemeldir ki; Eski Türkler'in atla sağladıkları bu hareketli hayatın estetik duygularla birleşmesiyle meydana gelmiştir.

⁹³ Kaşgarlı Mahmud 1072-1074'te yazdığı ünlü Türkçe-Arapça Sözlük'ünde atların cinsi, rengi, yaşı, hastalığı vb. 123 Türkçe ad ve deyim nakleder. (K Mahmud - Türk Dil Kurumu Yayınları, Beşinci Baskı, Ankara, 2006)

Günümüzde bilinen en eski halı örneği 5. Pazırık Kurganı'nda ortaya çıkarılan "Pazırık Halısı"dır. M.Ö. 5-4. Yüzyıllara tarihlenen 183x200cm boyutlarındaki halıda süvarileriyle birlikte tasvir edilen kuyruklu düğümlü at figürleri mevcuttur (Ekim, 2006) (Foto:58-59)

B. Ögel, Hun mezarlarında ele geçen buluntuları arasında bilhassa kemikten yapılmış ok uçları, Hun kültürü bakımından büyük bir değer taşır. Mezarlarda bol miktarda elbise süsleri elde edilmiştir. Bunlar arasında hayvan şeklinde figürlere de rastlamaktayız. Hayvan figürleri ekseriyetle at ve kaplanları tasvir ediyordu. Bunlardan başka kuşak tokaları ve tokalara ait çerçeve ve iğneler, bronzdan yapılmış düğmeler, bronz inciler, gerdanlık ve diğer asma süslere ait unsurlar ve bronz sâfihalar da Hun kültürünü karakterize ederlerdi, malumatını verir (Ögel, 1998). (foto 60-61)

Bütün Türk tarihi boyunca, Türk'ün olduğu her yerde atın kendisi, ortaya konan bütün kültür varlıklarında da at motifi varlığını sürdürmüştür. Türk Sanatında çağlar boyunca belki de betimlenmesi en çok sevilen figürlerden biridir at. Bir kısım örnekte binicisi ile birlikte, bir kısım örnekte de yalnız işlenmişlerdir. Halılarda, duvar resimlerinde, çinilerde, minyatürlerde, paralarda, anıtlarda, mezar taşlarında...(Foto: 62-69)

Yapılış amacı ne olursa olsun at tasvirli maddi kültür unsurları, bulundukları yerin bir Türk yurdu olduğunu adeta haykırırlar.

MEZAR TAŞLARI

MEZAR TAŞI NO:1

Katalog No:1

Fotoğraf No: 1-4

İnceleme Tarihi: Nisan 2018 – 30 Ağustos 2018

Kitabesi: Eddünya faniyyetun

Tarihi: -

Mezar Tipi: Şahide

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Alçak kabartma, kazıma

Ölçüleri: 60x37x12 cm

Tanımı: Sarıya çalan bej renkli küfeki benzeri yöre taşından yapılan mezar, sadece baş şahidesinden ibarettir. Geçmişte mezarın muhtemel sandukası olsa da günümüzde torak altında kalmış olmalıdır. Şahidenin mevcut durumu da yarıya kadar toprağa gömülmüş vaziyettedir. Mezar taşının yerden 16cm yüksekliğinde olan kısmında kare bir kartuş içerisinde kabartma ile işlenmiş kitabesi yer alır. Bu kitabe de yarıya kadar toprak içindedir. En üst kısımda “ Ed dünya faniyyetun” yazısı okunur. Kartuşun ortasında sekiz dilimli bir madalyon içinde rumi ve palmetlerden oluşan bir bezemeyi dıştan bir kuşak çevreler. Bu kuşağın köşelerinde baklava dilimlerinden oluşan geometrik bezeme, aralarında ise Arapça yazılar yer alır. Şahidede kitabe bölümünün üstünde yer alan kısmın ortasında kazıma yöntemiyle kabaca çizilmiş bir kaz ayağı motifi görülür. Bu motifin mezar taşının yapım aşamasında değil, çok sonradan yakın bir tarihte kazındığı ortadadır. Şahidenin üzerinde yer alan hiçbir bezeme tekniği ve süsleme unsuru ile örtüşmemektedir. Şahidenin yan yüzlerinde ve üstte rumi, palmet ve buta benzeri çiçek motiflerinden oluşan bir bitkisel friz vardır. Şahidenin arka yüzünde ise mezarda yatan kişiyle ilişkili olduğu düşünülen bir süvari tasviri vardır. Kazıma tekniği ile işlenen tasvirde at hareketli bir biçimde verilmiştir. Doğa şartlarının aşındırıcı etkisiyle bu tasvir çok zor görülür durumdadır.

MEZAR TAŞI NO: 2

Katalog No:3

Foto No: 5-8

İnceleme Tarihi: Nisan 2018

Kitabesi: Kitabesizdir

Tarihi: -

Mezar Tipi: Şahideli sanduka

Malzemesi: Küfeki benzeri yöre taşı

İşleniş Tekniği:Kazıma

Ölçüleri: Şahidenin ölçüleri 83x37x15cm, sandukanın ölçüleri ise 127x30x22cm'dir.

Tanımı: Küfeki benzeri yöre taşından yapılan mezar taşı iki parçadan oluşmaktadır: başucu şahidesi ve yüksekliği çok olmayan bir sanduka. Sandukanın hizası şahideye göre daha güneye kaymış durumdadır. Sandukanın güney cephesinde aşınmadan dolayı büyük oyuklar oluşmuştur. Kuvvetle muhtemel güney yönden esen rüzgarların çok kuvvetli olması dolayısıyla güney cephe çok aşınmış ve kuzey cepheye de toprak yığılmıştır.

Baş ucu şahidesinin ön yüzünde silinmiş bir kitabenin izleri mevcuttur. Ancak Arapça olarak yazıldığı düşünülen kitabenin okunması mümkün görünmemektedir. Şahidenin yan yüzlerinde herhangi bir yazı ya da tezyin yoktur. Arka yüzünde ise bir süvariye ait olması muhtemel bir çift çizme, koşum takımları ile birlikte yürür vaziyette bir at ve üstte kılıç, bıçak ve kamadan oluşan silahları tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde kazıma tekniği kullanılmış ve nesnelerin sadece konturları çizilmiştir. Çizmelerin biri sağa, diğere sola bakar durumda; kısa topuklu ve sivri burunludur. At soldan sağa doğru yürümektedir. Silahlar ise kabzaları sol tarafta olacak şekilde yatay vaziyette verilmişlerdir. Bir bıçak ise kılıcı keser vaziyette yukarıdan aşağıya doğru düşey pozisyonda tasvir edilmiştir.

Sandukanın üst cephesinde 29X12 ölçülerinde bir suluk vardır. Kuşların su içmesi için yapılan bu oyuk sandukanın doğu cephesine yakın olacak şekilde yerleştirilmiştir.

MEZAR TAŞI NO: 3

Katalog No: 4

Foto No: 9-12

İnceleme Tarihi: Nisan 2018

Kitabesi: -

Tarihi: -

Mezar Tipi: Şahide

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Kazıma

Ölçüleri: 44x32x13

Tanımı: Mezar, başucu şahidesinden ibarettir.. 3 Numaralı mezarın hemen doğusunda yer alır. Mezarın başucu şahidesinden yarıya yakın tamamen toprağa gömülmüş durumdadır. Mevcut durumda şahidenin dışında sadece toprak yüzeyinde birkaç küçük taş vardır.

Şahide sivri kemerli bir formla nihayetlenir. Ön yüzünde bitkisel bezemelerin olduğu izlerden anlaşılmaktadır. Fakat bu izlerin tam olarak hangi motiflerden oluştuğu belli değildir. Şahidenin yan yüzleri tezyin edilmemiştir. Arka yüzde ise kazıma tekniğiyle bir kılıcın kabzası olması muhtemel tasvir ve bir at tasvirinin küçük bir kısmı görülür. At tasvirinin büyük bir kısmı taşın kopan parçasıyla yok olmuştur. At tasvirinin yalnızca başı ve eyerin bir bölümü mevcuttur. Eyerde kınında asılı duran Kılıç kabzası ve at tasvirinden hareketle bu şahidenin bir erkek mezarına ait olması mümkündür.

MEZAR TAŞI NO: 4

Katalog No: 9

Foto No: 13-16

İnceleme Tarihi: Nisan 2018

Kitabesi: Aşınmış okunmuyor.

Tarihi: -

Mezar Tipi: Sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Alçak kabartma, Kazıma

Ölçüleri: 200x46x75

Tanımı: 8 Numaralı mezarın hemen doğusunda yer alır. Sanduka sanki bir çukur mezarın üzerine eğreti bir biçimde konulmuş gibidir. Çukur mezarı örten kapak taşları çok korozyona uğramıştır. Pek çok yerde taşların arasında boşluklar oluşmuştur.

Sandukanın batı cephesinde bir kartuş içerisinde solda altta tırıs gider vaziyette bir at, atın üstünde o atın sürücüsüne ait kama ve ne olduğu tam olarak tespit edilemeyen bir nesne, sağda ise bir ibrik tasviri yer alır. Sandukanın kuzey cephesi tamamen likenlerle kaplanmış durumdadır. Bu nedenle var olduğu düşünülen tezyinat da anlaşılamamaktadır.

Sandukanın doğu cephesinde bir kare kartuşun içinde kabartma olarak bir çok yapraklı çiçek ve dört köşede bu çiçekten uzayan Rumiler görülmektedir.

Güney cephede ise üstte kabartma Arapça harflerle bir yazı kuşağı yer alır. Altta ise yatay vaziyetteki buta ve çiçek motiflerinden oluşan bir süsleme frizi görülmektedir.

Sandukanın üst yüzeyinde dilimli kemerlerden oluşan dört adet suluk görülmektedir.

MEZAR TAŞI NO: 5

Katalog No: 17

Foto No: 17-18

İnceleme Tarihi: Nisan 2018

Kitabesi: ; 1- Haza,

2- El kabr(kabir),

3- El merhum,

4- Elmağfur,

5- ,

6- 5 ve 6. satırlar aşınmadan dolayı okunamadı.

Tarih: H.1220/M.1815

Mezar Tipi: Şahideli sanduka

Malzemesi: Küfeki benzeri yöre taşı

İşleniş Tekniği: Alçak kabartma, kazıma, oyma

Ölçüleri: Şahidenin ölçüleri 176x45x22cm,

Sandukanın ölçüleri 170x45x7 cm

Tanımı: 13 Numaralı mezarın güneybatısında yer alır. Şahideli sanduka şeklinde iki parçalı olarak yapılmıştır.

Sivri bir ters v şeklinde sonlanan şahidede yine sivri kemerli bir kitabe nişi yer alır. Şahidede kitabenin dışındaki kısımlarda bir geometrik süsleme izleri mevcut olsa da bu süslemeler net olarak görülememektedir. Şahidenin güney yüzünde bir çizgi ve bu çizginin iki yanında küçük geometrik motiflerden elde edilen bordür mevcuttur. Kuzey yüzünde ise muhtemelen aynı süsleme varken likenler doyasıyla görülememektedir. Şahidenin arka yüzünde alta bir çift çizme bulunur. Çizmelerin biri sağa, biri sola doğru bakar vaziyettedir. Çizmelerin hemen üstünde başı sola doğru bakar vaziyette bir at tasviri yer alır. Oldukça acemice çizilen at tasviri, sadece kontur çizgileri kazınarak verilmiş, bunun haricinde herhangi bir organı belirtilmemiştir. At tasvirinin üstünde aşağı doğru düşey bir biçimde bıçak ya da başka bir kesici alet tasvir edilmiştir. Bunun üzerinde içi tamamen çökertilerek elde edilen kare bir şekil bulunur. Bu şeklin anlamı tam olarak belli değildir. Onun üzerinde minik bir damla kazınmış, en üstte ise yarısı mevcut kazıma ile yapılmış bir kare daha görülür. Şahidenin arka yüzünde bulunan tasvirlerden hareketle bu mezarda yatanın bir süvari , bir avcı olması muhtemeldir. Arka yüzde şahidenin yarı hizasından tepe ortasına uzanan düzgün olmayan bir kırık mevcuttur.

Sandukanın yüksekliği çoğu yerde toprak zemin ile aynıdır. Üst yüzeyde yer alan üç küçük suluk dışında herhangi bir süsleme mevcut değildir.

MEZAR TAŞI NO: 6

Katalog No: 21

Foto No: 19-22

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: Haza El kabr El merhum El mağfur

Tarihi: H. 1295 (M.1878)

Mezar Tipi: Şahideli sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Oyma, Kabartma, Kazıma

Ölçüleri: Şahidenin ölçüleri 225x52x26cm,

Sandukanın ölçüleri 160x43x18cm

Tanımı: 20 Numaralı mezarın hemen güneyinde yer alır. Sarı kireç taşından yapılan mezar, şahide ve sandukadan oluşmaktadır.'dir. Sandukanın etrafı gelişigüzel taşlar yığılarak doldurulmuştur.

Şahide, iri bir palmetle sonlanacak biçimde tasarlanmıştır. Palmetin yanlardaki iki yaprağının alt kısımları palmetin boynunu oluşturacak şekilde boş bırakılmışlardır. Palmetin içi yapraklar ve çiçekler ile doldurulmuştur. Şahidenin dış kenarlarına paralel biçimde oluşturulan sivri kemerli kitabe nişinde kitabe yer alır. Kitabe nişinin dışında kalan bölümler palmet ve Rumilerden oluşan süsleme bordürleri ile kuşatılmıştır. Şahidenin yan yüzleri tezyin edilmemiş boş bırakılmışlardır. Şahidenin arka yüzünde, ön yüzünde olduğu gibi palmet şeklinde bir tepelikle sonlanır. Palmetin içi çiçekler ve yapraklar ile doldurulmuştur. Palmetin altında kalan bölüm; en alttan başlayarak hareket halinde bir at , bıçak, kılıç, balta, ne oldukları tam anlaşılamayan geometrik biçimler şeklinde nesneler ve üstte çok basitçe bir ev tasviri yer alır. Bu tasvirlerden at, bıçak, tabanca, kılıç kabartma, diğerleri kazıma tekniğiyle işlenmişlerdir. Soldan sağa doğru hareket eder vaziyette gösterilen at figürü, kuyruğu kesik, eyerlenmiş, başı yukarı kalkmış vaziyette profilden verilmiştir. Atın binicisi burada sadece çizimleri çizilerek hissettirilmiştir. Söz konusu tasvirlerden hareketle mezarda yatan kişinin bir erkek olması muhtemeldir.

Sandukaya ait süslemeler yalnızca üst yüzeydeki çok sayıda küçük dilimli kemerden oluşan iki adet suluktan ibarettir. Sandukanın üst yüzeyinde korozyon çok yoğundur.

MEZAR TAŞI NO: 7

Katalog No: 23

Foto No: 23-26

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: Ayetel-kürsi" (Allahüla ilahe illa hüvel hayyül kayyüm, la ta huzühü sinetün ve la nevm. Lehü ma fissemavatı vema fil ard. Men zellezi yeş feu – yarım kalmıştır.

Tarihi: -

Mezar Tipi: Yekpare sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: kabartma, oyma,

Ölçüleri: 195x46x64cm

Tanımı: Sofi Hamid Türbesinin bahçe duvarının doğusunda yer alır. Sandukanın alttaki 10cm'lik bölümü, yanlardan ortalama üçer cm'lik taşıntı yapacak biçimde tasarlanmıştır.

Sandukanın batı cephesinde iki adet süsleme bordürü mevcuttur. Üstteki bordürde kabartma olarak üç adet yaprak ve onların aralarında iki adet dört yapraklı çiçek tasviri; alttaki bordürde ise üç adet buta motifi yer alır. Sandukanın kuzey ve güney cephe düzenlemeleri simetrik. Başta, ortada ve sonda yer alan silmelerle oluşturulan düşey dikdörtgen kartuşların içinde stilize camii motifi üstünde yukarı doğru bakar vaziyette hilal ve içinde beş kollu yıldız tasvirleri yer alır. Bu düşey dikdörtgen kartuşların arasında yatay dikdörtgen yazı kartuşları yer alır. Kuzey cephe beyaz boyayla boyandığı için yazıların okunması çok zordur. Güney cephede ki yazı kartuşlarından altta olanlarında "Ayetel-kürsi" (Allahüla ilahe illa hüvel hayyül kayyüm, la ta huzühü sinetün ve la nevm. Lehü ma fissemavatı vema fil ard. Men zellezi yeş feu – yarım kalmıştır.-) – belki de kuzey cephedeki kartuşlarda surenin devamı yer almaktadır?!- Sandukanın doğu cephesinde ise yatay dikdörtgen kartuş içinde kabartma olarak koşum takımları ile birlikte bir at ve atın üstünde soldan sağa doğru uzatılmış bir tüfek tasviri yer almaktadır. Tüfek, at ile aynı uzunlukta olması açısından dikkat çekicidir. Sandukanın üstünde dilimli kemerlerden oluşan üç adet suluk ve aralarında yarım güneş motifleri mevcuttur. Batı tarafta bir kartuş içinde kitabesi yer alır. Kitabenin başında batıdan doğuya doğru bakar durumda bir hilal ve içinde beş kollu yıldız tasvir edilmiştir.

MEZAR TAŞI NO: 8

Katalog No: 25

Foto No: 27-30

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi:“ Haza El merkad El merhum El mağfur bin Hacı Bayram”

Tarihi: sene H.1225 (M.1810)

Mezar Tipi: Şahide

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Kabartma, kazıma,

Ölçüleri: 187x45x21 cm

Tanımı: 24 Numaralı mezarın güneydoğusunda yer alır. Şahidenin ön yüzünde sivri kemerli bir kitabe nişi vardır. Kitabe nişinin içinde 6 satırlık bir kitabe mevcuttur.. Kitabe nişinin her iki tarafından yukarıya doğru devam eden bitkisel süsleme bordürü nişin üstünde birleşerek palmet tepeliğin boyun kısmını oluşturur. İri bir palmet şeklinde tasarlanan tepelik üç bölümlüdür. Palmetin içi Rumiler , çiçekler ve yapraklar ile doldurulmuştur. Şahidenin yan yüzleri süslenmemiş, boş bırakılmıştır. Arka yüzde alttan yukarıya doğru; 1-belirgin olmayan bir geometrik süsleme, 2- bir çift çizme, 3- bir at, 4-ucu kıvrık bir kılıç, 5- bir bıçak, 6- bir kama, 7- bir balta, 8- kese tasviri olması muhtemel bir geometrik şekil tasvirleri vardır. Bu cephede yer alan at tasviri oldukça gerçekçi bir üslupla, kontür çizgileri verilerek kabartılmıştır. Kuyruğu düğümlü at, soldan sağa doğru hafif rahvan yürüyüşle ilerlemektedir. Sol tarafındaki ayakları havadadır. Ağzı açık, yeleleri belirgindir. Koşum takımlarından eyer ve kömüldürük verilmiştir. Ancak diğer koşum unsurları mevcut değildir. Atın boynunun ve kulaklarının dik biçimde verilmesi muhtemeldir ki, atın tetikte olduğunu göstermektedir. Atın binicisi tasvirde yer almasa da özellikle çizmelerinin bulunduğu yer itibarıyla seyirciye hissettirilmektedir. Çizme, at, silah tasvirleri bir bütün olarak mezarda yatan kişinin erkek olduğuna işaret eder. Şahidenin üst bölümü ön yüzde de var olan palmet tepelikle sonlandırılmıştır.

MEZAR TAŞI NO: 9

Katalog No: 26

Foto No: 31-34

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: “ Haza El merkad El merhum El mağfur”

(Kitabenin alttaki üç satırı okunamamıştır.

Tarihi: -

Mezar Tipi: Şahide

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Kabartma, kazıma

Ölçüleri: Ölçüleri 180x47x25cm

Tanımı: 25 Numaralı mezarın hemen güneydoğusunda yer alır. Şahidenin toprağa yakın olan bölümlerinde yoğun bir aşınma durumu söz konusudur.

Şahide iri bir palmetle sonlanacak bir tepelikle tasarlanmıştır. Palmetin dış kenarlarına uygun olarak şahidenin tepeliği üç bölümlüdür. Palmetin içi yine palmet ve Rumilerle doldurularak tezyin edilmiştir. Palmetin boyun kısmının dışında kalan yanlardaki alanlar bezenmeyip boş bırakılmışlardır. Palmet tepeliğin alt tarafında sivri kemerli bir kitabe nişi mevcuttur. Şahidede kitabenin iki yanını çevreleyip palmetin boynuna doğru devam eden bitkisel süsleme bordürü mevcuttur. Şahidenin yan yüzleri acemice düzenlenmiş küçük palmetler, Rumiler ve geometrik şekillerle bordür şeklinde tezyin edilmiştir. Kuzey cephedeki yan yüzde yer alan süsleme likenle kaplı olması sebebiyle görülememektedir. Şahidenin arka yüzünde altta hareket halinde bir at, onun üstünde ucu kıvrık bir kılıç, bir fişeklik ve bir balta tasviri mevcuttur. Burada at tasviri gerçekçi bir üslupla, kontür çizgileriyle verilmiştir. Sol ön ayağı hafifçe havaya kalkmış, baş öne ve içeri boynuna bakar vaziyette tasvir edilmiştir. Başın bu öne eğilişi, bir tevazu içindeymiş hissi verir. Sanki binicisini beklerken sabırsızlanır gibidir. Atın sırtındaki eyer olması gereken yerden biraz daha geriye kaymış vaziyettedir. Eyerin varlığı, eyer kaltakları ve atın karnından geçen kayışın verilışı ile hissedilir. Vücut organlarından sadece göz, atın bedeninde oyularak gösterilmiştir. Bu tasvirlerin her iki yanından yukarı doğru devam eden bordürler tasvirlerin üst bölümünde birleşerek palmetin boynunu oluştururlar. Şahidenin ön yüzündeki palmet tepelik, arka yüzde de aynı şekilde tekrar edilmiştir.

MEZAR TAŞI NO: 10

Katalog No: 27

Foto No: 35-38

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: “ Haza El merkad El merhum El mağfur bin” – noktalı bölümlerde muhtemelen yöresel bir ad olmalı okunamadı.

Tarihi: - (Tarih ifadesinin olması gereken en alt satır, korozyon nedeniyle oyuklar oluşmuş, rakamlar kaybolmuştur.)

Mezar Tipi: Şahide

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Kabartma, kazıma

Ölçüleri: 180x47x21cm

Tanımı: 26 Numaralı mezarın doğusunda yer alır. Şahidenin ön yüzünde bir kitabe nişi mevcuttur. Kitabenin dışında kalan yüzeyler her iki taraftan bitkisel bordür halinde yükselir ve kitabe nişinin üstünde birleşerek palmet tepeliğin boyun kısmını oluşturur. Palmetin yüzeyi girift bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Palmetin boyun kısmında yan taraflardaki yüzeyler boş bırakılmış, tezyin edilmemiştir. Şahidenin yan yüzlerinde herhangi bir süsleme mevcut değildir. Arka yüzde en alttan yukarıya doğru sırasıyla bir at, kılıç, bıçak, kama, orak, kese, fişeklik tasvirleri yer alır. Bu tasvirlerden at, kılıç, bıçak, kamanın olduğu seviyeye kadar yoğun bir aşınma söz konusudur. At figürü kontür çizgileriyle verilmiş olmasına karşın başının havada oluşu ve kuyruğunun arkaya doğru sivruluşu ile uçar gibidir. Ancak ayaklarının aynı seviyede olması bu duruşla tezatlık yaratır. Atın eyerli olup olmadığı aşınmadan dolayı anlaşılamamaktadır. At figürünün üstünde yer alan kesici silahların üzerinde malaya benzeyen bir tasvir daha yer alır ki, bu mezarda yatan kişinin aynı zamanda inşaatla ilgili bir mesleği olduğuna işaret ediyor olabilir.

Bu tasvirlerin her iki tarafından üçgenlerle oluşturulan bordür tasvirlerin bitiminde üstte birleşirler. Burada palmet tepeliğin boyun kısmı başlar. Kabartma olarak verilen bu bölümden itibaren içi bitkisel üslemelerle doldurulan palmet tepelik yer alır. Palmetin iki yanı boş bırakılmış ve süslenmemiştir. Şahidenin toprak yüzeyine yakın olan kısımlarında doğa olaylarından dolayı aşınma çok fazladır.

MEZAR TAŞI NO:11

Katalog No: 39

Foto No: 39-41

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi:

Tarihi:

Mezar Tipi: Şahideli sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Kabartma, kazıma

Ölçüleri: Şahide: 165x50x24

Sanduka: 133x47x38

Tanımı: Türbenin bahçe duvarının güneydoğu köşesine yakın vaziyette, Guliyeva aile mezarlığının hemen yanında yer alır. İki parçadan oluşur. Şahidesinin ön yüzünde üç bölümlü palmet tepelikle sonlanan bir tasarımı vardır. Ortada sivri kemerli bir kitabe nişi yer alır. Kitabe nişinin iki tarafında yine Arapça harflerle yazı bordürleri mevcuttur. Ancak aşınmadan dolayı bu yazıların okunması çok zordur. Kitabe nişinin içinde dua cümleleri yer alır. Palmet tepeliğin yüzeyi bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Şahidenin her iki yan yüzeyi simetrik bir biçimde tezyin edilmiştir. Sanduka seviyesinin biraz üstünden başlayarak çiçekler ve butalar kullanılarak oluşturulan birer bordür tepeliğe kadar uzanmaktadır. Şahidenin arka yüzünde diğer örneklerde görülmeyen bir süsleme programı mevcuttur. Altta ortada dört köşesinden dört yaprak çıkan bir çiçek motifi ve üstünde stilize bir hayat ağacı figürü yer alır. Bir gövde üzerinde üst üste dizilmiş üç sıra çift yuvarlak yaprak ve yukarıya uzanan iki dal... Bu iki dalın üstüne başları yukarı, kuyrukları aşağı gelecek biçimde karşılıklı iki at figürü yerleştirilmiştir. Sağdaki at figürü soldakine göre daha aşağıda verilmiştir. Sağdaki atın ön ayakları soldaki atın karnına doğru, soldaki atın arka ayakları sağdaki atın karnına doğru olacak şekilde tasarlanmıştır. Atların her ikisinin de kuyrukları düğümlüdür. Ayaklar hareketli biçimdedir; ön ayaklar havada, arka ayaklar adıma hazır vaziyettedir. Atların eyer kaltakları ve yularları betimlenerek, koşulmuş oldukları izleyiciye hissettirilmiştir. Bu tasvirlerin tamamı her iki yandan kıvrım dallar ve yapraklardan oluşan bordürlerle sınırlandırılmıştır. Bordürlerin bitiminde silmeler bir kaş kemer oluşturur gibi daralarak palmet tepeliğin boynunu oluştururlar.

Tepeliğın içi kuvvetle muhtemel bitkisel süslemelerle doldurulmuştur. Ancak aşınmadan dolayı bu motifler net biçimde seçilemezler. Sandukanın kuzey ve güney cepheleri üç bölüme ayrılmış, iç içe geometrik desenlerin tekrarlanması ile tezyin edilmişlerdir. Sandukanın doğu cephesi boş bırakılmış, süslenmemiştir.

MEZAR TAŞI NO: 12

Katalog No: 40

Foto No: 42-44

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: "Haza El merkad El merhum El mağfur....."

Tarihi: H.1298 (M.1880)

Mezar Tipi: Şahideli sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Kabartma, Kazıma

Ölçüleri: Şahide; 225x54x24

Sanduka; 170x42x57

Tanımı: Türbenin bahçe duvarının güneydoğu köşesine yakın vaziyette, Guliyeva aile mezarlığının hemen yanında yer alır. İki parçadan oluşur. Şahidesinin ön yüzünde üç bölümlü palmet tepelikle sonlanan bir tasarımı vardır. Ortada sivri kemerli bir kitabe nişi yer alır. Kitabe nişinin içinde dua cümleleri yer alır. Palmet tepeliğin yüzeyi bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Şahidenin her iki yan yüzeyi oyma ve kabartma tekniği iye oluşturulmuş geometrik değerler tepelik hizasına kadar tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzünde en altta bir çift çizme tasviri yer alır. Çevreleri çökertilerek hakkedilen, her ikisi de sağa dönük durumda olan çizmelerin ucu yukarıya doğru kıvrık olarak verilmeleriyle ilgi çekicidir. Topukları kısa, ökçeleri ise orantıyı bozacak kadar uzundur. Çizmelerin konçları yaklaşık diz altı seviyesindedir. Çizmelerle kıyaslandığında çok daha küçük basitçe çizilmiş bir at figürü onlardan yukarda yer alır. Kuyruğunda düğüm ya da kesildiğine dair herhangi bir iz mevcut değildir. Özellikle çok küçük ve zayıf çizilmesinin, eysiz olmasının ayrı bir sebebi olabileceğini seyirciye düşündürür. Atın başı belli belirsiz vaziyettedir. At figürünün üstünde diğer tasvirlerle oranla çok büyük bir fişeklik tasviri yer almaktadır. Fişeklikte 15 fişek için ayrılmış özel bölmeler bile net olarak görülmektedir. En üstte yer alan üç bölümlü palmet tepeliğin içi tezyin edilmemiş, boş bırakılmıştır. Şahidenin arka yüzü oldukça sade bir cephe düzenlemesine sahiptir.

Sandukanın üst yüzeyinde hayvanların su içmeleri için açılmış sekiz kollu yıldız profilli üç suluk mevcuttur. Ayrıca sandukanın üst yüzeyinde batı tarafında Arap harfleriyle yazıldığı izlerinden belli olan son derece aşınmış bir kitabesi mevcuttur.

MEZAR TAŞI NO:13

Katalog No: 42

Foto No: 45-48

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi:

Tarihi:

Mezar Tipi: Yekpare Sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Kabartma, oyma

Ölçüleri: 190x45x68

Tanımı: 41 Numaralı mezarın batısında, türbenin güneyinde yer alır. Dikdörtgen prizma şeklindeki sandukada üst yüzeye geçişte kenarlar pahlanmıştır. Beş cephesi de yoğun bir şekilde süslenmiş oldukça güzel, nadide bir taş işçiliğine sahiptir.

Batı cephesinde yatay dikdörtgen bir kartuş içerisinde bir tüfek tasviri yer alır. Daha önceki örneklerde olmadığı kadar gerçekçi bir biçimde verilen tüfeğin bütün bölümleri tasvirde gösterilmiştir. Dipçik, tetik, namlu, kayış vd. hassasiyetle taşla hakkedilmiştir.

Kuzey cephede likenleşme çok olmasına karşın süsleme görülebilmektedir. Cephe önce yatay iki kartuşa ayrılmış; üstteki kartuşta Arap harfleriyle bir yazı kuşağı mevcuttur. Burada likenler yazıların üstünü tamamen kaplamış durumdadır. Alttaki kartuş da kendi içinde üç bölüme ayrılır. İki yanda iki küçük yatay dikdörtgen kartuşta birbirine simetrik vaziyette iki yatay buta motifinin etrafı dilimli silmelerle çevrelenmiştir. Ortada yine çevresi dilimli kemer şeklinde silmelerle profillendirilen kartuşta çok güzel bir sülüsle hakkedilmiş Arapça yazı yer almaktadır. Cephenin doğu ve batı yanlarında dikey dikdörtgen kartuşun içinde uçları kıvrık birer buta motifi mevcuttur.

Doğu cephede de benzer şekilde iki yatay dikdörtgenden oluşan kartuşlardan alttakinde bir çift yatık buta motifi, üst kartuşta ise Arapça yazı yer alır. Ancak yazılar likenler yüzünden görünmez vaziyettedir.

Güney cephe sağlamlık yönünden en riskli durumda olan kısım ve aynı zamanda belki de en güzel biçimde tezyin edilmiş kısımdır. Cephe süsleme programının başladığı seviyeye kadar aşınmıştır. Henüz süsleme programı bundan etkilenmemiştir. Cephe genel olarak iki bölüme ayrılmıştır. Üstte cepheyi baştan başa kateden kartuşun başında, ortasında ve sonunda etrafı küçük silmelerle ayrılmış çiçekler mevcuttur. Bu çiçek motiflerinin dışında kalan kısımlarda ise Arapça harflerle

yazılan yazı kuşağı yer alır. Alttaki kartuş daha enli tasarlanmış ve beş bölüme ayrılmıştır. İki yanda dik vaziyette duran birer buta motifi işlenmiştir.

Sağdan ikinci bölümde kartuşun oluşturduğu sınırların dışına taşırılarak betimlerin at figürü oldukça çarpıcıdır. Arka iki ayağı aşağıda, ön iki ayağı yukarıda verilen at, bir engelin önünde şaha kalkmış veya engeli aşmak için atlamaya hazır pozisyonda resmedilmiştir. Kuyruğu kesik olduğu için ya da tasvirin bu kısmında aşınma söz konusu olduğu için kuyruğun bir kısmı görünmemektedir. Yuların verilmesi ve eyer kaltaklarının hafifçe gösterilmesi ile seyirciye eyerin varlığı hissettirilmiştir. Figürde ağız açık, kulaklar küçük ve dikilmiş olarak betimlenmiştir. Soldan ikinci bölümde iç içe iki buta motifi, yatay vaziyette birbirine simetrik olarak verilmişlerdir. Butaların ortasında iki tarafından iki yaprak çıkan altı yapraklı bir çiçek motifi mevcuttur. Ortadaki bölümde ise etrafı dilimli silmelerle çerçevelenmiş Arapça harflerle yazılmış bir yazı kartuşu bulunmaktadır.

Sandukanın üst yüzeyinde batı tarafında Arapça dört satırlık bir kitabe; dilimli kemerli profile sahip üç adet suluk yer alır. Kitabe ve her bir suluğun aralarında ve üst yüzeyin dört köşesinde olmak üzere 10 adet yarım güneş motifleri mevcuttur.

MEZAR TAŞI NO:14

Katalog No: 43

Foto No: 49-51

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: "Haza El merhum"

Tarihi: 1911

Mezar Tipi: Yekpare Şahideli Sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Oyma, Kabartma

Ölçüleri: Şahide: 64x24x23

Sanduka: 58x23x17

Tanımı: 42 Numaralı mezarın güneydoğusunda yer alır. Yekpare şahideli sanduka biçimli mezar, ölçülerinden hareketle bir çocuk mezarı olmalıdır. Şahidesi sivri bir ters v şekliyle sonlanır.

Batı cephesinde(şahidenin arka yüzü) düşey dikdörtgen bir kartuş içinde altta bir at, ortada bir bıçak ve üstte bir tüfek tasvir edilmiştir. Hareketli bir biçimde betimlenen at figüründe ayaklardan sağ ön ve sol arka ileriye atılmış; kuyruk arkaya savrulmuş, baş yukarıya kalkmıştır. Eyerin varlığı hissedilmez. At figürünün üstünde soldan sağa doğru uzanan bir bıçak ve onun üstünde bir tüfek tasviri yer alır. Tüfek ve bıçak tasvirlerinin sonradan kırmızı boyayla boyanmış olması manidardır. Şahidenin güney ve kuzey cepheleri, dikdörtgen düşey birer kartuş içinde iri birer buta ve ortasında dört yapraklı birer çiçek motifi ile tezyin edilmişlerdir. Şahidenin ön yüzünde zemin çökertme ile iki satırlık kitabesi yer alır.

Sandukanın kuzey ve güney cepheleri şahidenin alt bölümünü de kapsayacak şekilde bir bordürle simetrik olarak tezyin edilmiştir. Bordür çiçek ve buta motiflerinin dönüşümlü yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Sandukanın doğu cephesi boş bırakılmış, tezyin edilmemiştir.

MEZAR TAŞI NO:15

Katalog No: 46

Foto No: 52-54

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: Okunamadı

Tarihi:-

Mezar Tipi: Sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Oyma, Kabartma

Ölçüleri: Sanduka: 152x44x47

Kaidesi: 180x80x15

Tanımı: Türbenin bahçesinde, mezarlığa giden yolun sağında ikinci sıradır. Dikdörtgen prizma

şeklindeki sandukanın alt bölümü onar cm dışarıya taşıntılı biçimde tasarlanmıştır. Kaidesi sonradan örme taşlarla inşa edilerek oluşturulmuştur. Sandukanın üst ve yan yüzeylerinin parlaklaşarak aşınması daha önceden başka amaçlarla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Sandukanın batı cephesinde bir kartuş içine alınmadan çevresi gelişigüzel biçimde çökertilerek kabartılmış bir stilize at ve hemen üstünde de kılıç figürü işlenmiştir. At figürünün kuyruğu çok gösterişli biçimde savrulmuş, başı yukarıda tasvir edilmiştir. Atın sırtında eyer olup olmadığı belli değildir. Üstteki kılıç figürü, kabzası sağda olacak şekilde yatay vaziyettedir.

Sandukanın kuzey ve güney cepheleri birbirinin aynı olacak biçimde geometrik ve bitkisel bezeme ile tezyin edilmiştir. Ortada bir eşkenar dörtgenin köşelerine bağlanmış stilize dört palmetten oluşan bir frizdir. Ancak bu palmetler o kadar aşınmıştır ki çoğu yerde dörtgenlermiş gibi görünür. Zemin çökertme tekniği ile oluşturulan bu süsleme her iki cephede de 8 adet motiftten ibarettir.

Sandukanın doğu cephesi tezyin edilmeyip boş bırakılmıştır Sandukanın üst yüzeyi üç adet dörtgen ve bir dağınık formlu niş ile hareketlendirilmiş, yüzeyin kenarları muhtemelen bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Ancak taşın üst yüzeyi o kadar aşınmıştır ki, burada yer alan süslemeler ve nişlerin batısında kalan kitabesi seçilemez hale gelmiştir.

MEZAR TAŞI NO: 16

Katalog No: 49

Foto No: 55-57

İnceleme Tarihi: 30.08.2018

Kitabesi: -

Tarihi: -

Mezar Tipi: Yekpare Sanduka

Malzemesi: Taş

İşleniş Tekniği: Oyma, Kabartma

Ölçüleri: 93x22x64

Tanımı: Türbenin bahçesinde yolun sağ tarafında yer alır. Sanduka güneybatı- kuzeydoğu doğrultusunda durmaktadır. Yan yüzleri özellikle çok aşınmış durumdadır. Ayrıca yoğun bir şekilde beyaz boyayla boyandığı için sanduka üzerinde yer alan yazılar ve süslemeler net seçilemezler.

Dikdörtgen prizma şeklindeki sanduka iki bölümlüdür. Dikdörtgen prizmal birinci bölüm, üstte sivri kemerle sonlandırılmış sanduka kapağı ile tamamlanmıştır. Üstte yan yüzlerden ikişer cm içeri girip birer sivri kemer profili oluşturacak şekilde sandukanın üstü bitirilmiştir.

Kuzeydoğu cephesinde bir at (belki bir süvari) tasviri yer alır. Tasvir net olarak seçilemez. At figürünün gövdesi alt kısımda nettir. Ayaklar hareketli biçimde verilmiştir. Kuyruğu düğümlüdür. Atın sırtında eyer olup olmadığını gösterecek herhangi bir işaret mevcut değildir. Atın gövdesinin yarısından itibaren üst kısımda izler bulunmakla birlikte bunların ne oldukları belli olmayacak şekilde aşınmış ve boyanmıştır. Sandukanın yan cephelerinde yoğun bir süsleme programı uygulanmış olmasına rağmen aşınma ve boyama nedeniyle net görünmemektedir.

KARŞILAŞTIRMA-DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye güneybatı yönünde yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunan Sangachal Rayonu arazisinde, Eski Bakü-Şamahı kervan yolu üzerinde, Sangachal Terminali ve Umbaku Kasabası'nın ilerisinde bir çöl ovasında yer alan 53 adet mezar taşı incelenmiştir. Sofi Hamid Mezarlığı'nın yakınında herhangi bir yerleşim yeri ya da mevcut düzgün bir yolu yoktur. Mezarlığa, daha ilerideki bir çimento fabrikasına ulaşmak için yapılan yol kullanılarak ulaşılır.

Mezarlığa adını veren Sofi Hamid, 14. Yüzyılda bölgede faaliyet gösteren Arap tüccarlardan bir molladır. Sofi Hamid, öleceğini hissettiğinde çevresindekilere kendisinin cenazesini devesinin çöktüğü yere gömmelerini söyler. Deve, şu anda türbesinin bulunduğu yerde çöker ve Sofinin cenazesini buraya gömerler.

Sangaçal Sofi Hamid Mezarlığı dönümlerce geniş bir alanı kaplamakta ve bu alan gün geçtikçe genişlemektedir. Mezarlık alanı; belli başlı, planlı bölümler halinde gömülerin olmadığı dağınık bir vaziyette, halen de defin işlemlerinin devam ettiği aktif bir mezarlık alanıdır. Bu dönümlerce mezar alanının içinde düzenli yollar yoktur. Ulaşılmak istenilen yere mezarların aralarından geçilerek gidilir. En eski tarihli mezarlar türbenin yakın çevresinde yerleşmiş ve tarihlerine göre buradan yarım dairesel biçimde (yaklaşık olarak) genişleyerek devam etmiştir.

Pir (Sofi) Hamid Mezarlığı'nda bulunan 19.yy sonuna kadar tarihlenen 53 adet mezar taşı incelenmiştir. Bu mezar taşlarından 9 adedi türbenin ihata duvarıyla çevrili bahçesinde, 44 adedi ise ihata duvarının dışında kalan ve türbenin kuzeydoğu, doğu, güneydoğu ve güney yönlerinde yerleşmiştir. Tarihi mezar taşları, yer yer yeni tarihli mezarların arasında kalmıştır.

Nisan, Mayıs ve Ağustos 2018'de yapılan arazi incelemelerinde görülmüştür ki, mezarlık alanında bulunan yüzlerce mezar taşı, Sanat Tarihi, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Halk Bilimi, Dinler Tarihi, Sosyoloji bilimlerine veri oluşturabilecek nitelikte, zengin bir deryadır.

Konuyla ilgili yapılan tarama çalışmaları ne yazık ki Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi yayınlar ile sınırlı kalmıştır. Bu yayınlar içinde Prof. Dr. Yüksel Sayan'ın " Azerbaycan Eski Mezar taşlarında Türkçe Metinler" ve Nemat Meşedihanım'a ait " Azerbaycan'da Pirler" konumuzla doğrudan ilgili yayınlardır.

Üç aylık süre içinde tarihleri belirlenerek veya süsleme programlarına göre aynı dönemlere tarihlendikleri düşünülen mezar taşları belirlenmiş, fotoğrafları çekilmiş, okunabilenlerin kitabeleri okunmuştur. Yapılan bu incelemelere göre mezar taşları ile ilgili katalog oluşturulup karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu makaleye söz konusu olan özellikle at tasvirleri olduğu için karşılaştırma ve değerlendirmeleri de bu husus üzerinden yapılmıştır.

At, Türk kavimlerinde hem yaşarken, hem ölümden sonra kişiyi taşıyan, yoldaşlık eden, doyuran, koruyan bir mit durumundadır (Çoruhlu, 2012). Türkler atların gökten, denizden, ağaçlardan çıkan kutsal aygırlardan türediğine inanırlar. Türk destanlarında kahramanların, Alplerin olduğu kadar atlarının da yeri vardır.

İslamiyet'te figür tasvirine ne kadar hoş bakılmasa da, yüzlerce yıllık Türk geleneklerinin unutulmayıp bir şekilde İslam'la bağdaştırılmış halinin vücut bulmuş şeklidir, bu mezar taşları. Kataloğa alınan 16 mezar taşı dışındaki yakın tarihli mezar taşlarında da at figürleri mevcuttur.

Bu makalenin konusunu oluşturan 16 adet mezar taşından; beş adedi (Kat. No: 1, 3, 8, 9, 10) sadece şahide, beş adedi (Kat. No: 4,7,13,15,16) yekpare sanduka, altı adedi (Kat No: 2,5,6,11,12,14) şahideli sandukadan oluşmaktadır.

At tasvirleri, 16 mezar taşından altı adedinde (Kat. No: 9,23, 42, 43, 46, 49) sanduka üzerinde, on adedinde (Kat. No: 1, 3, 4, 17, 21, 25, 26, 27, 39, 40) ise şahide üzerinde yer alırlar. At figürlerinin tamamı yandan tasvir edilmişler, bunlardan bir tasvirde iki at karşılıklı olarak verilirken diğerleri tek olarak betimlenmiştir.

At figürlerinin çoğunluğunda kuyruklar düğümlü veya kesiktir. Bu durum at figürünün sembolik anlamıyla ilgili olmalıdır. Eski Türk inançlarında yer aldığı şekliyle atlar, Türk'ün hayatında ne kadar önemli ve özel bir işgal ediyorsa ölümünde ve ölümden sonraki yaşamında da aynı yeri taşıyacağı kabul edilerek cenazeler atlarıyla birlikte veya yakın biçimde gömülmüşler ve/veya mezarlarının üstüne atları, atlarının heykelleri, atlarının derileri-kafası-kuyruğu vb. konmuş, ya da mezar taşına atlarının tasvirleri yapılmıştır (Aksoy, 1998).

At figürlerinin büyük bir kısmı kesici silahlar (kılıç, bıçak, kama, hançer vb.) ve/veya ateşli silahlar (tüfek) ile birlikte tasvir edilmişlerdir. Bu silahlar da, tıpkı atın da olduğu gibi mezarda yatan kişinin hayatta iken kullandığını, savaştığını ifade etmek için olabileceği gibi ayna

zamanda onun yiğitliğini, mertliğini de anlatmak için tasvir edilmiş olmalıdırlar. Bununla birlikte 43 No'lu mezar taşında olduğu gibi bazı mezar taşlarında kesici silahların kırmızıya boyanması belki de mezarda yatan kişinin nasıl öldüğü ile ilgili olabilir. Ölçülerinden hareketle çocuk mezarı olduğu düşünülen bu mezarda yatan belki de öldürüldüğü için bu şekilde tasvir edilmiştir.

39 Numaralı şahideli sandukanın şahidesinin arka yüzünde yer alan at tasviri de kompozisyon açısından oldukça dikkat çekicidir. Stilize bir hayat ağacı üzerinde göğsü doğru koşar gibi verilen karşılıklı iki at tasviri... Bütün örneklerde tek ve bir örnek dışında (Kat.No. 17'de at figürü sağdan sola doğru gitmekte olarak görünür.) diğer bütün örneklerde atlar soldan sağa (kuzeyden güneye doğru) doğru gitmektedirler. Buradan hareketle 39 katalog numaralı şahidede yer alan göğsü yükselen atlar tasviri, üzerinde daha çok durulmaya değerdir.

At figürlerinin büyük bir kısmı silah tasvirleriyle birlikte (Kat No. 3, 4, 9, 17, 21, 23, 25, 26, 27, 42, 43, 46); bir kısmı binicisinin çizmeleri ile (KAT No: 3, 17, 21, 25, 26, 27, 40), çizmeleri ile işlenen at figürlerinden bir kısmı(Kat No: 1, 21, 25, 26, 27)çizmeleri atın karnının altında- yani binicisinin ayağındaymış gibi- , bir kısmı at figüründen bira daha uzakta (Kat No: 3, 17, 40)bir kısmı eyerli biçimde (Kat No. 3, 9, 17, 21, 23, 25, 26, 39, 42, 43), iki adedi silahsız, eyersiz ve çizme tasviri olmadan işlenmişlerdir.

Türk sanatında at figürleri, toplumun hemen hemen bütün maddi kültür varlıkları üzerinde kendini gösterir. Uygur duvar resimlerinde, petrogliflerde, Selçuklu sikkelerinde, Kubad abad sarayı çinilerinde, Osmanlı minyatürlerinde, Afyon-Erzincan (Çayırılı)- Kayseri (Bünyan-Elbaşı, Develi-Başköy) Mezar taşlarında ve daha sayamadığımız pek çok örnekte bazen süvarisiyle bazen tek olarak karşımıza çıkarlar. Süvari ile bir betimlenen örneklerin çoğunda hükümdarlık sembolü olarak bir av veya savaş sahnesinde sultanı vurgularken, yalnız olan örneklerde daha çok mitolojik önemlerine atıfta bulunulur.

Azerbaycan'ın pek çok mezarlık ve haziresinde at figürlerine sıkça rastlanılır. Özellikle Güney Azerbaycan (Lerik-Laçın vd..) bölgesinde at heykeli şeklinde pek çok mezar taşının varlığını Efendiyev Rasim'in " Azerbaycan'ın Taş Plastikası" eserinden öğreniyoruz (Efendiyev, 1986).

Azerbaycan'ın bütün eski mezarlıklarında, hazirelerinde ve şehitliklerinde buranın bir Türk yurdu olduğunu ilan eden mezar taşlarına rastlanır. Sovyet işgali ve Ermeni işgali gören veya halen

Ermeni işgalinde olan(Karabağ), bölgelerde ise bu mezar taşlarına yönelik kasıtlı bir yok ediş uygulaması söz konusu olmuştur. Sangachal Sofi Hamid Mezarlığı'nda bulunan mezar taşları ise bu konuda belki de uzak oluşu sebebiyle şanslı sayılabilirler. Ancak yok ediş mevzu bahis olmasa da dönemin zorlayıcılığı sonucunda mezar taşları da bundan payına düşeni almış; mezar taşları malzeme, kompozisyon, tasvir, dil olarak değişiklik göstermişlerdir.

SONUÇ

Azerbaycan Sangachal Rayonu, Sofi Hamid mezarlığında 20.yy. öncesine tarihlenen taşlar içinde 16 adet mezar taşında at figürlü tasvirler tespit edilerek incelenmiştir. Bu mezar taşlarında at figürünün erkek mezarlarına ait olduğu ve mezarda yatan kişinin hem dünyada yaşarken, hem de öldükten sonraki yolculuğunda ve ahiret yaşantısında ona yoldaşlık etmesi için betimlendikleri sonucuna varılmıştır. Söz konusu mezarlıkta figürlü süsleme oldukça yoğundur. Bunun yanı sıra ölenin toplumsal statüsüne, cinsiyetine, mesleğine, ölüm şekline, günlük kullandığı eşyalarına değgin pek çok tasvir mezar taşlarında betimlenmiştir. Söz konusu mezarlıkta yer alan mezar taşları pek çok sosyal bilim uzmanının araştırmasına muhtaçtır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Mustafa (1998, Ekim), *‚Türklerde At Kültürü Ve Kımız‘, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul, 38-44.*
- Çay, Abdulhaluk (1983), *‚Anadolu’da Türk Damgası‘, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi, Ankara.*
- Çoruhlu, Yaşar (1995), *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, İstanbul*
- Çoruhlu, Yaşar (2012), *‚Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği‘ Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler Volume I Ankara, 1051-701.*
- Efendiyev Rasim (1986), *Azerbaycan’ın Daş PLastikası/ Kamennaya Plastika Azerbaycana, Bakü*
- Ekim, Y. (2006). *Pazırık Kurganları, Buluntuları ve Arkeolojik Açidan Değerlendirilmesi (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilimdalı Yük.Lis.Tezi).* Ankara.
- Esin, O. (2017). Orta Asya, Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türkler’in Hayatında Önemli Bir Figür: At. *Ullakbilge, 5(5), 14.*
- Gültepe, N. (2013). *Türk Mitolojisi.* İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Heyet, C. (2004). Azerbaycan’ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7-16.*
- İnan, P. D. (1943). Altaylar’da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türk Defin Merasimi Bakımından İzah. *II. Türk Tarih Kongresi, s. 142-145.*
- İnan, P. D. (1998). Türk Şamanizmi Hakkında. *Makaleler ve İncelemeler, I, 465.*
- Kafesoğlu, İ. (1988). Türkler. *İslam Ansiklopedisi , 12(2), s. 243-244.*
- Kırzioğlu, f. (tarih yok). *Azerbaycan ve Anadolu’da Türkistan’dan gelen Eski Milli Gelenek: Kabirtaşı Olarak Kullanılan Koyun ve At Heykelleri.*
- Ögel, B. (1998). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi.* Ankara.
- Özkan, Haldun (2000), *‚Erzincan Ve Çevresinde Orta Asya Türk Mezar Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları‘, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 31-47.*
- Togan, O. P. (1972). *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili.* İstanbul.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş.* İstanbul.

FOTOĞRAFLAR

Foto No:1

Foto No: 2

Foto No: 3

Foto No: 4

Foto No: 5

Foto No: 6

Foto No: 7

Foto No: 8

Foto No: 9

Foto No: 10

Foto No: 11

Foto No: 12

Foto No: 13

Foto No:14

Foto No:15

Foto No:16

Foto No: 17

Foto No : 18

Foto No: 19

Foto No: 20

Foto No : 21

Foto No: 22

Foto No: 23

Foto No: 24

Foto No: 25

Foto No: 26

Foto No : 27

Foto No : 28

Foto No : 29

Foto No : 30

Foto : 31

Foto No : 32

Foto No : 33

Foto No : 34

Foto No : 35

Foto No : 36

Foto No : 37

Foto No : 38

Foto No: 39

Foto No : 40

Foto No: 41

Foto No : 42

Foto No : 43

Foto No : 44

Foto No : 45

Foto No : 46

Foto No: 47

Foto No : 48

Foto No : 49

Foto No : 50

Foto No : 51

Foto No : 52

Foto No : 53

Foto No : 54

Foto No : 55

Foto No : 56

Foto No : 57

SAKARYA KARASU İLÇESİ MEZARLIK VE MEZARTAŞLARI/ OTTOMAN CEMETERIES AND TOMBSTONES IN AKYAZI DISTRICT OF SAKARYA

Dr. Öğr. Üyesi Tülin ÇORUHLU – Arş. Gör. Murat ALKAN
Sakarya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü

ÖZET

Türk Sanat tarihinde taş oyma sanatının önemli bir grubunu oluşturan mezar taşları aynı zamanda Türklerin yaşadıkları coğrafyaların belirlenmesinde de somut kültür varlıkları olarak karşımıza çıkar. Tahrip edilmeleri veya yer değiştirmeleri gerçek belgelerin yok edilmesi anlamına gelir. Mezar taşları biçimsel-teknik özellikleri ile üzerlerindeki yazı, motif vb. süslemeleri bakımından ait oldukları toplulukların sanatsal zevklerini ve kültürel seviyelerini yansıtır.

İstanbul'un yaklaşık 150 km. doğusunda yer alan Sakarya ilinin Karasu ilçesi, Antik coğrafyanın Bithinya bölgesinde yer almakta olup, Sakarya nehrinin Karadenize döküldüğü noktada ve tarih boyunca önemli bir liman şehri ve ticaret merkezidir. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Sultan Orhan Gazi döneminde Türk topraklarına katılmıştır. Doğal güzellikleri ve kaynakları ile ön plana çıkan ilçe 19.yüzyıldan ve özellikle 1876-77 Osmanlı Rus savaşı sonrasında itibaren büyük göçler almıştır. Kafkasya ve Doğu Karadeniz bölgesinden gelen halklar ile zengin bir kültürel yapıya sahiptir. Yoğun nüfus artışı, plansız sanayileşme, ayrıca bölgenin Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde olması Taşınmaz kültür varlıklarının hızla yok olmasına neden olmuştur. Bu nedenlerden dolayı bölgenin Kültür Varlıkları envanterini hazırlamak üzere yapılan Sanat Tarihi yüzey araştırması kapsamında tespit edilen Türk dönemi mezar taşları bu bildirinin konusunu oluşturmaktadır.

Yapılan araştırma sırasında Karasu merkez Yalı Mahallesi ile Küçük Karasu, İhsaniye, Manavpınarı ve Denizköy mezarlıklarında tespit edilen, 96 adet Osmanlı dönemine ait çoğu kitabeli mezar taşı, 5 adet kurgan tarzı mezar, çok sayıda menhir tarzı kitablesiz Yörük ve Türkmen mezar taşı ayrıntılı olarak belgelenmiştir. Kitabeli ve süslemeli olarak tespit edilen tespit taşlar genel olarak Osmanlı'nın başkent ve

taşıra üslubunda geleneksel mezar taşı tipolojisi içinde değerlendirilirken, bazıları da sıra dışı formları ile yerel etkiler sergilemektedir. Söz konusu taşlar çizim ve fotoğrafları eşliğinde Sanat Tarihi araştırmalarında ilk kez paylaşılacaktır.

Bu bildirinin amacı yukarıda sözü edilen mezarlık ve mezar taşlarını çizim, resim, plan ve kitabe okunuşları ile birlikte sınıflandırarak bilim çevresi ile paylaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakarya, Karasu, mezarlık, mezar taşı, süsleme.

Abstract

The tombstones, which constitute an important sub-group of stone carving art in the history of Turkish art, are also the concrete cultural properties in terms of the determination of the geographies where the Turks live. The destruction or displacement of them means the destruction of the actual documents. The tombstones reflect the artistic tastes and cultural levels of the communities they belong to in terms of their formal-technical features and the texts, ornament motifs etc. on them.

Situated about 150 km east of Istanbul, the Karasu district of the province of Sakarya is located in the Bithynia region of the ancient geography and it is Karasu is located at the point where the Sakarya river flows into the Black Sea and is an important port city and trade center throughout history. It has become a Turkish territory in the Sultan Orhan Ghazi period during the rising years of the Ottoman state. Famous/Prominent for its natural beauty, the district has taken great migrations after the 19th century and especially after the 1876-77 Ottoman-Russian war. It has a rich cultural make up with peoples migrated from the Caucasus and Eastern Black Sea region. The intensive population growth, unplanned industrialization, and also the fact that the region is on the North Anatolian fault line have caused the rapid destruction of immovable cultural properties. For these reasons, the tombstones of the Turkish period, which were determined within the scope of the Art History Surface Survey that was held to make the inventory of the cultural properties of the region, constitute the subject of this proceeding.

96 tombstones with inscriptions from the Ottoman period, 5 kurgan style tombs, numerous menhir-style inscriptions, as well as Yoruk and Turkmen tombstones have been determined during the

survey in the cemeteries of Karasu district and İhsaniye, Manavpınarı ve Denizköy villages and have been documented in detail. The tombstones identified with inscriptions and ornament are generally evaluated under the traditional tombstone typology in the Ottoman capital and provincial style, while others exhibit local effects with their unusual forms. These stones will be shared with their drawings and photographs for the first time in the Art History researches in the context of drawings and photographs.

The goal of this proceeding is to classify the cemetery and tombstones mentioned above together with their drawings, photographs, plans and inscription readings, and share them with the scientific community.

Key Words: Sakarya, Karasu, cemetery, tomb stone, ornament.

1. GİRİŞ

Sakarya ili Anadolu'nun kuzey batı köşesinde, Marmara bölgesinin kuzey doğusunda Karadeniz'e kıyısı olan bir ildir. Doğusunda Düzce ve Bolu, güneyinde Bilecik, batısında Kocaeli ve Bursa yer alır. İl adını Sakarya nehrinden almıştır. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kara ve demiryolu üzerindedir. Antik Bithinya bölgesi içerisinde yer alan Sakarya stratejik konumu gereği tarih boyunca Asya Avrupa yol güzergâhı üzerinde, ticaret ve ordu yollarının önemli bir kavşak noktası olmuştur. Osmanlı beyliğinin kuruluş yıllarında Osman Gazi döneminde Türk topraklarına katılan bölge, 14.yüzyıl başından beri Türk yurdu'dur (Konukçu, 2005: 65-88).

Bu araştırmaya konusunun yer aldığı Karasu ilçesi, Sakarya nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktada, tarih boyunca bölgenin önemli bir liman ve ticaret merkez olmuştur. Melen çayının denize döküldüğü yer ile Sakarya nehrinin denize döküldüğü yer arasında kalan Karasu toprakları, Osmanlı dönemi kayıtlarında, 'İncirli' olarak geçmektedir. Gemi yapımcılığı, denizcilik ve kömür işletmeciliği ile de dikkat çekmekte iken Karasu'dan çıkarılan kömür, Tersane-i Amire için kereste, fırın ve hamamlar için kütük ve hatap (odun) İstanbul piyasasına sevk edilmiştir (Çetin, 2005: 358, 387). Doğal güzellikleri ve coğrafi avantajları ile öne çıkan ilçe erken Türk yerleşmelerinde Yörük yurdu olarak geçerken (Konukçu, 2005: 43), 19.yüzyıldan ve özellikle 1876-77 Osmanlı Rus savaşından itibaren büyük göçler aldığı görülür.

Eskiden kaza merkezi olan Karasu, bir süre Ayanlar tarafından da yönetilmişti (Çetin, 2005: 379-380). Merkez, 1918-23 yıllarında arasında; balıkçılık, tarım ve su taşımacılığı ile ön plana çıkmaktaydı (Konukçu, 2017: 1-14).

Bu bildirinin konusu, İlimizin Kültür varlıkları envanterini çıkarmak için yapılan arazi çalışmaları sırasında tespit edilen bulguların bir bölümünü oluşturan: 'Sakarya İli Karasu ilçesi Osmanlı Dönemi Mezarlık ve Mezar Taşları'dır. Yalı Mahallesi Mezarlığı, Küçük Karasu köyü Mezarlığı, Küçük Karasu Sahil Mezarlığı, Manavpınarı Mezarlığı, Denizköy Mezarlığı, İhsaniye Mezarlığı ve Hürriyet Köyü Mezarlığı olmak üzere 7 ayrı mezarlıkta 147 adet kitabeli ve işlemeli Osmanlı mezar taşı tespit edilmiştir. Bunun yanında 20.yüzyıl öncesine ait kaba yonu taş şahideli çok sayıda Yörük ve Türkmen mezarları ile de karşılaşmıştır.

2. MEZARLIKLAR

2.1. Yalı Mahallesi Mezarlığı

Karasu'nun merkezinde, Ulu Cami'nin bitişiğinde bulunan ve günümüzde de gömülerin devam ettiği mezarlık, koruma kurulu tarafından mezarlık alanı olarak tescillidir. İçinde 18. ve 19. yüzyıla çok önemli mezar taşlarının bulunduğu alanda, eski mezar taşlarının tek bir parselde sıkışık bir şekilde toplanarak koruma altına alındığı görülmüştür. Mahallenin yaşlılarından Hasan Temel'in aktardığına göre, bu taşlardan bir kısmı, şimdiki Şehid Abanoz Lisesi'nin bulunduğu eski mezarlıktan buraya taşınmışlar. Mezarlık alanında gerçekleştirilen ayrıntılı çalışmada; menhir şeklinde dikilmiş çok sayıda taşın yan ısıra, aralarında 18.-19. yüzyıl Başkent üslubunun seçkin örneklerinin de bulunduğu 61 adet kitabeli ve işlemeli ve Osmanlı mezar taşı tespit edilmiştir. Ayrıca İstiklal savaşı halk kahramanlarından İpsiz Recep Anıtı da aynı mezarlıkta bulunmaktadır. Mezarlıktaki taşlardan en erken tarihli 1765/66 ve en geç tarihli 1928 tarihli (Katalog No: 1-55).

Yalı Mahallesi Mezarlığı Karasu'nun 18.yüzyıl ikinci yarısı, 19.yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğine ait taşları ile bölgenin tarihini aydınlatacak önemli veriler içermektedir. Arşiv vesikaları ve mezar taşlarından edinilen bilgilere göre 18.yüzyılın ilk yarısında bölgede yaşamış olan Hacı Hasanzade'nin oğlu İsmail Bey 1780 yılında bölgenin

Ayan'ı idi (Çetin, 2005: 386) . İsmail Ağa'nın eşi Rabia Hanım⁹⁴, oğulları Mehmet ve Abdi Bey'dir. Karasu ayanı Hacı Hasanoğlu İsmail Ağanın oğlu Mehmet, ayan olmak için bölgede nüfus oluşturup, mal ve can kaybına girişerek eşkıyalık yapar ve bunun üzerine 1780 de cezalandırılır (Çetin, 2005: 387). Muhtemelen İsmail Ağa'nın ölümü üzerine çıkan bu Ayanlık kavgasında Karasu Ayanlığı kardeşi Silahşör Hacı Abdi Bey'e verilir⁹⁵.

Hacı Abdi Bey'in Mustafa Bey ve İsmail Bey adlarında iki oğlu, Rukiye, Rüveyde ve Habibe adlarında üç kızı olduğu yine mezar taşlarından anlaşılmaktadır⁹⁶. Hacı Abdi beyin ilerleyen yaşından dolayı görevi 1800 lü yılların başında Oğlu Mustafa'ya devrettiği anlaşılmaktadır (Çetin, 2005: 380). Karasu Ayanı Mustafa Bey'den memnun olmaya halkın bir kısmı İmamoğlu'nu ayan yapmak istedi ise de 1815 tarihli bir belgeye göre Sultan II. Mahmut, Mustafa Bey'in görevine devam etmesine karar verir (Çetin, 2003: 27-28). II. Mahmut 'un ıslahatları ile kaldırılan Ayanlık müessesesinde Hacı Abdi Bey oğlu Mustafa Bey (1818) son Karasu Ayanı olmuştur. Yalı Mahallesi mezarlığında bu aileden 11 kişinin mezar taşı bulunmaktadır.

İpsiz Recep⁹⁷; Milli Mücadele yıllarında Kuvay-yi Milliye saflarına katılıp, Batı Karadeniz'de Ereğli'den Boğazlara kadar olan bölgeyi çetesi ile birlikte savunan ve kontrolü altına alan Rizeli Recep Reistir. Aslen Rizeli Abdullah Emirali oğullarındandır ve 1862 de doğmuştur (Narin, 2015: 1515). Gençlik yıllarında korsanlık yaptığı için İpsiz lakabı kendine yakıştırılmıştır (Yüce, 1954: 93). Daha sonra Milli Mücadele yıllarında Karasu'nun Yenimahalle bölgesine yerleşmiş ve 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı sırada İncirli (Karasu) hükümet dairesi önünde toplanarak çetesi ile birlikte 10.000 kişilik bir miting ile

⁹⁴ Rabia Hanım'ın, Yalı mahallesi mezarlığında H.1225 (M.1810/11) tarihli mezar taşı mevcuttur.

⁹⁵ Yalı mahallesi mezarlığında mezar taşına göre 16 Ekim 1813 (H. 20 Şevval 1228)'de vefat etmiştir (Katalog no. 17)

⁹⁶ Yalı Mahallesi Mezarlığı'ndaki şahidelere göre Mustafa Bey'in ölümü 1818, Abdi beyin kızları Rüveyde ve Rukiye Hanım'ın 1820, Habibe Hanım'ın 1818'dir. İsmail Beyin kızı Gönül Hanım'ın 1838 tarihli mezar taşı yine söz konusu mezarlıkta, diğer bir kızı olan Zeynep Hanım'ın 1837 tarihli taşı Küçük Karasu Mezarlığı'nda yer alır.

⁹⁷ İpsiz Recep hakkındaki yayınlardan bazıları için bkz. Süleyman Kazmaz, *İpsiz Recep*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara 1996; İhsan Birinci, "İpsiz Recep Çetesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 10, 1 Kasım 1966, s. 72-74; Ergun Hiçyılmaz, *İpsiz Recep Kaldırın Silahları Şafak Boyu*, Bilge Karınca Yayınları 2005.

Yunan işgalini protesto etmiştir. Bölgeye Yunan askerinin girişini engellerken, Rum ve Ermeni Köylerini de boşaltmıştır. 1925 yılında TBMM kararı ile kendisine İstiklal madalyası verilmiştir. 1928 yılında hayata veda eden bu halk kahramanı Karasu Yalı Mahallesindeki Ulu Caminin haziresine gömülmüş ve İstiklal Savaşındaki yararlılıklarından dolayı mezarı başına anıt dikilmiştir (Konukçu, 2017: 11).

2.2. Küçük Karasu Köyü Mezarlığı (Koordinatları: 41° 04' 15" N - 30° 47' 02" E).

Karasu merkezinin doğusunda ve merkeze 4 km mesafede, D010 yolunun güneyinde yer alan bu günkü adı Karasu mahallesi olan yerleşim merkezi, Karasu'nun ilk yerleşim yeridir. Küçükkarasu Camisi'nin kuzeybatısında yer alan mezarlıkta, 18.-19. yüzyıla ait seçkin örnekleri barındıran mezarlıkta Osmanlıca kitabeli ve zengin süslemeli 11 erkek, 1 kadın baş taşı, 7 ayak taşı ve 5 adet kaba işlenmiş dikdörtgen prizma şeklinde, menhir olarak tabir edilen, taş tespit edilmiştir. Kitabeli ve işlemeli baş şahidelerinden kadın olan hotoz başlıklı, erkek taşlarından biri fes, yedi adedi örfi sarık ve bir adedi tarikat sikkelidir. Mezarlıktaki taşlardan en erken tarihlisi 1730, en geç tarihlisi 1898/99 yılını vermektedir. (Katalog No: 56-68).

2.3. Küçük Karasu Köyü Sahil Mezarlığı (Koordinatları: 41° 4' 43" N - 30° 46' 30" E).

Karasu-Kocaali Karayolu'nun sahil kesiminde, Küçük Karasu köyünde yer alan ve büyük oranda fundalık ve çalılıklarla kaplı mezarlık alanının küçük bir bölümünde 4 adet kitabeli mezar tespit edilmiştir. Taşlardan 3 adedi erkek baş taşı, bir adedi ayak taşıdır. Baş taşlarından ikisi fesli, biri örfi sarıklıdır. Bu mezarlıktaki taşların en erken tarihlisi 1873/74, en geç tarihlisi 1883/84 dür (Katalog No: 69-71)

2.4. Manavpınarı Köyü Mezarlığı (Koordinatları: 41° 06' 16" N - 30° 38' 8" E).

Okul yapılırken dağıtılan eski mezarlıktan kalma 2 adet mezar taşı ile 1 mezar, Mehmet Gürbüz Evi'nin bahçesinde bulunmaktadır. Bir kadın mezarına ait olan taşlar 1882 tarihlidir. Köyün yaşlılarının ifadesine göre Mehmet Gürbüz'ün evinin parseline bitişik olan Köy İlkokulu, mezarlık alanı üzerine yapılmış ve okul inşaatı sırasında Osmanlı dönemi mezar taşları tahrip olmuştur. (Katalog No: 72)

2.5. İhsaniye Köyü Mezarlığı (Koordinatları: 41° 07' 4" N - 32° 37' 49" E).

Yeni Mahalleden Deniz Köye gidiş güzergâhında İhsaniye köyü içinde yer alan mezarlıkta yeni gömü devam etmekle birlikte iki adet kitabeli ve bir adet süslemeli ayak taşı olmak üzere 3 adet mezar şahidesi, çok sayıda dikdörtgen prizma şeklinde menhir tarzı taş ile fazlaca kaba yonu taştan oluşan mezar taşları ile karşılaşmıştır. Kitabeli taşlar örfi sarıklı olup tarihleri 1883 ile 1904 olarak tespit edilmiştir (Katalog No: 73-74).

2.6. Deniz Köy Mezarlığı (Koordinatları: 41° 07' 14" N - 30° 33' 13" E).

Yeni defin devam eden mezarlıkta, kaba yonu taşlardan yapılmış çok sayıda mezarlar, dikdörtgen prizma şeklinde menhir tarzı taşlar, kuru duvar tekniğiyle örülmüş duvarlarla çevrili ve üzeri ahşap hatıllarla örtülü kurgan tipi mezarlar ile de karşılaşmıştır. Bu mezarlardan bir tanesi 180x300 cm. ölçülerindedir. Sakarya nehrinin Karadeniz'e birleştiği bölgede ve nehrin batı yakasında yer alan Deniz köy geleneksel yapısını koruyan bölgenin en eski Yörük köyüdür.

2.7. Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi (Koordinat: 41° 5' 35.7828" N - 30° 34' 58.3392" E)

Karasu ilçe merkezinin 9 km güney batısında ve Sakarya nehrinin batı yakasında yer alan caminin yeni defin de yapılan haziresinde Osmanlı dönemine ait 19 kitabeli ve işlenmiş mezar taşı tespit edilmiştir. Mezarlık Osmanlı döneminin kuruluş döneminde kaldığı kabul edilen çantılı mimari tekniğinde inşa edilmiş ve çevresindeki üç köyün merkezinde Cuma Camii statüsünde bir yapıdır. Haziresindeki taşlardan 12 adedi erkek, 7 adedi kadın, 16 adedi ayak taşı olup mezarlık çevresinde çok sayıda kaba yonu olarak işlenmiş isimsiz taşlar yer alır. Şahidelerden en erken tarihlisi 1783/84, en geç tarihlisi 1907/08 tarihlidir. Erkek baş taşlarından ikisi fesli, yedi adedi sarıklıdır (Katalog No: 75-95).

3. KATALOG

Katalog No. 1: Canavar oğlu Feyzullah Ağa'nın oğlu İsmail Ağa.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 1

Şek. No: 1

Ölçüler: 90x31-30 x 9 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
اه نه يازق اولدى بكا كنجلكمه طويمدم	Ah ne yazık oldu bana gençliğime doymadım
چارسز بر درده دوشدم علاجين بولمادم	Çaresiz bir derde düştüm bir ilacın bulmadım
ياقدى ياندردى وجودم شهريني قهرالم	Yaktı yandırdı vücudum şehrini kahrı elem
کبی صولدم جهانده نه اولديغم بلمدم	Gül gibi soldum cihanda ne olduğum bilmedim
جنوار اوغلو فيضالله اغانك	Canavar oğlu Feyzullah Ağanın
مخدومي اسمعيل اغانك روحنه	Mahdumu İsmail Ağanın ruhuna
الفاتحه في سنه ٢٠ محرم ١٣٢٠	El-Fatiha fi sene 20 Muharrem 1320 (29 Nisan 1902)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklindeki dikdörtgen kesitli taşın boyun kısmının üzerinde, Hamidi fesli bir başlık yer alır. Başlık gövdeden ayrılmış olarak bulunmuş, yerde bulunarak birleştirilmiştir. Taşın ön yüzünde dokuz satırlık kabartma tekniğinde ta'lik hat ile yazılmış kitabe, çerçevesi ve sağdan sola doğru yükselen verev satırlar halindedir. Satırlar birbirinden düz şeritle ayrılmış olup kitabe kısmı, bitkisel bir su yolu ile çerçeveselenmiştir.

Katalog No. 2: Karasu müdürü Şakir Efendi'nin annesi Zeynep Hatun.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 2 **Şek. No:** 2

Ölçüler: 105x36-26x7 cm.

Kitabe:

أه من الموت	Ah mine'l-mevt
ای اخوان دین نظر ایله مزارم	Ey ihvân-ı dîn nazar ile mezarım
طاشنه اخر کلور سنکده باشنه	Taşına ahir gelir seninde başına
بر فاتحه احسان ایله کلوب بکا	Bir Fatihâ ihsân eyle gelip bana
روز محشرده پیغمبرم شفاعته ایده ساکا	Rûz-i mahşerde Peygamberim şefaât ede sana
قره صو مدیری شاکر افندی	Karasu müdürü Şakir Efendinin
والده سی زینب خاتون روحنه	Validesi Zeynep Hatun ruhuna
الفاتحه سنه ۱۲۹۲	El-Fatihâ sene 1292 (1875/76)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levha, gül demeti tepeliklidir. Kabartma tekniğinde işlenen taşın çerçeveli sekiz satırlık kitabesi, sağdan sola doğru yükselen verrev satırlar halinde tâ'lik hatla yazılmıştır. Kitabenin serlevhası ile tarih satırı oval diğerleri diğer çerçeveler düz dikdörtgendir.

Katalog No. 3: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 3 **Şek. No:** - **Ölçüler:** 89x29x8 cm

Tanım: Ayak şahidesidir. Tepeliği üçgen alınlık şeklinde sonlanan dikdörtgen kesitli levha şeklindeki taşın yüzeyinde, kabartma tekniği ile işlenmiş; ayaklı bir vazodan çıkan çiçekli bahar dalı tasviri yer alır.

Katalog No. 4: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 4 **Şek. No:** - **Ölçüler:** 75x34x7 cm.

Tanım: Tepeliği üçgen alınlık şeklinde sonlanan dikdörtgen kesitli levha şeklindeki ayak şahidesidir. Taşın yüzeyinde, kabartma tekniği ile işlenmiş; ayaklı bir vazodan çıkan çiçekli bahar dalı tasviri yer alır.

**Katalog No. 5: Antalya Vapuru Hesap Memuru Raşid Bey'in oğlu
İstanbul Nureddin Bey.**

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 5

Şek. No: 3 **Ölçüler:**

72x29x6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâkî
حرب عمومیده شهید	Harb-ı umûmide şehid
اولان انتطالیه واپوری	Olan Antalya vapuru
حساب مأموری راشد بك	Hesap memuru Raşid Bey
مخدومی استانبوللی علی	Mahdumu İstanbullu Ali
نورالدین بك روحنه فاتحه	Nureddin Beyin ruhuna Fâtiha
سنه ۱۹۲۸	Sene 1928

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeli şahidenin üst kısmı yarım kemer biçiminde sonlanır. Yatay silmelerin içerisine alınan yedi satırlık tâ'lik hatlı kitabesi, kabartma tekniğinde işlenmiş olup serlevha ile tarih satırı oval kartuşlar içerisine alınmıştır. Taş yüzeyinde herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

Katalog No. 6: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto. No:** 6 **Şek. No:** 4 **Ölçüler:** 55x22-20x5 cm.

Tanım: Mermer malzemeden yapılmış, yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levha, sivri kemer şeklinde bir alınlıkla sonlanır. Alınlık yüzeyinde, ortadaki simetrik bir palmetin iki yanından çıkan kıvrımlı, simetrik simetrik yapraklar, gövdede ise gül ağacı kompozisyonu yer alır. Kullanılan teknik kabartmadır.

Katalog No. 7: Hacı Abdi Beyin kızı, Hacı Yusuf oğlu Salih Ağa'nın eşi Rukiyye Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto. No:** 7 **Şek. No:** -
Ölçüler: 161x41-50x8 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâkî
اهله زار قيله رق تازليكمه طويمدم	Ah ile zâr kılarak tazeliğime doymadım
اجل پيماناسی طولمش مراد المدم	Ecel peymânesi dolmuş murad almadım
حسرتا فانی جهانده طول عمر سورمدم	Hasrete fânî cihânda tûl-i ömr sürmedim
حاجی عبدی بك كريمهسى	Hacı Abdi Beyin kerimesi
حاجی يوسف اوغلو صالح اغانن	Hacı Yusuf oğlu Salih Ağanın
زوجه سى مرحومه روقيه حاتم	Zevcesi merhume Rukiyye Hanım
روحيچون فاتحه	Ruhiçün Fatiha
فی ۱۵ ن سنه ۱۲۳۵	Fi 15 (ن) Ramazan sene 1235 (26 Haziran 1820)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Kabartma tekniğinde, mermer malzemeli şahide, yukarıdan aşağıya doğru daralan formda, dikdörtgen kesitlidir. Üstte akant yaprakları, bunun altında vazodan çıkan çiçek ve yapraklarla bezenmiş barok karakterli bir alınlıkla sonlanır. Bu kısmın altında, alınlıkla kitabe arasında, iri "C" kıvrımları birbirine bağlanarak ortadaki üçlü yaprak dizilerini taşırlar. On satırlık sülüs hatlı kitabeyi dıştan "S" kıvrımlı bir dal üzerinde tekrarlanan lale motifli bir bordür çevreler.

Katalog No. 8: Hacı Abdi Bey'in kızı, Muhammed Bey'in eşi Rüveyda Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto. No:** 8 **Şek. No:** -

Ölçüler: 192x44-52x8 cm.

Kitabe:

هوالباقی	Hüve'l-bâki
چون اجل کلدی اکا اولماز امان	Çün ecel geldi ona olmaz aman
جرمنی عفو ایله یا ربّ المنّان	Cürmünü afv eyle yâ Rabb'ü-l Mennân
مغفرت قیل اولمسون حالی یمان	Mağfiret kıl olmasın hali yaman
مظهر نور شفاعت قیل هر زمان	Mazhar-ı nûr-u şefâat kıl her zamân
جنّت مکان فردوس اشین	Cennet mekân firdevs-i âşîyan
حاجی عبدی بک کریمهسی محمد بک	Hacı Abdi Beyin kerimesi Muhammed Beyin
مرحومه رویده حاتم روحنه فاتحه	Zevcesi merhume Rüveyda Hanım
زوجہسی	ruhuna Fatiha
غرہ ج سنہ ۱۲۳۵	Gurre-i (ج) Cemaziye'l-ahir sene 1235
	(16 Mart 1820)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Katalog no: 7'deki Rukiye Hanım'ın aynı yıl vefat eden kardeşi Rüveyda Hanım'a ait olup alınlık kısmındaki fiyonk motifi ve üstten görünüşü verilen gül buketi dışında Rukiye Hanım'ın şahidesiyle aynı form ve süsleme özelliklerini yansıtır.

Katalog No. 9: Sürmeneli Ali Başzâde Yahya Efendi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto. No:** 9 **Şek. No:** 5

Ölçüler: 97x29x8 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
بنی قیل مغفت ای رب یزدان	Beni kıl mağfiret ey Rabbi yezdân
بحق عرش اعظم نورقران	Bi hakk-ı arş-ı âzâm nur-u Kuran
کلوب قبرم زیارت ایلین اخوان	Gelip kabrim ziyaret eyleyen ihvan
ایدهلر روحیمه بر فاتحه احسان	Edeler ruhuma bir Fatiha ihsân
سورمنه لی علی باش زاده	Sürmeneli Ali Baş zâde
یحیا افندیڭک روحنه فاتحه	Yahya Efendinin ruhuna Fatiha
فی ۸ شعبان سنه ۱۲۲۹	Fi 8 Şaban sene 1229 (26 Temmuz 1814)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemedен yapılmış dikdörtgen kesitli levhanın üzeri Hamidi fes başlıklıdır. Verev silmeler içerisine alınmış sekiz satırlık kitabesi tâ'lik hatla yazılmıştır. Kabartma tekniğiyle işlenen taşın yüzeyinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Katalog No. 10: Hacı Abdi Beyzade Muhammed Bey.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto. No:** 10 **Şek. No:** -

Ölçüler: 102x24x11 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
الکوب بالجملن ایتدم بقایه رحلتی	El çekip bil-cümleden ettim bekâya rıhleti
ترك ایدوب کرویہ مالی ملکو دولتی	Terk edip geriye malı mülkü devleti
کیم کلوب قبرم زیارت ایدن اخوانمز	Kim gelüb kabrim ziyaret eden ihvanımız
اوقوسنلر رحیم اچون قللهو الله ایتی	Okusunlar ruhum için kul hûvallah ayeti
صقریده خاجی عبدي بك	Sakarya'da Hacı Abdi Bey
زاده محمد بکک روحیچوم	Zade Muhammed Beyin ruhiçün
رضا ء الله الفاتحه	Rıza en-lillah el-Fatiha
سنه ۱۲۴۵	Sene 1245 (M. 1829-1830)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeli şahide dikdörtgen kesitli olup örfi destarlı kavukla sonlanır. Yatay silmelerle birbirinden ayrılan dokuz satırlık sülüs hatlı kitabenin ilk ve son satırı oval kartuşlar içerisine alınmıştır. Kabartma tekniğiyle işlenen taşın yüzeyinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Katalog No. 11: Hacı Abdi Bey'in annesi Rabia Hanım'ın baş şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 11

Şek. No: -

Ölçüler: 102x24x11 cm.

Kitabe:

هو الح لاقالباقى	Hüve'l hallaku'l bâkî
بو جامع شريفك بانيسي	Bu câmi-i şerîfin bânisi
صاحب الخيرات الحاج عبدی	Sahib'ül hayrat el-hac Abdi
بك حضرتلرنیک مادر شفقتلری	Bey hazretlerinin mader-i şefkâtleri
مرحومه و مغفور لحه ربه	Merhume ve mağfur leha Rabia
حنمك روحچون و منلدن ادم	Hanım'ın ruhu için ve min ledünni âdem
ارتحال دار بقا ایدن امل	İrtihal dârı bekâ eden emel
ایمان ارواحیچون رضا لله	İman ervahi için rızaen-lillah
۱۲۲۵ جاسنه	Fi 15 Cemaziye'l-evvel sene 1225 (15
	Haziran 1810)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya daralanlevha şeklindeki taşın, arka yüzü düz olmayıp başlıktan itibaren kaval silme şeklinde devam eder. Hotoz biçimindeki başlığın yüzeyinde; ortada ters lale biçiminde püskülü olan basit bir perde motifi yer alır. Kabartma tekniği ile oluşturulan taşın gövdesinde, yatay yerleştirilmiş silmelerin arasında on sıra halinde nesih hatlı kitabe metni yer alır. Son iki satır farklı olarak dilimli beyzi kartuşlar içersine alınmıştır. Serlavhanın iki yanında yarım palmetler üzerinde yükselen “S” kıvrımları, üzerindeki üçlü yaprak dizilerini çevrelemektedir.

Katalog No. 12: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 12

Şek. No: -

Ölçüler: 59x18-11x5 cm.

Tanım: Kadın mezarına ait ayak şahidesidir. Kabartma tekniğinde, mermer malzemeden yapılmış, yukarıdan aşağıya doğru daralan levha, hotoz biçiminde bir başlıkla sonlanır. Yuvarlak kemer formundaki alınlık yüzeyinde, sıralı, sivri uçlu yaprak motifleri; taşın gövde kısmında ise kaideli, kulplu bir vazodan çıkan gül ağacı tasviri yer alır. Form olarak Rabia Hanım'ın baş şahidesi ile (kat. No. 11) benzerlik gösterse de, taşın gerek tekniği gerekse süsleme özellikleri söz konusu örnekten oldukça geridedir.

Katalog No. 13: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 13 **Şek. No:** 6

Ölçüler: 59x17-11x5 cm.

Tanım: Kadın mezarına ait ayak şahidesi olup bir önceki örnek ile aynı form ve üslup özelliklerini sergiler.

Katalog No. 14: Sinan oğlu Hacı Muhammed Efendi'nin kızı Fatma Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 14 **Şek. No:** -

Ölçüler: 130x26x12 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
عزم ادوب چچكدن والدینيك كولى	Azmedüb çiçekten valideynin gülü
بر نحالى تازه ابدى اول جنت بلبللى	Bir nihâl taze idi ol cennet bülbülü
حق تعالى رحمتيله روحنى شاد ايله	Hak Teâla rahmetiyle ruhunu şad eyle
حسرتيله فرقتيله ياقدى جانيله دىلى	Hasretiyle firkatiyle yakdı can ile dili
سنان اوغلى حاجى محمد اغانك كريمهسى	Sinan oğlu Hacı Muhammed Ağanın kerimesi
فاطمه حانم روحچون الفاتحه	Fatma Hanım ruhiçün el-Fatiha
٥ فى م سنه ١٢٥٨	Fi 5 (م) Muharrem sene 1258 (16 Şubat 1842)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeden yapılmış dikdörtgen kesitli levha, hotoz başlıklıdır. Kullanılan teknik kabartmadır. Gövdesinde verev yerleştirilmiş silmelerin içinde sekiz satırlık sülüs hatlı bir kitabe yer almaktadır. Gövdeyi dıştan alt ve üst kısmı oval, yan kısımları dalgalı bitkisel bordür çevrelemektedir. Bordür yüzeyi "S" formunda kıvrılan tekrarlı yapraklarla bezenmiştir.

Katalog No. 15: Muhammed Bey'in kızı ve Salih Bey'in (eşi) ... Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 15 **Şek. No:** -

Ölçüler: 142x33-36x9 cm.

Kitabe:

يا غفار	Ya Gaffar
كل افندم نضرايله شو مزرم طاشنه	Gel efendim nazar eyle şu mezarım taşına
عاقل ايسك غافل اولمه عقلنى ال باشنه	Akil isen gâfil olma aklını al başına
صالنوب كزركن كور نه كدى باشمه	Salınıp gezerken gör ne geldi başıma
عاقبت تراب اولدم طاش دكلى بشمه	Akıbet turâb oldum taş dikildi başıma
محمد بك كرمسي و صالح ريس...	Muhammed bey kerimesi ve Salih reis ... (kırık)
...	(kırık)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya daralanlevha, stilize yaprak demeti şeklinde bir tepeliğe sahiptir. Gövdede yatay yerleştirilmiş silmelerin içerisinde altı satırlık sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Kitabeyi dıştan bitkisel bir bordür çevreler Kitabenin altıncı satırdan sonrası kırık olduğu için merhumenin ismi tespit edilememektedir. Ayrıca tepeliğin sol üst kısmında da kopmalar mevcuttur.

Katalog No. 16: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 16 **Şek. No:** 7

Ölçüler: 72x30-32x11 cm.

Tanım: Ayak şahidesidir. Alt kısmı kırık olan şahide yüzeyinde ince, sivri yapraklı bir dal üzerinde simetrik birer lale ve hurma yer alır. Oyma tekniğinde işlenmiştir. Gövdeyi çevreleyen konturlar düz olmayıp "S" kıvrımlıdır.

Katalog No. 17: Hacı Hasan Ağazade Hacı İsmail Ağa'nın oğlu silahşör Hacı Abdi Bey.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 17

Şek. No: 8

Ölçüler: 173x44x15 cm.

Kitabe:

هو الحيا الباقي	Hüvel hayyul baki
الچکوب بالجملدن ایتدم بقایه رحلتی	El çekip bil cümleden ettim bekâya rihleti
ترك ایدوب کیرویه مال ملکی دولتی	Terk edüb geriye mal mülkü devleti
کیم کلوب قبرم زیارت ایلین اخونمز	Kim gelüb kabrim ziyaret eyleyen ihvânımız
اوقسونلر روحم ایچون قلهوالله ایتی	Okusunlar ruhum için kulhûvallah âyeti
حاجی حسن اغازاده حاجی	Hacı Hasan Ağazade Hacı
اسماعیل اغانک اوغلو سلحشور	İsmail Ağanın oğlu silahşör
مرحوم الحاج عبدی بک	Merhum el hac Abdi bey
روحیچون الفاتحه	Ruhiçün el Fatiha
۲۰ فی ل ۱۲۲۸ سنه	Fi 20 (ل) Şevval sene 1228 (16 Ekim 1813)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer üzerine kabartma olarak işlenen dikdörtgen kesitli levha, dikine çubuklu ve taşkın sarıklı bir katibî kavukla sonlanır. Gövdede yan kısımları dendanlı kartuşlar içerisine alınmış on satırlık, sülüs hatlı kitabe metni yer alır. Farklı olarak ilk ve son satırdaki kartuşlar, dendanlı olmayıp düzdür.

Katalog No. 18: Hacı Abdi Bey'in cariyesi Ziba Kadın.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 18a-18b

Şek. No: -

Ölçüler: Baş. ş. 147x29x14 cm;

Ayak ş. 159x29x11 cm.

Kitabe:

هو الحيا الباقي	Hüvel hayyul baki
طوبیویب کنجکانه	Doymayıp gençliğine
چونکی اولدی نامراد	Çünkü oldu nâ murad
رحمته مستغرق ایدوب	Rahmete müstağrak idüb
انی رَبِّ الْعِبَاد	İnne Rabbi'l-ibâd
مرحوم الحاج عبدی	Merhum el hac Abdi
بکک جار بیهسی مرحومه	Beyin cariyesi merhume
ومغفوره زیبا قدین	Ve mağfure Ziba kadın
روحنه الفاتحه سنه ۱۲۲۸	Ruhuna el Fatiha sene 1228 (1813)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha hotoz başlıklı olup gövdenin üst kısmı yarım daire kemer formundadır. Mermer üzerine kabartma tekniğinde işlenen taşın gövde kısmında, yatay yerleştirilmiş silmelerin içindeki dokuz satırlık sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Kitabenin alınlığında akantus yaprakları bulunmaktadır. Aynı formdaki ayak şahidesinde kaideli bir vazo içerisinden çıkan gül ağacı kompozisyonu yer almaktadır.

Katalog No. 19: Hacı Hasan oğlu Salih Ağa'nın baş şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 19

Şek. No: -

Ölçüler: 114x15-28x12 cm.

Kitabe:

هو الحيا الباقي	Hüve'l hayyûl baki
مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
الحاج حسن اوغلی	El hac Hasan oğlu
صالح اغا روحیچون	Salih ağa ruhiçün
الفاتحه	El Fatiha
۵ فی م ۱۱۷۹ سنه	Fi 5 Muharrem sene 1179 (24 Haziran 1765)

Tanım: Açık mezar tipindeki Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeli, yukarıdan aşağıya doğru daralan levha biçimindeki şahidenin boyun kısmının üzerinde örfi destarlı iri bir kavuk yer alır. Kabartma tekniği ile işlenen taşın yüzeyinde, düz çerçeveler içerisine alınmış altı satırlık sülüs/nesih hatlı kitabe metni yer alır. Tarih satırı, diğerlerinden farklı olarak, taşın formuna uydurulmuştur. Serlevhanın iki yanına basit birer çiçek dalı bulunur.

Katalog No. 20: Abbas Efendi'nin kızı Muhammed Bey'in eşi Ayşe Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 20

Şek. No: 9

Ölçüler: 155x34-41x7 cm.

Kitabe:

هو الحيا الباقي	Hüvel hayyul baki
امر حقیله درلو	Emri hakkı ile türlü emraz geldi tenime
بولمدی صحت وجودم سبب اولدی موتمه	Bulmadı sıhhat vücudum sebep oldu mevtime
عاقبت ایردی اجل رحلت کورندی چانمه	Akıbet erdi ecel rihlet göründü canıma
اوقویوب بر فاتحه ایرسال ایدهرلر روحمة	Okuyup bir Fatiha irsal ederler ruhuma
عبّاس افندیڭ کریمهسی محمد بکک	Abbas Efendinin kerimesi Muhammed Beyin
اهلی مرحومه عائشه حاتون روحنة	Ehli merhume Aişe Hatun ruhuna
الفاتحه ۱۲۳۴ سنه	El-Fatiha sene 1234 (1818/1819)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Damarlı beyaz mermerden kabartma tekniğinde oluşturulan şahidedeki özenli işçilik dikkat çekicidir. Barok karakterli taşın tepelik kısmında; uç kısımları yapraklara dönüşen iki yandaki iri "C" kıvrımları, üst taraftaki sıralı akant yapraklarına bağlanmakta, alınlığın merkezinde ise bir vazodan içerisinden çıkan gül buketi tasviri yer almaktadır. Akant yapraklı şema serlevhanın iki yanında daha sade olarak tekrarlanır. Sekiz satırlık sülüs hatlı kitabe metninde, serlevha ve tarih satırı dışındakiler, iki yanda kaş kemer formu oluşturan zarif kartuşlar içerisine alınmış, serlevhanın köşeleri, iri birer gül dalı ile dolgulanmıştır.

Katalog No. 21: Hacı Abdi Beyzade Mustafa Bey.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 21

Şek. No: 10

Ölçüler: 152x40x13 cm.

Kitabe:

هوالح لاقالباقی	Huvel hallakul baki
ایرمدن مقصودینه مصطفی بك ای جوان	Ermeden maksûdına Mustafa bey ey civân
سُرعت راهی اجلله ترکی دنیا ایندی اه	Sür'at râhi ecelle terk-i dünya etdi âh
کولشن دورانه بر نورس کولی زیبا ایکن	Gülşen-i devrâna bir nurs gül-i zîbâ iken
برکه چمن روزکاره موت افنا ایندی اه	Berke-i çimen rüzgâra mevt-i efnâ etdi âh
بر قییش قیدیکی اول مظلومه جلد فلك	Bir kıyış kıydı ki ol mazluma cellad felek
فوتنی کوش ایلین اغله و ادنا ایندی اه	Fevtini gûş eyleyen âlâ ve ednâ etdi âh
والدیننه حدا احسان صبر ایلسون همان	Valideynine Hüdâ ihsân-ı sabır eylesün hemân
کول جمالک روزکار موت افنا ایندی اه	Gül cemâlin rüzgâr mevt-i efnâ etti âh
بر کلور بویله یانق تاریخ قلبه طالبا	Bir gelir böyle yanık tarih kalbe-i tâlibâ
کنجکنه طویمدن اون سکز یاشنده کندی اه	Gençliğine doyamadan on sekiz yaşında gitti âh
حاجی عبدی بکزاده اول جوان	Hacı Abdi Bey zade ol civân
مرحوم مصطفی بك عزم عقبا ایندی اه	Merhum Mustafa Bey a'zm-i ûkbâ etti âh
روحیچون رضالله الفاتحه	Ruhiçün rızaen-lillah el-Fatiha
سنه ۱۲۳۳	Sene 1233 (1817/1818)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeli, dikdörtgen kesitli levha biçimindeki şahidenin üzerinde kısa bir boyun üzerinde yükselen iri bir tarikat başlığı yer alır. Kabartma tekniği ile işlenen taşın yüzeyinde, verev satırlar halinde on beş satırlık nesih hatlı kitabe, gövdenin hemen tüm yüzeyini kaplamaktadır.

Katalog No. 22: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 22 **Şek. No:** -

Ölçüler: 77x20-23x6 cm.

Tanım: Aşağıda yukarıya doğru genişleyen taşın üst kısmı, sivri kemer formudur. Damarlı beyaz mermer malzemeli taşın yüzeyinde; kabartma tekniği ile işlenmiş stilize, sade bir bahar dalı tasviri yer almaktadır.

Katalog No. 23: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 23 **Şek. No:** 11

Ölçüler: 140x34-40x7 cm

Tanım: Yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklindeki taşın üst tarafı üçgen alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Mermer malzemeden kabartma tekniğinde işlenen şahide yüzeyinde; gövdesi dilimlerle hareketlendirilmiş kulplu bir vazodan çıkan stilize bir gül ağacı tasviri yer alır. Ayrıca, gonca ve yapraklarıyla birlikte işlenen gül ağacının tepe noktasında bir lale motifi görülür.

Katalog No. 24: Hacı Abdi Beyzade İsmail Zühdü Bey.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 24

Şek. No:

Ölçüler: 126x22-27x11

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
يا إلهى اول مبارک اسمى پاکین عزتى	Ya ilahi ol mübârek ism-i pâkin izzeti
هم رسولک فخر عالم شاه کونین حرمتى	Hem resûlün fahr-i âlem şâh-ı güzün hürmeti
ایله قبرم روضه جنت یا اله العالمین	Eyle kabrim ravza-ı cennet yâ ilâhe'l-âlemîn
کیجه کوندز ایلسونلر حور غامان حزمتى	Gece gündüz eylesinler hûr-u gılmân hizmeti
الحاج عبدی بک زاده مرحوم	Elhac Abdi Bey zade merhum
اسماعیل زهدى بکک روحنه	İsmail Zühdü beyin ruhuna
الفاتحه سنه ١٢٧٠	El-Fatiha sene 1270 (1853/1854)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli taş Hamidi feslidir. Mermer malzeme üzerine kabartma tekniğinde oluşturulan taş yüzeyinde sekiz satır halinde süslü hatlı kitabe metni yer almaktadır. İlk ve son satır oval kartuşlar içerisine alınmış olup diğerleri düz dikdörtgendir. Şahide yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Katalog No. 25: Ayak şahidesi.**Yeri:** Yalı Mahallesi Mezarlığı**Foto No:** 25**Şek. No:** 12**Ölçüler:** 167x38-36x17 cm.

Tanım: Form olarak katalog no. 10 ve 15 ile aynı özellikleri gösteren şahidenin yüzeyine işlenen simgesel motif ve objeler dikkati çeker. Kabartma tekniğinde işlenen taş yüzeyi iki bölümlü olarak değerlendirilmiştir. Üstte akant yapraklı bir kartuş içerisine alınmış Osmanlı arması; göbekli bir kalkanın etrafında sıralanan: Karabina tüfek, iki piştov, bir kılıç, tek ve çift yüzlü teberden oluşur. Kartuşun altında ise kulplu bir vazodan çıkan stilize bir ağaç tasviri yer alır. Ağacın simetrik dalları arasında, aşağıya doğru sarkan hurma taneleri ve onun üzerinde üçerli nar meyveleri görülür.

Katalog No. 26: Ayak şahidesi.**Yeri:** Yalı Mahallesi Mezarlığı**Foto No:** 26**Şek. No:****Ölçüler:** 146x31-39x10 cm.

Tanım: Mermer üzerine kabartma olarak işlenen ayak şahidesi, yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli olup üst kısmı üçgen alınlık biçiminde sonlanır. Yüzeyin orta kısmında, simetrik iki yaprak arasından çıkan bir selvi ağacı yer alır. Ağacın ucu sola kıvrıktır. Yüzeyin geri kalanı, üzerinde iri taneli üzüm salkımlarını taşıyan "S" kıvrımlı bir asma dalı ile dolgulanmıştır.

Katalog No. 27: Hacı Abdi Bey'in oğlu İsmail Bey'in kızı Günvide Hanım.**Yeri:** Yalı Mahallesi Mezarlığı**Foto No:** 27**Şek. No:** -**Ölçüler:** 101x25x12 cm.**Kitabe:**

هوالباقى	Hüvel baki
بو باغ گلشنده بر غینجه کول ایکن	Bu bağ-ı gülşende bir goncagül iken
باد اجل ایلدی حزان	Bad-ı ecel eyledi hazan
نازنین ایکن ایلدی حاک یله یکسن	Nâzenin iken eyledi hak ile yeksân
الحاج عبدی بکن اوغلو	Elhac Abdi beyin oğlu İsmail
بکن کریمسی مرحومه کانویده حانم	Beyin Kerimesi merhume Günvide hanım
روحیچون رضائلله الفاتحه	Ruhiçün rızaen-lillâ el-Fatiha
سنه ۱۲۵۳	Sene 1253 (1837/38)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha biçimindeki taş hotoz başlıklıdır. Serlevha ve tarih satırı farklı olmak üzere, dikdörtgen silmeler içerisine alınan sekiz satırlık kitabe metni, kabartma olarak işlenmiş olup yazıların karakteri yerel etkiyi vurgular. Mermer üzerine işlenen taş yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır.

Katalog No. 28: Hacı Hasan Ağa oğlu Hacı İsmail Ağa oğlu Hacı Abdi Bey oğlu Halid Bey.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 28 **Şek. No:** -

Ölçüler: 133x28x13 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l bâkî
اجلمش كول كىي صولدم ججانه	Açılmış gül gibi soldum cihanda
قران اوقور بلبل ايدم هر انده	Kur'an okur bülbül idim her anda
تا قيامت خسر اولنجه واليدم اه	Tâ kıyâmet haşr olunca valideme ah
وبا اتشنه ياندی وجودوم اه	Veba ateşine yandı vücudum ah
خالد بك ابن الحاخ عیدی بك	Halid bey ibn-i el hac Abdi Bey
ابن الحاخ اسماعیل اغا ابن	İbn-i el hac İsmail Ağa ibn-i
الحاخ حسن اغا روحنه فاتحه	El hac Hasan Ağa ruhuna Fatiha
۱۹ ص سنه ۱۲۲۸	19 (ص) Safer sene 1228 (21 Şubat 1813)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levhanın boyun kısmının üzerinde, katibî kavuk yer almaktadır. Kalem erbapları tarafından kullanılan bu kavuğun ön yüzünde, yazı kalemi olarak kullanılan tüye de yer verilmiştir. Mermer malzeme üzerine kabartma tekniğinde oluşturulan taş yüzeyinde dokuz satır halinde sülüs hatlı kitabe metni yer almaktadır. Şahide yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Katalog No. 29: Yazısız ve süslemesiz şahide.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 29

Şek. No:-

Ölçüler: 133x28x13 cm.

Tanım: Dikdörtgen formlu gövde, arka yüzde, boyun kısmından itibaren kalın bir silme şeklinde devam ederek ayak kısmına bağlanır. Herhangi bir yazı veya süsleme unsuru bulunmayan taşın hatları belirlendikten sonra bir daha işleme tabi tutulmadığı anlaşılmaktadır.

Katalog No. 30: Hacı Abdi Beyzâde Muhammed Bey'in kızı Sema Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 30

Şek. No: -

Ölçüler: 165x33-40x7 cm.

Kitabe:

هوالباقى

Hüve'l-bâkî

يا إلهى أول مبارك اسمي پاکین عزتى

Ya ilahi ol mübarek ismi pâkın izzeti

هم رسولك فخر عالم شاه كودین حرمتى

Hem resulün fahr-i âlem şah-ı güzîn hürmeti

ایله قبرم روضه جنت یا الهالعالمین

Eyle kabrim ravza-i cennet ya ilahi âlemin

کیجه کوندز ایلسونلر حور و غامان حزمتى

Gece ve gündüz eylesinler hûri ve gılmân hizmeti

حاجى عېدى بکزاده محمد بکک

Hacı Abdi beyzade Muhammed beyin

کریمسی مرحومه سما خانمک

Kerimesi merhume Sema hanımın

روحچون الفاتحه

Ruhu için el-Fatiha

۲۷ فی ج سنه ۱۲۶۷

Fi 27 Cemaziye'l-ahir sene 1267 (29 Nisan 1851)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklindeki şahidenin tepeliği, eğri kesim tekniğinde, bir vazodan çıkarak iki yana sarkacak şekilde işlenen yaprak kompozisyonu ile bezenmiştir. Tepeliğin altından itibaren, yüzeyinde ters-düz birer yaprağın tekrarlandığı dalgalı bir kuşak, kitabeyi kesintisiz olarak dolandır. Sülüs hatla kabartma olarak iş ayrılan dokuz satırlık kitabe, düz silmelerle birbirinden ayrılmaktadır.

Katalog No. 31: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 31

Şek. No: -

Ölçüler: 146x31-39x10 cm.

Tanım: Yukarıdan aşağıya doğru daralan, dikdörtgen kesitli ayak şahidesinin üst kısmı üçgen alınlık biçiminde sonlanır. Mermer üzerine kabartma olarak işlenen şahide yüzeyine; simetrik sivri yapraklarını taşıyan gövdesi üzerinde sıralı lale motifleri bulunan, stilize bir hurma ağacı tasviri yer alır.

Katalog No. 32: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 32 **Şek. No:** 13

Ölçüler: 126x26-34x8 cm.

Tanım: Yukarıdan aşağıya doğru daralan, dikdörtgen kesitli ayak şahidesinin üst kısmı üçgen alınlık biçiminde sonlanır. Gövde yüzeyinde; kulplu bir vazodan çıkan farklı bir hurma ağacı tasviri yer almakla birlikte, tepelik kısmında simetrik üçlü yaprak dizileri ve iki yanda helezonik kıvrımlı dallar göze çarpar.

Katalog No. 33: Hacı Abdi Bey'in kızı Habibe Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 33

Şek. No: -

Ölçüler: 105x23-27x14 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Huve'l-bâkî
بو باغ گلشنده بر غینجه ایکن	Bu bağı gülşende bir gonca iken
باد اجل ایلدی حزان	Bâd-ı ecel beni eyledi hazân
بر کلی زبده نازنین ایکن	Bir gül-i zibade nazenin iken
ایلدی حق بنی حق ایله یکسان	Eyledi hakka beni hak ile yeksân
حاجی عبدی بکک	Hacı Abdi Bey'in
کریمسی مرحومه حبیبه خانم	Kerimesi merhume Habibe Hanım
روحیچون فاتحه	Ruhu için Fatiha
سنه ۱۲۳۳	Sene 1233 (1817/18)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Mermer üzerine kabartma olarak işlenen şahide, yukarıdan aşağıya doğru daralan, dikdörtgen kesitli levha şeklinde ve hotoz başlıklıdır. Nesih hatlı dokuz satır kitabe metninde; ilk ve son satır kendi içlerinde değerlendirilmiş, diğerleri düz dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Taş yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Katalog No. 34: Mustafa Efendi'nin eşi Hafize Hanım.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 34

Şek. No: 14

Ölçüler: 156x28-32x 6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Huve'l-bâkî
كل افندم نظر ايله شو مزارم طاشنه	Gel efendim nazar eyle şu mezarım taşına
عقل ايسك غافل اولمه عقلنى ال با شنه	Akıl isen gafil olma aklını al başına
صالنوب كزرکن باقن لر کلد ی باشمه	Salınıp gezerken bak neler geldi başıma
عاقبت تراب اولدم طاش دکلدی باشمه	Akıbet turab oldum taş dikildi başıma
مصطفه افنديک زوجسى	Mustafa Efendi'nin zevcesi
مرحومه ومغف لها الى رحمته	Merhum ve mağfur leha ilâ rahmete
رب الغفور حفيظه خانمک	Rabbel gafur Hafize Hanım'ın
روحیچون الفاتحه	Ruhu içün El-fatıha
سنه ۱۲۶۹ ۷	Sene 1269 7 (1852/1853)

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesidir. Aşağıdan yukarıya genişleyen, dikdörtgen kesitli şahide, mermer üzerine kabartma tekniğiyle işlenmiştir. İri plastik etkili tepeliğinin üzerinde; Sultan Reşad armasının sembolü olan şualı güneş, ortasında barok tarzı fiyonklarla bağlanmış akant yaprakları ve simetrik lale motifleri görülür. Gövde de yatay yerleştirilmiş silmelerin içinde on satırlık tâ'lik hatlı kitabe yer almaktadır. Tarih satırında ayın yedinci günü işlenmiş olmasına rağmen hangi ay olduğuna dair bir iz yoktur. Kitabeyi dıştan alt ve üst kısmı beyzi, yan kısımları dalgalı bitkisel bordür çevrelemektedir. Bordürün en altı, püsküllü bir fiyonkla sonlanır. Kitabenin dalgalı bordürleri aynı zamanda gövdenin kenarlarıdır. İyi durumda günümüze ulaşan şahide, başkent üslubunu yansıtan örnekler arasındadır.

Katalog No. 35: Çavuşoğlu Kahveci Hasan Ağa'nın oğlu Muhammed.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 35

Şek. No: -

Ölçüler: 110x 24-31x 9cm.

Kitabe:

هوالباقى	Huve'l-Bâkî
يا الهى بر درده دوشدم ايلدك مجنون بنى	Ya ilahi bir derde düştüm eyledin mecnun beni
تا ازلدن بوبيله تقدير ايلمشر بالضىنى	Tâ ezelden böyle takdir eylemiş rabbel gâni
اونىدى ياشمه ايردم بو دنيايه طويمدم	17 yaşıma erdim bu dünyaya doymadım
عاقبت ايردى اجل نامراد ايندى بنى	Akıbet erdi ecel namrad etti beni
جوش اوغلى قهوهجى حسن اغانك	Çavuşoğlu Kahveci Hasan Ağa'nın
مخدومى محمد روحىچون فاتحه	Mahdumu Muhammed ruhu için fatiha
۱۳۱۳ سنه ۱	1 Zilkade sene 1313 (14 Nisan 1896)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir Mermer malzemeden yapılmış dikdörtgen kesitli, yukarıdan aşağıya daralan levha, Hamidî feslidir. Gövdede verrev yerleştirilmiş silmelerin içinde sekiz satırlık tâ'lik hatlı kitabe yer almaktadır. İlk ve son iki satır farklı kartuşlar içine işlenmiştir.

Katalog No. 36: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 36

Şek. No: -

Ölçüler:

153x18-27x6 cm.

Tanım: Mermer malzemeden yapılmış olan yukarıdan aşağıya doğru daralan levha, yuvarlak kemer alınlıklıdır. Üzerinde herhangi bir yazı veya süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Katalog No. 37: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 37

Şek. No: -

Ölçüler:

118x14-28x8 cm.

Tanım: Mermer malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya daralan levha, dikdörtgen kesitli ve üçgen alınlıklıdır. Taş yüzeyinde kazıma tekniği ile işlenmiş bir servi ağacı bulunmaktadır. Servi ağacının ucu sağa doğru kıvrılmaktadır.

Katalog No. 38: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 38 **Şek. No:** - **Ölçüler:** 209x24x11 cm.

Tanım: Toprak üzerinde yatar vaziyette tespit edilen ayak şahidesi silindirik gövdeli olup yüzeyinde, aynı şekilde düzenlenmiş üç selvi ağacı tasviri görülür. Yuvarlak gövdeli taşın yan yüzeylerinde üç servi ağacı bulunmaktadır. Selvilerin gövde kısmı sıralı palmet benzeri motiflerle oluşturulmuş olup uç kısımları sağa kıvrıktır.

Katalog No. 39: Mudanya Eski Gümrük Müdürü Ziyaeddin Bey'in kızı ve Muallim Hayrünnisâ Hanım'ın validesi Fâtıma-tüz Zehrâ Hanım'ın mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı **Foto No:** 39 **Şek. No:** -
Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
مدانيه اسبق كومروك مديري ضياء الدين	Mudanya esbak gümrük müdürü Ziyaeddin
بك كريمهسى و خير المعلم نساء خانم والدسى	Bey kerimesi ve muallim Hayrünnisâ Hanım validesi
فاطمه الزهرا خانم روحنه الفاتحه	Fâtıma-tüz Zehrâ Hanım ruhuna el- Fâtiha
٣ ش ٤٦	3 Şa'ban (1)346 / 20 Şubat 1928

Tanım: Çerçeveli mezar tipindeki kadın mezarına ait baş şahidesidir. Şahide sonradan taş yüzeyine gömülmüştür. Dikdörtgen levha şeklindeki şahide yüzeyinde düz çerçeveler içerisine alınmış beş satırlık kitabe, ta'lik hatla yazılmıştır.

Katalog No. 40: İncilli Jandarma Kumandanı Menduh Bey'in zevcesi Fatıma ve oğlu Kemal Efendi'nin mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 40

Şek. No: -

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
امر ایتدی خدا ایلدی قربان	Emretti Hüda eyledi kurban
اریشدی اجل ویرمدی امان	Erişdi eccl vermedi aman
مراده ایرمم دنیاده همان	Murada ermedim dünyada heman
جنتده ویره مرادم خالق رحمان	Cennette vere muradım Hâlık'ul
	Rahmân
انجیلی ژاندارمه قوماندانی	İncilli Jandarma Kumandanı
مندوح بکک زوجہسی فاطمه و مخدومی	Menduh Bey'in zevcesi Fatıma ve
	mahdumu
کمال افندی روحنه فاتحه ۱۹۶۷	Kemâl Efendi ruhuna Fâtiha 1927

Tanım: Çerçeveleli mezar tipindeki kadın ve erkek mezarına ait baş şahidesidir. Katalog no: 40 ile aynı mezar içerisinde yer alır. Yine aynı örnekteki gibi taş yüzeyine gömülmüş tek bir şahide anne ve oğlu için düzenlenmiş olup kitabe metni ta'lik hatlıdır.

Katalog No. 41: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 41

Şek. No: -

Ölçüler:

70x21x23x8 cm.

Tanım: Taş malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklinde dikdörtgen kesitli olup üst kısmı sivri kemer formundadır. Yüzeyinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 42: Ayak şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 42

Şek. No: -

Ölçüler: 108x23-25x6 cm.

Tanım: Taş malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan levha, sivri kemer alınlıklıdır. Gövde yüzeyine stilize üslupta bahar dalı kompozisyonu işlenmiştir. Yedi dilimli bir vazodan çıkan dal üzerindeki lale ve gül motifleri ile sivri uçlu yaprakların seyrek ve düzensiz konumlandırılışı, taşra üslubunu yansıtır. Kullanılan teknik kabartmadır.

Katalog No. 43: Hacıoğullarından Hasan Ağa'nın kızı ve Hacı Ömer Oğlu Ökkeş Ağa'nın eşi Zehra Hanım'ın mezarı

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 43

Şek.

No: -

Ölçüler: 80x21-30x7 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
حسره تمله والدينم طورمسون قان اغلسون	Hasretimle valideynim durmasun kan ağlasun
کنجکمه طویمدم اه بکا هر جان اغلسون	Gençliğime doymadım ah bana her can ağlasun
اجیسونلر بکا امثال اقرانک جمله سى	Acısunlar bana emsâl-i akrânın cümlesi
رحم ایدر کوکده ملکلر یرده انسان اغلسون	Ruhum eder gökte melekler yerde insan ağlasun
حاجى اوغللرندن حسن اغانک	Hacı oğullarından Hasan Ağanın
کریمه سى و حاجى عمر اوغلى اوککاش	Kerimesi ve hacı Ömer oğlu Ökkeş
اغا زوجه سى زهرا خانمک	Ağa zevcesi Zehra Hanımın
روحنه فاتحه سنه ۱۳۳۵ رجب	Ruhuna fatiha sene 1335 Recep
تاریهت اولدو شعبان ۱۳۰۹	Tarihte öldü 5 Şaban 1309 (5 Mart 1892)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş şahidesidir. Taş üzerine kabartma olarak işlenmiş olan şahide, yukarıdan aşağıya doğru daralan formda olup dikdörtgen kesitlidir. Üzerinde gül buketi şeklinde bir tepelik yer alır. Gövdesinde yatay yerleştirilmiş silmelerin içinde on satırlık sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Kitabenin ilk satırı diğerlerinden farklı olarak yuvarlak kartuş içine işlenmiştir.

Katalog No. 44: Karasu reji memuru Abdi Efendi'nin oğlu İsmail Hakkı Efendi'nin mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 44

Şek. No: -

Ölçüler: 65x28-32x6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
خوش نظر لر ايله اخوان امزاريمك	Hoş nazarlar eyle ihvân mezarımın
طاشنه كومىنى جار خو فلك	Taşına göm beni car hu felek
قونموش صانورلر باشمه غنجه	Konmuş sanırlar başıma gonca-
ايدم هنوز كيردم اون اوج	-ydım henüz girdim on üç
اون دورت ياشمه روحمه بر	On dört yaşıma ruhuma bir
فاتحه اخسان ايله الله عشقنه	Fatiha ihsan eyle Allah aşkına
قره صورذى مامورى عىدى	Karasu reji memuru Abdi
افندى محدومى اسماعيل حقى	Efendi mahdumu İsmail Hakkı
افندينك روحنه الفاتحه	Efendinin ruhuna el-Fatiha
سنه ١٣١٣	Sene 1313 (1895/1896)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Taş malzemedен yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan levha, dikdörtgen kesitli olup üzeri Hamidî feslidir. Kabartma olarak işlenen taş yüzeyinde; ilk ve son satır beyzî, diğerleri yatay yerleştirilmiş silmelerin içinde on bir satırlık sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Mezartaşı yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 45: İsimsiz baş şahidesi.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 45

Şek. No: -

Ölçüler: 66x21-23x 6 cm.

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Taş malzemedен yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levha, yazısızdır. Boyun kısmının üzerinde Hamidî fes yer alır.

Katalog No. 46: Karasu Vergi Kâtibi Kandıralı Hasan Hüsni Efendi'nin mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 46

Şek. No: -

Ölçüler: 60x21-23x6 cm.

Kitabe:

هوالباقی	Hüvel baki
زیارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوگون بکا ایسه یارین سکانر	Bugün bana ise yarın sanadır
قره صو ویرکو	Karasu vergi
کاتیبی قنדרه لی حسن	Kâtibi Kandıralı Hasan
حسنی افندی روحنه	Hüsni Efendi ruhuna
الفاتحه ۱۳۲۶	El-Fatiha 1326 (1908/1909)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Taş malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levha, Hamidî fes ile sonlanır. İlk satırı beyzî, diğerleri yatay dikdörtgenlerin içerisine alınmış yedi satırlık kitabesi, kabartma olarak işlenmiş olup şahide yüzeyinde herhangi bir süsleme unsur yer almamaktadır.

Katalog No. 47: Salih Reisin oğlu Hüseyin Efendi'nin mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 47

Şek. No: -

Ölçüler: 86x30-20x11 cm.

Kitabe:

یا غفور	Ya Gafur
بلدی بقا اولمדיغین دنیاده	Bildi beka olmadığın dünyada
امل ایچون قرار قلدی عقباده	Emel için karar kıldı ukbada
صالح رئیسین محدومی	Salih reisin mahdumu
مرحوم حسین افندنین	Merhum Hüseyin efendinin
روحیچون الفاتحه	Ruhiçün el-Fatiha
فی ۱۹ ب سنه ۱۲۶۴	Fi 19 Recep sene 1264 (21 Haziran 1848)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeden yapılmış dikdörtgen kesitli levhanın üzerinde tarikat başlığı görülür. Fesin yan kısmından aşağıya doğru bir püskül inmektedir. Gövdesinde yedi satırlık sülüs hatlı kitabe yer almaktadır.

Katalog No. 48: Alemdarzâde kızı Sare Hanım'ın mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 48

Şek. No: -

Ölçüler: 95x27-31x6 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
دبیم تاریخ ابتداسنده عاصیل مولودی	Diyem tarih ibtidasında asıl molovdi
قیصری رقیق مای پکر حلمی کریمسی	Kayseri rakik maî peker Hilmi
زهر زهرا	kerimesi Zühre zehra
پکشم غربت قهرنی قالمش حسرتی	Çekmişim gurbet kahrını kalmış
قیامته	hasreti kıyamete
هدیه زهری اوچ کریمه بیر زوجین شهیدن	Hediye-i zehri 3 kerime 1 zevcin
ترک ایدو	şehiden terk edip
هدیه زهری بو مفتونک روحیچن اوچ	Hediye-i zehri bu meftunun ruhiçün 3
اخلاص	ihlas
بر فاتحه اوقسون زهر زهریه هم	Bir fatiha okusun zühre zehraya hem
وطنداش	vatandaş
مدیری قره صو قریده بکر حلمی حلیلهسی	Müdürü karasu karyerde Bekir Hilmi
هدیه	halilesi hediye
پدر مادر بیرادرلر قالدی حاسرت هدیه	Peder mader biraderler kaldı hasret
زوهرا	hediye-i zühra
غاریب قالدیم باکا زایر کل ایت بر فاتحه	Garip kaldım bana zair gel et bir
احسان	fatiha ihsan
سنیده ماغفرت قیلسون خدا رفیده قیامتده	Senede mağfîret kılsın hüdayı refide
المدار زاده کریمسی صاره حانمین وفاتی	kiyamette
	Alemdarzade kerimesi Sare Hanımın
	vefatı
تاریخی رجب شریفی ۹ سنه ۱۳۱۵	Tarihi 9 Receb-i Şerif sene 1315 (4
	Aralık 1897)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş şahidesidir.

Yukarıdan aşağıya doğru daralan formdaki levha, yıldız şualı güneş tepeliklidir. Mermer malzemedен kabartma tekniği ile yapılmış şahidenin gövdesinde, verrev yerleştirilmiş silmelerin içinde yedi satırlık tâ'lik hatlı kitabe yer almaktadır. Mezar taşının tepeliğinde bulunan iki yandaki yapraklardan biri kırık durumdadır.

Katalog No. 49: Musa oğlu Şükrü Efendi'nin kızı ve Gürcü Mehmet Ağa'nın eşi Naciye Hanım'ın mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 49

Şek. No: -

Ölçüler: Baş ş. 116x26-29 x 6 cm; Ayak ş. 90x25-30x6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
ناکھان بر درده دوشدم بولمدم اصله دوا	Nagihan bir derde düştüm bulmadım asla deva
کیمسه مامول ایتمسون بو دهر فانیدن وفا	Kimse me'mûl etmesin bu dehr-i fâniden vefa
کرچی بر درده دوشدم دعوت ایدی کبریا	Gerçi bir derde düştüm davet etti kibriya
قیلدى تسليم امانت ایلدم عزم بقا	Kıldı teslimi emanet eyledim azim-i beka
موسی اوغلی متوفى شکرى افنديک	Musa oğlu muteveffa Şükrü efendinin
کریمهسى کورجی محمد اغانک	Kerimesi ve Gürcü Mehmet ağanın
زوجہسى ناجیہ خانمک	Zevcesi Naciye hanımın
روحنه فاتحه ۹ ذیلحجه سنه ۱۳۳۴	Ruhuna Fatiha 9 Zilhicce sene 1334 (7 Ekim 1916)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Taş üzerine kabartma olarak işlenmiş olan baş şahidesi, yukarıdan aşağıya doğru daralan formda olup dikdörtgen kesitlidir. Gül buketi şeklindeki tepeliğin alt kısmından sarkan yapraklar, beyzî formdaki serlevhanın iki yanına kadar uzanır. Yatay silmelerin içine alınmış on satırlık kitabe, nesih hatlıdır. Aynı formdaki ayak şahidesi sivri kemer alınlıklıdır. Yüzeyinde, kulplu, palmet şeklinde bir vazodan çıkan "S" kıvrımlı bir gül ağacı tasvir edilmiştir.

Katalog No. 50: Hacı Sofioğlu Musa'nın mezarı

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 50

Şek. No: -

Ölçüler: baş ş. 62x29-31x 8cm; ayak ş. 70x24-30x10 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
چكدم ال دار فندان مقصدم خورى جنن	Çekmedim el dâr-ı fenâdan maksadım Huri cenân
اجتهاد اچون جهاد اوغرنده ترك ايتدم جان	İçtihat içün cihad uğrunda ettim terk- i can
زارى اى مادرم موتمله فخر ايت روز شن قيلميه	Kılmaya zari ey maderim mevtimle fahr et ruz-i şen
ايچون فرياد ايدر دستنده شمشير غاريان وصل	Vasl içün feryad eder destinde şemşir gariyan
حاجى صوفى مخدومى موسى	Hacı sofi mahdumu Musa
مرحومك روحنه فاتحه احسان	Merhumun ruhuna Fatiha ihsan
هفى ذىلحجه سنه ۱۳۳۷	Fi 5 Zilhicce sene 1337 (1 Eylül 1919)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Taş malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levha, Hamidî feslidir. İlk ve son satırı beyzî, diğerleri yatay silmelerin içerisine alınmış dokuz sekiz satırlık, ta'lik hatlı kitabesi, kabartma olarak işlenmiş olup şahide yüzeyinde herhangi bir süsleme unsur yer almamaktadır. Aynı formdaki ayak şahidesinin üst kısmı sivri kemerli bir alınlıkla sonlanır. Gövde yüzeyindeki sade bir bahar dalı tasviri, eğri kesim tekniğinde işlenmiştir.

Katalog No. 51: Nuğman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 51

Şek. No: -

Ölçüler: Baş ş. 77x29x6 cm; Ayak ş. 76x27-29x6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
حال نزع كم ايشندى سينهين قن اغلدى	Hal-i nezîm kim işitti sineden kan ağladı
افتراق موته مادر اشك باران چاغلدى	İftirak mevte mâderi-i eşk baran çağladı
كنجلكمه كوترورم مسكنم قيلدى تراب	Gençliğimde götürürüm meskenim kıldı turab
نااميد تبير درمنم طبيبان اغلدى	Naümid tedbir-i dermânım tabiban ağladı
اخوتمله قيل تسلى قيلمه زارى اى پدر	Ahvatımla kıl teselli kılmaya zari ey peder
بر جگر پارهم براقدم دركا دل اغلدى	Bir ciğer parem bıraktım derga-ı dil dağladı
احمد افندى بن نغمان افندى روحنه فاتحه	Ahmed Efendi bin Nuğman Efendi ruhuna fatiha
سنه ۱۳۲۶	Sene 1326 (1908/1909)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Taş malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levha, Hamidî feslidir. İlk ve son satırı beyzî, diğerleri verrev dikdörtgenlerin içerisine alınmış dokuz satırlık kitabesi, kabartma olarak işlenmiş olup şahide yüzeyinde herhangi bir süsleme unsur yer almamaktadır. Aynı formdaki ayak şahidesi sivri kemer alınlıklı olup bezemesizdir.

Katalog No. 52: Nuğman Efendi'nin kızı Refiye Hanım'ın mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 52

Şek. No: -

Ölçüler: Baş ş. 95x24-27x7 cm;

Ayak ş. 60x21-23x6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
يا الحى بزه كوستر دیدارى	Ya ilâhi bize göster dîdârı
بنت نغمان ایکی قرداش مزارى	Binti Nuğman iki gardaş mezarı
غنى یزدان تازه موتى كمشهلره ويرمسون	Gani Yezdân taze mevti kimselere vermesun
غنجه كللر كبى صولدىق اوقويانلر اغلسون	Gonca güller gibi solduk okuyanlar ağlasun
فانى دنیا اولدى زندان اتام انام نیلسون	Fâni dünya oldu zindan atam anam neylesun
بزه مولى جنت اعلايى مسكن ایلسون	Bize Mevla cennet-i âlâyı mesken eylesun
رفیه خانم بنت نغمان روحنه فاتحه	Refiye Hanım binti Nuğman ruhuna Fatiha
سنه ۱۳۲۶	Sene 1326 (1908/1909)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Nuğman Efendi'nin, kardeşi ile aynı yıl ölen kız çocuğuna aittir. Taş malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli levha, merkezinde gülbezek bulunan yaprak demeti şeklinde bir tepelik ile sonlanır. İlk ve son satırı beyzî, diğerleri verev dikdörtgenlerin içerisine alınmış dokuz satırlık kitabesi, kabartma olarak işlenmiş olup şahide yüzeyinde herhangi bir süsleme unsur yer almamaktadır. Aynı formdaki ayak şahidesi sivri kemer alınlıklı olup bezemesizdir.

Katalog No. 53: Mustafa Ağa'nın torunu İsmail'in oğlu Mustafa Ağa'nın mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 53 **Şek. No:** -

Ölçüler: Baş ş. 88x32-35x8 cm;

Ayak ş. 60x21-23x6 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
ياشده فجميع بر اولوم له دكرلره غرق اولدم	Genç yaşım da facia bir ölümle
کنج	denizlere gark oldum
فریاد فغانم کولکره چقتی کمسدن امان بولدم	Feryâd figânım göklere çıktı
	kimseden aman bulmadım
انادن بابادن یتیم قالدیم شو دنیاده کولدم	Anadan babadan yetim kaldım şu
	dünyada gülmedim
دنیا دن الی چکدم فردوس اعلا ی بولدم	Vefasız dünyadan elimi çektim
وفاسز	firdevs-i âlâyı buldum
خسته مصطفی اغانک طورونی ایسماعلیک	Hasta Mustafa Ağanın torunu
	İsmail'in
مخدومی مصطفی اغانک روحنه فاتحه	Mahdumu Mustafa Ağanın ruhuna
	Fatiha
۱۲ فی مرت سنه ۱۹۲۶	Fi 12 Mart sene 1926

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Şahideler taş üzerine kabartma tekniği ile işlenmiş olup yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen kesitli levha biçimindedir. Hamidî fesli baş şahidesi üzerinde, birbirinden düz silmelerle ayrılan, ta'lik hatlı sekiz satırlık kitabe yer alır. Ayak şahidesinin tepeliği yarım daire biçimindedir. Üzerinde, kaideli ve kulplu bir vazodan düz olarak çıkan bir dalın iki yanındaki simetrik, saplı yaprakların oluşturduğu sade bir kompozisyon görülmektedir.

Katalog No. 54: Mustafa kızı Asiye Hanım'ın mezarı.

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: 54

Şek. No: -

Ölçüler: 115x23-28x7 cm.

Kitabe:

أه من الموت	Ah minel mevt
تاریخلرده کورلمیان اجل کلدی باشمه	Tarihlerde görülmeyen ecel geldi başıma
سحرا مانطارینک زحرى قیدى کنج یاشمه	Sahara mantarının zehri kıydı genç yaşıma
ایدم غنجه هنوز کیرمشدم اون سکیز یاشمه	Gonca idim henüz girmiştim 18 yaşıma
حق صبر ویرسون انامه بابامه قرداشلریمه	Hak sabır versin anama babama gardaşlarıma
مزاریمه کلن نزر ایلسون باشمده طاشمه	Mezarıma gelen nazar eylesun başımda taşıma
احسان روحمه بر فاتحه ایئتسون الله عشقنه	Ruhuma bir Fatiha ihsan etsun Allah aşkına
مصطفی کریمسی اسیه خانم روحنه	Mustafa kerimesi Asiye Hanım ruhuna
الفاتحه فی رمضان سنه ۱۳۳۴	El-Fatiha fi 1 Ramazan sene 1324 (19 Ekim 1906)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş şahidesidir. Taş üzerine kabartma olarak işlenmiş olan baş şahidesi, yukarıdan aşağıya doğru daralan formda olup dikdörtgen kesitlidir. Gül buketi şeklindeki tepeliğin alt kısmından sarkan yapraklar, beyzî formdaki serlevhanın iki yanına kadar uzanır. Verev silmelerin içine alınmış dokuz satırlık kitabe, tâ'lik hatlıdır.

Katalog No. 55: Erkek mezarına ait baş şahidesi

Yeri: Yalı Mahallesi Mezarlığı

Foto No: -

Şek. No: -

Ölçüler:

53x22-24x7 cm.

Tanım: Taş malzemeden yapılmış yukarıdan aşağıya doğru daralan levha, fes başlıklıdır. Mezar taşı iyi durumda değildir, yerinden oynatılamayan duvar bir çite dönük olup betona monte edildiği için üzerinde çalışma yapılamamıştır. Ayak Şahidesi bulunmamaktadır.

Katalog No. 56: Ağvalı Bey oğlu Hüseyin Kaptan'ın mezarı

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı

Foto No: 55

Şek. No: 15

Ölçüler: 113x 25-29x7 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hûve'l-bâki
ای عزیزم نظر ایله مزاریمک طاشنه	Ey azizim nazar eyle mezarımın taşına
دنیا فانی ایمش یا حو عقلنی آل باشنه	Dünya fani imiş yâ hû aklını al başına
کورمزسیک وفاسنی کیررسک بیک یاشنه	Göremezsın vefasını girersin bin yaşına
ایله روحومه فاتحه احسان الله عشقنه	Ruhuma Fatiha ihsân eyle Allah aşkına
بحری سیاه قهرامانی حسین قوداندير شانی	Bahr-i siyah kahramanı Hüseyin kuvvadandır şânı
اصل اعوه دیر بیلدیم یالان دنیا فانی	Aslı A'vadır bildim yalan dünya fâni
اعوه لی بک اولی حسین	A'valı Beğ oğlu Hüseyin
قبودانك روحنه الفاتحه	Kapudânın ruhuna el-Fâtiha
۱۰فی جمازبالاول ۱۳۱۶	Fi 10 Cemaziye'l-evvel 1316 (26 Eylül 1898)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer üzerine kabartma olarak işlenmiş olan baş şahidesi, yukarıdan aşağıya doğru daralan formda, dikdörtgen kesitli ve dolama sarıklıdır. Kitabesi, verrev satırlar halinde on satır olup tâ'lik hatla yazılıdır.

Katalog No. 57: Hacı İmamzade Mustafa Bey'in oğlu Hüseyin Ağa'nın mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı

Foto No: 56

Şek. No: 16

Ölçüler: 92x 26-30x 6 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâki
اه ايله زار قيلهرق كنجليكمه طويمديم	Ah ile zâr kılarak gençliğime doymadım
چون اجل پيمانهسی طوالمش مرد المدم	Çûn ecel peymânesi dolmuş murad almadım
حسرتا فانی جهانده طول عمر سورمدیم	Hasrete fânî cihânda tûl-i ömr sürmedim
فیرقتا تقدیر بو ایمش تا ازلدن بالمديم	Firkatâ takdîr bu imiş tâ ezelden bilmedim
الحاج امامزاده مصطفى بكك مخدومي	Elhac İmamzade Mustafa Beğin mahdumu
مرحوم حسين اغانك روحنه فاتحه	Merhum Hüseyin Ağanın ruhuna Fatiha
فی سنه ۱۵ ذی ۱۲۸۰	Fi sene 15 Zilkade 1280 (22 Nisan 1864)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer üzerine kabartma olarak işlenmiş olan baş şahidesi, yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklinde dikdörtgen kesitlidir. Taşın arka yüzü, boyun kısmından itibaren dikdörtgen prizma şeklinde sırt oluşturur. Üzerine Hamidî fes başlığı bulunan şahidenin kitabesi, verrev satırlar halinde sekiz satır olup nesih hatlıdır. Şahide üzerinde bezeme bulunmamaktadır.

Katalog No. 58: Hacı İbrahim Ağazade Hacı Hasan Ağa'nın mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** 57a-b **Şek. No:** 17-18

Ölçüler: Baş ş. 214x44-49x 11 cm. **Ayak ş.** 152x30-42x 10 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
بنی قیل مغفرت ای رب یزدان	Beni kıl mağfiret ey Rabbi yezdân
بحق عرش اعظم نور قوران	Bi hakk-ı arş-ı âzâm nur-u Kuran
کلوب قبرم زیارت ایدن اخوان	Gelip kabrime ziyaret eden ihvan
ایده لر روحمه بر فاتحه احسان	Edeler ruhuma bir Fatiha ihsân
مرحوم الحاج ابراهیم اغا	Merhum elhac İbrahim Ağa
زاده مرحوم و مغفور	Zade merhum ve mağfur
المحتاج ایلی رحمتہ ربہ ال غفور	El muhtac ila rahmeti Rabbiyel Gâfur
الحاج حسن اغا روحیچون الغاتحه	Elhac Hasan Ağa ruhiçün
و جمیع مومنین مومئک	Ve cem'i mûminîn ve mûminen
ارواخلری چون رصا لله الفاتحه	Ervahlarıçün Rızâen lillâhi El-Fâtiha
فی سنه ۱۲۱۷ ذ	Fi sene 15 Zilhicce 1217 (8 Nisan 1803)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha şeklindeki baş şahidesi dardağan kavuk başlıklıdır. On iki satırlık kitabesi, sülüs hatla yazılmıştır. Satırlar birbirinden, kenarları dendanlı, düz şeritlerle ayrılmaktadır. Kitabe kısmının iki yanında inci dizisi şeklinde birer kuşak, tarih satırının altında Barok karakterli, kulplu bir vazodan çıkan stilize güller yer alır. Yukarıdan aşağıya doğru daralan formda, dikdörtgen kesitli ayak şahidesi, üçgen alınlıklıdır. Alınlık kompozisyonu simetrik ve düğmeli "C" kıvrımları arasındaki yivli yaprak dizilerinden oluşur. Alınlığın altında, gövde boyunca uzanan ana bezemede; baş şahidesindeki gibi bir vazodan çıkan, ortadaki selvi ağacı ile iki yanında "s" kıvrımlı, asma dalları görülür. Tepe noktası sağa doğru kıvrık işlenen selvinin yüzeyi, sıralı palmetlerle hareketlendirilmiştir. Simetrik olarak işlenen ve üzerinde yaprakları ile beraber iri taneli üzüm salkımlarını taşıyan dallar, üst kısımda birbirine bağlanırlar.

Katalog No. 59: Menhir şeklinde mezar.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** - **Şek. No:** -

Ölçüler: 114x 42 cm.

Tanım: Açık mezar tipinde, menhir şeklinde dikili mezar taşıdır. Muntazam olmayan, dikdörtgen prizması formundaki taş yüzeyinde yazı veya süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Katalog No. 60: Menhir şeklinde mezar.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** - **Şek. No:** -

Ölçüler: 137x 38 cm.

Tanım: Katalog no 59 ile aynı özellikte olup burada baş-ayak taşı olarak konumlandırıldığı görülmektedir.

Katalog No. 61: Hacı Muhammed Efendi'nin mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** 58

Şek. No: 19

Ölçüler: Baş ş. 167x30x7 cm. **Ayak ş.** 64x22-24x7 cm.

Kitabe:

الفاتحه	El-Fatiha
بَقْمِینِ چَشمِ بصیرتله	Bakmayın çeşm-i basiretle
مزارم طاشنه	Mezarım taşına
بلمز اول حالم بنم	Bilmez ol halim benim
تا کلمینجه باشنه	Ta gelmeyince başına
مرحوم بری حاجی	Merhum Berr-i Hacı
محمد افندینک	Muhammed Efendinin
روحیچون فاتحه	Ruhiçün Fatiha
سنه ۱۱۴۳	Sene 1143 (1730/1731)

Tanım: Erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Mezarlığın duvarına yaslı şekilde yan yana tespit edilmişlerdir. Dikdörtgen levha şeklindeki baş şahidesi, normalde toprağın altında kalan uzun bir ayak kısmına sahiptir. Üstte yine uzunca bir boyun üzerinde, dolama tarikat başlığı yer alır. Dokuz satırlık kabartma tekniği ile nesih hatla yazılı kitabesi, yanları kaş kemer formu çerçeveler içerisine alınmıştır. Sivri kemerli alınlıkla nihayetlenen ayak şahidesi kırık olup yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 62: Hacı İbrahim Efendi oğlu Hatib imalardan Hacı Mustafa Efendi'nin mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** 59a-b **Şek. No:** 20-21
Ölçüler: Baş ş. 176x40x9 cm. **Ayak ş.** 185x29-41x8 cm.

Kitabe:

هو الح لاقالباقى	Hüve'l-Hallâkü'l-bâki
ايدوب ترك ماسواى	Edip terk-i mâsivâyı
بوكون عزم بقا اتدى	Bugün azm-i bekâ etti
اجل جامن ايدوب هم نوش	Ecel camın edip hem nuş
مقامن نور جنان اتدى	Makamın nur-û cinân etti
بو دنيانك بقاسى يوق	Bu dünyanın bekâsı yok
بلوركن عاقبت فانى	Bilirken akıbet fâni
كيوب جنت لباسنى	Giyip cennet libâsını
فنائى ترك ايدوب كندى	Fenâyı terk edip gitti
اءمءء خطبان مرحوم	Eimme-i hütabâdan merhum
و مغفور المحتاج اىلى رحمت	Ve mağfur elmuhtac ila rahmeti
ربء الغفور الحاج مصطفى	Rabbihî'l Gafûr el hac Mustafa
افندى ابن الحاج ابراهيم	Efendi ibn el hac İbrahim
روحيچون الفاتحه	Ruhiçün el-Fatiha
فى سنه غره م ١٢١٧	Fi sene gurre-i Muharrem 1217 (4 Mayıs 1802)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Mermer üzerine kabartma tekniğinde işlenen şahideler, yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklinde olup dikdörtgen kesitlidir. Baş şahidesinin arka yüzeyi, boyun kısmından itibaren dikdörtgen prizması şeklinde sırt oluşturarak gövde boyunca devam eder. Şahidenin üzerinde, dolaması kazıma tekniği ile belirtilmiş örfi kavuklu bir başlık yer almaktadır. İki yanda silindirik formlu birer silme ile hareketlendirilen gövdeye işlenen on beş satırlık kitabesi, sülüs hatlıdır. Serlevha ve tarih satırı dışındakiler; iki yanda Bursa kemeri formu oluşturan kartuşlar içerisine alınmıştır. Üçgen alınlıklı ayak şahidesi, barok karakterli yoğun bir bitkisel bezeme programına sahiptir. Alınlık yüzeyi iki yanda; ters-düz sıralı, ikişer "C" kıvrımı yerleştirilerek boşlukları yivli yaprak dizileri ile dolgulanmıştır. Merkezde yine "C" kıvrımlarıyla oluşturulan kapalı form içerisine ortada üçlü lale, yanlarına birer gül dalı işlenmiş ve dıştan yaprak dizileriyle çevrelenmiştir. Bu

kısmın altında, ince birer silme ile belirtilen dikdörtgen yüzeye, içerisinde; iki yanda hurma, ortada üzüm salkımı bulunan üç meyve tabağı tasvir edilmiştir. Meyve tabaklarının altında, yüzeyinde üçlü yarka dizilerinin yer aldığı dış bükey bir silme ile gövdeye geçilir. Gövde yüzeyinde merkezde, kaideli ve dilimli gövdeli vazodan çıkan büyük bir gül ağacı bulunur. Yivli ağaç gövdesinde ayrıca üç gülbezek yer alır. Bu kompozisyonun üzerine, yaprak dizilerini taşıyan karşılıklı birer "S" kıvrımı işlenerek köşelerine birer gül dalı yerleştirilmiştir. Şahideyi çevreleyen kuşak yüzeyinde de bu kez "S" kıvrımlı bir dal üzerinde tekrarlanan gül motifleri ile şahide kompozisyonu nihayetlenir.

Katalog No. 63: Hacı İmam oğlu Muhammed Ağa'nın oğlu Salih Bey'in mezarı

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı

Foto No: 60

Şek. No: 22

Ölçüler: 117x 29-31x 6 cm.

Kitabe:

هو الحيا الباقي	Hüve'l- Hayyü'l-bâki
حاصلی عمرم چکرم بارشی	Hasılı ömrüm ciğerim pâresi
کندي الدن دلده قالدی یارسی	Gitti elden dilde kaldı yâresi
قیل شفاعت بو جوانم قولنه	Kıl şefa'at bu civânım kuluna
والدينك غيری یوقدر چارهسی	Valideynin gayrı yoktur çaresi
حاجی امام اوغلو محمد	Hacı İmam oğlu Muhammed
اغانك اوغلی مرحوم	Ağanın oğlu merhum
صالح بك روحنه الفاتحه	Salih Beğ ruhuna el-Fatiha
في سنة ٢٩ ش ١٢٤١	Fi sene 29 Şa'ban 1241 (8 Nisan 1826)

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mezarlığın duvarına dayalı olarak iki parça halinde tespit edilmiş ve yerde birleştirilmiştir. Mermer üzerine kabartma tekniğinde imal edilmiştir. Dikdörtgen levha biçimindeki şahidenin üzerinde verev dilimli bir sarık yer alır. Yatay olarak yerleştirilen dokuz satırlık kitabesi, sülüs hatlıdır.

Katalog No. 64: Abdi Bey'in oğlu İsmail Bey'in kızı Zeynep Hanım'ın mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** 61 **Şek. No:** 23

Ölçüler: 122x20x6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
باغ کلشنده بر غنجه کول ايکن باد	Bağ-ı gülşende bir gonca gül iken bad-ı
اجل ایلدی حزان بر کل زمانده نازنین	Ecel eyledi hazan bir gülü zamanda nazenin
ایلدی حاق حاکيله یکسن الحاج	Eyledi Hak hak ile yeksân el hac
عبدی بکک اوغلی اسمعیل بکک	Abdi Beğin oğlu İsmail Beğin
کریمه سی مرحومه زینب خانمک	Kerimesi merhume Zeynep Hanımın
روحیچون الفاتحه سنه ۱۲۵۳	Ruhiçün el-Fatiha sene 1253 (1837- 1838)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha biçimindeki baş şahidesi hotoz başlıklıdır. Yedi satır halindeki kitabe metni, düz çerçeveler içerisine sülüs hatla işlenmiştir. Kullanılan teknik kabartmadır. Ayak şahidesi, yukarıdan aşağıya daralanformda olup üst kısmı üçgen alınlık biçimindedir. Yüzeyinde herhangi bir işleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 65: Hacı Ömer oğlu Muhammed Ağa'nın oğlu Hüseyin Ağa'nın mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı

Foto No: 62

Şek. No: 24

Ölçüler: 97x21x 7 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâki
کمسیه باقی دکلدر چونکی بو هر بی ثبوت	Kimseye bâki değildir çünkü bu
کل اوقو جدر یله هر دم فاتحه اتمه سکوت	(d)ehr-i bi sübût Gel oku cehr ile her dem Fatiha etme sükût
کل نظر ایله بو موتا قبرینه ال اعبرات	Gel nazar eyle bu mevta kabrine al ibret
کل نفس فانیه فالله حی لا یموت	Küllü nefsin fâniyeh fallâhü hayyün lâ yemût
مرحوم و مغفور له الحاج	Merhum ve mağfur leh el hac
امار اوغلی محمد اغانک	Ömer? oğlu Muhammed Ağanın
مخدومی مرحوم حسین اغانک	Mahdumu merhum Hüseyin Ağanın
روحیچون الفاتحه سنه ۱۲۵۴	Ruhiçün el-Fatiha sene 1254 (1838/1839)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha biçimindeki taşın arka yüzeyi, başlık kısmından itibaren prizma şeklinde sırt oluşturur. Mermer üzerine kabartma tekniği ile işlenen şahidenin üzerinde iri dilimli bir sarık bulunur. Dokuz satırlık kitabesi sülüs hatla işlenmiş olup, serlevha dışındakiler, birbirinden düz silmeler ile ayrılır. Taş yedinci satırın hizasından kırılmış şekilde tespit edilmiştir. Bezemesi bulunmayan ayak taşının da belden yukarısı kayıptır.

Katalog No. 66: Hacı İmamzâde Muhammed Ağa'nın mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** 62 **Şek. No:** -

Ölçüler: 117x 25-28x 7 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
کمسیه باقى دکلر چونكى بو هر بى ثبوت	Kimseye bâki değildir çünkü bu
	(d)ehr-i bi sübût
کل اوقو جحر یله هر دم فاتحه اتمه سکوت	Gel oku cehr ile her dem Fatiha etme
	sükût
کل نظر ایله بو موتا قبرینه ال عبرت	Gel nazar eyle bu mevta kabrine al
	ibret
کل نفس فانیه فالله حی لا یموت	Küllü nefsin fâniyeh fallâhü hayyün
	lâ yemût
مرحوم و مغفور له الحاج	Merhum ve mağfur leh el hac
امامزاده محمد اغانك	İmam zâde Muhammed Ağanın
روحیچون الفاتحه	Ruhiçün el-Fatiha
سنه ۱۲۵۴	Sene 1254 (1838/1839)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Şahide aynı tarihte yapılan Hüseyin Ağa'nın şahidesiyle (Katalog no: 65), yazı metni de dahil olmak üzere, aynı özellikleri taşır.

Katalog No. 67: Karasulu Hacı İmam oğlu Hasan Ağazâde Salih Ağa'nın mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** 64

Şek. No: 25

Ölçüler: Baş ş. 86x22-24x8 cm. Ayak ş. 60x21-23x 7 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
اه ایله زار قیلهرق تازه	Ah ile zâr kılarak taze
لیکمه طویمدیم چون اجل	liğime doymadım çün ecel
پیمانہسی طوالمش مراد المدم	peymânesi dolmuş murad almadım
قرهصو قریهسندن حاجی	Karasu karyesinden Hacı
اماممن اوغلی حسن اغازاده	İmamın oğlu Hasan Ağazâde
صالح اغا روحنه فاتحه ۲۰ ر سنه ۱۲۵۹	Merhum Salih Ağa ruhuna Fâtiha 20
مرحوم	Receb sene 1259 (16 Ağustos 1843)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Gövde ve başlığın formu ile yazı karakteri açısından katalog no: 65 ve 66 ile benzerlik göstermektedir. Ayak şahidesi zemine yakın bir noktadan kırılarak kaybolmuştur.

Katalog No. 68: Hacı İmamzâde İbrahim Ağa'nın oğlu Mehmed Aziz Efendi'nin mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Mezarlığı **Foto No:** 65 **Şek. No:** 26

Ölçüler: 81x 22x 7 cm.

Kitabe:

الباقى	El-bâki
مرحوم حاجى امام	Merhum Hacı İmam
زاده ابراهيم اغا	Zâde İbrahim Ağa
اوغلى مرحوم	Oğlu merhum
محمد عزيز افندى	Mehmed Aziz Efendi
روحنه فاتحه سنه ١٢٦٣	Ruhuna Fâtiha sene 1263 (1846/1847)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Mermer üzerine kabartma tekniğinde işlenen baş şahidesi dikdörtgen kesitli levha biçiminde olup tepesinde örfi destarlı kavuk yer alır. Birbirinden düz silmelerle ayrılan altı satırlık kitabesi sülüs hatla işlenmiştir. Sivri kemerli alınlık biçiminde sonlanan ayak şahidesi bezemesizdir.

Katalog No. 69: Hocaoglu Mehmed Ağa'nın oğlu Ömer Ağa'nın mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Sahil Mezarlığı **Foto No:** 66a-b **Şek. No:** 27
Ölçüler: Baş. ş. 92x25x 8 cm. **Ayak ş.** 62x18-21x7 cm.

Kitabe:

أه من الموت	Ah mine'l-mevt
کنج ایکن کوچدی جحاندن بویله بر خلق حلیم	Genç iken göçtü cihandan böyle bir hulk-i hâlim
دیلرم قبرینی پور نور ایله یه ربّ الکرّم	Dilerim kabrini pür-nûr eyleye rabbü'l-kerîm
اوتوز اوچ یاشنه ایرمشکن بو نوجوان	Otuz üç yaşına ermiş iken bu nev civân
دعوت ایتدی کندن اول خالق فرد الحاکم	Da'vet etti kendini ol Hâlik-i ferdü'l-hakîm
مرحوم حواجه اوغلی محمد اغاکک	Merhum hevâce oğlu Mehmed Ağanın
محدومی عمر اغانک روحنه فاتحه	Mahdumu Ömer Ağanın ruhuna Fâtiha
سنه ۱۲۹۰	Sene 1290 (1873-74)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Dikdörtgen levha biçimindeki baş şahidesi Azizi fesli bir başlıkla sonlanır. Verev satırlar halindeki sekiz satırlık kitabe metni, nesih hatlıdır. Sivri kemerli alınlık biçiminde nihayetlenen ayak taşının yüzeyinde, kökü helezon oluşturan, "s" kıvrımlı bir gül dalı tasvir edilmiştir. Şahideler, mermer üzerine kabartma tekniğinde işlenmişlerdir.

Katalog No. 70: Sinanzâde Cemal Bey'in oğlu Hasan Bey'in mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Sahil Mezarlığı **Foto No:** 67 **Şek. No:** 28

Ölçüler: 82x21x 6 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
اه ايله زار قيلهرق تازلكمه طويمديم	Ah ile zâr kılarak tazeliğime doymadım
چون اجل پيماناسی طولمش مراد المدم	Çün ecel peymânesi dolmuş murad almadım
حسرتا فانی جهانده طول عمر سورمدیم	Hasrete fâni cihânda tûl-i ömür sürmedim
فیرقتا تقدیر بو ایمش تا ازلدن بالمديم	Firkâte takdir bu imiş ta ezelden bilmedim
سنانزاده جمال بك مخدومی	Sinanzâde Cemal Beğ mahdumu
حسن بكن روحیچون فاتحه	Hasan Beğin ruhiçûn Fâtiha
فی ۱۲ رجب سنه ۱۲۹۸	Fi 12 Receb sene 1298 (10 Haziran 1881)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Mermer üzerine kabartma tekniğinde işlenen şahidenin üzeri Azizi fes başlıklıdır. Dikdörtgen levha biçimindeki gövdede verev satırlar içerisine alınan tâ'lik hatlı kitabe metni yer alır.

Katalog No. 71: Koçoğlu Muhammed Ağa'nın oğlu Şeyh Mehmed Efendi'nin mezarı.

Yeri: Küçükkarasu Köyü Sahil Mezarlığı

Foto No: 68

Şek. No: -

Ölçüler: 65x20-24x 8 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
لاله سنبل کبی صولدم هله	Lale sünbül gibi soldum hele
زار زار آغلر بلبل بيله	Zar zar ağlar bülbül bile
حسرت اولوب نامراد کتدم يوله	Hasret olub nâ-murad gittim yola
روحم شاد مسکنم جنت اوله	Ruhum şâd meskenim cennet ola
قوج اوغلی محمد اغانک مخدومی	Koçoğlu Muhammed Ağanın mahdumu
شیخ محمد افندیڭک روحنه فاتحه	Şeyh Mehmed Efendinin ruhuna Fâtiha
۱۲ فی ج سنه ۱۳۰۰	Fi 12 Cemaziye'l-ahir sene 1300 (20 Nisan 1883)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen kesitli şahide mermer malzeme üzerine kabartma tekniğinde işlenmiştir. Kalın bir boyun üzerinde yükselen sarıkta aşınmalar mevcuttur. Verev yerleştirilmiş sekiz satırlık kitabe metni tâ'lik hatlıdır.

Katalog No. 72: Çerkez Çiçünün? kızı Râbia Hanım.

Yeri: Manavpınarı Köyü Mezarlığı **Foto No:** 69a-b **Şek. No:** 29-30

Ölçüler: Baş. ş. 160x31-42x 9 cm. **Ayak ş.** 124x21-26x8 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
اه نه يازق اولدى بكا كنجلكمه طويمدم	Ah ne yazık oldu bana gençliğime doymadım
چارهسز درده دوشدم دغه امكان بولمدم	Çaresiz derde düştüm def'e imkân bulmadım
ياقدى ياندردى وجودم شهرينى قهرالم	Yaktı yandırdı vücudum şehrini kahır elem
كل كبی صولدم جهانده نه اولديغم بلمدم	gül gibi soldum cihânda ne olduğum bilmedim
چراکسدن چی چونک کریمسی	Çerkesden Çiçünün kerimesi
مرحومه رابه خانمك روحنه فاتحه	Merhume Râbia hanımın ruhuna Fâtiha
فی ۳ نسن سنه ۱۳۰۰ ۲۵ ص	Fi 3 Nisan sene 1300 (15 Nisan 1884)

Tanım: Kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Mezarlığın bir köşesinde atıl halde tespit edilmiştir. Ayak şahidesi ortadan kırılmış haldedir. Mermer üzerine kabartma olarak işlenen şahideler, yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklinde olup üst kısımları sivri kemerli alınlık biçiminde sonlanır. Baş şahidesinin alınlık kısmında simetrik, yivli akant yaprakları yer alır. Gövde yüzeyine verrev satırlar halinde işlenen sekiz satırlık kitabesi tâ'lik hatlıdır. Ayak şahidesi bitkisel bezemelidir. Ortada, alt kısmı ters palmetle sonlanan selvi ağacının iki yanında, "s" kıvrımı şeklinde işlenen simetrik bahar dalları yer alır. Selvi ağacının ucu sağa doğru kıvrılarak son bulur.

Katalog No. 73: Bağdatlızâde Cafer Kaptan'ın mezarı.

Yeri: İhsaniye Köyü Mezarlığı

Foto No: 70a-b

Şek. No: -

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
زيارتدن مراد بر دعدادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوكون بكا ايسه يارين سكاډر	Bugün bana ise yarın sanadır
ريزهنگ اسبت قريهسنده	Rizenin Asbet karyesinde
بغدادلراده جعفر قپودن	Bağdadlızâde Ca'fer kapudan
...	... (betona gömülü)
فى ٢٩ ن (?) سنه	Fi 29 Ramazan(?) sene .. (betona gömülü)

Tanım: Çerçeveleli mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Mermer üzerine kabartma olarak işlenen şahideler, betonarme bir çerçevenin kısa kenarlarına gömülü olduğu için alt kısımları belli olmamaktadır. Baş şahidesi yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklinde olup sarık başlıklıdır. Ta'lik hatlı kitabe metni, düz satırlar halinde olup serlevha ve tarih satırı, bir tarafı oval kartuşlar içerisine alınmıştır. Üst tarafı sivri kemerli alınlık biçiminde nihayetlenen ayak şahidesinin yüzeyinde, üzüm salkımlarını taşıyan "s" kıvrımlı bir asma dalı yer alır.

Katalog No. 74: Bağdatlıoğlu Hasan Kaptan'ın mezarı.

Yeri: İhsaniye Köyü Mezarlığı

Foto No: 71a-b

Şek. No: -

Kitabe:

هوالباقى	Hüvel baki
زيارتدن مراد بر دعدادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوكون بكا ايسه يارين سكاډر	Bugün bana ise yarın sanadır
ريزهنگ اسبت اسكلهسنده	Rizenin Asbet iskelesinde
يوز بش ياشنده وفات اپدن	Yüz beş yaşında vefat eden
بغدادلى اوغلى حسن قپودنك	Bağdatlı oğlu Hasan kapudanının
روحنه فاتحه سنه ١٢٢١	Ruhuna Fâtîha sene 1221 (1806/7)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Kitabesinden anlaşıldığına göre Katalog no: 73'ün kardeşine ait olan mezarın baş şahidesi söz konusu örnek ile aynıdır. Farklı olan ayak şahidesinde, üç dilimli bir palmetten çıkarak kıvrılan ve iki yanda üstten görünüşü verilmiş birer çiçeği taşıyan seyrek yapraklı bir dal kompozisyonu yer alır.

Katalog No. 75: Hacı Salih Ağanın ehli Hamide Hanım'ın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi

Foto No: 72

Şek.

No: 31

Ölçüler: 80x27x10 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
فنادن بقايه ايلدي رحلت	Fenâdan bekâya eyledi rihlet
ايده حق قبرنى روضه جنت	İde Hak kabrini ravza-i cennet
هاجى صالح اغانك اهلى حميده	Hacı Salih Ağanın ehli Hamide
خانم روحنه فاتحه	Hanım ruhuna Fatiha
سنه ١٢٨٢	Sene 1282 (M. 1865/1866)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Kitabesinden anlaşıldığına göre Katalog no: 73'ün kardeşine ait olan mezarın baş şahidesi söz konusu örnek ile aynıdır. Farklı olan ayak şahidesinde, üç dilimli bir palmetten çıkarak kıvrılan ve iki yanda üstten görünüşü verilmiş birer çiçeği taşıyan seyrek yapraklı bir dal kompozisyonu yer alır.

Katalog No. 76: Mahmud oğlu Hacı Salih Ağa'nın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi

Foto No: 72

Şek. No: 31

Ölçüler: Baş ş. 136x32x 10 cm. Ayak ş. 66x32x6 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
بنى قيل مغت اى رب يزداں	Beni kıl mağfired ey Rabbi yezdân
بحق عرش اعظم نورىقران	Bi hakk-ı arş-ı âzâm nur-u Kuran
كلوب قبرم زيارت ايدن اخوان	Gelip kabrim ziyaret eden ihvan
ايدهلر روحيمه بر فاتحه احسان	Edeler ruhuma bir Fatiha ihsân
محمود اوغلى حاجى صالح اغانك	Mahmud oğlu Hacı Salih Ağanın
روحیچون فاتحه ١١ ذ ١٢٩١	Ruhiçün Fatiha 11 Zilhicce 1291
	(M. 15 Ocak 1875)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Mermer malzemeden yapılmış, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen, dikdörtgen kesitli levha formundaki baş şahidenin ön yüzünde yedi satırlık kabartma tekniğinde işlenmiş ta'lik hatlı kitabe yer almaktadır. Sağdan sola doğru yükselen vev satırlar halinde oluşturulan kitabenin çerçeveleri serlevha bölümünde oval, tarih bölümünde kaş kemer formunda olmakla birlikte diğer satırlarda düz şerit halinde işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve tepelik kısmı sivri kemerli alınlık biçiminde sonlanan ayak şahidenin yüzeylerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır.

Katalog No. 77: Zehra Hanım'ın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 74 **Şek. No:** -

Ölçüler: Baş ş. 76x24x 9 cm. **Ayak ş.** 53x16x9 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
مسكنم طاغىر باشى	Meskenim dağlar başı
سهرایه حاجت قالمادی	Sahraya hacet kalmadı
ایچدم اجل شربتى	İçdim ecel şerbetini
لقمانه حاجت قالمدی	Lokmana hacet kalmadı
كل باشى كوينده زهره خانيم	Kel Paşa Köyünde Zehra hanım
۱۳۲۲	1322 (M. 1904/1905)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Her iki şahide de aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen kesitli levha formunda olup sivri kemerli alınlık biçiminde nihayetlenmektedir. Baş şahidenin ön yüzünde yedi satır halinde kabartma tekniği kullanılarak işlenmiş kitabe metninde kullanılan yazı üslubunun yerel bir ustaya ait olduğu düşünülmektedir.

Katalog No. 78: Himmet İhsan Bey'in eşi ...? mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 75 **Şek. No:** -

Ölçüler: 82x36x9 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
چون اجل كلدى اكا اولماز	Çün ecel geldi ânâ olmaz
	Aman İlâhi hükümransın? sen ?
قولونه اول نعمت	Kuluna ol nimet
قل شفاعت قولونه	Kıl şefa'at kuluna
	Himmet İhsan ...
روحينه فاتحه احسان	Zevcine Fatiha ihsân
	Sene 1289 (M. 1872/1873)

Tanım: Çerçeveli mezar tipindeki kadın mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli forma sahip olan ve tepelik kısmı yuvarlak kemer biçiminde sonlanan şahidenin ön yüzünde çerçeveli düz satırlar halinde kabartma tekniğiyle işlenmiş kitabesi bulunmaktadır. Kitabede kullanılan yazı tekniği diğer mezar taşlarının kitabelerinde kullanılan yazı tekniklerinden farklı olduğundan yerel bir usta tarafından çalışıldığını düşündürmektedir. Toprak altında kalan çerçeve temizlenerek ortaya çıkarılmış ve şahidenin çerçeveye değil, toprağa gömülü olduğu tespit edilmiştir. Yüzeyi sade tutulmuş olan şahidenin tepelik bölümünde kınılma meydana gelmiştir.

Katalog No. 79: Manav oğlu kerimesi Server Hanım'ın mezarı

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 76a-b **Şek. No:** -

Ölçüler: Baş ş. 82x31x6 cm. **Ayak ş.** 92x27x8 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
مسكنم طاغر باشى صحرايه حاجت قالمدى	Meskenim dağlar başı sahraya hacet kalmadı
ايچدم اجل شربتى لقمانه حاجت قالمدى	İçdim ecel şerbetini lokmana hacet kalmadı
اونولدى بر بر ياره لرم جراحه حاجت قالمدى	Onuldu yarelerim cerraha hacet kalmadı
ياپيلدى جسمم سرايى معماره حاجت قالمدى	Yapıldı cismim sarayı mimara hacet kalmadı
صقاريه بوغازنده مناو اوغلى	Sakarya boğazında Manav oğlu
كريمهسى سرور خانمك روحنه فاتحه	Kerimesi Server Hanımın ruhuna Fatiha
سنه ۱۲۹۵	Sene 1295 (M. 1878)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Taş üzerine kabartma olarak işlenmiş baş şahidesi aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formda olup dikdörtgen kesitlidir. Sivri kemerli alınlık biçiminde nihayetlenen tepelik kısmına işlenmiş simetrik akant yaprakları serlevhanın iki yanına kadar uzanmaktadır. Dikdörtgen şeritler içerisine alınmış sekiz satırlık kitabe, ta'lik hatlıdır. Aynı forma sahip ayak şahidesi de sivri kemer alınlıklıdır. Yüzeyinde ayaklı bir vazodan çıkan iki yandan üstten görünümü verilmiş birer gül taşıyan yapraklı bir dal kompozisyonu yer almaktadır.

Katalog No. 80: Serdâroğlu Ali'nin mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 77 **Şek. No:** 32

Ölçüler: 72x20x7 cm.

Kitabe:

هوالباقى Hüve'l-bâki
سردار اوغلی علی Serdâr oğlu Ali
روحنه فاتحه Ruhuna Fatiha
۱۴ مار ۱۳۲۵ 14 Mart 1325 (M. 27 Mart 1909)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha formuna sahip baş şahide taş malzeme üzerine kabartma tekniğinde işlenmiştir. Bir boyun üzerine oturan Hamidî fes biçiminde bir başlığı bulunmaktadır. Verev yerleştirilmiş dört satırlık kitabe metni nesih hatlıdır. Baş şahide ile aynı forma ve malzemeye sahip olan ayak şahidesinin tepelik kısmı üçgen alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Şahidelerin yüzeylerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Katalog No. 81: Ali Beşe oğlu Hüseyin Ağa'nın zevcesi Ümmü Gülsüm kadının mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -

Ölçüler: Baş ş. 50x24x5 cm.

Kitabe:

علی باشا اوغلی حسین Ali Beşe oğlu Hüseyin
اغانك زوجہسى Ağanın zevcesi
مرحومہ ام کلثوم Merhume Ümmü Gülsüm
قدین روحنه فاتحه Kadın ruhuna Fatiha
سنہ ۱۲۶۱ Sene 1261 (M. 1845)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha formuna sahip şahide, yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Ön yüzünde kabartma tekniği kullanılarak işlenmiş beş satırlık kitabe metni nesih hatlıdır. Tepelik kısmında kırılmaların meydana geldiği taş bezemesizdir.

Katalog No. 82: Kaymaslı Ali Beşe'nin mezarı

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 78 **Şek. No:** -

Ölçüler: Baş ş. 81x24x10 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور Merhum ve mağfur
قیماسلی علی بشه Kaymaslı Ali Beşe
روحیچون فاتحه Ruhiçün Fatih
سنه ۱۲۳۱ Sene 1231 (M. 1815-1816)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Taş üzerine kabartma tekniğinde işlenen şahidenin dolamalı örfî kavuk biçiminde bir başlığı bulunmaktadır. Dikdörtgen kesitli levha biçimindeki gövdede dikdörtgen çerçeveler içerisine alınan nesih hatlı kitabe metni yer almaktadır. Baş şahide ile aynı malzeme ve forma sahip olan ayak şahidenin tepelik kısmı üçgen alınlık biçiminde sonlamaktadır.

Katalog No. 83: Ayak şahidesi.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 78 **Şek. No:** -

Kitabe:

Tanım: Açık mezar tipindeki ayak şahidesidir. Tepeliği üçgen alınlık biçiminde sonlanan taşın yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Katalog No. 84: Ramazanoğlu Hasan'ın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 79 **Şek. No:** 33

Ölçüler: Baş ş. 80x21x12 cm. **Ayak ş.** 60x21x10 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور Merhum ve mağfur
رمضان اوغلی Ramazan oğlu
حسن روحنه فاتحه Hasan ruhuna Fatih
سنه ۱۱۹۸ Sene 1198 (M. 1783/1784)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Dolamalı örfî kavuk biçiminde bir başlığa sahip olan baş şahide dikdörtgen kesitli levha formundadır. Şahidenin ön yüzünde yer alan dört satırlık kitabe metni mezarlıkta tespit edilen diğer taşlardan farklı olarak kazıma tekniğinde oluşturulmuştur. Sivri kemerli bir alınlıkla sonlanan ayak şahidesi sadedir.

Katalog No. 85: Ayak şahidesi.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -

Tanım: Açık mezar tipindeki ayak şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha formuna sahip şahidenin tepelik kısmı üçgen alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Şahidenin yüzeyinde herhangi bir süsleme ögesi yer almamaktadır.

Katalog No. 86: Ramazanoğlu Ahmet Ağa'nın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 80 **Şek. No:** -

Ölçüler: 67x19x9 cm.

Kitabe:

الباقى	El-bâki
غنجہ کلوم اوجدی جنّت باغنه	Gonca gülüm uçtu cennet bağına
رمضان اوغلى مرحوم	Ramazan oğlu merhum
و مغفور احمد اغا	Ve mağfur Ahmed Ağa
روحیچون الفاتحه سنه ۱۲۳۲	Ruhiçün el-Fatiha sene 1232 (M.
	1816/1817)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Mermer malzemeli şahidenin başlık kısmında dolamalı örfî kavuk bulunmaktadır. Yatay silmelerin içerisine alınan beş satırlık nesih hatlı kitabesi, kabartma tekniğinde işlenmiştir. Dikdörtgen kesitli levha formuna sahip taşın yüzeyinde herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır. Şahide mezarlığın bir köşesinde, atıl vaziyette tespit edilmiştir.

Katalog No. 87: Ramazanoğlu Osman'ın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -

Ölçüler: 45x28x14 cm.

Kitabe:

رمضان اوغلى	Ramazan oğlu
مرحوم عثمان	Merhum Osman
...	kırık

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesidir. Kardesi olan Katalog No. 86 ile yan yana ve atıl durumda tespit edilen şahidenin büyük bir bölümü yok olmuştur. Gövdeden kalan kısım ve başlık bulundukları yerde birleştirilmiştir. Kalan parçalardan yola çıkarak şahidenin dikdörtgen kesitli levha formunda olup yüzeyinde çerçeveli düz satırlar halinde kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmuş nesih hatlı kitabe metninin yer aldığı saptanmıştır. Şahidenin sarık biçiminde bir de başlığı bulunmaktadır.

Katalog No. 88: Ramazanoğlu Ahmed Ağa'nın zevcesi Cemile Hatun'un mezarı

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -
Ölçüler: Baş ş. 111x30x10 cm. **Ayak ş.** 100x29x8 cm.

Kitabe:

رمضان اوغلى Ramazan oğlu
مرحوم عثمان Merhum Osman
... kırık

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Mermer üzerine kabartma olarak işlenen şahideler, yukarıdan aşağıya doğru daralan levha şeklinde olup üst kısımları sivri kemerli alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Baş şahidesinin alınlık kısmında simetrik, yivli akant yaprakları yer almaktadır. Gövde yüzeyine verrev satırlar halinde işlenen yedi satırlık kitabesi tâ'lik hatlıdır. Ayak şahidesi bezemesizdir.

Katalog No. 89: Muhammed Bey'in kızı Zehra? Hanım'ın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -
Ölçüler: Baş ş. 35x18x11 cm. **Kitabe:**

... (kırık)
... اوغلى محمد (kırık) oğlu Muhammed
... کریمه سی زاحا (kırık) kerimesi Zeh(r)a?
... روحنه فاتحه سنه ۱۲۶۴ (kırık) ruhuna Fatihâ sene 1264
(M.1847/1848)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Baş şahidesinin büyük bir bölümü kırıktır. Kalan parçadan saptandığı üzere şahide dikdörtgen kesitli levha formundadır. Ön yüzünde nesih hatlı, kabartma tekniği ile oluşturulmuş çerçeveli düz satırlar halinde kitabe metni yer almaktadır. Ayak şahide de dikdörtgen kesitli levha formunda olup üçgen alınlık biçiminde sonlanan bir tepeliğe sahiptir.

Katalog No. 90: Ramazanoğlu Muhammed Ağa'nın mezarı

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -

Ölçüler: Baş ş. 136x29x10 cm. Ayak ş. 85x32x5 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
مسكنم طاغرا باشى صحرايه حاجت قالمدى	Meskenim dağlar başı sahraya hacet kalmadı
ايچدم اجل شربتى لقمانه حاجت قالمدى	İçdim ecel şerbeti lokmana hacet kalmadı
اونولدى بر بر ياره لرم جزاحه حاجت قالمدى	Onuldu yarelerim cerraha hacet kalmadı
ياپيلدى جسم سرايى معماره حاجت قالمدى	Yapıldı cismim sarayı mimara hacet kalmadı
رمضان اوغلى مرحوم و مغفور لحا	Ramazan oğlu merhum ve mağfur lehâ
محمد اغانك روحچون فاتحه سنه ۱۳۰۵	Muhammed Ağanın ruhiçün Fatiha Sene 1305 (M. 1887/1888)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Dikdörtgen kesitli levha formundaki baş şahide hamidî fes biçiminde bir başlıkla sonlanmaktadır. Şahidenin ön yüzünde kabartma tekniğiyle oluşturulmuş sekiz satırlık ta'lik hatlı kitabe sağdan sola doğru yükselen verev satırlar halinde oluşturulmuştur. Satırların etrafı; serlevha bölümü oval, tarih bölümü ise kaş kemer formu olmak üzere, düz şeritlerle çerçevelenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen kesitli levha formundaki ayak şahidenin tepelik kısmı sivri kemerli alınlık biçiminde nihayetlenmektedir. Şahidenin etrafı yüzey çökertilmek suretiyle ince bir şerit halinde çevrelenmiştir. Yüzeyinde ise kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmuş, gül, lale ve yaprakları bulunan bahar dalı tasviri yer almaktadır. Baş şahide atıl, ayak şahide topırağa gömülü vaziyette tespit edilmiştir.

Katalog No. 91: Ramazanoğlu kızı Zekiyye Hanım'ın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** 81 **Şek. No:** -

Ölçüler: 92x32x9 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
بنى قيل مغفت اى رب يزدان	Beni kıl mağfired ey Rabbi yezdân
بحق عرش اعظم نوريقران	Bi hakk-ı arş-ı âzâm nur-u Kuran
كلوب قبرم زيارت ايدن اخوان	Gelip kabrim ziyaret eden ihvan
ايدهلر روحيمه بر فاتحه احسان	Edeler ruhuma bir Fatiha ihsân
صقاريه بوغازنده كليشر	Sakarya boğazında Kelbeşir?
قريه سندن رمضان اولى	Karyesinden Ramazan oğlu
كريمسى زكيه رحم الفاتحه	Kerimesi Zekiye Hanım ruhuna el-Fatiha

سنة ١٣١١ Sene 1311 (M. 1893/1894)

Tanım: Açık mezar tipindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Her iki şahide de dikdörtgen kesitli levha formunda olup tepelik kısımları üçgen alınlık şeklinde sonlanmaktadır. Baş şahidenin ön yüzünde dokuz satırlık oyma tekniğiyle işlenmiş ta'lik hatlı kitabesi bulunmaktadır. Tepelik kısmı ise simetrik akant yaprakları işlenerek hareketlendirilmiştir. Ayak şahidenin yüzeyleri sade tutulmuştur

Katalog No. 92: Manavoğlu Yusuf Ağa'nın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** 34

Ölçüler: 91x25x11 cm.

Kitabe:

هوالباقى	Hüve'l-bâki
زيارتدن مراد دعادر	Ziyaretden murad duadır
بوكون بكا ايسه يارن سكاادر	Bugün bana ise yarın sanadır
منو اوغلى مرحوم	Manav oğlu merhum
يوسف اغانك	Yusuf Ağanın
روحنه فاتحه ١٢٦١سنة	Ruhuna Fatiha sene 1261 (M. 1845)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha formuna sahip şahidenin ön yüzünde kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmuş altı satırlık nesih hatlı kitabesi bulunmaktadır. Sarık biçiminde başlığa sahip şahidede kırılmalar meydana gelmiştir.

Katalog No. 93: Manavoğlu Arif Ağa'nın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -

Ölçüler: 95x32x8 cm.

Kitabe:

هوالباقى Hüve'l-bâki
فنادن بقايه ايلدي Fenâdan bekâya eyledi rihlet
ايدہ قبرنی حق روضہء جنّت İde Hak kabrini ravza-i cennet
مناو اوغلی عارف اغانك Manav oğlu Arif Ağanın
روحنه الفاتحه Ruhuna el-Fatiha
سنه ۱۲۹۲ Sene 1292 (M. 1875/1876)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Baş şahide dikdörtgen kesitli bir forma sahip olmakla birlikte ön yüzünde sağdan sola doğru yükselen verev, çerçeveli satırlar halinde kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmak ta'lik hatlı altı satırlık kitabesi mevcuttur. Başlık kısmı kırılmış olan taşın yüzeyinde de kırılmalar görülmektedir. Dikdörtgen kesitli forma sahip ayak şahidenin tepelik kısmı sivri kemer biçiminde sonlanmaktadır. İki şahidenin de yüzeyleri sadedir.

Katalog No. 94: Manavoğlu Yusuf Ağa'nın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Haziresi **Foto No:** - **Şek. No:** -

Ölçüler: 70x20x5 cm.

Kitabe:

هوالباقى Hüve'l-bâki
ماناو اوغلی Manav oğlu
يوسف اغانك Yusuf Ağanın
روحنه فاتحه Ruhuna Fatiha
۱۳۲۲ 1322 (M. 1904/1905)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Baş şahide dikdörtgen kesitli bir forma sahip olmakla birlikte ön yüzünde sağdan sola doğru yükselen verev, çerçeveli satırlar halinde kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmak ta'lik hatlı altı satırlık kitabesi mevcuttur. Başlık kısmı kırılmış olan taşın yüzeyinde de kırılmalar görülmektedir. Dikdörtgen kesitli forma sahip ayak şahidenin tepelik kısmı sivri kemer biçiminde sonlanmaktadır. İki şahidenin de yüzeyleri sadedir.

Katalog No. 95: Kozoğlu Ali Ağa'nın mezarı.

Yeri: Hürriyet Köyü Kel Paşa Cami Hazinesi **Foto No:** 81a-b **Şek. No:** 35

Ölçüler: Baş ş. 121x36x12 cm. Ayak ş. 104x35x9 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
ایکن کوچدی جحاندن بویله بر خلق حلم	Genç iken göçdü cihandan böyle bir
کنج	hulk-i hâlim
دیلرم قبرینی پور نور ایله ربّ الکرم	Dilerim kabrini pür-nûr eyleye
	Rabbü'l-Kerîm
اوتوز یاشنه ایرمشکن بو نوجوان	Otuz yaşına ermişken bu nev civân
دعوت ایتدی کندونی حالق فرد الحکیم	Da'vet etdi kendini Hâlık-ı Ferdü'l
	Hakîm
	Merhum Ali Kozoğlu Halil bin
علی اغانک روحچون	Ali Ağanın ruhiçün
	Ve kaffe-i ehli imân içün Fatıha fî sene
	15 ra 1293 (M. 10 Nisan 1876)

Tanım: Açık mezar tipindeki erkek mezarına ait baş ve ayak şahideleridir. Her iki şahide de dikdörtgen kesitli levha biçiminde olup toprağa karşılıklı olarak gömülmüştür. Hamidi fes biçimli bir başlığa sahip olan baş şahidenin ön yüzünde sağdan sola doğru yükselen verrev satırlar halinde kabartma tekniğiyle oluşturulmuş ta'lik hatlı kitabesi yer almaktadır. Bu satırlar düz şeritlerle çerçevelenmiştir. Şahidenin ön yüzünde kırılmalar mevcuttur. Sivri kemerli bir tepelikle nihayetlenen ayak şahidenin yüzeyine hurma ağacı motifi işlenmiştir.

4. DEĞERLENDİRME

Osmanlı döneminde Karasu, Sakarya nehrinden Karadenize ulaşım ve oradan da İstanbul'a yakınlığı nedeni ile deniz taşımacılığı ve ticareti açısından önemli bir merkezdir. İstanbul'a yakınlığı ve Ayanlık merkezi oluşu kültürel açıdan başkent modalarının bölgeye taşınması hususunda avantaj sağlamıştır. Bu nedenle Karasu mezar taşlarında etkili olarak başkent üslupları fark edilirken, zaman zaman yerel gelenekler ve taşra üslupları ile de karşılaşılır. Küçük Karasu Köyü Mezarlığı ile Merkez Yalı Mahallesi Mezarlığı, Osmanlı döneminin Başkent üslubunda oldukça yüksek kalitede, anıtsal mezar taşlarını

barındırmaktadır. Söz konusu mezarlıklarda en erken tarihli mezartaşı 1730 ve en geç tarihli mezartaşı 1928 tarihli⁹⁸.

Sakarya ili Karasu ilçesi merkez ve köylerinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sonucunda, konu ile ilgili 7 ayrı mezarlıkta 147 adet kitabeli ve işlemeli Osmanlı mezar taşı tespit edilmiş ve kataloğa dâhil edilmiştir. Bunları hepsi oyma tekniği işlenmiş nitelikli taşlardır. Bunların dışında, halk tipi kabayonu dikili taşlar ve bazen üzerleri ahşap çatılar ile kapatılmış kurgan tipi (Denizköy mezarlığı) olan örnekler de olarak kayıt altına alınmıştır.

Baş şahideleri üzerinde yer alan kitabeler, Türk hat sanatı açısından önemli örnekler olarak karşımıza çıkar. Baş taşlarında yer alan kitabelerde yazı satırları yatay sıralar halinde (Kat. No: 63-65-68) veya sağdan sola doğru verrev yükselen satırlar (Kat. No: 56-57-70) şeklindedir. Genellikle sülüs ve ta'lik hatlarla yazılmış olan kitabelerde haykırış, dua ve edebi üslupla söylenmiş sözler, kimlik bilgileri, duaya davet (Fatiha) ve tarih şeklinde sıralanır. Tarih bazen yıl, bazen gün, ay ve yıl şeklinde yazılırken, bazen de ebcet ile verilir. Ölünün dilinden ailesine ve yakınlarına söylenmiş sözler ya da yakınlarının dilinden söylenmiş temenniler dikkat çeker. Ölüm sebebi, mesleği, unvan ve lakaplar da kimlik bilgileri açısından önemlidir. Karasu mezar taşlarında ecel dışında belirlenmiş ölüm nedenleri, Şehitlik (Kat. No:5), amansız hastalık (Kat. No: 2-20-35-72) veba (Kat. No: 28), mantar veya başka bir zehirlenme (Kat. No: 48-54) ve kaza (Kat. No: 53) şeklinde belirlenmiştir. Meslek olarak, vergi kâtibi (Kat. No:46), hesap memuru (Kat. No: 5), reji/gümrük memuru (Kat. No:44), kahveci (Kat. No: 35), silahşör/asker (Kat. No: 17), muallim (Kat. No: 39), denizci veya karacı (Kat. No: 47-56-73-74-61), din adamı/hatip, imam (Kat. No: 62) gibi mesleklerle karşılaşılır. Bunun yanında hacı, ağa, efendi, bey, hanım, hatun, kadın cariyeye, canavar (kurt) gibi ünvanlar da vardır. Abdi beyzade (Kat. No: 10-21-24-30), Ağazade (Kat. No:17-58-67) , Alemdarzade (Katalog: 48), Hacıoğulları (Kat. No: 43), Hocaoglu (katalog: 69), İmamoğlu, İmamzade (Kat. No: 68), Sinanzade (Kat. No: 70), Sofuoğlu (Kat. No:50) gibi soy ve aile adları 18. ve 19.yüzyıl tarihi vesikalarında geçtiği gibi, aynı ailelerin devamı bu gün dahi bölgede yaşamaktadır. 19.asır ortalarından itibaren Karadeniz ve Kafkasya bölgesinden göç alan Karasu ilçesinde bulunan

⁹⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarına rastlaya taşların kataloğa dâhil edilme sebebi, tamamen Osmanlı geleneğinde yapılmış olmalarındandır.

mezar taşlarında göçmen nüfusa işaret eden Karasulu, Sakaryalı, Ağvalı, kandıralı, Sürmeneli, Gürcü gibi ifadelerle de karşılaşılır.

Baş şahideleri başlık ya da tepeliklerine göre değerlendirildiğinde, taşları kadın ve erkek olarak ayırt edebilmek mümkündür. Ayrıca başlıklar sosyal statüye ve mesleklere de işaret eder niteliktedir. Erkek başlıkları arasında en erken tarihli olan örnek 1730 tarihli ve bir tarikat sikkesidir (Kat. No: 61). Daha sonraki grup dolama sarı ve kavuklardır. Bunlar 18.yüzyıl 2. yarısından başlayıp, 19.yüzyıl sonuna kadar kullanılmıştır. Bunlar dolamalı örfi destarlı kavuk (Kat. No:19),örfi sarık/kavuk, kâtibi kavuk şeklindedir. Bu başlıklar genel olarak Sultan II Mahmud'un Vaka-i Hayriye döneminden yani 1826'dan önceye tarihlidir. Fes başlıklı taşlar ise, Sultan II. Mahmut döneminde yapılan ıslahatlardan sonrasına ait olup, 1928'a kadar olan taşlarda da görülmektedir. II. Mahmut döneminde Yeniçeri ocağının kaldırılıp, yeni ıslahatlar ile Asakir-i Mansure-i Muhammediyenin kurulması ile birlikte fesli mezar taşı başlıkları yaygınlaşmaya başlamıştır. Sırasıyla Mahmudi, Azizi ve Hamidi kalıplı fesler (Kat. No: 24-69-70) görülür⁹⁹. Ancak taşların üzerindeki tarihe bakıldığında bazı fes tipleri kronoloji ile çelişmektedir (Kat. No:53). Örneğin, Sultan II. Abdülhamit dönemine ait bir taşta Azizi fes görülürken, 1928 tarihine ait bir taşta Hamidi Fes görülebilmektedir. Kadın başlıklarında hotoz tipi olan örnekler 18.yüzyıl ile 19.yüzyılın hemen başına ait örneklerdir (Kat. No:11-18-27-33-64). Kadın baş taşlarında tepelikler yukarı doğru uzayan, yanaklardan aşağıya doğru sarkan, boyun kısmı adeta ziynetlerle süslenmiş gelin başları gibidir. Genel olarak gruplandığında çiçek ya da gül buketi şeklinde olanlar (Kat. No: 2-7-8-49-52-54), saksıda çiçekler (Kat. No: 20-30), güneş şuhalı rozet ya da arma (Kat. No:34-48) şeklinde sivri/yuvarlak kemer tepelikli veya üçgen tepelikli olarak karşımıza çıkarlar. Kadın baş taşlarındaki tepelik formları ayak taşlarında da tekrarlanmıştır (Kat. No: 3-4-12-16-18-23-31-32-42-72).

Erkek baş şahidelerinin kitabe çerçevelerinde, kadın baş şahidelerinin kitabe çerçevelerinde ve tepeliklerinde, ayak şahidelerinin ön yüzlerinde genellikle barok tarzda işlenmiş, kıvrım dallar yaprak,

⁹⁹ Erkek mezar taşlarındaki başlıkların tasniflendiği araştırmalar için bkz. Laqueur, *Hüve'l-Baki*, s. 140-158; Halit Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", *III. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 28-30 Mayıs 1999, s. 207-225; İshak Güvenlioğlu, *Osmanlı Mezarı Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*, İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği, 2008, s. 24-29.

çiçek, hayat ağacı, selvi, kuş ve silah ve rozetlerle oluşturulmuş arma motif ve kompozisyonları bulunur. Ayak taşlarında saksıda stilize gül ağacı motifi (Aydoğdu, 2011: 42-43) (Kat. No: 62-58), kadın şahillerinin taç kısımlarında gül buketleri (Kat. No: 2-7-8-54), bazen de ayaklı kâse içinde üzüm tasvirleri¹⁰⁰ (Kat. No: 62), saksıda üzüm asması (Kat. No: 58), selvi ağacına (Sevim, 2008: 90) dolanmış asma dallar ve ağacın tepesinde kuş motifi (Kat. No: 26) yaygın örneklerdir. Süslemelerin esasını, barok etkili düğmeli “C” kıvrımları arasına yerleştirilen yaprak dizileri oluşturur.

Türk Sanat Tarihinde taş oyma sanatının önemli bir grubunu oluşturan mezar taşları aynı zamanda, iskân hareketlerinin somut şahitleri olarak, Türklerin yaşadıkları coğrafyaların belirlenmesi açısından önem taşır. Türk mezar geleneğinde mezarın baş ve ayakucuna dikilen şahide’ler *“sadece mezarda yatanın kimliğine değil, bir medeniyete, bir varoluşa da şahitlik ederler”* (Berk, 2016: 7). Bu nedenle mezarlıkları ve mezar taşlarını yok etmek, tahrip etmek veya özgün yerinden çıkarıp taşımak, gerçek belgelerin yok edilmesi anlamına gelir. Mezar taşlarını yok etmek, geçmişi yok saymak, nüfus kayıtlarını silmek anlamına gelir. Çünkü bir kültürün tarihini mezarlıklarından yola çıkarak yazmak mümkündür. Mezar taşları biçimsel-teknik özellikleri ile üzerlerindeki süslemeleriyle, taşın yapıldığı dönemin özelliklerini ortaya koyan bir belgedir. Süslemelerin ikonografik özellikleri, eserin ait olduğu topluluğun inanış değerlerini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda kitabeleri, ait olduğu topluluğun siyasi, iktisadi, kültür tarihi, nüfusları, hatta doğal afetleri, savaş ve istilaları bile aydınlatacak bilgileri de sunabilir (Laqueur, 1997: 168-169). Kitabeler ve süslemeler ait olduğu dönemin, edebiyatını ve sanatsal üsluplarını ve zevklerini de açık seçik ortaya koyan delillerdir.

Bu çalışmada Türk Sanat Tarihi bilim dalının önemli eser grubunu oluşturan Mezar taşlarına, Daha önce üzerinde çalışılmamış bir bölge olan Sakarya Karasu ilçesi mezarlıklarının belgelenmesi ve tanıtımını da ekleyerek katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

¹⁰⁰ Mezar taşların görülen kase içinde meyva tasviri ile ilgili örnekler ve sembolizmi için bkz. Tülin, Çoruhlu, “Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri”, *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1998, s.102-117; Yaşar, Çoruhlu, “Eyüp ve Çevresindeki Mezar Taşlarında Görülen Kase İçinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi”, *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1998, s.118-127.

KAYNAKÇA

- AYDOĞDU Ayfer, *19. Yüzyılda İstanbul'daki Bazı Hazirelerdeki (Sur İçi Bölgesi) Mezar Taşlarında Kullanılan Motiflerin Analizi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Tezhip Programı (Y.L. Tezi), 2011.
- BERK Süleyman, *Zamanı Aşan Taşlar*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- BİRİNCİ İhsan, "İpsiz Recep Çetesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 10, 1 Kasım 1966, s. 72-74.
- ÇAL Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", *III. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 28-30 Mayıs 1999, s. 207-225.
- ÇETİN Atilla, "Karasu Kazası Ayanı Mustafa Bey ve Bir Dava Konusu", *Sakarya Ekonomi Dergisi*, S. 28 (Mayıs-Haziran 2003), s. 27-29.
- ÇETİN Atilla, "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, C.I, s. 345-407.
- ÇORUHLU Tülin, "Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri", *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1998, s.102-117.
- ÇORUHLU Yaşar, "Eyüp ve Çevresindeki Mezar Taşlarında Görülen Kase İçinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi", *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1998, s.118-127.
- GÜVENLİOĞLU İshak, *Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*, İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği, 2008.
- HİÇYILMAZ Ergun, *İpsiz Recep Kaldırın Silahları Şafak Boyu*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları 2005
- KAZMAZ Süleyman, *İpsiz Recep*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 1996.
- KONUKÇU Enver, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, C.I, s.33-47.
- KONUKÇU Enver, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005 C.I, s.65-88.
- KONUKÇU Enver, "Milli Mücadele'de Akçaşehir-i Bolu ve Karasu", *Atatürk Dergisi* (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü), C.5, S.2017, s.1-14.

- LAQUEUR Hans Peter, *Hüve'l-baki İstanbul 'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, (çev.) Selahattin Doludizgin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- NARİN Resül, "Kocaeli'de İz Bırakan Bir Kuva-yı Milliyeci: İpsiz Recep", 3. Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 3-5 Nisan 2015, C.1, s. 1515-1539.
- SEVİM Nidayi, *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları (Eyüp Sultan'da Osmanlı Mezar Taşları ve Ebedî Eyüp Sultan'lılar)*, İstanbul: Mephisto Yayınları, 2007.
- YÜCE Rıfat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İstanbul: Türkyolu Matbaası, 1945.

FOTOĞRAFLAR

Foto. 1: Kat. No.1

Foto. 2: Kat. No.2

Foto.3: Kat. No.3

Foto. 4: Kat. No.4

Foto.5: Kat. No.5

Foto.6: Kat. No.6

Foto.7: Kat. No.7

Foto.8: Kat. No.8

Foto. 9: Katalog
No.9

Foto. 10: Kat.
No.10

Foto.11: Kat.
No.11

Foto.12: Kat. No.12

Foto. 13: Kat. No. 13

Foto. 14: Kat. No. 14

Foto. 15: Kat. No. 15

Foto. 16: Kat. No. 16

Foto. 17: Kat. No. 17

Foto. 18a: Kat. No. 18

Foto. 18b: Kat. No. 18

Foto. 19: Kat. No. 19

Foto. 20: Kat. No. 20

Foto. 21: Kat. No. 21

Foto. 22: Kat. No. 22

Foto. 23: Kat. No. 23

Foto. 24: Kat. No. 24

Foto. 25: Kat. No. 25

Foto. 26: Kat. No. 26

Foto. 27: Kat. No. 27

Foto. 28: Kat. No. 28

Foto. 29: Kat. No. 29

Foto. 30: Kat. No. 30

Foto. 31: Kat. No. 31

Foto. 32: Kat. No. 32

Foto. 33: Kat.No. 33

Foto. 34: Kat. No. 34

Foto. 35: Kat. No. 35

Foto. 36: Kat. No. 36

Foto. 37: Kat.
No.37

Foto. 38:
Kat. No.38

Foto. 39: Kat.
No.39

Foto. 40: Kat. No. 40

Foto. 41: Kat.No.
41

Foto. 42: Kat. No.
42

Foto. 43: Kat. No.
43

Foto. 44: Kat. No. 44

Foto. 45: Kat. No.
45

Foto. 46: Kat. No.
46

Foto. 47: Kat. No.
47

Foto. 48: Kat. No.48.

Foto. 49a: Kat. No. 49

Foto. 49b: Kat. No. 49

Foto. 50a: Kat. No. 50

Foto. 50b: Kat. No. 50

Foto. 51a: Kat. No. 51

Foto. 51b: Kat. No. 51

Foto. 52a: Kat. No. 52

Foto. 52b: Kat. No. 52

Foto. 53a: Kat. No. 53

Foto. 53b: Kat. No. 53

Foto. 54: Kat. No. 54

Foto. 55: Kat. No. 56

Foto. 56: Kat. No. 57

Foto. 57a: Kat. No. 58

Foto. 57b: Kat. No. 58

Foto. 58: Kat. No. 61

Foto. 59a: Kat. No. 62

Foto. 59b: Kat. No. 62

Foto. 60: Kat. No. 63

Foto. 61: Kat. No. 64

Foto. 62: Kat. No. 65

Foto. 63: Kat. No. 66

Foto. 64: Kat. No. 67

Foto. 65: Kat. No. 68

Foto. 66a: Kat. No. 69

Foto. 66b: Kat. No. 69

Foto. 67: Kat. No. 70

Foto. 68: Kat. No. 71

Foto. 69a: Kat. No. 72

Foto. 69b: Kat. No. 72

Foto. 70a: Kat. No. 73

Foto. 70b: Kat. No. 73

Foto. 71a: Kat. No. 74

Foto. 71b: Kat. No. 74

Foto. 72: Kat. No. 75

Foto. 73: Kat. No. 76

Foto. 74: Kat. No. 77

Foto. 75: Kat. No. 78

Foto. 76a: Kat. No. 79

Foto. 76b: Kat. No. 79

Foto. 77: Kat. No. 80

Foto. 78: Kat. No. 82

Foto. 79: Kat. No. 84

Foto. 80: Kat. No. 86

Foto. 80: Kat. No. 91

Foto. 81a: Kat. No. 95

Foto. 81b: Kat. No. 95

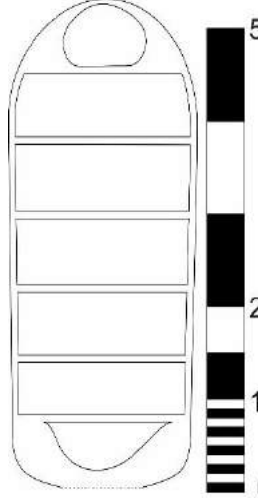
ŞEKİLLER

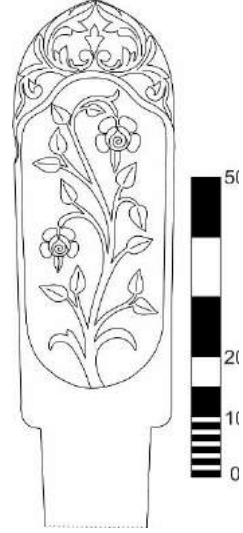
Şek. 1: Katalog No.1

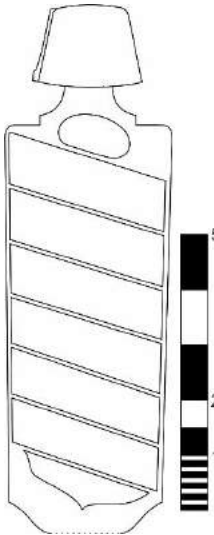
Şek. 2: Katalog
No.2

Şek. 3: Katalog No.5

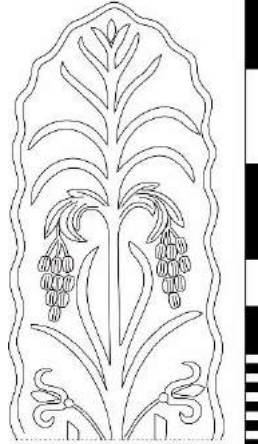
Şek. 4: Katalog No.6

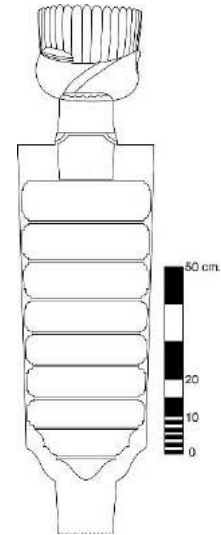
Şek. 5: Katalog No.9

Şek. 6: Katalog
No.13

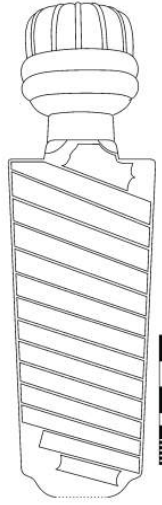
Şek. 7: Katalog No.16

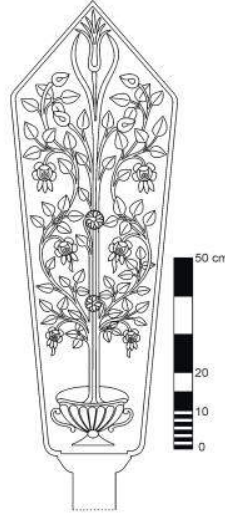
Şek. 8: Katalog No.17

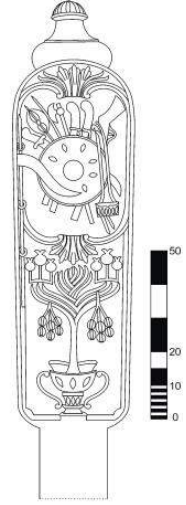
Şek. 9: Kat. No.20

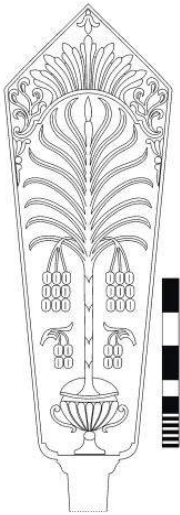
Şek. 10: Kat. No.21

Şek. 11: Kat.No.23

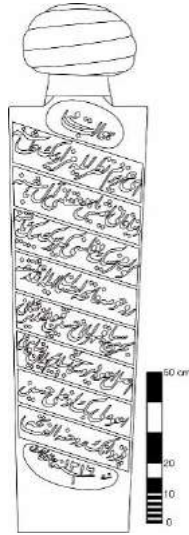
Şek. 12: Kat. No.25

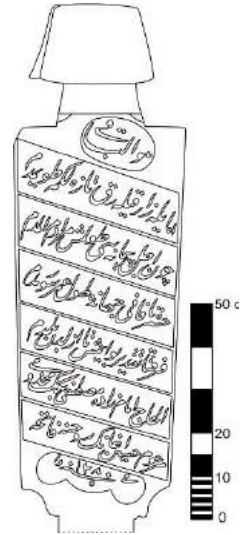
Şek. 13: Kat.No.32

Şek. 14: Kat. No.34

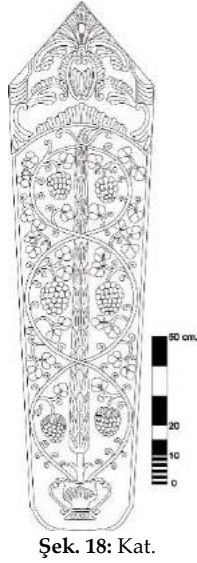
Şek. 15: Kat. No.56

Şek. 16: Kat. No.57

Şek. 17: Kat. No.58

Şek. 18: Kat.
No.58

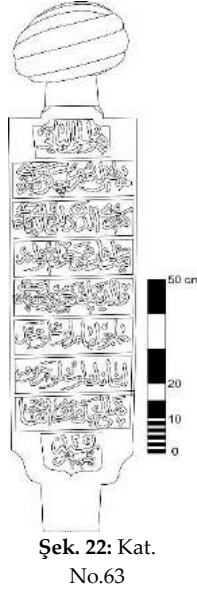
Şek. 19: Kat. No.61

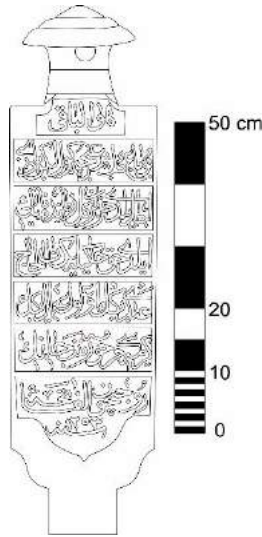
Şek. 20: Kat. No.62

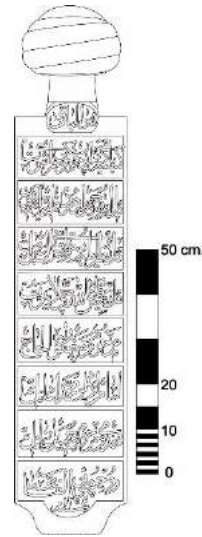
Şek.21: Kat. No.62

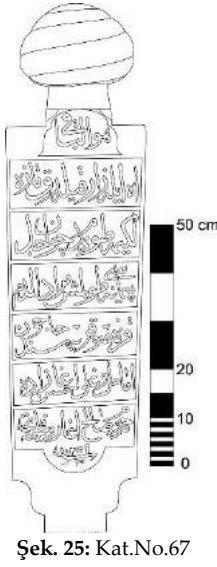
Şek. 22: Kat.
No.63

Şek. 23: Kat. No.64

Şek. 24: Kat.No.65

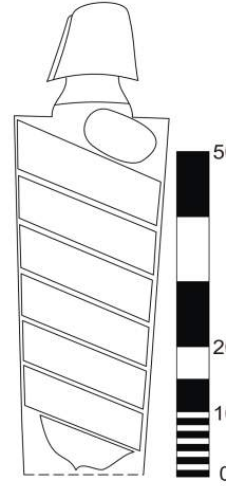
Şek. 25: Kat.No.67

Şek. 26: Kat.No.68

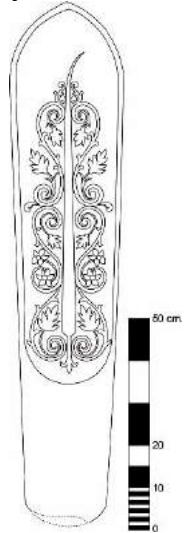
Şek. 27: Kat. No.69

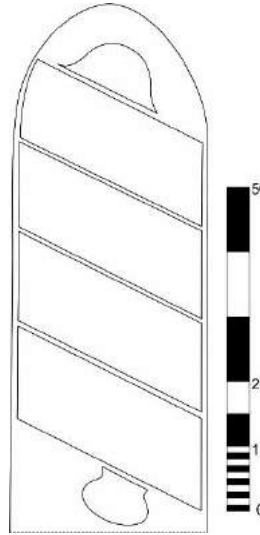
Şek. 28: Kat. No.70

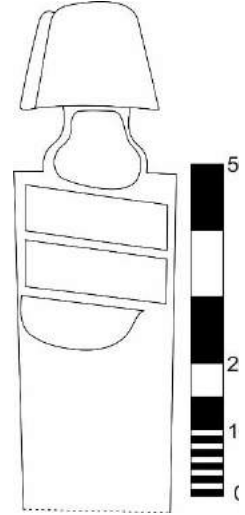
Şek. 29: Katalog
No.71

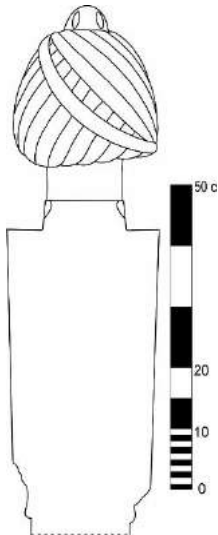
Şek. 30: Katalog
No.71

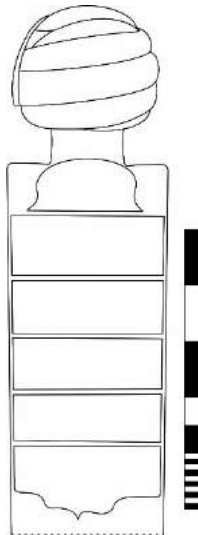
Şek. 31: Katalog No.75

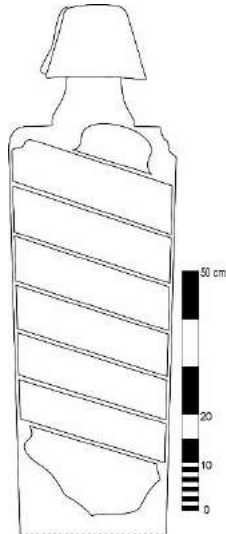
Şek. 32: Katalog
No.80

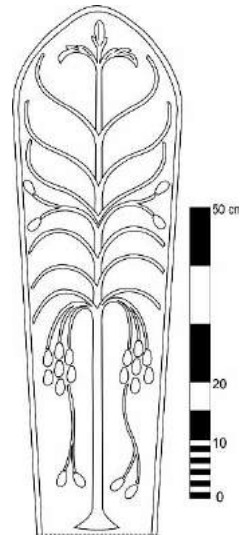
Şek. 33: Katalog
No.84

Şek. 34: Katalog
No.92

Şek. 35: Katalog No.95

Şek. 36: Katalog
No.95

TABLOLAR

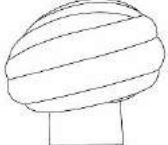
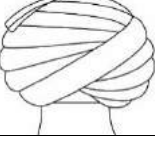
Tablo 1: Karasu İlçesi mezarlıklarında görülen unvan-lakap meslek adları

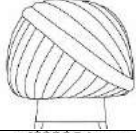
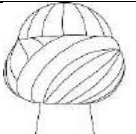
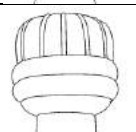
İsim	Katalog No.	İsim	Katalog No.
Hacı	7, 8, 10, 11, 17, 18, 19, 27, 28, 33, 43, 50, 58, 61, 62, 65, 68, 75, 76	Karasulu	67
Ağa	1, 7, 19, 28, 35, 43, 53, 57, 58, 63, 65, 66, 68, 69, 75, 88, 90, 92, 93, 94, 95	Kandırallı	46
Efendi	2, 9, 20, 34, 40, 44, 46, 47, 49, 51-52, 61, 62, 68, 71	Kaymaslılı	82
Bey	5, 7, 8, 10, 15, 17, 20, 21, 24, 27, 29, 30, 33, 39, 40, 57, 64, 67, 70, 71,89	Ağvalı	56
Hanım	7, 8, 11, 14, 15, 20, 27, 30, 33, 34, 39, 43, 48, 49, 52, 54, 75, 77, 79,89, 91	Sürmeneli	9
Hatun	2, 88	Abdi Beyzâde	10, 21, 24, 30
Kadın	18, 81	Ağazâde	17, 58, 67
Cariye	18	Sinanzâde	70
Berr	61	Alemdarzâde	48
Beşe	81,82	Hacıoğulları	43
Canavar	1	Sofuoğlu	50
Kaptan	56, 73, 74	Hocaoğlu	69
Reis	47	İmamoğlu	63,67
Muallim	39	İmamzâde	57, 63, 66, 68
Silahşör	17	Beyoğlu	56
Kahveci	35	Koçoğlu	71
Müdür	2	Kozoğlu	95
Gümrük müdürü	39	Çavuşoğlu	35
Jandarma kumandanı	40	Bağdatlıoğlu	73, 74
Kel Paşa	77	Ramazanoğlu	84, 86, 87, 88, 90, 91
Gürcü	49	Manavoğlu	79, 92, 93, 94
		Serdaroğlu	80

Tablo 2: Karasu İlçesi mezarlarında açıkça belirtilen ölüm nedenleri.

Ölüm Nedeni	Katalog No	Cinsiyet	Tarih	Metni
Şehit	5	Erkek	1928	Harb-ı umumide şehid, olan Antalya vapuru hesap memuru Raşid Bey
Hastalık	2; 72	Kadın; Kadın	1902; 1884	Çaresiz bir derde düştüm bir ilacın bulmadım, Yaktı yandırdı vücudum şehrinin kahır elem, Gül gibi soldum cihanda ne olduğum bilmedim
Hastalık	35	Erkek	1896	Ya ilahi bir derde düştüm eyledin mecnun beni, tâ ezelden böyle takdir eylemiş rabbel gâni, 17 yaşına erdim bu dünyaya doymadım, akıbet erdi eccl namrâd etti beni
Hastalık	20	Kadın	1818/19	Emri hakkı ile türlü emraz geldi tenime, bulmadı sıhhat vücudum sebep oldu mevtime
Hastalık (veba)	28	Erkek	1813	Tâ kıyâmet haşr olunca valideme ah, veba ateşine yandı vücudum ah
Zehirlenme	54	Erkek	1906	Tarihlerde görülmeyen eccl geldi başıma, Sahara mantarının zehri kıydı genç yaşıma, gonca idim henüz girmiştim 18 yaşına, Hak sabır versin anama babama gardaşlarıma
Zehirlenme	48	Kadın	1897	Hediye-i zehri 3 kerime 1 zevcin şehiden terk edip, hediye-i zehri bu meftunun ruhiçün 3 ihlas, bir fatiha okusun zühre zehraya hem vatandaş
Kaza	53	Erkek	1926	Genç yaşımda facia bir ölümle denizlere gark oldum, feryâd figânım göklere çıktı kimseden aman bulmadım, anadan babadan yetim kaldım şu dünyada gülmedim, vefasız dünyadan elimi çektim firdevs-i âlâyı buldum

Tablo 3: Karasu İlçesi erkek mezar taşlarında görülen başlıklar.

Yeri	Kimlik	Kat. No	Tarih	Tipi	Form
Küçük Karasu Mezarlığı	Hacı İmam oğlu Muhammed Ağa'nın oğlu Salih Bey	63	1826	Dolama sarık	
Küçük Karasu Mezarlığı	Hacı Ömer oğlu Muhammed Ağa'nın oğlu Hüseyin Ağa	65	1838/39	Dolama sarık	
Küçük Karasu Mezarlığı	Hacı İmam zâde Muhammed Ağa	66	1838/39	Dolama sarık	
Küçük Karasu Mezarlığı	Hacı İmam oğlu Hasan Ağazâde Salih Ağa	67	1843	Dolama sarık	
Küçük Karasu Köyü Sahil Mezarlığı 1	Koçoğlu Muhammed Ağa'nın oğlu Şeyh Mehmed Efendi	71	1883	Dolama sarık	
Küçük Karasu Köyü Mezarlığı	Ağvalı Hüseyin Kaptan	56	1898	Dolama sarık	
İhsaniye Köyü Mezarlığı	Bağdatlıoğlu Hasan Kaptan	74	1806/7	Sarıklı fes	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Beyzade Muhammed Bey	10	1829/30	Örfi destarlı kavuk	
Küçük Karasu Köyü Mezarlığı	Hacı İmamzâde İbrahim Ağa'nın oğlu Mehmed Aziz Efendi	68	1846/47	Örfi destarlı kavuk	

Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Hasan oğlu Salih Ağa	19	1765	Dolamalı örfi kavuk	
Küçükkarasu Köyü Mezarlığı	Hacı İbrahim Efendi'nin oğlu Hacı Mustafa Efendi	62	1802	Dolamalı örfi kavuk	
Küçükkarasu Köyü Mezarlığı	Hacı İbrahim Ağazade Hacı Hasan	58	1803	Dolamalı örfi kavuk	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Bey	17	1813	Katibi kavuk	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Hasan Ağa oğlu Hacı İsmail Ağa oğlu Hacı Abdi Bey oğlu Halid Bey	28	1813	Katibi kavuk	
Küçükkarasu Köyü Mezarlığı	Hacı Muhammed Efendi	61	1730-31	Tarikat başlığı	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Beyzade Mustafa Bey	21	-	Tarikat başlığı	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Salih Reisin oğlu Hüseyin Efendi	47	1848	Tarikat başlığı	

Tablo 4: Karasu İlçesi erkek mezar taşlarında görülen fes örnekler

Yeri	Kimlik	Kat. No.	Tarih	Tipi	Form
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Beyzade İsmail Zühdü Bey	24	1853/54	Mahmudi kalıplı	
Küçük Karasu Köyü Mezarlığı	Hacı İmamzade Mustafa Bey'in oğlu Hüseyin Ağa	57	1864	Mahmudi kalıplı	
Küçük Karasu Köyü Mezarlığı	Hocaoğlu Mehmed Ağa'nın oğlu Ömer Ağa	69	1873-74	Azizi kalıplı	
Küçük Karasu Köyü Mezarlığı	Sinanzâde Cemal Bey'in oğlu Hasan Bey	70	1880/81	Azizi kalıplı	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Mustafa Ağa'nın torunu İsmail'in oğlu Mustafa Ağa	53	1926	Azizi kalıplı	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Kandırallı Hasan Hüsni Efendi	46	1808/09	Hamidi kalıplı	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Ali Başzade Yahya Efendi	9	1814	Hamidi kalıplı	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Abdi Efendi'nin oğlu İsmail Hakkı Efendi	44	1895/96	Hamidi kalıplı	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Sofioğlu Musa	50	1918/1919	Hamidi kalıplı	

Tablo 5: Karasu İlçesi kadın mezar taşlarında görülen başlık/tepelikler

Yeri	Kimlik		Tarih	Tipi
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Bey'in oğlu İsmail Bey'in kızı Gönül Hanım	27	1253	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Bey'in kızı Habibe Hanım; Abdi Bey'in oğlu İsmail Bey'in kızı Zeynep Hanım	33, 64	1233; 1253	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Mustafa kızı Asiye Hanım	54	1324	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Şakir Efendi'nin annesi Zeynep Hatun	2	1875/76	
Karasu Yalı Mahallesi Mezarlığı	Gürcü Mehmet Ağa'nın eşi Naciye Hanım	49	-	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Beyin kızı Hacı Yusuf oğlu Salih Ağa'nın eşi Rukiyye Hanım	7	H.1235	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Bey'in kızı, Muhammed Bey'in eşi Rüveyda Hanım	8	H. 1235	

Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Bey'in cariyesi Ziba Kadın	18	1228	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Bey'in annesi Rabia Hanım	11	1225	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Abbas Efendi'nin kızı Muhammed Bey'in eşi Ayşe Hanım	20	1234	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Mustafa Efendi'nin eşi Hafize Hanım	34	1269	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Hacı Abdi Beyzâde Muhammed Bey'in kızı Sema Hanım	30	1267	
Yalı Mahallesi Mezarlığı	Nuğman Efendi'nin kızı Refiye Hanım	52	1326	

EPİGRAFİK METİNLERDE DUYGUSAL İFADE ÖZELLİKLERİ VE İSİMLERİN DUYGU YÜKÜ

Ülker Mükabil Kızı İbrahimova
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
İ. Nesimi Dilbilim Enstitüsü Dr. Öğr. Üyesi

BİLDİRİ ÖZETİ

Epigrafik metinler halkın düşünce tarzını, dünyaya bakışını, tarihini, gelenek ve görenekleriyle ilgili bilgileri yansıttığından ilgi odağıdır. Dilbilimde antroposentrik yaklaşımın uygulanması araştırma esnasında insan faktörünün dikkate alınması, dilin şekillenmesinde sosyal, kültürel ve psikolojik özelliklerin rolünün öne çekilmesi, dili konuşanların duygularının dile yansıma özelliklerinin belirlenmesine olanak sunar. Bu açıdan epigrafik metinlerde emotifliğin ifade araçlarının araştırılması çeşitli ilginç konuların açıklığa kavuşmasına katkı sağlayabilir. Metin çalışmalarında önem arz eden emotifliğin tetkiki metnin semantik ve pragmatik açıdan incelenmesi, aynı zamanda epigrafik metinlerin kognitif ve kültürolojik yaklaşımla incelenmesi, emotifliğin yansıma özelliklerinin belirlenmesi açısından ilgi çekicidir.

SUMMARY

Epigraphic texts are of particular interest because they reflect facts about people's thinking, worldview, history, customs and traditions. The application of anthropocentric approach in linguistics allows to keep the human factor in the focus of the research, to emphasize the role of social, cultural and psychological features in the formation of language, and to determine the language features of language carriers. From this point of view, empiricism in epigraphic texts can be clarified by many of the exciting moments. The study of emotivity, which is of particular importance in textualism, is of semantic and pragmatic characterization of the text, as well as the analysis of epigraphic texts by cognitive and

culturological approaches, in terms of identifying the manifestation of emotivity.

Epigrafik metinler halkın düşünce tarzını, dünyaya bakışını, tarihini, gelenek ve görenekleriyle ilgili bilgileri yansıttığından ilgi odağıdır. Bu metinler yazılı abide örneği olarak dilin tarihi gelişim özelliklerini ve evrilmesini, çeşitli dil olaylarının gerçekleşmesiyle ilgili bilgileri içinde barındırarak sunduğundan araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Dilbilimde antroposentrik yaklaşımın uygulanması araştırma esnasında insan faktörünün dikkate alınması, dilin şekillenmesinde sosyal, kültürel ve psikolojik özelliklerin rolünün öne çekilmesi, dili konuşanların duygularının dile yansıma özelliklerinin belirlenmesine olanak sunar. Bu açıdan epigrafik metinlerde emotifliğin ifade araçlarının araştırılması çeşitli ilginç konuların açıklığa kavuşmasına katkı sağlayabilir. Metin çalışmalarında önem arz eden emotifliğin tetkiki metnin semantik ve pragmatik açıdan incelenmesi, aynı zamanda epigrafik metinlerin kognitif ve kültürolojik yaklaşımla incelenmesi, emotifliğin yansıma özelliklerinin belirlenmesi açısından ilgi çekicidir.

Dilbilimde kognitif ve pragmatik yaklaşım metotlarının uygulanması son dönemlerde insan faktörü ile ilgili konuların özel araştırma objesi olarak gündeme gelmesini bu şekilde koşula bağlar: “Bilimsel amacının merkezine insanı yerleştiren dilbilim temel araştırma prensibi olarak bilimsel objenin öncelikle insan için önemi, hayat ve aktiviteleri açısından önemi, insanın kişiliğinin kamilleşmesi ve insanın gelişimindeki fonksyonları açısından öğrenilmesi gerekir.” (Кубрякова,1994: 34)

Son dönemlerde çeşitli açılardan aktif şekilde araştırılan kategorilerden biri olan emotiflik özellikle dikkat çekmektedir. S.İonova'nın da belirttiği üzere “Semantik pragmatik ve gramer meselelerine ait çağdaş araştırmalar duygusal faktör dikkate alınmadan sonuçlanmış sayılamaz. Bu durumda emotif anlamın gelişimi, emotif eşitlik, iletişim ve pragmatik ile ilgili bazı konular sözlüksel, hatta sözdizimsel boyutta çözüme ulaşmamıştır. Dilbilimde araştırmaya ekstra lengüistik faktörlerin dahil edilmesi sayesinde genişleyen çağdaş eğilim daha yüksek boyuta ait birimler bağlamında emotif olayların incelenmesini önemli kılar.” (Ионова,1998).

Lengüistik araştırmalarda emotifliğin araştırılması esnasında ifade metotlarının ve araçlarının doğru tercih edilmesi önemlidir. L. Babenko

dilde duyguların ifade yöntemlerinden bahsederken “duygusal rafakat, duygusal hava ve dil işaretlerinin” kullanımından söz eder (Бабенко, 1989: 11).

Emotiflik metinde kendisini iki farklı şekilde gösterir: tüm metne yayılan içerik planına ve duygusal leksemlemlerle temsil edilen ifade planına sahip olan konuşmacının durumunu veya çevresiyle olan ilişkisini yansıtır.

Emotiflik fonksiyonel, semantik kategoride olduğundan dilin çeşitli boyutlarına göre: fonoloji, leksikoloji, cümle ve hatta metin boyutunda ifade araçlarına sahiptir. Duyguların yansıtılması açısından leksik boyutta özel ağırlığı olması tabiidir.

Emotiflik leksik birimin kendine has semantik değeri olabileceği gibi bağlamsal özellik de arz edebilir. Leksemin emotifliği açısından çeşitli ifade şekillerini birbirinden ayırmak olağandır: emotif anlam, konotasyon ve emotif potansiyelin varlığı. Birinci durumda mevcut kelimenin içerik açısından emotifliğinin varlığı, direkt ifadesi kast edilse de, konotasyon ve emotif potansiyelin varlığı kelimenin sonradan bağlama göre emotif değer kazanmasını ihtiva eder.

Emotiflik dil araçlarının karşılıklı iletişiminin sonucu olarak formal şekilde de ifade edilebilir: duygular her zaman söz aracılığıyla ifade edilmediğinden eksplisit emotif yöntemlerden bahsedilebilir.

Epigrafik metinlerde emotifliğin ifadesi çeşitli yöntemlerle sunulur. Bazen emotiflik metinde kahramanın psikolojik portresinin çizilmesi aracı, yazarın duygusal iç dünyasının yansıtılması yöntemi, olaylara duygusal, değerlendirmeli iletişim kurma, okuyucuyu etkileme aracı olarak kullanılabilir:

“Bağda yenice hasıl olmuş gül
Daha açılmamıştı ki hüznün rüzgarı başlardı
Bahtsızın kalbinde çok ümit vardı
Ne fayda ki, ümitler çok, ömür kısa”(Неймат,2000: 100).

A.Vejbitskaya duygusal bağlamı ifade eden leksik birimleri duygusal durumla ilgili hayallerin kısaltılarak iletilmesi metodu olarak değerlendirir (Вежбицкая,1996: 337). Bu amaçla kullanılan dil birimleri dili kullananlar tarafından bilinmeli, genel etnokültürel boyutla ilgili leksik amaç yansıtılmalı, satır arası anlamlar genel tarihi ve kültürel olayları ihtiva etmelidir.

“Ebedi Allah'ın lütfu hanlar hanı haline ait oldu. Haydar silsilesinin o bilgini Nevvab Şeyhali Han bu harap medresenin

onarılmasını emretti. Aynı zamanda gaspçıların elinden Kâbe'yi putperestlerin elinden almışçasına aldılar. Eğer bundan sonra kim gasp ederse Allah'tan ona lanet olsun. Bin iki yüz yirmi yılında bu mübarek (medrese) esaslı şekilde onarıldı." (Heйmat,2000: 111).

"Haydar silsilesinin o bilgini", "Kâbe'yi putperestlerin elinden almışçasına" ifadelerine benzer ifadeler genel, herkesin haberdar olduğu olaylarla ilgili olduğundan özel emotif değer taşıyan bu ifadelerin yorumsuz ve kısaca kullanılması geleneksel yöntem olarak değerlendirilir. Sırası gelmişken, özel adlar da bazen emotifliğin ifadesine hizmet eden araçlar olarak kullanılır. Yukarıdaki metinde "Haydar silsilesi" ibaresi özel bir duygusal havanın ortaya çıkmasına hizmet eder.

Emotifliğin araştırılması dil kullanıcılarının, bütün olarak toplumun afektif kültürünü, duygusal açıdan iletişim modelini, duygusal anlam havasını, hem yerli kültürde, hem de kültürlerarası ortamda dilin leksik birimlerini analiz etme imkanı sunar. Son dönemlerde emotifliğin semantik ve kognitif açıdan analizi meselesi de gündeme yerleşmesiyle ilgi çekmektedir.

Metnin semantik açıdan analizine yönelik lengüistik inceleme metin arası anlamların "derin" katmanlarda saklanan noktaların, yazarın olayı değerlendirme açısının anlaşılması açısından önemlidir. Bu da metinde dilin çeşitli boyutlarına ait parçaların ve onlar arasındaki ilişkinin analizi sayesinde olağandır.

Duygusallığın dilde ifadesini yansıtan emotiflik çeşitli dil birimlerinin yardımıyla gerçekleşebilir- hatta normalde duygusal bir hava içermeyen leksik birim bile bağlama göre böyle bir anlam üstlenebilir (Гак,2000: 1). Bazen emotiflik basit doğa tasviriyle iletilir:

"Ey göklerin ayı, iyilik yüksekliğine gittin

Toprağa güneş batır gibi gittin

Biz lale gibi ağlar, sen gülersin

Bu bağdan Tuba ağacının altına gittin" (Heйmat,2000: 95).

V.Gak'a göre sözlükteki kelimeleri emotif potansiyel açısından ikiye ayırabiliriz: duygu ifade eden kelimeler ve onlarla ilgili bilgi ifade edenler (Heйmat,2000: 103). V.Şahovski bu kelimeleri emotif leksik birim ve duygu leksik birimi (Шаховский, 1987.66) olarak ayırır. Konuya farklı bir bakış sergileyen L.Babenko konuşanın duygusal durumunu ifade eden emotif semantikli kelimelerle konuşanın duygusal iletişimini yansıtan kelimeleri birbirinden ayırır (Бабенко,1990: 4).

Dil kullanıcılarının estetik deneyimi onların düşüncelerinde dünyanın duygusal açıdan algılanmasının yansıması ile ilintilidir. İnsan belli bir kültürün taşıyıcısı olduğundan var olan deneyimi benimser, milli ve kültürel faktörler insanın düşünce tarzının yansıması olarak görülür. İnsanın duyguları aslında “sosyal” özellik taşır. Sosyal deneyimin insanın kişisel düşünce âlemindeki yansımasının sonucu olarak sosyal faktörlerle sınırlandırılan karmaşık duygular şekillenir. Duyguların düşünce âlemindeki yansıması ve konuşmadaki ifadesi dilin aracılığıyla olağandır: dil işaretleri aracılığıyla kendine yer bularak sabitleşen bu birimler metne yansır. Halkın dünya görüşü, inancı ile ilgili bazı düşünceler vecize haline gelerek duygusal değer kazanır:

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ölüm ebedidir, beklenilmezdir/ Mezar amellerin sandığıdır. Dünyayla uğraşanlar muhakkak ki uzun arzulara kanmışlardır” (Heйmat,2000: 87).

Hislerin temel özelliklerinden biri onların geçici, değişken olmasıyla ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında duygusallığın dildeki ifadesi betimleyici özellik taşıdığından kesin olmayan ve tahmini ifade olanakları ile dikkat çeker. Emotifliğin öğrenilmesi metnin düşünce ve anlam özelliklerinin, aynı zamanda insan psikolojisinin analizi açısından önemlidir.

Çağdaş lengüistik analizlerde çeşitli dillerde duygusal söz haznesinin ifade olanakları ile ilgili farklı düşünceler var olsa bile kabul gören genel kanıya göre çeşitli halklar için temel, öz duygular aynı özellik ve ifade şekillerine sahiptir (Изапд).

Fizyolojik ve sosyal, psikolojik açıdan ispatlanan bu tez dilde parçaların ifadesi açısından farklı manzaranın gözlemlenmesiyle ortaya çıkar. Yazıdaki parçaların ifadesi amacıyla prosodik araçların kullanılmasındaki sınırlılığı yazarın empotif sözleri, deyimleri yahut fonetik veya sözdizimsel araçları kullanmasını önemli kılar. Epigrafik abidelerde emotifliğin deyimlerle ortaya çıktığına şahit olmaktayız:

“Ben kendim dünyayı gözümle seyretmedim

Kaderin zulmünden cefalara katlandım

Ya Allah! Sen faziletinle affeyle beni

Ki, bu *ölüm zehrini* gençken içtim” (Heйmat,2000: 100).

Bazı durumlarda emotifliğin ifadesi için anlamda duygusal havaya sahip deyimlerin kullanıldığına şahit oluyoruz:

“Allah, Muhammed

Kan ağlar gözüm... Ağam gitti...” (Heйmat,2000: 185).

Emotifliğin ifadesinde özel rolü olan dil birimleri olarak ünlemler ve özel hitap ifade eden kelimeler de gösterilebilir. Ş. Ballı'nın dediği gibi "ünlemlerle ifade edilen anlam sonsuz sayıda alternatiflere ve farklı havaya sahiptir..." (Балли, 1955: 51).

Bu durumla epigrafik metinlerde de karşılaşmaktayız:

"Rüzgarın zulmünden cefalar çektim

Ya Rab! Öz lütfunla beni bağışla" (Heйmat,2000: 95)

Ve ya

"... Ya Allah! Senin itaat etmeyen kulun günahlarını kabul edip senin karşında duruyot. Sana sesleniyor. Eğer bağışlarsan, Sen buna muktedirsın, eğer reddedersen- Senden başka affedecek biri yoktur. Ya Allah!" (Heйmat,2000: 94).

Emotifliğin ifade olanaklarından biri de tezatların kullanımıdır. Yukarıdaki örnekte tezatlı düşünceler özellikle duygusal havanın oluşmasına hizmet etmektedir.

Genellikle duygu pozitif, negatif veya nötr olarak nitelendirilir. Pozitif veya negatif emotif birimlerin sayısı açısından dillerde farklı durumlar söz konusudur, bu da milli kognitif özelliklerle açıklanmaktadır. Kognitif ve duygusal süreçlere duygular eşlik eder, duygu ise kognitif açıdan anlamlandırılır. Konuşma sürecinde kelimenin, aynı zamanda emotifin doğru algılanması ve kullanımının temelini onun içeriğinde belli bir anlamın varlığı teşkil eder. Pozitif veya negatif emotif havaya sahip birimler olarak epigrafik abidelerde dua, övgü ve yergilerin kullanımı da dikkat çekicidir:

"Halkların boyunlarını yöneten, en büyük sultan, Sultan Şeyh İbrahim'in- *Allah onun hâkimiyetini ebedi kılsın*- hakimiyeti döneminde" (Heйmat,2000: 63)

"Peygamber- ona selam olsun- dedi dünya fanidir ve ahiret ebedidir" (Heйmat,2000: 76).

"Bu mezar merhum, mutlu şehit Nemetullah'ındır. Allah ona rahmet eylesin" (Heйmat,2000: 74).

"Eğer bundan sonra kim gasp ederse Allah'tan ona lanet olsun. Bin iki yüz yirmi yılında bu mübarek (medrese) esaslı şekilde onarıldı." (Heйmat, 2000: 111).

Konuşmanın etkisini arttıran emotif birimler onu akılda kalıcı, “bilinen” hale getirir. Bazı durumlarda emotifler kısa süre etkili olmaktadır.

“... Ne yazık ki bu genç dünyadan göçüp gitti, Zilhicce ayında... son dönemde katledildi” (Heymat,2000: 134).

“Azerbaycan epigrafik abidelerinin yapısı” konusunda gerçekleştirdiğimiz araştırmalar epigrafik metinlerde emotifliğin çeşitli dil birimlerinin yardımıyla: övgü ve yergiler (Heymat,2000: 111), deyimler (Heymat,2000: 100) edebi ifadeler (Heymat,2000: 95, 90, 69, 67) vecizeye benzeyen ifadeler (Heymat,2000: 87, 76) methiyeler (Heymat,2000: 83) eşanlamlı kelimeler (Heymat,2000: 74) tarihte iz bırakmış, ünlü şahsiyetlerin anılması ve diğer yöntemlerle oluşturulduğunu ve özel emotif havaya sahip olarak farklı pragmatik amacın ifadesine hizmet ettiğini ortaya çıkarmıştır. Araştırmalar hem metnin genel psikolojik etkisini hem duyguların iletilmesi açısından araçsallaşan emotiflerin dil birimlerinin kognitif, psikolojik, etnokültürel özelliklerden aldığı tüm ince anlamları yansımasıyla özel lengüistik olay olarak ilgi çekicidir.

KAYNAKLAR:

1. Бабенко Л.Г. Русская эмотивная лексика как функциональная система: Автореферат. Дисс. ... докт. филол. наук. – Свердловск, 1990.
2. Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск: УралГУ, 1989.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: Издательство иностранной литературы, 1955.
4. Ионова С.В. Эмотивность текста как лингвистическая проблема: дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 1998. 197 с. URL: <http://www.dslib.net>).
5. Изард К. Эмоции человека [Электронный ресурс] URL: <http://www.twirpx.com/file/1082215>)
6. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука // Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 34–47.
7. Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Том IV. Баку, Нурлан, 2008.

8. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000.
9. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: изд-во Воронежского ун-та, 1987.
10. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996.

TÜRK MEZAR (ÖLÜ) TAŞLARININ ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE TÜRK İSLÂM DÖNEMİNDEKİ DEVAMI YA DA DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE

Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi , Sanat Tarihi Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi

ÖZET

Son zamanlarda Türkiye’de, Türk mezar taşları üzerinde çalışmalar, eskisine oranla bir yoğunluk kazanmış ve Türkiye’nin dört bir tarafındaki alan araştırmalarıyla elde edilen örnekler pek çok sayıya ulaşmış ve kayıtlara geçirilerek bir anlamda yok olmaktan kurtarılmıştır. Bununla birlikte tüm eski mezarlıklardaki mezar taşlarının tesbiti ve kayda geçirilmesi için yapılacak daha çok iş vardır. Geçmiş sanatımızın bu önemli tanıkları kolayca tahrip edilebilen veya hatta yok edilebilen eserler oldukları için tespit ve kayıtlara geçirme çabalarının daha da artması gerektiği ortadadır.

Söz konusu mezar taşlarının tespit ve kaydının yapılması gereken işin sadece ilk aşamasıdır. Şimdi artık bu taşların sanat ve başka açılardan değerlendirilmeleri ve bunlardan geçmişi ve günümüzü aydınlatacak sonuçların çıkarılması zamanıdır. Bu konuda da çalışmalara yavaş yavaş başlandığı memnuniyetle görülmektedir.

Taşların devirlere ve Türk boy ve topluluklarına göre değişiklikler arzettikleri de artık dikkati çeken bir husustur. Bunları yakından incelediğimizde, söz konusu Türk mezar taşlarının, çok daha büyük alandaki mezar taşı üretiminin Türkiye’deki uzantıları olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Avrasya’nın çağlar boyunca Türklerin yaşadığı ve yayıldığı orta bölgelerine baktığımızda, Türkiye’nin bulmacanın bir parçası gibi sadece bir bölgeyi kapattığını görmek mümkündür. Bu bakımdan Türkiye’deki Türk mezar taşlarını, ait olduğu bütün bağlamında (yani tüm Orta Avrasya bölge bütünlüğü içerisinde) değerlendirebilmemiz için, Türk halklarının erken

devirlerinde mezar taşı olarak nitelendirilebilecek ölüm kültü ile ilgili taşları ve taş heykellerini de sınıflandırarak ortaya koymamız ve değerlendirmemiz gereklidir.

Türkiye’de Türk mezar taşının, köken itibariyle İslâmiyetin geldiği çağlardan çok önceleri gelişen Türk mezar kültürüne bağlandığı, artık bilinen ve zaman zamanda sözü edilen bir husustur. Bununla birlikte, ölüm kültü bağlamındaki bu taşların veya heykellerin, türlerine ayrılıp sınıflandırılarak, onların Türklerin daha sonraları girdiği dinler ve kültür daireleri çerçevesinde ne şekiller aldığı konusu ne Türkiye’de ne de başka bir ülkede yeterince işlenmiştir.

Bu çalışmadaki amacımız Erken Devir İç ve Orta Asya’sında mezar taşı geleneğinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını, farklı Türk devirlerinde hangi türler ve örnekler halinde görüldüğünü, yine çeşitli Türk coğrafyalarından örneklerle izah etmeye çalışmak olacaktır. Böylece ölümlerle ilgili dikilen taşlar ve heykellerin biçimleriyle birlikte anlamlarının da Türk İslâm mezartaşlarına nasıl aktarıldığı ve Türk İslâm tipi mezar taşının nasıl oluştuğu da izah edilmeye çalışılacaktır.

Türklerin ataları ve Türkler, tarih öncesi devirlerin -menhirler örneğinde olduğu gibi- dikili taş geleneğini bilhassa Proto-Türk devirlerinden itibaren (M.Ö. 3000-2000) dönüştürerek kendi ölüm kültürüne ve diğer ritüellerine bağlı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu taşlar, bazen stel, bazen “geyik taşı” gibi değişik isimlerle bahsedilen dikili taşlarla birlikte, bir atayı (bazen tanrıyı), bir kahramanı veya ölen önemli kişiyi ifade etmek üzere yapılan ve aslında stellerin heykel biçiminde yontulmasıyla ortaya çıkan taş heykellerle birlikte değerlendirilmelidir. Bütün bu taşlar değişik yerlerde ve değişik anlamlarla bağlantılı olarak kullanılmış ve tüm tipler Türk İslâm dönemi mezar taşının oluşumunda rol almıştır. Aslında aynı husus Budist veya Hristiyan olan ve bir kısmı bu şekilde günümüze kadar da erişen Türk halkları için de geçerlidir. Çünkü Türk halkları, müslüman olanları gibi daha sonraki zamanlarda, hristiyan veya budist oldukları bölgelerde, Türk “ölü taşları” anlayışını kendi inancına göre dönüştürerek yeni mezar taşlarını oluşturmuşlardır. Türk İslâm döneminde gerçekleşen bu durum Oğuz Türklerinin ve beraberinde diğer Türk boylarının Türkiye’ye gelmeleri ile de Anadolu’ya aktarılmıştır. Türkiye’ye üretilen taşlar biçimlerine göre iki temel gruba ayrılabilir. Bu taşların bir grubu devlet kuran hanedanlara bağlı olarak belirli üsluplarda yapılmıştır. Bunları kendi içerisinde Beylikler, Selçuklu

ve 14. Yüzyıl Türk beylikleri ve Osmanlı grupları olmak üzere kabaca bölmek mümkündür. Ancak bir ikinci temel grubu ise büyük devlet kurmamış Türk topluluklarının mezar taşları oluşturur. Her iki grup ta Asyatik ve İslâm öncesi kökenlere bağlanır ancak Türkmen boy ve aşiretlerinin veya diğer Türk boy ve aşiretlerinin oluşturdukları mezar taşları, diğerlerine nazaran eski Türk inançları, motif ve şekillerini daha doğrudan ve çeşnili yansıtmaya özelliğine sahiptir.

Bildirimizde bu çizilen sınırlar içerisinde, erken devir Türk mezar taşının ortaya çıkışı ve gelişimi ve Türk İslâm mezar taşlarına dönüşümü konuları, çeşitli bölgelerden seçilen örneklerle birlikte açığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk, İslâm, mezar taşı, İç Asya, Orta Asya, stel, geyik taşı, taş heykel

ABSTRACT

REGARDING EMERGENCE, PROGRESS OF TURKIC GRAVE STONES AND THEIR PERSISTENCE OR TRANSFORMATION DURING THE ISLAMIC ERA

Lately, studies on Turkic headstones in Turkey have gained intensity, and great number of examples obtained with the field researches conducted all over Turkey have been recorded, thus, in a sense, kept them from disappearing. However, there is still a lot to do for detecting and recording the grave stones in all ancient cemeteries. As such significant witnesses of our art history are relics that can be easily destroyed and even demolished, it is evident that efforts to detect and record them must be increased.

Detecting and recording such headstones is only the first stage. Now is the time that such headstones are evaluated in terms of art and other aspects, and conclusions that will illuminate our past and present are drawn. It is remarked with pleasure that studies on these aspects are being commenced.

It has also become prominent that stones present certain differences depending on the period and Turkic tribes and communities. When the stones are examined closely, it is understood that such Turkic grave stones are extensions of a grave stone making in a far greater area. Thus, when central regions of Eurasia, where Turkic peoples have lived

for ages, are examined, it is seen that Turkey is only a piece in a big puzzle. Within this sense, in order that Turkic headstones in Turkey are evaluated within their entire context (namely within the entire Central Asia area), stones and stone statues relating to the cult of death, which can be qualified as headstones during the early periods of Turkic peoples, must be classified and evaluated.

It is now a known and occasionally mentioned aspect that origin of Turkic grave stones in Turkey dates back to Turkic tomb cults, developing far earlier than origination of Islam. However, the issue regarding categorization of such stones and statues within the scope of death, and their transformation within the framework of religions and cultures embraced by Turkic peoples has not been sufficiently addressed in Turkey or in any other country.

Purpose of this study is to explain when and how headstone tradition emerged in the Early Period Inner and Central Asia, the examples of such headstones in different Turkic periods with examples from various Turkic geographies. Thus, further effort will be made to explain the transfer of shapes as well as meanings of stones and statues erected for the dead to the Turkish Islam grave stones, and the emergence of the Turkish Islam type grave stone.

Turkish people and their ancestors transformed the obelisk tradition of the prehistoric era, as in menhir example, especially after Proto-Turkic periods (3000-2000 B.C.), and started using it based on their death cultures and other rituals. These stones must be evaluated along with obelisks that are sometimes called stele or "deer stone", and stone statues that are made to indicate an ancestor (sometimes a god), a hero or an important dead person, which, in fact, had been made by sculpturing the steles. All these stones had been used in different places and with different meanings, and all types had been influential in formation of the Turkish Islamic period headstone. In fact, this is the same for Buddhist or Christian Turkic peoples, which partially survived until today. As buddhist or christian Turkic peoples, as muslim Turkic peoples, adapted the Turkic headstones to their beliefs, and created new headstones. This was transferred to Anatolia during the Turkish Islamic period when Oghuz Turks, along with other Turkic tribes, arrived today's Turkey. Stones made in Turkey can be divided into two main groups based on their shapes. One group was made in a specific method depending on the dynasties founding states. This group can be divided into

Principalities, Seljuk, 14th Century Turkic Principalities and Ottoman groups. However, the second main group consists of headstones of Turkic peoples not founding states. Both groups date back to Asiatic and Pre-islamic origins; however, headstones of Turkman or other Turkic tribes and clans reflect old Turkic beliefs, patterns and shapes more directly than others.

In our paper, an effort will be made, within such limits, to reveal the emergence and progress of early Turkic headstones and their transition to Turkish Islamic headstones with examples taken from various regions.

Keywords: Turkic, Islam, grave stone, Inner Asia, Central Asia, stela, deer stone, stone statue

Türklerin ataları ve sonraki Türk halkları en azından M.Ö. ki 3000-2000'lerden beri Avrasya'nın orta bölgelerine yayılmışlardır ve tabiki bu yayılma-yurt edinme hareketleriyle birlikte, Türk kültür ve sanatının da söz konusu alanda yerini almasına bağlı olarak dikilitaşlar, geyik taşları, taş heykeller, mezar taşları da Orta Avrasya bölgelerine dağılmıştır. Türklerin atalarının ilk ne zaman ve nereden kaynaklandıkları konusu günümüzde halâ tartışılmakla birlikte, bu büyüme ve genişlemenin kabaca yukarıda ifade ettiğimiz tarihlerden itibaren İç Asya'dan güneye ve Orta Avrasya'nın batı kesimlerine (Doğu Avrupa ve Türkiye'ye) doğru olduğu düşünülebilir (**Bkz.Levha 1, Harita**).

Taş heykellerin ve her türden dikili taşın kökeni temelde menhirler ve megalitlerdir (**Levha 2**). Dünyada menhir ve benzeri, şekilli veya şekilsiz taş dikme geleneği mezolitik devirlerden Neolitik döneme steller olarak ulaşmıştır. Bu stellerin ve dikilitaşların Proto-Türk devirlerinden itibaren, Türklerin ataları ve Türklerde, daha sonra ölen kişileri temsil edecek taşlara dönüştürüldükleri anlaşılmaktadır.

Menhir görünümündeki dikilitaşlar İç Asya'da Türklerin hakim olduğu devirlerde de (Göktürkler (Kök-Türk/Türk) dahil olmak üzere) varlığını sürdürmüştür.Bu dönemlerde bunlardan oluşturulmuş taş sıralarının mezar veya kült yerlerine giden güzergahlar üzerine yerleştirildiklerini görüyoruz (**Levha 3**).

İç Asya'daki dikili taş tiplerinin tümünü düşündüğümüzde, Türk İslâm mezar taşına kaynaklık eden dikili taş tiplerinin epey sayıda olduklarını farkedebiliyoruz: Menhirler (sadece köken dayanağı olarak),

dikili taş/ damgalı taşlar (stel), üzeri kabartmalı veya baş kısmı ya da üzeri üç boyutlu insan başı (ya da karışık karakterli) şekilli taşlar, geyikli taşlar, mezar duvarı ortaları veya köşelerinde bulunan dikili taşlar, taşdan yapılmış insan heykelleri, balballar, yere veya bir kaideye dikilmek üzere tasarlanmış kitabe taşları, koç ve koyun ve at şekilli taşlar.

Başlangıçta daha çok inanılan tanrılar, cinler gibi insan dışındaki varlıkları veya kozmik simgeleri, damgaları içeren değişik türde taşlar ve heykeller, muhtemelen tunç çağının sonlarından itibaren, daha çok, ölen insanları, daha doğru bir ifadeyle ataları temsil etmeye başlamıştır. Bu husus aslında bir önceki tanrı anlayışının içinden çıkmıştır. Çünkü ölmüş atalar kutsal ruhlar haline gelmekte ve zaman içinde kendisinden istekte bulunulan yarı tanrılar haline dönüşmektedir. Taşın eski Türklerde canlı olarak kabul edilmesi de ataları temsil eden taş veya ölü taşlarının (burada mezar taşı sözünü bilinçli olarak kullanmadık) neden insanı temsil ettiklerini açıklayan bir diğer husustur.

İnsanı, ataları veya başka bir deyişle ölüleri temsil eden taşlar ve taş heykeller bazen herhangi türden bir mezarın yanında, bazen merkezinde veya farklı yerlerinde; tek, çift veya daha çok sayıda yer alabildiği gibi, bazen de hiç mezar olmayan ancak insanların geçtiği güzergahlar üzerine de yerleştirilirdi. Türk İslâm dönemlerinde bunlar daha çok mezarlara bağımlı kılındı ve bir süre sonra da mezarın ve ölüünün baş ve ayak kısmını sınırlama amacı da bu taşlara yüklendiğinden onlara mezar taşı denildi. Oysa bunlar İslâmiyet öncesinden gelen anlamlarıyla ölülerin kendisini temsil eden taşlar olup belki de bunları “ölü taşları” olarak anmak daha doğru olacaktır.

Orta ve iç Asya ‘da hükümdarlar, beyler , kahramanlar ve savaşçılar için yapılan mezarlar birkaç şekil göstermektedir. Bunların en önemlileri ve hükümdar ve diğer yöneticiler veya çok önemli kimseler için yaygın olarak inşa edilenleri kurganlardır.

Kurganların bulunduğu yere doğru olan güzergah üzerinde veya kurganın yakınında veya kenarında dikili taşlar yer alır. Bunlar bazen çok sayıda olmaktadır (**Levha 4 A**). Geç Tunç devrine ait Kazakistan’daki *Begazi Dandibay* kültürüne (M.Ö.X-VIII. Yüzyıl) ait kurgan mezarlığında bu duruma iyi örnek teşkil edebilecek kurganlar bulunmaktadır (**Levha 4 B**). Söz konusu kültür birer Ön-Türk (=Proto-Türk) kültürü olduğunu düşündüğümüz *Andronovo* (M.Ö.1700 veya daha erken) veya *Karasuk* (en erken M.Ö. 1100) kültürüne paralel olarak

Kazakistan'da gelişen kültürlerden biridir. Bu türden pek çok örnek verilebilir: Hakasya'daki *Tagar kültürü* (M.Ö. VI-I. Yüzyıl) dönemine ait olan *Büyük Salbık kurganı*nda da (M.Ö.VI-V. Yüzyıl) dev boyutta ve bir kısmının üzeri cenaze törenine gelen boyların damgaları ile bezenmiş dikilitaşlar bulunmaktadır. Bugün bu dikili taşlar kısmen çökmüş ve şeklini kaybetmiş bir kurganın etrafında görünmekle birlikte, özgün durumda piramit biçiminde olan kurgan üst yapısının etrafını dört bir taraftan çeviren ve doğal kaya parçalarından oluşan, taş levhalarından meydana gelen duvarın köşelerine ve aralarına yerleştirilmiş durumdaydılar (**Levha 5**).Dikili taşların bir kısmının üzerinde damgaların yer almasının da bir gelenek olduğu anlaşıyor. Tagar dönemine ait olan Salbık kurganından yüzlerce yıl sonra Göktürk (=Kök-Türk/Türk) devrine ait (VI-VIII. Yüzyıl) "tamga taşı" denilen ve üzerinde oradaki toplantiya katılan boyların damgalarının yer aldığı bir taşın bulunması bu geleneğin çok uzun süre devam ettiğini gösterir; hatta üzerinde boy, aşiret ve bir kısmı atelye veya taşçı damgalarının görüldüğü Türk İslâm dönemi mezar taşları ve mimari eserleri ile de taşlar üzerine damga geleneğinin neredeyse çağımıza kadar uzandığı belirtilebilir.

Dikilitaşların yer aldığı bazı mezarlar ise daha küçük boyuttaydı.Kazakistan'da *Bar Burgazı* denilen yerde bulunan Göktürk mezarı bu duruma örnek teşkil edebilir (**Levha 6**). Taş parçalarından oluşan alçak bir kuşatma duvarı, defin yerinin etrafını, dikdörtgen biçiminde kuşatmakta olup, bu duvarın köşelerine ve ortasına birer tane olmak üzere toplam 5 dikilitaş yerleştirilmiştir. Göktürk döneminde birçok yerde bu dikilitaşların yerini insan suretinde taş heykeller almıştır. Bunlar yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sonraki dönemlerin mezar taşlarının atalarından idiler. Bu dikilitaşlar, Türk İslâm döneminin mezarlıklarında varlıklarını, düz, yazılı veya yazısız taşlar halinde, yüzlerce örneği ile korumaktadır. Ayrıca Türk İslâm dönemine ait, ölenin mensup olduğu boyu veya aşireti gösteren damgaların bulunduğu mezar taşları da bunların devamı sayılabilir.

Söz konusu dikilitaşların bir kısmına, üzerinde hayvan üslubuna uygun geyik tasvirlerinin çokça bulunmasından dolayı (ki geyik kültü atalarından itibaren bütün Türk haklarında en yaygın kültlerden biriydi) "geyik taşı" veya "geyikli taşlar" denildi (**Levha 7**). Yine bir Ön-Türk (Proto-Türk) kültürü olduğunu düşündüğümüz Okunyeve (M.Ö.III.bin sonu-II.bin başı) kültüründen itibaren var olduğu düşünülen bu

taşların, özünde bir Ön-Türk topluluğu olan İskitlerde (Sakalar), Asya Hunlarında devam ettiği hatta Göktürklerde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Billhassa Altaylar ve Moğolistan bölgelerinde bu geyik taşlarının birçok güzel örneği mevcuttur (**Levha 8**).

Geyikli taşlarla aynı gruptan olan bazı taşların üzerindeki bir kısım simge ve şekiller de Türk İslâm mezar taşlarının kimi örneklerine atıfta bulunur. Örneğin Moğolistan'dan Hun devleti başlangıç dönemlerine ait geyik taşlarına benzeyen bir stel üzerinde (başka örnekler de mevcuttur) (**Levha 9 A, B**) görülen kama-bıçak gibi kesici veya delici silah tasvirlerini Türkiye'deki mezar taşlarında da bulabiliyoruz (**Levha 9 C**) . Hatta Osmanlı-Türk devrindeki mezarlıklarda ve benzeri şekilde Kırım'daki Bahçesaray'ın hanedan mezarlığında ve başka yerlerde gördüğümüz taş-mermer sandukalar üzerindeki hançer veya kama tasvirlerini de bu eski geleneğe bağlamak mümkün görünmektedir (**Levha 10**).

Dikili taşların bir başka şekli olan *balballar* belirli anlamları içermek üzere özellikle Göktürk (=Kök-Türk / Türk) döneminde karşımıza çıkar. Türkiye ve başka yerlerdeki Türk İslâm dönemi mezarlıklarındaki birtakım mezar taşlarının bunlara olan benzerliği dikkati çeker (**Levha 11**). Balballar genelde yukarıya doğru sivrilmiş ve daralan, hafifçe düzeltilmiş şekillendirilmiş, yükseklikleri değişen taşlardır. İnsan şeklindeki taş heykellerin büyük ihtimalle hiçbiri balbal değildir. Balballar daha çok kurgan veya *anı mezarların* doğu tarafında ve giriş yolu üzerine sıralar halinde dikilmişlerdir. Bu taşların sayıları, savaş esnasında alt edilen, öldürülen düşmanı ifade ettikleri için, bir taneden yüzlere kadar ulaşabilir. Balballardan eski Türkçe kitabelerde bahsedildiği gibi İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde de söz edilir. Türk coğrafyasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gördüğümüz gibi, başka yerlerde; örneğin hristiyan olan, Moldova, Komrat'taki, Baş Alma Köyü Gagauz Türkleri mezarlığında da balbalları andıran mezar taşlarına rastlamak mümkün olmaktadır (**Levha 12**).

Kısaca *kurgan* veya *kurganlı mezar* olarak ifade edilen Türk mezarlarının üzerine veya yakınına tek, çift veya daha fazla sayıda konulan erkek veya kadınlara ait taş heykeller de (**Levha 13-15**) Proto-Türk devirlerinden itibaren monolitik dikilitaş gövdelerinin, önce insan figürünün konturlarından oyularak, taşın geri kalanının zeminin düşürülmesi suretiyle figürün taşkın bir şekilde ön plana çıkarılmasıyla veya kabartma olarak yapılmasıyla gerçekleşen bir ara aşamadan sonra

ortaya çıkmış görünmektedir. Erken dönemde yukarıda sözünü ettiğimiz, üzerine çeşitli simgesel ve kozmolojik şekillerin olduğu taşların, yukarı (baş) kısımlarının kısmen taşla bağımlı üç boyutlu bir insan başı halinde ele alınması da sonraki bağımsız üç boyutlu taş heykellerin ortaya çıkmasının öncesinde karşımıza çıkan bir şekildir. Bununla birlikte menhir kökenli dikilitaştan üç boyutlu taş heykele geçildikten sonra da diğer dikilitaşların kullanımı geleneksel olarak zaman zaman karşımıza çıkacak şekilde devam etmiş görünmektedir.

Kurganların bir kısmında kadın ve erkeği temsil etmek üzere bir çift halinde konulan taş heykellerin ifade ettiği anlamda olmak üzere, mezar taşı haline dönüşmüş şekillerini, Türk İslâm mezarlıklarında çift mezar taşı uygulaması olarak görmek mümkün olabilir. Türkiye, Antalya, Barınaklar mezarlığındaki çift taş dikilen mezarlardaki uygulamayı bu türden bir örnek olarak düşünebiliriz (**Levha 15 B**).

Sözü edilen taş heykeller, özellikle Göktürk devrinde ve sonrasında kurganlar üzerinde ve kült yerlerinin yakınında, kurban yerlerinde vs kullanılmak suretiyle çok yaygın bir hale gelmiştir (**Levha 15-16**). Bu taş heykeller ölen (belki de henüz ölmemiş) önemli kişileri tasvir etmekle birlikte, kısmen inanılan ruhlar veya tanrılara da işaret ederler; çünkü aynı zamanda her biri hükümdar, boy veya boylar birliğinin yöneticisi veya önemli bir kişi olan bu şahıslar ata kültürünün gereği olarak, saygı duyulan ruhlar (yarı tanrılar) idiler. Bu nedenle bu taş heykeller canlı sayılıyor ve bu yüzden de onlara ibadet ediliyor, onlara sunu yapıp onlardan dilekte bulunuluyor veya hiç olmazsa onlara saygı ve sevgi gösteriliyordu (**Levha 17 A, B**). Çoğu kere ellerinde çeşitli yiyecek ve içeceği muhafaza eden kadeh, çanak, kase, kavanoz gibi kapları tutan bu heykellerin halk arasındaki “kocakarı taşı” (Radloff’un bildirdiğine göre kurtuyak tas) , “kezer” (gezer) gibi isimlerle adlandırılmaları da bu hususlara işaret eder. Örneğin, Rusya Federasyonu, Altay, Kumay bozkırında tespit edilen bir taş heykele ve benzeri heykellere bölge halkı “ Kezer” (Gezer) diyordu (**Levha 17 C**) . Taş heykellerin bir kısmı inanılan bazı tanrılar veya din adamları (kam/şaman) ile de ilişkilendirildiler. Bu tür taş heykellerin en tanınmışları, Göktürk döneminde çok önemli olduğunu, devlet kitabelerinde (8. Yüzyıla ait Kültigin, Tonyukuk yazıtları ve diğer bazı Göktürk yazıtları) isminin geçtiği ifadelerden anladığımız Tanrıça Umay’a atfedilen taş heykellerdir (**Levha 18**). Bihassa cepheden üç dilimi görünen taçlarla veya diademle tasvir edilmiş bu taş heykel ve

bazen de tasvirlerin örnekleri daha soyut bir hale dönüşmüş olarak, Türk İslâm mezarlıklarında mezar taşı olarak karşımıza çıkabilir. Örneğin yine Antalya, Güzeloba mezarlığında tespit ettiğimiz yukarı (baş) kısmı üç dilimli taca benzer şekilde ele alınmış ve üzerine dağ keçisi damgası derin bir şekilde kazınmış mezar taşını Kazakistan'da dağ keçisi damgası olan ve Umay olarak nitelendirilen heykelle karşılaştırabiliriz. Günümüzde de Umay ile ilgili inançların hala yaşadığı Kazakistan ve Kırgızistan'da Umay olarak nitelendirilen bir grup heykel tespit edilerek kayıtlara geçirilmiştir (**Levha 19**).

Görüldüğü gibi, Erken devir Türklerinde görülen dikili taş, geyikli taş, taş heykel, balbal olarak bahsedilen tüm ölü taşlarının Türk İslâm mezar taşları ile hem stilistik açıdan hem de anlam bakımından ilişkileri vardır. Türk İslâm mezar taşları bu grubun değişik türden taşlarının İslâmî anlayışa göre yeniden ele alınarak yansıtılmasından ibarettir.

Bu her türden dikili taşların (Türkçe'deki "heykelini dikmek" ifadesi taş heykellerin de dikili taş gibi düşünüldüğüne de işaret edebilir) kronolojik gelişimini özellikle yukarıda da isminden söz ettiğimiz Okunye devrinden başlatabiliriz (**Levha 20**). Üç boyutlu olarak biçimlendirilmiş ve üzerleri kozmik simgeleri ifade eden şekiller, mask veya insan – hayvan uzuvları karışımı yüzlere veya başlara sahip cin- tanrı şekilleri ile kaplı olan bu dönem taşlarının, önemli bir bölümünün baş kısımları da insan veya hayvan başı biçiminde şekillendiriliyor idi. Bunlar zamanla Andronovo, Karasuk, Tagar-Taştık, İskit, Hun ve Göktürk dönemlerinde yaygınlıkla karşımıza çıkan tamamı insan biçiminde olan taş heykellere dönüştüyse de sadece baş (üst) kısımları şekillendirilmiş insanı temsil eden dikili taşların (aslında bu taşları da soyut heykeller olarak düşünmek mümkün) yapımına da devam edildi (**Levha 21-24**). Bu tür dikili taşlar üzerindeki insan başı veya insan yüzü şekillerinde, bu şekillerin muhtemelen ölen ve toplumsal yapıda önemli yeri olan insanları temsil etmeleri dolayısıyla, özellikle Tagar ve Taştık (Ön-Türk/Proto Türk kültürleri) devirlerinde (ölü yüzünden alınan masklarla (**Levha 21 A**) aynı veya benzer anlamı taşıdığından) baş veya yüzler, bölge insanlarını gösterir biçimde farklı portre niteliklerine sahipti.

Göktürk ve Uygur devirlerine kadar ulaşan (**Levha 23, 24**) insan yüzünü veya başını temsil eden üç boyutlu şekil veya kabartmanın bulunduğu tasvirler de Türk İslâm dönemine ulaşmış görünüyor. Bu bakımdan, Kırgızistan Tarih Müzesi'nde bulunan ve Narın'dan

getirilmiş Göktürk devri veya az sonrasında olan bir taş üzerindeki insan yüzünü ifade eden dairevi kabartmayı (**Levha 25 A**), Türkiye, Antalya , Güzeloba Mezarlığı üzerine yaptığımız çalışmalarda tespit ettiğimiz, üzerinde insan yüzünü temsil eden dörde bölünmüş taşkın bir dairevi şeklin görüldüğü mezar taşı ile rahatlıkla karşılaştırabiliriz (**Levha 25 B**) . Benzeri şekilde insan başını ifade eden şekillerin bulunduğu mezar taşı örneklerini başka Türk İslâm veya Gagauz mezarlıklarındaki mezar taşlarında da bulabiliyoruz (**Levha 26**). Esasında Osmanlı tipi mezar taşlarında da karşımıza çıkan, tepe kısmı, erkeklerin giydiği ve mesleklerine göre değişik şekiller alan başlıklar (kavuk veya değişik başlık tipleri) biçiminde yapılmış yontular da insan başını temsil ediyor olarak ele alınabilir ve İç Asya'dan Batı'ya doğru yayılan bu gruba bağlanabilir.

Erken devirlerde tüm taşın insan (bazen kabaca bazen oldukça nitelikli bir şekilde) biçiminde olduğu örnekler çok yaygındır. En bilinen örnekler İskitlerden itibaren ele alınabilir (daha erken örnekler yukarıda bahsettiğimiz özel kültür devirlerine aittir) (**Levha 27**). Bunların benzer veya paralelleri M.Ö. 3. Binden itibaren bütün Orta Avrasya kuşağında Türk halklarının yayıldığı ve belirli süre sonra devlet kurdukları alanlarda hatta bazen de onların etkisiyle diğer coğrafi alanlarda görülür. Son zamanlarda üzerinde çok tartışılan Türkiye, Hakkari'de ortaya çıkarılan taş stelleri de bu gruba dahil edebiliriz (**Levha 28**).

Taş heykellerin sayıları Göktürk döneminde büyük miktarlara ulaşır (**Levha 29-32**) . Bu heykellerin çeşitli ikonografik-ikonolojik özellikleri vardır. Bilhassa yukarıda da belirttiğimiz gibi bunların elinde tuttukları değişik türden kaplar (genellikle sağ elde göğüs üzerinde, bazen iki elle karın bölgesi üzerinde tutulurlar) veya başka nesneler hatta bazen elde tutulan kuşlar dikkati çeker. Giydikleri kaftan , taktıkları kemer, başlarındaki başlık ve bir kısmının kulaklarındaki küpeler ile bu heykeller kabaca o dönem insanının giyimini ve bölgelere göre az - çok değişen yüz tiplerini gösterirler. “Ay yüzlü” tabir edilen şematik yüz tipi de birçok örneğe yansır. Heykellerde görülen ikonografik hususiyetler ve anlamları üzerine birtakım çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır.

Taş insan heykellerinin kimi ayrıntılarını Türk İslâm mezar taşları ile doğrudan karşılaştırabiliriz. Örneğin, Kazakistan'dan ellerinde dörtgen levha veya dikine dikdörtgen şekilli levha tutan figürün bu eylemini veya elinde tuttuğu nesneyi (**Levha 33 A ve B**), Antalya,

Barınaklar mezarlığındaki üst kenarı üçgen tepesi gibi çıkıntılı şekilde dikdörtgen bir levha taşıyan bir insanı temsil eden mezar taşıyla karşılaştırabiliriz (**Levha 33 C**). Keza elinde kuş tutan insan figürleriyle (**Levha 34 A, B**) elinde av kuşu tutan bir insanı gösteren Türk İslâm mezar taşını da bu çerçevede bağlantılı bir örnek olarak ele alabiliriz (**Levha 34 C**).

Bazen Göktürk devrinden itibaren görülen çeşitli taş heykellerin başka ayrıntılarının da, geleneklerin devam etmesi nedeniyle Türk İslâm mezar taşlarına ulaştığı gözlemlenmektedir. Bunların en dikkat çekenlerinden biri, eski Türklerde, Türk mitlerine veya inançlarına dayanan anlam ve sembollere bağlı olan saç veya örgülü saç geleneğinin ölü taşları üzerindeki yansımasıdır. Bilhassa Göktürk, Kıpçak ve Kuman taş heykellerinde görülen, saç ve saç örgüsü detayları da erken devirlerde olduğu gibi insanı temsil eden Türk İslâm mezar taşlarında da benzeri şekilde karşımıza çıkar (**Levha 35-43**).

Eski Türklerde yazı ve yazılı nesnelerin ilk hangi çağda ortaya çıktığı henüz aydınlatılmamış bir konudur. Runik karakterli Türk yazısının bizim de içinde bulunduğumuz bir grup bilim insanı tarafından ileri sürüldüğü gibi kaya resimlerindeki damgalardan ve simgesel şekillerden türediği kabul edilirse, bunun kökeni çok eskiye kadar indirilebilir. Ancak hali hazırda elimizdeki en erken yazılı belge Issık kurganı'ndan çıkarılan bir kap üzerindeki runik yazı olup o da M.Ö. 5-4. Yüzyıllara aittir. Türk İslâm döneminde yazılı mezar taşlarına kaynaklık eden ve dikili taş şeklinde olan kitabelerin başlangıcı ise Göktürk (=Kök-Türk) dönemidir.

Türk ölü taşları arasında bir diğer tür olarak ele alabileceğimiz bu yazıtlar da diğer türden taşlar gibi ölen kişilerin hatırasını yad etmek için meydana getirilmiştir. Söz konusu kitabeler; ölen önemli kişilerden, bazen bir sanat eseri veya anıt olarak kabul edilebilecek şekilde, değişik, hayvan figürlü tasarım halinde meydana getirilmiş bir dikit ve aynı zamanda ölenin hayatından bahseden bir yazıtlı söz eden taşlardır. En tanınmış örnekleri de başta Kültigin (732) ve Bilge Kağan (735) yazıtları olmak üzere Göktürk ve Uygur (Karabalgasun yazıtı, 821-822) devrindeki dikili taş şeklinde yazıtlardır (kitabeler) (**Levha 44-46**) . Bahsedilen bu şekilde ve hanedana ait olanlarında kaplumbağa biçiminde kaideler bulunan yazıtlara Tabgaç döneminde ve onların uyguladığı gelenekle daha sonrasında Çin'de de rastlanmaktadır (**Levha 46 C**). Bu taşların bazılarında yukarıda yer alan kemer formunu andıran

tak kısmındaki şekiller (**Levha 44-47**) ikonografik olarak (ve anlam açısından) geriye doğru Hun devrine kadar indiği gibi Göktürk ve Uygurlardan sonra Türk İslâm sanatlarına da girmiştir. Özellikle kemer formu oluşturan çift ejder (kurt başlı ejder) şeması Türk İslâm dönemi mezar taşlarında ve mimari bezemesinde etkili olmuştur. Daha doğrusu ikonografik gelenek devam etmiştir (**Levha 48-49**) . Ahlat mezar taşlarında olduğu gibi (**Levha 48 A, B**) kimi örnekte ejder formunu somut bir şekilde tanımlayabilmek mümkün iken kimi mezar taşı örneğinde bu kemer kavsine benzer şekilde yerleştirilen ejderlerden oluşan şekil, figüratif anlamından çıkmış form olarak uygulanmıştır (**Levha 48 C**). Türk maden (metal işleme) sanatında, bahsedilen şema, Hunlardan itibaren benzer kompozisyonlarla yer alır ve Cizre Ulu Camisi kapı tokmaklarında olduğu gibi Türk İslâm dönemine ulaşır (**Levha 50**). Bir tak (veya kemer) oluşturan çift ejder şeklinin İslâmî dönem Türk halılarında da yukarıda birbirine bağlanan ve yanlardan aşağı sarkan ejder kıvrımları veya gövdeleri şeklinde görülmesi, durumun yaygınlığına işaret etmesi bakımından önem taşır (**Levha 51**) .

Okunyev devrindeki hayvan başlı dikili taşların (**Levha 20 A**) (veya stellerin) zamanla taş hayvan şekillerine dönüştüğü ileri sürülebilir. Bu dönüşüm M.Ö. ki zamanlarda gerçekleşmiş olmalıdır. Göktürk devri anı mezar külliyelerindeki koç / koyunlara ait taş heykeller (bazen arslan heykelleri) ve zamanla bunlara eklenen at heykelleri, Türk İslâm devirlerinde koç/koyun ve at heykelleri şeklinde mezar taşları olarak gerek Orta Asya (Türkistan) 'da ve gerekse Azerbaycan ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde neredeyse günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür (**Levha 52**) .

Sonuç olarak; İslâm Öncesi Türk Sanatı ve arkeolojisinde Milattan Önceki devirlerden itibaren ortaya çıkan ve gelişen, birbiri ile bağlantılı çeşitli dikili taş türleri (ve taş heykeller), Türklerin önemli bir bölümünün İslâmiyeti din olarak kabulünden sonra, Türk İslâm mezar taşının ortaya çıkmasını sağlamış ve bu taşlar daha eski ile olan bağlantılarını pek çok örnekte muhafaza ederek, günümüze yakın zamanlara kadar olan Türk İslâm mezar taşı tiplerini meydana getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Anonim,2005. **Kazakistan Tarihi Turalı Turkı Derektmeleri II Tom Köne Turık Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orhon, Yenisey, Talas)**, Dayk Press, Alma Ata.
- Baybasinov, Kuzembay 1996. **Jambıl Öngırınđegi Tas Musinder-Kamenniya İzvayaniya Jambılskoy Oblasti- Stone Sculptures of Zhambyl Region**, “Öner” Yayını, Alma Ata.
- Çoruhlu, Yaşar 2001. “Göktürk Sanatı’nda Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 2000, Ankara, s.95-146.
- Çoruhlu, Yaşar 2001. “At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi”, **Toplumsal Tarih**, S. 94, İstanbul, s. 35-42.
- Çoruhlu, Yaşar 2003. “Göktürk Heykellerinin Özellikleri”, **Üçüncü Min Jıldıktın Bosogosunda Türk Tsivilizatsiyası (Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı Dünü-Bugünü-Yarını Kongre Bildirileri, 2-3 Ekim 2000**, Bışkek, s.153-168.
- Çoruhlu, Yaşar 2004. “Eski Türklerde Ölüm”, **Cogito**, S.40, İstanbul, s.244-268.
- Çoruhlu, Yaşar 2005. “Göktürk Devrinden Bazı Heykeller Üzerine Düşünceler”, **IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 21-23 Nisan 2005, Bildiriler** (Editörler Hamza Gündoğdu vd), Erzurum, s.171-187.
- Çoruhlu, Yaşar 2006. “Türk Sanatı’ndaki İnsan Figürlerine Elllerinde Tuttukları Nesneler Açısından Bir Bakış”, **Sanatta Anadolu-Asya İlişkileri Sempozyumu-Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’ya Armağan** (Editör T. Yazar), 6-7 Mart 2003, H.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, s.149-168.
- Çoruhlu, Yaşar 2014. “Orta ve İç Asya Türk Heykelleri ve Resimlerinden Selçuklu İnsan Tasviri ve Osmanlı Hükümdar Portrelerine Gelişme”, **Ciépo Interim Symposium The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture** (Editörler İlhan Şahin-Baktıbek İsakov-Cengiz Buyar), İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını, İstanbul, s.587-614.
- Çoruhlu, Yaşar 2016. **Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar-Orta ve İç Asya’nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme**, Ötüken Kitabevi, İstanbul.

- Çoruhlu, Yaşar 2017. **Erken Devir Türk Sanatı-İç Asya'da Türk Sanatı'nın Doğuşu ve Gelişimi**, Kabalcı Yayıncılık (3. Baskı).
- Çoruhlu, Yaşar 2017. **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul (8. Baskı).
- Davydova, Anthony-na-Sergey Minyaev 2008. **The Xiongnu Decorative Bronzes-New Discoveries in Russia-Hudojestvennaya Bronza Syunnu-Novie Otkritiya V Rossii- The Archaeological Sites of the Hiongnu-Arheologičeskie Pamyatniki Syunnu**, Gammas Yayınevi, St. Petersburg.
- Dosımbayeva, Ayman 2012. “ Kazakstandağı Turk Mirası”, **Euraziyadağı Turk Mirası VI-VIII. Gg-Tyurkskoe Nasledie Evrazii VI-VIII vv.**, L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Astana, s.8-36.
- Eleukenova, G.Ş. 1999. **Oçerk İstorii Srednevekovoy Skulpturi Kazahstana**, “Gılım” Yayını, Alma Ata.
- Esin, Emel 1978, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş, İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası**, İstanbul.
- Esin, Yuriy 2010. **Tayna Bogov Drevney Stepi-Mystery of the Ancient Steppe Gods**, Abakan Hakassiy Naučno İssledovatel'skiy İnstitut Yazıkı , Literaturı İ İstorii.Abakan.
- İbn Fazlan 1995. **Seyahatnâme -İbn fazlan Seyahatnâmesi-** (Hazırlayan Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Kıdiev, V. Y. (Haz.) 2007. **Köjögö Taş-Kamenniye İzvayaniya Altayskih Gor**, Ak Çeçek Yayını, Gorno Altaysk (Dağlık Altay).
- Kubarev, Viladimir 2012. Altaydağı “Ayel Tas Musinderi” “Kamenniya Babı” Altaya”, **Euraziyadağı Turk Mirası VI-VIII. Gg-Tyurkskoe Nasledie Evrazii VI-VIII vv.**, L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Astana, s.99-114.
- Margulan, A. H. 2003. **Şıgarmaları 3.4 Tom, Sariarka Petroglifteri. Borı Totemi Beynelengen Jartas Gravuralar-Ultav Töniregindegi Tas Musinder- A. H. Margulan Soçineniya Tom 3.4, Petroglifi Sariarki-Gravurı Sizobrajeniem Volç'ego Totema-Kamenniye İzvayaniya Ultav**, Ç.Ç.Velihanova Tarih ve Etnoloji Enstitüsü ve A.H.Margulan Arkeoloji Enstitüsü Yayını, Alma Ata.
- Nowgorodowa, Elenonora 1980. **Alte Kunst Der Mongolei**, E. A. Seemann Verlag Yayını, Leipzig.

- Ol'hovskiy, V.S. 2005. **Monumental'naya Skulptura- Naseleniya Zapadnoy Çasti Evraziyskih Stepey Epohi Rannego Jeleza**, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Arheologii, Moskova.
- Orkun, Hüseyin Namık 1987. **Eski Türk Yazıtları**, Ankara.
- Radloff, W. 1994. **Sibirya'dan** (Çev. Ahmet Temir), C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Sevin, Veli 2005. **Hakkâri Taşları-Çıplak Savaşçıların Gizemi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sevin, Veli 2015. **Hakkâri Taşları II-Gizemin Peşinde**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Sungatay, S. – B. Ejenhanulı, 2005. **Kazakistan Tarihi Turalı Kıtay Derektemeleri II Tom Tarihi Medeni Yadigerler**, "Dayk Press", Alma Ata.
- Tekin, Talât, 1988. **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara.
- Tekin, Talât 1994. **Tunyukuk Yazıtı**, Simurg Yayını, Ankara.
- Tryjarski, Edward 2012. **Türkler ve Ölüm** (Çev.Hafize Er), Pinhan Yayınları, İstanbul.

Türklerin tarihleri boyunca yayıldıkları Orta Avrasya Bölgeleri.

LEVHA 1

A

B

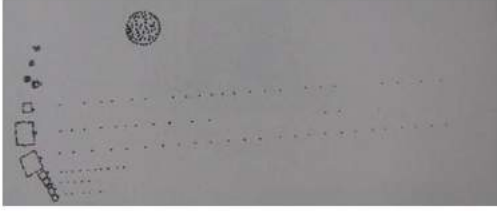
C

D

A-D) Saint Anne menhiri, megalitler, menhir heykel ve megalit Heykeller Aveyron fransa, Regnitz Bamberg (slav) örnekleri.

LEVHA 2

A

B

A-C)Kazakistan Ulıtav bölgesi,Göktürk Devri ölen kişilerin anısına tören yapılan yerler.

C

LEVHA 3

A)Kazakistan, Karasay'da Kalinina kolhozu yakınında 37 numaralı mezarlıkta kült yeri Ortasında kurgan. Muhtemelen tunç devri sonları.

A

B

B)Kazakistan Begazı kurgan mezarlığı, tunç devri.

LEVHA 4

LEVHA 5

A

B

C

E

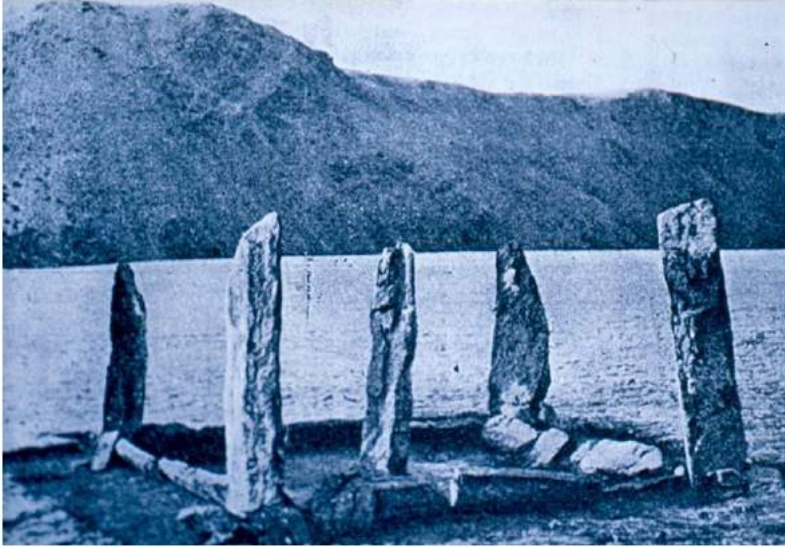
D

F

A-F)Hakasya, Tagar dönemine ait Büyük Salbık Kurganı eski ve bugünkü görünümüne ait Resim ve rekonstrüksiyonları.L.S.Marsadolov.

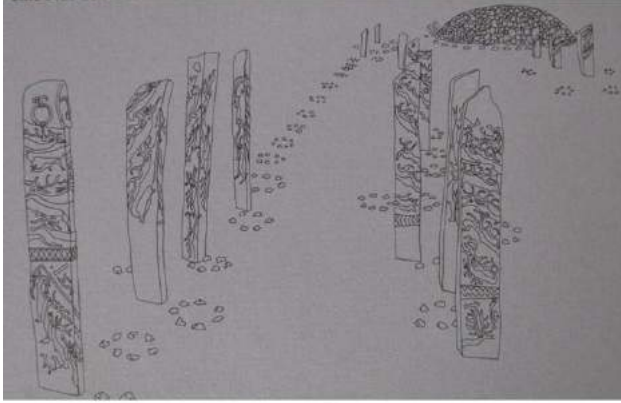
Kazakistan Bar Burgazı denilen yerde Göktürk devrine ait bir mezar.

LEVHA 6

B)Moğolistan Turan Nehri üzerindeki geyik taşı.

LEVHA 7

A

B

A)Moğolistan, kurgan kült alanı birlikteliği.Geyik taşları sırası ve kurgan.Tağar dönemi.

A

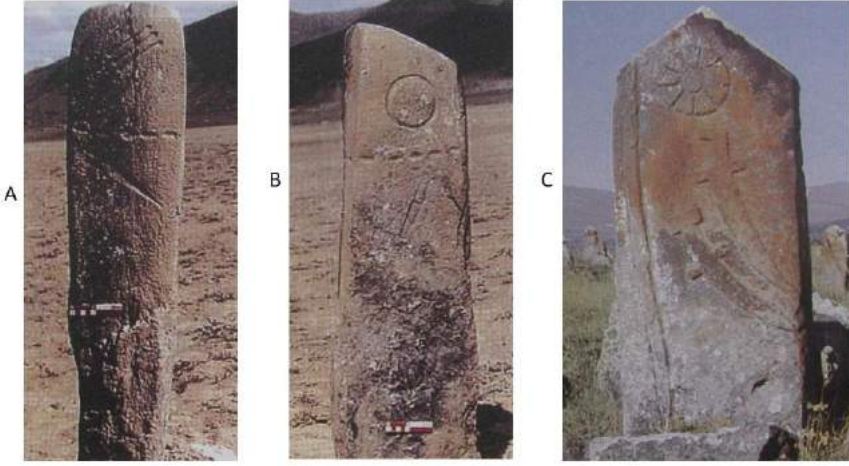
B

C

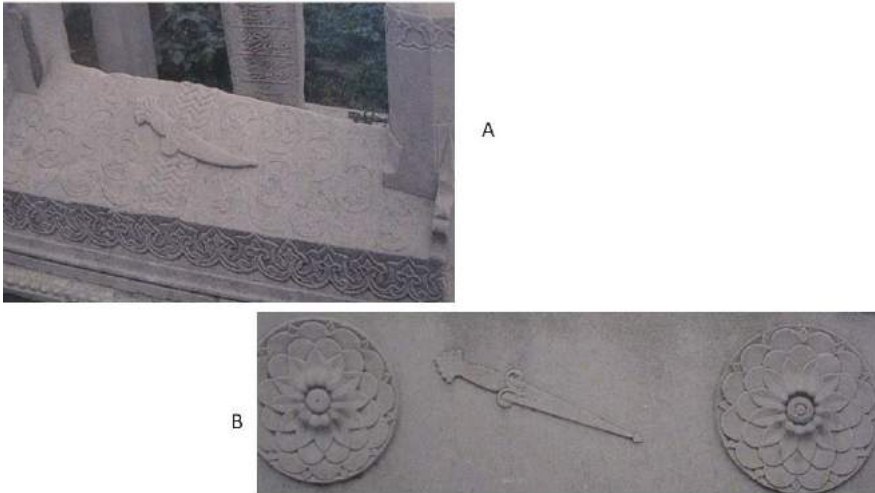
A-C)Geyik Taşları: Altay Aymağı,M.Ö.X-VIII.yüzyıl (A); aynı bölge aynı tarih (B); :M.Ö.10. yüzyıl başı, aynı bölge (C) . 3.17 X 0.40 m ; 3 X 023 m ; 3,60 X 0.43 m.

LEVHA 8

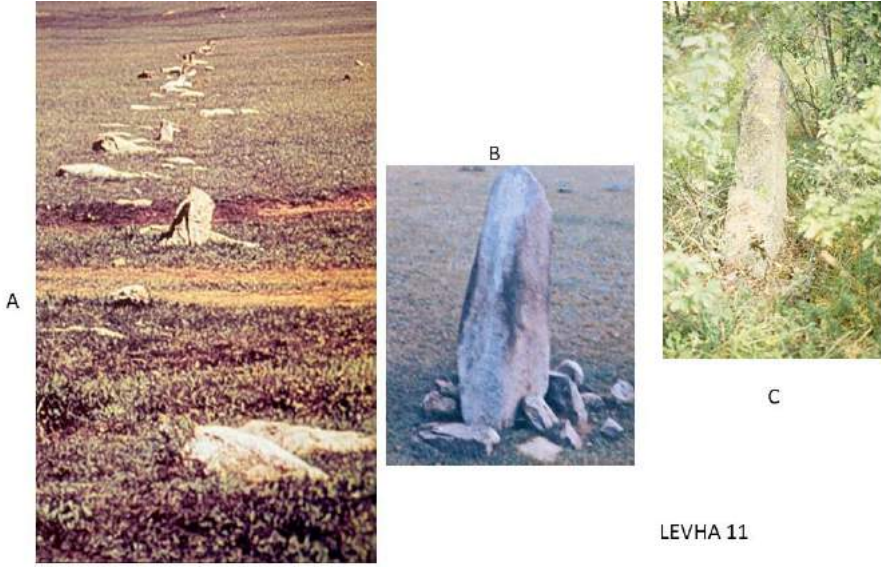
A ve B) Moğolistan, Üzerinde kama/bıçak tasvirleri bulunan stel, değişik yönlerden görünüşleri M.Ö. 10. yüzyıl başı, 1,40 X 0,20 m. C) Türkiye, Norşin Aşağı Mork Köyü Kırmızı Şehitler Mezarlığı mezar taşı (B. Karamağaralı, 1992)

LEVHA 9

A-B) Türkiye-İstanbul, Eyüp'teki Osmanlı dönemi taş sandukalar üzerinde bulunan hançer ve kama kabartmaları (Yaşar Çoruhlu).

LEVHA 10

LEVHA 11

A) Tonyukuk külliyesinin girişine doğru bir sıra halinde dikilmiş balballar . B) Moğolistan' dan Göktürk devrine ait bir balbal (Fotoğraflar Sertkaya-Battulga-Alyılmaz). C) Türkiye, Ordu, Mesudiye, Türkmen mezarlığından balbala benzer mezar taşı (Fotoğraf Y.Çoruhlu

LEVHA 12

Moldova, Komrat, Baş Alma Köyü Gagauz Türkleri Mezarlığı, balbal biçimli mezar taşları. Fotoğraf , Yaşar Çoruhlu, 2008.

A)Kazakistan, Merke Göktürk devrinden kurgan.Belsaz I, Kazı sonrası rekonstrüksiyon.(A.Dosimbayeva)

A

B

B)Kazakistan Merke bölgesi, Şolsay 2, Göktürk devri kurganı, dış görünüşü (A. Dosimbayeva).

LEVHA 13

A

B

LEVHA 14

A)Merke, Sandık 3'ten kadın ve erkek heykelli tek kurgan,Göktürk devri.A.Dosimbayeva'dan . B) Türkiye / Antalya/ Barınaklar mezarlığından muhtemelen kadın ve erkeği veya Ölenin evli olduğunu gösteren mezar taşları. Yaşar Çoruhlu,2016.

A)Kazakistan, tören veya kurban alanı önünde taş heykel

A

B

LEVHA 15

B)Kazakistan Jaysan I Kült anıt kompleksi (ritüel tören yeri).Göktürk devri.A.Dosimbayeva

Kazakistan, Kos Batır Kült kompleksi, Göktürk devri.

LEVHA 16

A)Ataları temsil eden taşta sarılan Hakas kadını

B)Göktürk devrinden kült nesnesi Olarak kullanılan taş heykel. Selenge civarı.

C) Rusya Federasyonu ,Altay,Kuray bozkırında bulunan«Kezer» denet taş heykel.

LEVHA 17

A

B

A)Kırgızistan Burana, tanrıça Umay'a atfedilen taş heykellerden biri (Fotoğraf Yaşar Çoruhlu);
B)Kırgızistan'dan tanrıça Umay'a atfedilen heykellerden bir örnek (Fotoğraf Rüstem Bozer).

LEVHA 18

A

B

C) Kazakistan'dan Tanrıça Umay tasviri (Y. Çoruhlu 1992).

C

D

A-B): Antalya, Umay şekilli taşlara benzeyen dağ keçisi damgalı mezar taşı (Y.Çoruhlu,2015)

LEVHA 19

D)Kazakistan Umay heykelleri. Bu örneklerin sağdakinde Güzeloba mezar taşında olduğu gibi dağ keçisi damgası vardır (Dosiımbayeva 2006).

A

A)Hakasya, Okunye Devri koç başlı Taş heykel (stel).Kum Taşı.N.Yuriy Esin.

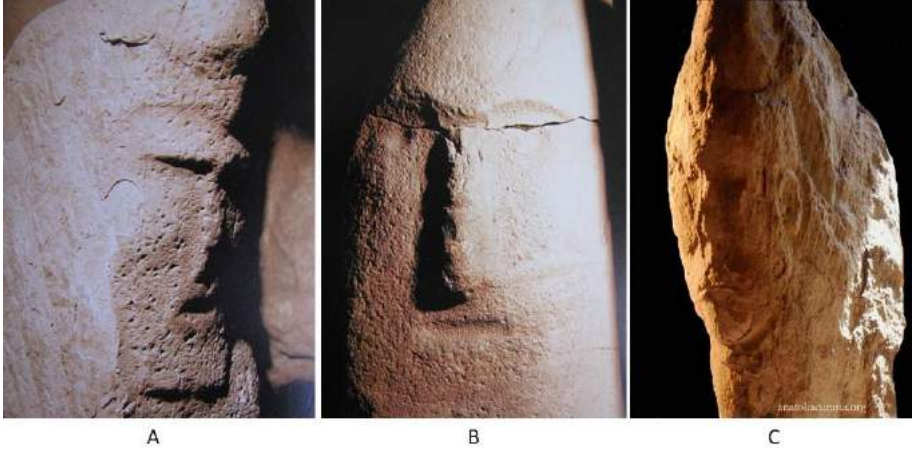

B

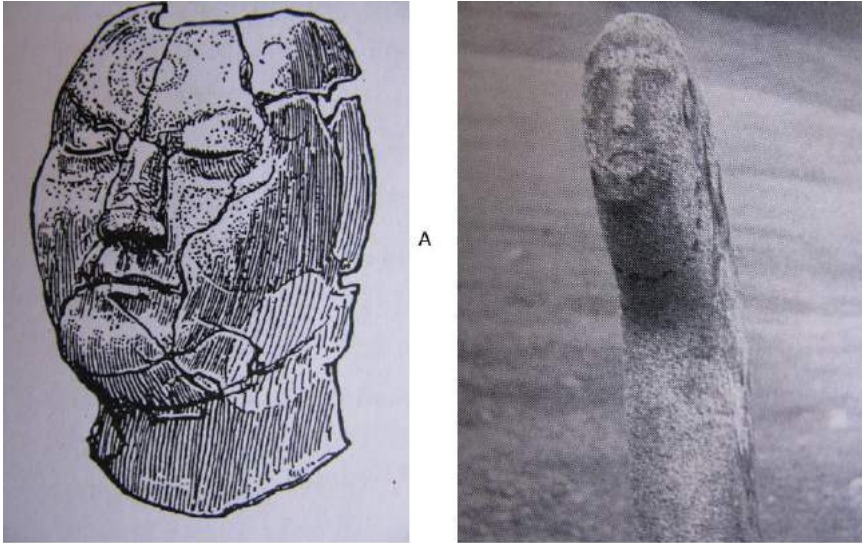
LEVHA 20

B)Hakasya Okunye Devri steli.N.Yuriy Esin

A-C)Okunev Kültürü'ne ait insan başı şekilli dikili taşlardan ayrıntılar (Fotoğraflar S. Güneri).

LEVHA 21

A) Erken Taştık devrine ait ölü maskı, Uybat mezarlarından (K.Jettmar 1967 ,Fig.41). B)Moğolistan'dan (Arşangay Aймаğı) Proto-Türk (Ön-Türk) veya Hun devrine ait geyik taşının insan başı biçiminde şekillendirilmiş ön tarafından görünüşü (Nowgorodowa 1980,R.106).

LEVHA 22

A

B

LEVHA 23

A)Altay, Göktürk devrinin hemen öncesine ait stel (Broşür). B)Göktürk devrine ait Kazakistan Kara-Gaylı-2'de tespit edilmiş 1 numaralı heykel (Ayman Dosimbayeva).

Ata heykeli,Üzerinde Göktürk yazısıyla, İlteriş Kağan ve Tonyukuk'un adlarının Anıldığı yazıt bulunan,7.yüzyıl Sonu 8.yüzyılın başına tarihlenen Granit heykel Y.132 cm. Moğolistan, Ulan Bator'un 180 km güneybatısında bulunan bir Göktürk Kurganının üzerinden getirilmiştir. Fotoğraf, Yaşar Çoruhlu.

LEVHA 24

A

B

A) Kırgızistan, Narın Tarih Müzesi
Yaşar Çoruhlu

B) Antalya, Mezar Taşı, Yaşar Çoruhlu, 2015. ^{LEVHA 25}

A

B

C

D

LEVHA 26

A) Ve B) Sakarya, Akyazı, Boztepe Mezarlığı, Fotoğraflar Tülin Çoruhlu, 2012. C) Romanya, Köstence, Umrca Köyü Türk Mezarlığı Türk Mezar Taşı. Fotoğraf Yaşar Çoruhlu, 2008. D) Moldova, Komrat, Baş alma Köyü, Gagauz Türkleri Mezarlığı mezar taşı, Fotoğraf Yaşar Çoruhlu, 2008)

LEVHA 27

Romanya,Köstence Arkeoloji Müzesi, İskit, Yaşar Çoruhlu.

Türkiye, Hakkari, Taş heykeller , Van Müzesi (stel). Yaşar Çoruhlu

LEVHA 28

A)Kazakistan, Taraz
Arkeoloji Müzesi
Bahçesi,
Yaşar Çoruhlu.

B)Kazakistan, Alma Ata,
Müzik Aletleri Müzesi
Yaşar Çoruhlu.

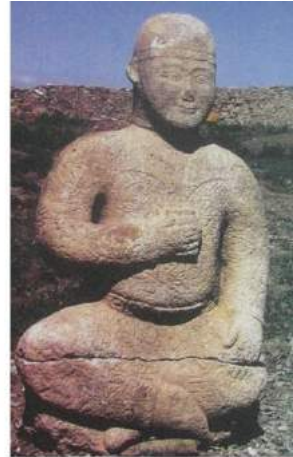
LEVHA 29

A

B

C

Sol: Moğolistan, Koşo-Tsaydam Kültigin Külliyesi'nden Kültigine atfedilen başı kopuk heykelinin rekonstitüsüyonu ve sağda Kültigin'e atfedilen baş heykeli (Kazakistan Tarihî Turalı Türkî Derektmeleri,C.II,2005).C)Moğolistan, Şveet Uul, taştan yapılmış hükümdar Heykeli.

LEVHA 30

A

B

C

Göktürk taş heykelleri, A) Kırgızistan, Burana; B) ve C) Kazakistan, Taraz Arkeoloji Müzesi (Fotoğraflar Yaşar Çoruhlu).

LEVHA 31

A

B

LEVHA 32

A)Kırgızistan, Burana, elinde kadeh olup diğer eliyle silahını tutan bir beyi gösteren taş Heykel (Fotoğraf Yaşar Çoruhlu) Kazakistan,B) Taraz Arkeoloji Müzesi Bahçesi,Y.95 cm. Fotoğraf Yaşar Çoruhlu.

A

B

C

LEVHA 33

A)Kazakistan,Sandıktaş vadisi Ulusay kanyonunda (Kazakistan) Göktürk veya Karluk devrine ait taş heykel.B)Kazakistan elinde nesne tutan heykel.C)Türkiye /Antalya /Barınaklar Mezarlığından mezar taşı (Yaşar Çoruhlu)

A

B

C

A)Kazakistan,Taraz'da bulunan taş heykel,6-8.yüzyıl (Arheologiya Kazahstana 2006, s.180).B)Kazakistan, Yedisu'dan taş heykel, Alma Ata .Göktürk (Köktürk) devri (G.Ş. Elevkenova 1999,s.171). C) Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde bulunan 14. Yüzyıla ait Türk mezar taşı (Gönül Öney).

LEVHA 34

A

A-B)Doğu Türkistan, Üzerindeki
Soğd harfli yazıtta
Göktürk kağanı Nari
(Niri) hana ait olduğu
Anlaşılan (M.598-99)
230 cm yüksekliğinde
Taş heykel.S.Sungatay-
B.Ejenhanulı.

B

LEVHA 35

A

A)Kazakistan,Alma Ata, Devlet Müzesi, Göktürk taş
Heykelleri arkasında saç örgüleri (Fotoğraf Yaşar
Çoruhlu).

B

B-C) Kırgızistan, Bişkek Tarih Müzesi
arkası saç örgülü, Göktürk
Taş heykeli (Fotoğraf Yaşar
Çoruhlu, 2009).

LEVHA 36

C

A)Kazakistan, Issık K l, Batı Göktürkleri uzun sa ve örgülü ta heykeli (). B) Türk kağan heykeli (Göktürk ta heykeli), uzun ve örgülü sağlı. Sian (Çin) (Z. Samağev-N. Bazılhan -D. Bayar,2009,s.39).

LEVHA 37

A

B

A-B)Ukrayna, Zaporoje, Fortis Adası Müzesi. Kıpçak-Kuman ta heykeli,   sa  rg l  (Fotoğraflar Yağar Çoruhlu, 2006).

LEVHA 38

A-B) Ukrayna, Simferopol (Akmescit) Kıpçak-Kuman heykeli, üç saç örgülü (Fotoğraflar Yaşar Çoruhlu, 2006).

LEVHA 39

A) ve B) Mersin, Erdemli, Karayakup Köyü, mezar taşının arkasında örgülü saçlar (ilk inceleme ve fotoğraflar Aslı Sağıroğlu Arslan). C) Elazığ, Baskil, Teslim Abdal Köyü Mezarlığı'nda saç kazanmış başın tepesinden sırtın üzerine doğru inen saç örgülü mezar taşları (ilk inceleme ve fotoğraf Ebru Parman).

LEVHA 40

A

B

C

A ve B) Türkiye /Antalya, Barınaklar Mah. Mezarlığı 32 ve 33 numaralı mezara ait saç örgülü şahısları temsil eden mezar taşları; B) Barınaklar Mezarlığı, 50 numaralı mezarı belirsiz saç örgülü bir kişiyi temsil eden mezar taşı (Fotoğraflar ve inceleme Yaşar Çoruhlu, 2017).

LEVHA 41

A

B

C

A-C) Türkiye, Antalya, Barınaklar Mezarlığı, saç örgülü insan şekillerini temsil eden mezar taşları . Mezar 52,54,55 (İnceleme ve Fotoğraflar Yaşar Çoruhlu, 2017).

LEVHA 42

LEVHA 43

Moldova, Komrat, Başköy/Kırşova Mezarlığı
Gagauz Mezar Taşı , Fotoğraf Tülin Çoruhlu,
2008.

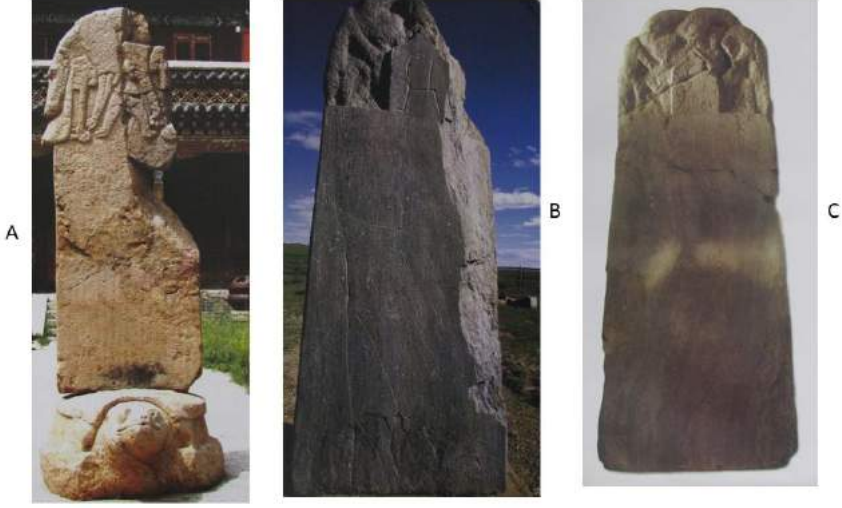
A

LEVHA 44

B

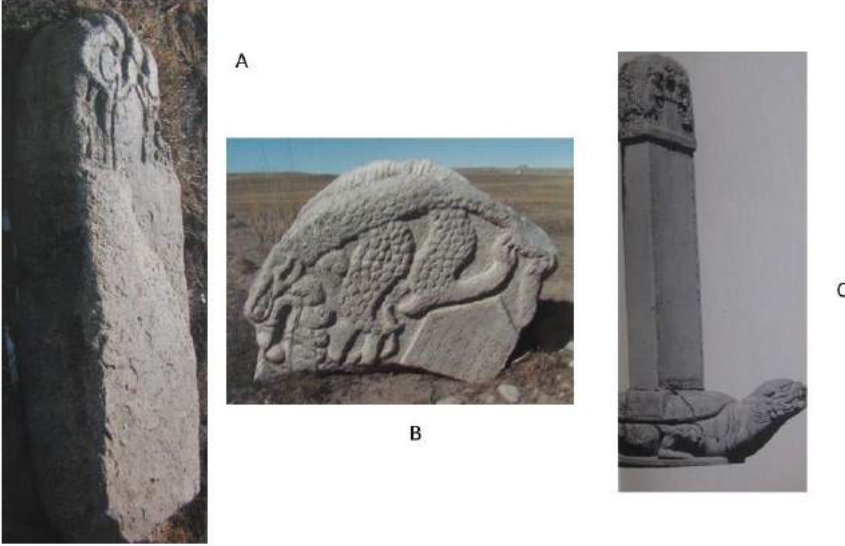

A-B) Kültigin Külliyesi görünüş ve rekonstrüksiyonu. E. Nowgorodowa'dan.

(A-C)Göktürk taş yazıtları: Bugut kitabesi (582), Kül tigin kitabesi (732) Bilge Kağan kitabesi (735 Fotoğraflar C. Alyılmaz, 2012 (ilk fotoğraf), diğerleri Servet Somuncuoğlu).

LEVHA 45

(A): Moğolistan, Boroo Özeni kitabesi (Kazakistan Tarihi Turalı Türkü Derektmeleri, 2005),
 (B): Moğolistan Ordu-Balık 1 (Karabalgasun) kitabesi (Aynı yer)
 (C): Çin'den kaplumbağa kaideli stel (Mythologies, Paris, 1963).

LEVHA 46

A

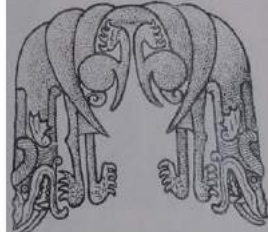
B

C

D

E

F

(A-E)Kültigin kitabesi ayrıntıları (fotoğraflar S. Somuncuoğlu, çizimler Kazakistan Tarihi Turali Türkü Derektmeleri, C.2, Alma Ata 2005). F) Karabalgasun, Uygur kitabesi üst kısmı, E. Esin, 1972.

LEVHA 47

A

B

C

(A-B) Türkiye, Ahlat mezar taşlarından kemer (tak) formu çift ejder şekli. C) Türkiye, Antalya, Barınaklar Mezarlığı Mezar taşı, Fotoğraflar Yaşar Çoruhlu

LEVHA 48

B

Türkiye'deki Ortaçağ Türk-Islam
Mimarî eserlerinden çift
Ejder tasvir örnekleri ; (A)
Kayseri-Sivas Sultan Hanı
Köşk Mescidi kemerinden (Fotoğraf A. Coşkun, 2002, (B)
Karatay Han çift ejder
Fotoğraf A. Coşkun 2002.

D

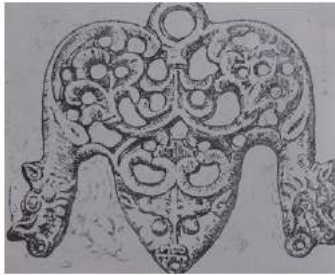
C

Erzurum Çifte Minareli
Medrese, Dünya ağacı aşağı
Sında çift ejder ve bunun
Tersten görünüşü (C ve D),
Fotoğraf
A. Güler 2012.

LEVHA 49

A

B

C

(A)Han devri Çin mezarında göğü simgeleyen ejderli tak, Milat sıraları (E. Esin 1972)

(B): Kırgız kurganından
Bulunmuş başları kurt şekilli
Ejderli tak şeklinde ajurlu tunç
Levha 6-8.yüzyıl. E.Esin 1972.
(C): Asya Hunlarına ait
Tunç eser A. Davidova-S.
Minyaev 2008.

D

(D)Türkiye, Cizre Ulu Camisi
Kapı tokmağı, 13.yüzyıl
Ülker Erginsoy 2001.

LEVHA 50

LEVHA 51

B

A

A-B)İstanbul, Türk ve İslam Eserleri Müzesi.
Halı parçası ve ayrıntısı Envanter
numarası 0616. Fotoğraf TİEM Arşivi.

A

B

C

D

LEVHA 52

A)Moğolistan, Koşo Tsaydam, 3. Anonim Külliye'den taş koç heykeli. B) Moğolistan, Koşo Tsaydam, Kültigin Külliyesi, başları kırık koç heykelleri (Fotoğraf E. Nowgorodova). C) Bakü Arasta'daTürk İslam dönemi taş koç heykeli (mezar taşı)(Fotoğraf Yaşar Çoruhlu). D)Türkiye, Van, Van Müzesi'ndeki Türk dönemi koyun heykeli (mezar taşı)(Fotoğraf Yaşar Çoruhlu).

HASANKEYF ESKİ MEZARLIK-2017 KAZISI¹⁰¹

Zekai ERDAL

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Hasankeyf İlçesi Kale Mahallesi'nde yer almaktadır. Gerçekte mezarlığın ne kadar bir alanı kapladığı belli değildir. Zira yerlilerin verdiği bilgiye göre mezarlık mevcut olandan daha geniş bir alana yayılmış idi. Mezarlığın batısının Belediye tarafından yeniden düzenlenmesi ile yeni gömü alanı açılmıştır. Bu düzenleme eski mezarlığın ve kabirlerin iş makineleri ile tahrip edilmesine neden olmuştur. Yeni mezarlıktaki yeni gömülerde eski şahideleri, pehle taşlarını ve yan şahideleri görmek mümkündür.

Mevcut eski mezarlık "L" şeklinde bir hal almıştır. Kuzey-güney yönünde eğimlidir. Yeni mezarlığın doğusunda dere yatağını anımsatan bir alan bulunmaktadır. Mezarlık içinde tonozlu mekanlar yer almaktadır.

2006 yılında Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM başkanlığında mezarlıkta bir kazı ve temizlik çalışması gerçekleştirilmiştir. Kazı sonucunda mezarlığın kuzeydoğusundaki su sistemine ait mekanlar ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma esnasında sadece 15 mezarın etrafı açılmıştır.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Tarafından 2017 yılında tamamlanan bir yüksek lisans tezinde Eski Mezarlıktaki 14 adet mezar incelenmiştir.

2017 yılında mezarlıkta yeninden bir temizlik ve yer yer kazı çalışması gerçekleştirildi. 40X55 m ebatlarında ve 2200 metrekairelik bir alanda çalışılmıştır. Bu çalışmada yüzeyde görülen bitkiler temizlendi. Sonrasında mevcut mezarların taşları ortaya çıkana kadar kazı yapıldı. Bu çalışmalar esnasında kısmen toprak altında kalan kabirler ile, tamamen toprak altına gömülmüş kabirler gün yüzüne çıkarıldı.

¹⁰¹ Bu Çalışmanın hazırlanmasında her türlü desteği veren kazı Başkanı, Sayın Hocam Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM'a çok teşekkürler.

Toplamda 220 adet kabir ortaya çıkarıldı. Bu kabirlerde moloz taş, kesme taş ve düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Tespit edilen mezar türleri ise, şahidesiz basit mezarlar, baş ve ayak şahideli mezarlar, şahideli ve pehleli mezarlar, şahideli-kaideli ve sandukalı mezarlar, sandukalı ve pehle taşlı mezarlar, şahideli, pehle taşlı ve sandukalı mezarlar ile sandukalı mezarlardır.

Kazı sonucunda bazı kabirlerde Hasankeyf'e has şahideler tespit edilmiştir. Yan şahide olarak tanımlanan bu özellik Pehle taşlarının ortasında yer alan yan şahide iki kısımdan oluşmaktadır. Alt kısım pehle taşı boyunca devam eden kitabenin bir parçası iken, pehle taşından yukarıya doğru kesik ters üçgen biçiminde taşıntı yapan üst kısım süslemeye sahiptir.

Ters üçgen şeklindeki taşıntının üst kısmı yarım daire formunda yivlidir. Dışa bakan yüzü ise genelde ortabağ rumi motifli bitkisel süslemeye sahiptir. Balık sırtı biçiminde ince yivli örneklerde mevcuttur. Herhangi bir süslemeye sahip olmayan örneklerde vardır. Daha geç dönemlere ait örneklerde ise basit ve kaba tarzda geometrik süslemeler görülmektedir.

Eski mezarlıkta tespit edilen bir başka mezar tipi ise, baş ve ayak şahideli olup tepesi küçük bir kubbe ile sonlanan en az bir kenarında dikkörtgen bir niş olan köşe taşlı mezarlardır. Köşe taşları şahidelerin her iki yanında olup karşılıklı durmaktadır ve pehle taşlarını birbirine bağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Mezartaşı, Artuklu, Eyyubi, Osmanlı.

ANCIENT CEMETERY OF HASANKEYF (EXCAVATION IN 2017)

SUMMARY

It is located in Kale Neighborhood, Hasankeyf District. It is not known how much area the tomb exactly covers. The reason behind it is that the tomb took up a larger area than it has now, according to the information told by locals. A new funerary site was uncovered, as the western part of tomb was reorganized by the municipality. This organization led the ancient cemetery and tombs to be destroyed by construction equipments. It possible to see ancient şahides (headstone on which some ornaments and scriptures are put), stones of pehle (stone put between the headstones of tombs without sarcophagus, or side

stones of tombs with sarcophagus), and side şahides in the new funerary site.

The existing ancient cemetery has taken “L” shape. It is inclined in north-south direction. There is an area like a stream bed in the east of new cemetery. Within the cemetery, there are vaulted places.

In 2006, an excavation and digging work were carried out in the cemetery under the presidency of Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM. In the end of excavation, the places belonging to the water system in the north-east of cemetery were uncovered. During this work, only 15 tombs were dug out.

14 tombs in the ancient cemetery were examined by the master thesis approved by the Social Science Institute in Yüzüncü Yıl University in 2017.

In 2017, a digging and excavation work was done in the cemetery. The work was conducted in an area of 40X55 m size or 2200 square meter. Within this work, plants were removed from the surface. Later on, the excavation went on until the headstones of present tombs were uncovered. While these works were done, the tombs buried, either partly or completely, were discovered. 220 tombs were discovered in total. Rubble stones, face stones, and fine cut stones were used for those tombs.

The types of tombs found during those works are simple tombs without şahide, tombs with two şahides as a headstone and end stone, tombs with şahide and pehle, tombs with sarcophagus and pehle stone, tombs with sarcophagus, şahide, and pehle stone, and tombs with sarcophagus.

By that excavation, şahides particular to Hasankeyf were detected in certain tombs. Side şahide located at the centre of pehle stones comprises of two sections. The lower section is a part of epitaph alongside pehle stone, the upper section which protrudes in shape of reverse triangle upward from pehle Stone has ornaments.

The upper side of protrusion in shape of reverse triangle is fluted in half circle shape. The external side generally has a plant ornament of ortabağ rumi (a design in classical Turkish art). Fine fluted examples in shape of herringbone also exist. There are some examples without any ornaments. On the examples from late periods, simple and rough geometrical ornaments can be observed.

Another tomb type found in the ancient cemetery is the tombs with cornerstone which have şahides as headstone and end stone, a vault on its top, and a rectangular niche at least on one side. The cornerstones stand on both two sides and face to face, and link pehle stones together.

Keywords: Hasankeyf, Tombstone, Artukids, Ayyubids, Ottomans.

1. GİRİŞ

Ortaçağ'ın güzide şehirlerinden birisi olan Hasankeyf gerek konumu gerekse üzerinde bulunduğu yol ağı nedeniyle her zaman devletlerin ele geçirmek istediği bir kent olmuştur. Dicle Nehri'nin kenarındaki sarp bir kayalık üzerindeki görkemli bir kaleye sahip Hasankeyf'in aşağı şehir ise kalenin eteğindedir. Sürekli istila, talan ve salgın hastalıklar nedeniyle tahribata uğrayan şehir, Osmanlı Devleti zamanında eski önemini kaybetmesi üzerine harap bir görünüme bürünmüştür.

Hasankeyf'te bir çok yerde mezar ve mezarlık bulunmaktadır. Eski Mezarlık ile birlikte, birisi iç kalede diğeri de eski kaymakamlığın arkasında olmak üzere ilçe merkezinde üç tane büyük mezarlık bulunmaktadır. Mezarlıklar haricinde el-Rızk Cami, Mardinike Külliyesi, Kızlar Camisi ve yakın çevresinde, Salihye Bahçelerindeki tekkede, İmam Abdullah Zaviyesi gibi yapıların hem içinde hem de etrafında mezarlar yer almaktadır.

Hasankeyf'e egemen olan devletlerden sadece üç tanesi her zaman göz önünde olmuştur. Bunlar Artuklular, Eyyubiler ve Osmanlı devletleridir. Bunlardan Artuklular'a ait mezar ve mezar yapıları yok denecek kadar az olmasına karşın Eyyubi ve Osmanlı dönemine ait mezar ve mezar yapıları fazladır.

Eski Mezarlıkla alakalı iki yayın dışında ciddi bir çalışma bulunmamaktadır. İlk yayın Hasankeyf Kazısı başkanı Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM'a aittir (Uluçam, 2007: 17-19). İkinci yayın ise Hasankeyf'teki mezar taşları hakkında yapılmış olan bir yüksek lisans tezidir (Balta, 2017: 49-64). Tez kapsamına alınan mezarlar Kazı Başkanı Uluçam'ın incelediği mezarlardan ibarettir.

Hasankeyf'teki anıtsal kültür varlıklarının büyük bir kısmı Ilısu Barajı kapsamında yeni yerlerine taşınırken, başta mezar taşları olmak

üzere diğer taşınmazlar suyun tutulmasından sonra baraj sularının altında kalacaktır.

2. HASANKEYF ESKİ MEZARLIK

Mezarlık alanında öncelikle temizlik çalışması yapılmış ve akabinde de mezarlar otlardan arındırılmıştır. Mezarlığın farklı bir topografik yapısı olması nedeniyle doğu ve güneydoğudaki mezarların ortaya çıkarılması için çok fazla bir derinleşme çabası sarf edilmezken, özellikle batı ve güneybatıdaki çukur alandaki mezarların ortaya çıkarılması için yaklaşık 1 m kadar derine inilmiştir. Toprak yüzeyindeki mezar taşlarının bir çoğu kırık yada eksik ve liken/yosun kaplı iken, toprak altından çıkarılan taşların çok daha temiz ve kısmen sağlam ve eksiksiz olduğu tespit edilmiştir (Fot. 1).

Kazılan alanın batısında yer alan yeni mezarlık alanının yapılması için eski mezarlığın tahrip edildiği ve ağır iş makineleri ile müdahale edilerek, bir çok mezarın bozulduğu ve taşlarının zarar gördüğü yöre halkı tarafından söylenmektedir. Yeni mezarlıkta gelişigüzel kullanılmış tarihi mezar taşlarının varlığı halkın iddiasını desteklemektedir.

2017 Yılı Kazı Sezonunda Hasankeyf Eski Mezarlık'ta Tespit Mezar Çeşitleri ve Sayıları:

Şahidesiz Basit Tipte Mezarlar	14
Baş Şahideli Mezarlar	11
Ayak Şahideli Mezarlar	7
Baş ve Ayak Şahideli Mezarlar	66
Şahideli ve Pehleli Mezarlar	102
Şahideli-Kaideli ve Sandukalı Mezarlar	3
Sandukalı ve Pehle Taşlı Mezarlar	3
Şahideli-Pehle Taşlı ve Sandukalı Mezarlar	1
Sandukalı Mezarlar	13
TOPLAM	220

1- Şahidesiz Basit Tipte Mezarlar: bu tip mezarlar genelde moloz taş malzemeden yapılmıştır. Belirgin bir halde baş veya ayak şahidesi yoktur. Taşların yan yana dizilmesiyle mezar oluşturulmuştur. Bir kısmında baş, bir kısmında ise ayak şahidesi mevcuttur. Şahideler moloz

taş malzemeden olup üzerlerinde herhangi bir yazı ve süsleme bulunmamaktadır (Fot. 2).

2- Baş şahideli Mezarlar: Bu tipteki mezarların şahidelerin çoğunluğu kırık haldedir. Moloz taş malzemeden yapılmış şahidelerde görülmektedir. Mezarlarda orijinalde ayak şahidesinin mevcudiyeti belli değildir. Ancak günümüzdeki hali sadece baş şahidesi şeklindedir. Düzgün kesme taş malzemeden olan şahideler genelde dikdörtgen formdadır. Dikdörtgen gövdeli sağlam şahideler sivri kemerli tepeliğe sahiptir. Şahidelerin dış yüzünde celî sülüs hat ile kabartma tekniğinde Arapça yazılar yer almaktadır (Fot. 3-4).

3- Ayak Şahideli Mezarlar: Orijinalde Baş ve ayak şahideli olması gerekirken günümüzde sadece ayak şahideleri gelebilmiştir. Şahidelerin büyük bir kısmı kırıktır. Sağlam olan örnekler ise dikdörtgen formdadır. Tepelik kısmı düz, çok dilimli kemer ve sivri kemer formunda olan örnekler vardır. Sivri kemerli tepeliğe sahip şahidelerin dış yüzünde; çok dilimli kemerli şahidelerin, hem iç, hem de dış yüzünde Arapça yazılar yer almaktadır. Süsle bulunmamaktadır (Fot. 5-6).

4- Baş ve Ayak Şahideli Mezarlar: Bu tip mezarlar üç farklı durum söz konusudur.

a-) Yapıldığı dönem özelliklerini ve konumunu koruyan kabirler (Fot. 7).

b-) Başka kabirlerin bozularak muhtelif taşlarının yeni kabirlere taşınmasıyla meydana getirilen kabirler tespit edilmiştir (Fot. 8).

c-) Basit tarzda olup tamamen moloz taş malzemeden yapılan bu kabirlerde herhangi bir yazı ya da süsleme bulunmamaktadır.

Şahideleri genelde zeminden fazla yüksek değildir. Kabirlerin etrafı ise pehle taşını anımsatacak şekilde düzgün kesme taş ya da moloz taş malzeme ile sınırlandırılmıştır (Fot. 9). Bu düzenleme yapılırken devşirme malzeme kullanımı da söz konusudur. Devşirilen malzemeler arasında pehle taşlarını köşelere sabitlemek için yerleştirilmiş en azından bir kenarında dikdörtgen bir niş olan köşe taşları da görülmektedir. Bu köşe taşlarının tepesi küçük kubbe şeklindedir. Bu formu nedeniyle de yeni kabirlerde şahide olarak tercih edilmiştir.

Şahidelerin büyük bir kısmı kırıktır. Şahidelerden en az bir tanesinin moloz taş malzemeden yapıldığı örneklerde söz konusudur. Düzgün kesme taş malzeme kullanılan şahideler ise dikdörtgen bir gövdeye sahiptir. Sağlam olan dikdörtgen gövdeli şahidelerin üst kısmı yarım daire formunda yivli olan örnekleri de görülmektedir. Başka

kabirlerin tahrip edilmesiyle yapılan mezarların şahideleri ya diğer kabrin gerçek şahideleri ya da yan şahidelerinin kullanılmasıyla oluşturulmuştur (Fot. 11-12).

Dikdörtgen gövdeli düzgün kesme taş malzemeden imal edilen şahidenin tepelik kısmı sivri kemer şeklinde olan örneklerde iç ya da dış yüzü tamamen sade, yada her iki yüzünün yazılı olduğu veyahut sadece bir yüzünün yazılı olduğu örnekler tespit edilmiştir (Fot. 12).

Dikdörtgen gövde üzerinde çok dilimli bir tepeliğe sahip şahideler de tespit edilmiştir. Bu şahidelerin dış veya iç yüzünde yazı olduğu gibi, dış yüzünde de palmet ve rumilerden müteşekkil bitkisel bir süsleme de görülmektedir. Şahide dış yüzünde sadece vazo şeklinde nesne tasvirleri de belirlenmiştir (Fot. 13-14).

5- Şahideli ve Pehle Taşlı Mezarlar: Bu tarz kabirler baş ve ayak şahidesi ile birlikte kuzey ve güneydeki pehle taşlarında oluşmaktadır. Tespit edilen kabirlerde şahidenin her ikisi de olduğu gibi sadece baş veya ayak şahidesinin olduğu örneklerde tespit edilmiştir. Pehle taşlarından ise tamamı mevcut olan ile, kısmen mevcut olanlarda vardır.

Bu gruba uygun üç tip mezar tespit edilmiştir.

I. Grup mezarlar baş ve ayak şahideli olup yekpare pehle taşlıdır (Fot. 15).

II. Grup mezarlar da baş ve ayak şahideli olup birkaç adet düzgün kesme taş malzemeden müteşekkil pehle taşlıdır (Fot. 16).

III. Grup kabirler ise baş ve ayak şahideli olup tepesi küçük bir kubbe/yarım küre ile sonlanan en az bir kenarında dikdörtgen bir niş olan köşe taşlı mezarlardır. Köşe taşları şahidelerin her iki yanında olup karşılıklı durmaktadır ve pehle taşlarını birbirine bağlamaktadır (Fot. 17).

Şahideler, orijinal baş ya da ayak şahidesi olduğu gibi, başka kabirlerin bozularak taşlarının şahide olarak kullanıldığı örneklerde vardır. Bazı kabirlerin şahideleri moloz taş malzemedendir. Dikdörtgen gövdeli şahidelerin çoğunluğu kırıktır. Dikdörtgen gövde üzerinde sivri kemerli tepelikli şahideler de vardır. Şahidelerin dış ya da iç yüzlerinde Arapça yazılar okunmaktadır. Bazı kabirlerde ise bozulan kabirlerden getirilen yan şahideler baş ya da ayak şahidesi olarak kullanılmıştır.

Bazı şahidelerin yan yüzlerinde palmet yada üç iplikli rumi motifleri kabartma tekniğinde yapılmıştır. Arka yüzünde palmet ve Rumilerden müteşekkil bitkisel süslemelerin olduğu şahideler de görülmektedir.

Arapça yazılı dikdörtgen gövde üstündeki tepelikte ortabağ rumili bitkisel bezemeler de tespit edilmiştir. Şahidenin dış yüzünde bir niş içinde askıda kandil motifi de yer almaktadır.

Şahideli ve Pehle Taşlı Mezarlar Pehle taşlarının düzenlemesi bakımından da farklı tipoloji göstermektedir:

I. Tip: birkaç adet (üç veya dört tane) düzgün kesme taş malzemeden oluşmaktadır. Tamamen sade olduğu gibi tek satırlık Arapça yazılı olanlar da vardır (Fot. 16).

II. Tip: Birkaç adet (iki, üç veya dört tane) düzgün kesme taş malzemeden oluşmaktadır. Bu taşlardan ortadaki YAN şahidedir. Yan şahide iki parçadan oluşmaktadır. Altta dikdörtgen gövde üstünde yarım ters üçgen şeklinde üst kısım yer almaktadır. Bu tip pehle taşlarının dış yüzlerinde tek satırlık Arapça yazılar görülmektedir. Yan şahidenin üst kısmı bezemeli olanlarla birlikte sade örneklerde bulunmaktadır (Fot. 16).

II. tip mezarlardaki yan şahideli pehle düzenlemesi de kendi içinde iki alt gruplara ayrılmaktadır.

a- Yazısız ve bezemesiz sade örnekler.

b- Yazısız olup, bezemeli örnekler.

c- Yazılı ve bezemeli örnekler.

III. Tip: Genellikle çocuk kabirlerinde tespit edilmiştir. Pehle taşı yekpare olup tam ortasında fazla bir yüksekliğe sahip olmayan tam üçgen şeklinde olmayan bir YAN şahideye sahiptir. Bu tarz pehleler genelde sade olup yan şahidelerde de süsleme bulunmamaktadır (Fot. 18).

IV. tip: parçalı pehle taşlı kabirlerde görülmektedir. Şahidenin her iki yanındaki pehle taşları "L" şeklindedir (Fot. 19).

Bazı kabirlerin etrafına dış yüzü düzgün yontulmuş kesme levha taşlar sıralanmıştır (Fot. 20) .

6- Şahideli-Kaideli ve Sandukalı Mezarlar: Bu tür mezarlar yekpare taş malzemenin yontulmasıyla elde edilmiştir. Sadece bir örneğin tüm unsurları sağlam olarak ortaya çıkarılmıştır. Diğer örneklerin şahideleri kırıktır. Şahidelerin dış yüzlerinde yazılar bulunmaktadır. Sağlam örneğin şahidesi dikdörtgen gövdeli olup çok dilimli kemerli tepeliğe sahiptir. Yan yüzlerinde palmetler görülür. İki örneğin kaidesinin yan yüzlerinde üç iplikli rumili bordür, diğer örnekte ise yazı yer almaktadır. Sandukalar yarım ongen şeklindedir. Yan

yüzlerinde üç iplikli rumili süsleme diğer iki yüzde ise yazı vardır (Fot. 21-22).

7- Sandukalı ve Pehle Taşlı Mezarlar: örneklerden sadece iki tanesi sağlamdır. Şahideleri mevcut değildir. Sandukalar yarım ongen şeklindedir. İki tanesi form, süsleme ve yazı olarak birbirinin aynısıdır. Yüzlerden üç tanesinde sırayla yan yana dizilmiş palmet ve rumiller vardır. Diğer iki yüzde ise tek satırlık Arapça bir satır okunmaktadır (Fot. 23).

8- Şahideli-Pehle Taşlı ve Sandukalı Mezarlar: Mezarlık içinde sadece bir tane mezar tespit edilmiştir. Baş şahidesi mevcut değildir. Dikdörtgen gövdeli ayak şahidesi kırıktır. Yarım ongen şeklindeki sanduka kırıktır. iki yüzünde yazı, üç yüzünde ise bitkisel bezeme vardır. Pehle taşı iki adet taş malzemedden ibaret olup dış yüzünde tek satırlık bir yazı okunmaktadır.

9- Sandukalı Mezarlar: Sağlam örneklerin yanında kırık sandukalar da ortaya çıkarılmıştır. Yarım ongen formundadır. Üç yüzünde, yan yana sıralanmış palmet, rumiler, iki yüzünde ise Arapça yazı okunmaktadır. Sandukalardan iki tanesinin üst yüzünün ortası “+” şeklinde bir düzenlenmiştir.

2.1.Yan Şahide

Bu özellik Hasankeyf'teki mezarlıklarda görülmektedir. Bu nedenle de Hasankeyf'e özgü bir durumdur. Pehle taşlarının ortasında yer alan yan şahide iki kısımdan oluşmaktadır. Alt kısım pehle taşı boyunca devam eden kitabenin bir parçası iken, pehle taşından yukarıya doğru kesik ters üçgen biçiminde taşıntı yapan üst kısım süslemeye sahiptir.

Ters üçgen şeklindeki taşıntının üst kısmı yarım daire formunda yivlidir. Dışa bakan yüzü ise genelde ortabağ rumili bitkisel süslemeye sahiptir. Balık sırtı biçiminde ince yivli örneklerde mevcuttur. Herhangi bir süslemeye sahip olmayan örneklerde vardır. Daha geç dönemlere ait örneklerde ise basit ve kaba tarzda geometrik süslemeler görülmektedir (Fot. 16-27-28).

2.2.Süslemeler

Şahidelerin iç veya dış yüzlerinde ya da yan yüzlerinde bitkisel süslemeler yer almaktadır. Genelde palmet ve rumilerden oluşan bitkisel bezemeler şeklindedir. Yan yüzlerde ise palmete ya da üç iplikli rumili

bordürler vardır. Benzer bitkisel bezemeler sandukalarda ve pehle taşlarında özellikle de yan şahidelerde görülmektedir (Fot. 16-21-22-23-25-26).

2.3.Yazı

Mezarlarda tespit edilen yazılar çoğunlukla Arapçadır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış sadece bir tane örnek belirlenmiştir. Yazılar çoğunlukla kabartma tekniğindedir. Oyma tekniğinde olan örneklerde vardır.

Kabirlerde İki farklı hat türü görülmektedir. Erken örnekler kufi hatlıdır. Bu hat ile yazılmış sağlam 1 adet, yarım 4 adet örnek tespit edilmiştir. Sağlam olan örnek baş şahidesinde olup kazıma tekniğindedir. Yarım örnekler ise kabartma tekniğinde olup çiçekli kufi hatlıdır (Fot. 29-30).

Mezarlıktaki kitabelerin büyük bir kısmı ise celî sülüs hatlıdır. Yazılar şahidelerin, her iki yüzünde veya sadece iç ya da sadece dış yüzünde satırlar halinde bulunmaktadır. Pehle taşlarında ise boydan boya tek satır halinde yazılmıştır. İfadeler genelde dikdörtgen kartuş içine alınmıştır. Harflerin istifi nedeniyle harfler arasında meydana gelen boşluklara rumi motifleri yerleştirilmiştir. İfadeler yer aldığı kartuşların yan yüzleri dilimli kemer şeklindedir (Fot. 3-4-5-6-13-15-16-18-22-23-24-27-28).

Şahidelerde figür tespit edilmemiştir. Nesne olarak ise sadece iki şahidenin dış yüzünde, vazo ve askıda kandil motifleri yer almaktadır (Fot. 31).

3.SONUÇ:

Dicle Havzası'nın önemli şehirlerinden olan Hasankeyf Artuklu ve Eyyubiler döneminde başkentlik yapmış sonrasında da eski görkemli günlerini arar olmuştur. Ilısu Barajı kapsamında öncesinde Prof. Dr. Oluş Arık, sonrasında ise Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam tarafından başlatılan kazılar suyun tutulacağı güne kadar devam edecektir.

Hasankeyf'in muhtelif yerlerindeki mezarlıklar da su altında kalacağına Eski Mezarlıkta 2017 yılında yapılan kazı çalışması ile Hasankeyf'in mezar ve mezar taşı kültürüne yönelik 220 adet kabir tespit edilmiştir.

Mezar taşları düzgün kesme taş malzemeden mamul olup, çoğunluğunda Arapça kitabeleri görmek mümkündür. Mezarlığın açık bir yerde olması, etrafında ihata duvarının olmaması nedeniyle sürekli bir tahribata maruz kalmıştır. Ayrıca mezarlık alanının iskana açık olması, yeni mezarlık alanına ihtiyaç duyulması nedeniyle birlikte Eski mezarlık sürekli müdahalelere maruz kalmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı bir çok kabrin kime ait olduğu da belli değildir.

Mezar sahiplerinin eski kabirleri bozup onlara ait taşları kendi mezarlarında kullanılması nedeniyle de tahribat giderek artmıştır. Bu uygulama halen devam etmektedir.

Mezar taşlarının büyük bir kısmı Eyyubiler devrine aittir. Birkaç örnek de Akkoyunlu döneminden kalmaz. Eyyubi dönemi mezar taşları ve sandukalar bezeme ve yazı açısından döneminin özelliklerini yansıtmaktadır.

Süsleme açısından rumi ve palmet motiflerinin egemen olduğu bitkisel bezemeler dikkati çekmektedir. Kitabeler Arapça olup celî sülüs hatlıdır. Yazılar kabartma tekniğinde olup genelde satır nizamındadır. Son dönem yazılar üslup açısından basit ve yöreseldir. Osmanlı Türkçesi kitabeye sahip sadece bir tane mezar tespit edilmiştir.

Kufi hatlı sadece bir kabir incelenmiştir. Bu kabrin baş şahidesi ile pehle taşlarında kufi hat görülmektedir. Baş şahidesindeki hat oyma tekniğinde iken diğerleri çiçekli kufi tarzında ve kabartma tekniğindedir.

Hasankeyf'e özgü bir durum ise yan şahide olgusudur. Pehle taşlarının ortasında ve genelde ucu kesik ters üçgen şeklindeki yan şahideler farklı ebatlardadır. Yan şahideler üzerinde bulundukları pehle taşlarıyla bağlantılı olarak farklı uygulamalar ortaya koymaktadır. Yan şahidlerin dışa bakan yüzleri sade olduğu gibi, bitkisel ve geometrik süslemelere sahiptir. Üstünde olduğu pehle taşının yüzeyindeki yazı ve bezemeye göre yan şahide de benzer uygulamaya gidilmiştir.

Yazılar içerik olarak ölüm ve ölümden kaynaklı ayrılık ve bu ayrılığın kişilerde hissettirdiği acı ve üzüntü ile ölen kişi için Allah'tan iyilik temennilerinden bahsetmektedir.

5. tip mezarın III. Grubunda görülen tepesi küçük bir kubbe/yarım küre ile sonlanan en az bir kenarında dikdörtgen bir niş olan köşe taşının benzerlerini Nusaybin ve Silvan'da görmek mümkündür. Bu tarz kabirler, genelde Kufi hatlı yazılara sahip olup XIII. yy öncesine ait örnekler olmasından dolayı önemlidir (Fot. 32).

4. KAYNAKÇA

BALTA, Hatice (2017). *Hasankeyf'teki Türk İslâm Dönemi Mezar Taşları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

ULUÇAM, Abdüsselam (2007). *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2006-2007 Çalışmaları*.

FOTOĞRAFLAR

Fot.1: Hasankeyf Eski Mezarlık Hava Fotoğrafları (Hasankeyf Kazı Başkanlığı)

Fot. 2: Şahidesiz basit Tipte Mezar

Fot. 3: Baş Şahideli Mezar

Fot. 4: Baş Şahideli Mezar

Fot. 5: Ayak Şahideli Mezar

Fot. 6: Ayak Şahideli Mezar

Fot. 7: Baş ve Ayak şahideli Mezar

Fot. 8: Baş ve Ayak şahideli Mezar

Fot. 9: Baş ve Ayak Şahideli Mezar

Fot. 10: Baş ve Ayak Şahideli Mezar

Fot. 11: Baş ve Ayak şahideli Mezar

Fot. 12: Baş ve Ayak şahideli Mezar

Fot. 13: Baş ve Ayak Şahideli Mezar

Fot. 14: Baş ve Ayak Şahideli Mezar

Fot. 15: Baş-Ayak şahideli ve Pehle Taşlı Mezar

Fot. 16: Baş-Ayak şahideli ve Pehle Taşlı Mezar

Fot. 17: Baş-Ayak şahideli ve Pehle Taşlı Mezar

Fot. 18: Baş-Ayak şahideli ve Pehleli Mezar

Fot. 19: Baş-Ayak şahideli Mezar

Fot. 20: Baş-Ayak şahideli ve Pehleli Mezar

Fot. 21: Şahideli-Kaideli ve Sandukalı Mezar

Fot. 22: Şahideli-Kaideli ve Sandukalı Mezar

Fot. 23: Sandukalı ve Pehle Taşı Mezar

Fot. 24: Şahideli-Pehle Taşı ve Sandukalı Mezarlar

Fot. 25: Sandukalı Mezar

Fot. 26: Sandukalı Mezar

Fot. 27: Yan Şahide Süslemesi

Fot. 28: Yan Şahide Süslemesi

Fot. 29: Kufi Yazı

Fot. 30: Kufi Yazı

Fot. 31: Kandil Bezemesi

Fot. 32: Nusaybin Mor Yakup Kilisesi Kazı Alanında Mezar Köşe Taşı

AZƏRBAYCAN FİMLƏRİNDƏ ƏKS OLUNMUŞ ƏNƏNƏVİ MƏZAR DAŞLARI

Nurəngiz Abasqulu qızı Qarayeva

**AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya” şöbəsinin
kiçik elmi işçisi**

Summary

Films play great role in propaganda of our material culture; tombstones are reflected in these films too. Scenes with tombstones and graves are reflected in films-“Dede Gorgud,” “Life Tests Us,” “I Want Seven Sons,” “Father of Our Father's Father,” “Last Pass,” “Land, Sea, Fire, and Sky” and so on. These gravestones are different for its size and shapes. The tombstones belonging to different periods and they have great importance in learning of our customs and traditions.

Azərbaycan filmlərində zəngin mədəni irsimiz, dini dünyagörüşü, ənənəvi məzar daşları bədii şəkildə təcəssüm olunmuşdur. Türk-müsəlman məzar daşlarının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan ənənəvi məzar daşları maddi və mənəvi mədəniyyətimizin əsas tərkib hissəsindən biridir. Bir çox mütəxəssislərin tədqiqatlarında məzar daşları və onlarla bağlı dini inamlar məsələsi yer almışdır. Ələsgər Ələkbərova görə, yalnız “ölümündən sonra insan öz daşını almır”, həm də hər bir insanın həyatda öz daşı var. Daş insan ürəyinin qabı hesab olunur, həm də tam olaraq insanın özünün əvəzləyicisi hesab edilir [5, s.105-105].

Maddi mədəniyyətimizin əsas təbliğat vasitələrindən biridə Azərbaycan filmləridi. "Dədə Qorqud", "Nizami", "Qaraca qız", "Yeddi oğul istərəm", "Axıncı aşırım" "Həyat bizi sınayır", "Torpaq, dəniz, od, səma" "Babamızın babasının babası" bədii filmlərində məzarlıqların və başdaşların əks olunduğu kadrlar təqdim edilmişdir. "Dədə Qorqud" filmində məzarlıq, məzarlıqda şaquli vəziyyətdə olan müxtəlif stel daşları nəzərə çarpır. Stel və ya stela şaquli vəziyyətdə basdırılmış və hündürlüyü enindən uzun böyük daş abidədir (daş əsərdir). Stellərin fərqli şəkillərdə müxtəlif növləri vardır. "Dədə Qorqud" filmində görünən stellər məzar steli adlanır. Bu stel daşları əsasən insan şəklindədir, yalnız kişiyyə aiddir. Bu abidələr "balbal" və "daş baba " adlandırılır. Üzərində heç bir yazı yoxdur. Arxaik təsəvvürə əsasən ölən ruh stela daşına keçir. Stel torpağa basdırılmış menqir daşların qalıq formasıdır. Çox vaxt stellər yıxılmış vəziyyətdə olur. Şaquli şəkildə basdırılmış, daş abidələrə oxşayan stellər də var. Belə daşlara Qarabağ düzənliyində və Kiçik Qafqazın dağətəyi hissəsində rast gəlinir [2,s.405]. Bu daş heykəllər qədim dini təsəvvürlər, xüsusilə daş kultu ilə bağlı məlumatları özündə cəmləşdirmişdir. Məlumdur ki, türk xalqlarının yaşadığı geniş arealda yayılan balballara daha çox Qazaxıstan və Altayda təsadüf olunur. Eranın VIII-IX əsrlərinə aid bu heykəllər Altaydan Volqaboyuna qədər geniş bir ərazidə tapılmışdır. Tədqiqatçıların yekdil fikri belədir ki, bu heykəllər türkdilli tayfalar aiddir və döyüşlərdə həlak olmuş igidlərin qəbirlərinin üzərinə qoyulmuş abidələrdir [7, s. 21].

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, MATM ekspozisiyasında Şamaxı, Tovuz bölgələrindən gətirilmiş balballar nümayiş olunur. Azərbaycan ərazisində mövcud olan balballar ümumtürk mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi xalqımızın dini mifoloji dünyagörüşünü özündə əks etdirir. Geniş və hərtərəfli auditoriyaya malik olan filmlərdə belə maddi mənəvi dəyərlərin əksi olduqca əhəmiyyətlidir. Filmdəki insan şəklində olan daşları nəzərdən keçirərkən sanki canlı insanların daşa döndüyünü düşünmək olar. Xalq arasında deyilir ki, öldü daşa döndü [8, s.50]. Azərbaycanlıların arxaik təsəvvürlərinə görə daş insanın taleyini həll edir [8, s.18]. Ümumiyyətlə, tədqiqatçıların əsərlərində qədim və orta əsrlər dövrünə aid məzar daşları və onlarla əlaqədar olan daş kultu haqqında məlumatlar vardır.

Tunc dövründə ölünü daşdan düzəldilmiş tabutlarda dəfn etmək adəti geniş yayılmışdır. Bundan əlavə bir çox qəbirlərdə ölünün yanında hər hansı alətin, yaxud sadəcə bir daş qoyulması halları da müşahidə edilir. Bütün bunlar qədim azərbaycanlıların daşa olan inamları ilə bağlıdır [6, s.98]. Digər kultlardan fərqli olaraq daş kultu ilə bağlı önəmli tarixi abidələr mövcuddur. Qədim azərbaycanlıların animistik təsəvvürləri əsasən insanla, təbiətlə, xüsusən ruhla bağlı olmuşdur. Məzarda yerləşən daş qutulardakı dəlikləri də qədim insanın animistik baxışları ilə əlaqələndirmək olar. Daş azərbaycanlıların, eləcə də, dünyanın bir çox xalqlarının arxaik təsəvvüründə ruhun məskəni sayılmış və şübhəsiz ki, qədim etiqadlarda ruh haqqında təsəvvürlər əhəmiyyətli olmuşdur (2, s.405). “Dədə Qorqud” filmində göstərilən insan şəklində məzar daşlarını əcdad kultu ilə də bağlamaq olar. Məlumdur ki, Azərbaycanda

qismən əcdad kultu mövcud olmuşdur. “Qaraca qız” (1966) bədii filminə məzar daşını yalnız filmin sonunda, qısa kadrılarda görürük. Filmdə məzar daşı ilə bağlı informasiya xarakterli məlumat çox azdır. Belə ki, təpənin başında məzar və məzar daşı görünür. Bu məzar daşı boz rəngli olub, kiçik, uzunsov formadadır. 1982-ci ildə çəkilmiş “Nizami” bədii filminə məzar daşlarının əks olunduğu kadrlar yer almışdır. Bu başdaşların bəziləri böyük, bəziləri kiçik ölçülü olub, boz rəngdədir. Bəziləri dik formada, bəziləri əyilmiş, bir qismi isə tamamilə çökmüş vəziyyətdədir. Filmdəki bu kadrları izləyərkən daş sənduqə diqqət cəlb edir. Təəssüf ki, “Nizami” filminə görünən bu daş sənduqəni yaxından görmək mümkün deyil. Həmçinin, sənduqənin üzərində hansı yazı və rəsmlərin olduğunu müəyyənləşdirmək çətindir. “Torpaq, dəniz, od, səma bədii filmi məzar daşlarının öyrənilməsi baxımından yetərli bilgi verir. Filmdə məzarlıq kadrlar aydın görünür. Filmə izləyərkən məzarlığın kifayət qədər böyük bir sahəni əhatə etdiyini görmək olar. Bu məzarlıqdakı başdaşları da müxtəlif ölçülü olub, düz və ya əyilmiş formadadır. Qəbirlər isə sənduqə formalı qəbir tipidir. Məzarlıqdakı qəbir sənduqələr üzərində maraqlı şəkillər nəzərə çarpır. Boz sənduqənin yan tərəfində ağ at rəsmi aydın görünür. Mərhumun məzar daşının üzərində at rəsmi təsvir edilmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, ağ rəngli at uğur rəmzi hesab edilir [1, s.286]. At bütün zamanlarda Azərbaycan əhalisinin təsərrüfat məişətində və mənəvi mədəniyyətində böyük rol oynamışdır. Həm də xalq arasında deyilir ki, at muraddır. Tunc dövründən etibarən atçılıq əsas nəqliyyat vasitəsi kimi daha geniş yayılmağa başlamışdır. Qafqazda atçılığın tarixinin araşdırılmasında

Qobustan qaya təsvirləri daha böyük maraq doğurur. Bu təsvirlərin xeyli hissəsində müxtəlif görkəmdə at rəsmləri öz əksini tapmışdır ki, onların da yaşı dörd min ildən az deyildir [1, s.271]. İl at üstə gələndə əmin-amanlıq olar, bolluq yaranar, arzular kama yetər. Atçılıq minilliklər boyu xalqımızın məişətində mühüm rol oynamış və etibarlı heyvan sayılmışdır [1, s.286-287]. Bu məsələləri nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, qəbirüstü məzar daşlarında tez-tez at rəsmlərinə rast gəlinməsi təsdufi deyildir.

Azərbaycanda məzar, məzar daşlarının üzərinə mərhumun sənətinə və ya işinə uyğun şəkillərin həkk edilməsi ənənəsi olmuşdur. Bu baxımdan biz "Torpaq, dəniz, od, səma" bədii filmində verilmiş məzar daşları üzərindəki rəsmləri görə bilərik. Belə ki, filmdə mərhum çayçının məzarının üzərində samovar, dərzinin qəbrində isə tikiş maşını təsviri görünür. Ümumiyyətlə, bu peşə və məşğuliyyət sahələri məişətimizdə hər zaman mühüm yer tutmuşdur. Belə ki, qəbirüstü abidələrdə bu sənət sahələrini əks etdirən təsvirlərin üstünlük təşkil etməsi bəhs olunan sənət və peşə ustalarının vaxtilə çoxluq təşkil etməsinin işarəsidir. Filmdəki məzar daşının birində gül və yarpaqlardan ibarət rəsm diqqət çəkir. Digər qəbir daşının üzərindəki Ay və ulduz rəsmi xeyli maraq doğurur. Qeyd olunan filmdə üzərində heç bir şəkil olmayan məzar daşları da var. Vaxtilə heç bir işlə məşğul olmayan, işləri ilə camaatın yadında qalmayan mərhumların qəbir daşlarının üzərində heç bir rəsm həkk olunmur və boz rəngdə olur. Ə.Ələkbərov özünün "Buzovnada qəbir abidələri" əsərində Buzovnadakı qəbir daşlarının forma və detallarını, o cümlədən naxışlarını izah etməyə çalışmışdır. Bu barədə

alim qeyd etmişdir ki, rəssam qəbirlərin bəzədilməsi üçün xalçaların düz naxışlarından istifadə etmişdir. Xalçalara aid naxışlardan əsas etibarilə qəbirlərin haşiyəsini bəzədikdə istifadə olunur. Belə ki, rəssam Şirvan xalçaları naxışlarına, əsasən də, nəbatı tipli naxışlara üstünlük verir. Başdaşını bəzəyərkən rəssam ona portal şəkli verməyə çalışmış, eyni zamanda yuxarisında iki simmetrik xonça şəkli çəkmişdir [4, s.2]. Məzar daşları üzərində mərhumun həyatına, işinə və sənətinə uyğun rəsmlərin həkk edilməsi ənənəsi Azərbaycanın demək olar ki bütün bölgələrində yayılmışdır.

Qəbir daşları üzərində mərhumun peşə və sənətini əks etdirən bir sıra məişət və təsərrüfat əşyaları, silah və nəqliyyat vasitələrinin (güləbdən, sürmədən, güzgü, qayçı, daraq, möhür, qılınc, xəncər, tufəng, rəhil, sahibsiz qalmış yəhərli at və s.) təsvirlərinə rast gəlirik [1, s.358]. Bu cəhətdən peşə ilə bağlı əmək alətlərinin (dəmirçi zindanı, misgərlik alətləri, həllac yayı, hana, həvə, kirkit və s.) təsvirinə daha çox yer verilmişdir [1, s.358]. Qəssab, dabbağ, misgər, zərgər, şərbaf qəbirləri təsvir olunmuş istehsal alətlərinin səciyyəsinə görə bir-birindən seçilirdi [1,s.358]. Qeyd olunmalıdır ki, rəsmlər məzar daşlarına həkkaklar tərəfindən həkk edilmişdir. Həkkaklar, başlıca olaraq, qəbirüstü abidələr (başdaşı, sənduqə) və inşaat hissələri düzəltmişlər [1, s.356]. Azərbaycanın ənənəvi həkkaklıq sənətində Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbinə mənsub sənətkarların əl işləri diqqəti daha çox cəlb edirdi. Şirvanın xatirə abidələrinə əsasən yumşaq əhəngdaşından düzəldilən müxtəlif formalı başdaşı və sənduqədən ibarət olmaqla, həm ayrılıqda, həm də vahid kompozisiya halında təsadüf edilir [1, s.357]. Bəzən

başdaşından əlavə sinədaşının aşağı hissəsində ayaqdaşı da qoyulurdu [1, s.57]. Rəsmlərdə məzmun cəhətdən demək olar ki, müxtəliflik və ənənə nəzərə çarpır. Belə ki, qadın qəbirlərinin üzərinə əsasən tualet əşyaları, kişi qəbirlərinin üzərinə isə at, silah və s. rəsmlər həkk edilmişdir. Azərbaycanlılar adətən, ölünü dəfn etdikdən sonra başdaşı qoyurlar, Bu başdaşlar mərhumun cinsinə və sənətinə uyğun qoyulmalıdır [4, s. 2]. Şəhər və kənd məzarlıqlarında epigrafiq yazılı məzar daşları da mövcuddur. “Torpaq, dəniz, od, səma” filmindəki sənduqə formalı məzarları təhlil edərkən üzərində naxış və müxtəlif bəzək nümunələrindən ibarət olan məzar daşlarının da göründüyünü vurğulamaq lazımdır. Bu məzar daşlarının arxa hissəsində isə ərəb xətti ilə yazılar həkk edilmişdir. Bir qayda olaraq, kitabə və naxışlar başdaşının ön tərəfinə, mərhumun peşə mənsubiyyətini bildirən rəmzi rəsmlər isə yanlarına və kitabənin kənarındakı boş sahələrə həkk olunurdu [1, s.358]. Həmçinin, sənduqələrin üzərində və yanlarında mərhumun xatirəsinə həsr olunmuş epitafiya, dünya işlərinin aqibəti haqqında ibrətamiz beytlər, bayatılardan və klassik şairlərin hikmətli sözlərindən nümunələr, nəhayət abidənin kimdən yadigar olduğunu bildirən ifadələr həkk edilirdi [1, s.358]. “Yeddi oğul istəmə”, “Həyat bizi sınayır” filmlərində məzarlıq və məzarlıqdakı başdaşları görmək mümkündür. Bu məzar daşları ölçüsünə görə müxtəlifdir. Bəzən formalarında da müxtəliflik nəzərə çarpır.

“Babamızın babasının babası” filmində də ənənəvi məzar daşlarını görürük. Filmdə yalnız ağ rəngli, iri başdaşları nəzərə çarpır. Qeyd olunan filmlərdə yer almış məzar daşlarının əksi burada yaşayan

əhalinin maddi və mənəvi mədəniyyəti haqqında yetərli bilgi verməkdədir. Bu filmlərin bəzilərindən ənənəvi məzar daşları haqqında bir xeyli məlumat toplamaq olar. Bəzi filmlərdə isə sözü gedən mövzu barədə çox az məlumat cəmlənmişdir. Nədənsə rejissor onlar barədə az məlumat verməklə kifayətlənmişdir. Hər halda bu filmlərdə xalqın maddi və mənəvi irsi haqqında bir qədər geniş məlumat vermək daha məqsədəuyğun olardı. 1971-ci ildə çəkilmiş məşhur Axıncı aşırım” filmi çəkilmişdir. Filmdə məzar daşları haqqında o qədər də geniş məlumat verilməmişdir. Təqdim olunan filmdə müəyyən qədər kənd məzarlığı və məzar daşları nəzərə çarpır. Bu məzar daşları düz vəziyyətdə olub, ağ və boz rəngdədirlər. Başdaşılar, demək olar ki, böyük ölçüyə malikdirlər, lakin sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən çox sadədirlər. Məzarlıqda kiçik, həmçinin türbə formasında olan, tavan hissəsi günbəzvarı şəkilli tikili mövcuddur. İçərisində isə digər qəbirlərdən fərqli, üzərində ərəb yazıları olan qəbir vardır. Lakin bu qəbrin başdaşısı yoxdur. (Çünki, qeyd edildiyi kimi qəbir türbə formasındadı, türbədə isə başdaşı olmur.) Kiçik ölçülü, üzəri kitab şəklindədir. Filmdən aydın olur ki, qeyd olunan qəbir uşaq məzarıdır. Adları çəkilən filmlərdə məzar daşlarının yuxarı hissəsi düz, dairəvi və üçbucaq formalı olub, forma cəhətdən müxtəliflik təşkil edirlər. R.Göyüşov yazır ki, Albaniyada qəbir tiplərinin çoxluğu bir tərəfdən tikinti materiallarının coğrafi yerləşməsi və ya mərhumun ictimai vəziyyəti ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən əhalinin etnik tərkibi və dini dünyagörüşünün müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Bəzən bir qəbiristanlıqda eyni dövrə aid bir neçə tip qəbrin aşkar olunması da bu fikri söyləməyə imkan verir [6, s. 89]. Milli filmlərimizi nəzərdən keçirərkən, ənənəvi

məzar daşlarının həqiqətən, etnik, dini, sosial mövqe nöqtəyi-nəzərdən müxtəliflik təşkil etdiyini görmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məzar daşlarının göstərilən məsələlər baxımından fərqli cəhətləri olsa da, sənətkarlıq baxımından çox zəngin və maraqlı detalları vardır. Məzar daşlarına insan təsvirlərinin çəkilməsinə əsasən Sovet dövründə başlanıldığı ehtimal edilir. Qəbir daşlarının üzərində vəfat edən insanın şəkli ilə yanaşı, onun ölüm səbəbi və hansı sənətin sahibi olması ilə bağlı da məlumatlar olur [9, s.1]. Azərbaycanın İslam ölkəsi olması, İslam dininin istənilən təsviri qadağan etdiyini və qəbirüstü təsvirlərin məhz Sovet dövründə meydana gəldiyi ehtimalı diqqətə alaraq deyə bilərik ki, əslində İslam dini tam şəkildə bütün təsvirləri qadağan etmir [9, s.1]. Lakin çəkilən filmlərdə - məzar daşlarında insan şəklinə rast gəlmədik. Ənənəvi məzar daşları haqqında məlumatlar Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaradıb inkişaf etdirdiyi qədim mədəniyyətinin tədqiq edilməsində istifadə olunan maddi dəlillərdir.

Filmlərdə əksini tapmış məzar daşlarının arxeoloji və etnoqrafik səpkidə araşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir. Filmlərdə etnoqrafik və sənətsünaslıq baxımından yetərinə bilgi verən məzar daşları canlandırılmışdır. Məzar daşlarının üzərindəki maraqlı və incə detallı təsvirlər isə dövrünün zəngin sənətkarlıq cizgilərini özündə əks etdirir. Xatirə abidələrinin hazırlanması sahəsində sənət ənənələri XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində də davam etməkdə idi. Həmin əməli təcrübə və bu sənət sahəsindəki istehsal prosesləri isə (daşçıxarma, daşyonma və həkkətmə) bu gün də özünün əhəmiyyətini itirməmişdir [1,s.358]. Maddi və mənəvi mədəniyyəti zəngin olan torpağımızda müxtəlif dövrlərə aid

qəbirüstü məzar daşları tədqiq edilmişdir. Bu tədqiqatlar Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Azərbaycan filmlərində əks olunmuş məzar daşlarının nəzərdən keçirilməsi milli kimliyimizin, adət və ənənələrimizin öyrənilməsi baxımından mühüm aktualıq kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mustafayev A. Daşısləmə. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, I cild. B.: Şərq - Qərb, 2007.
2. Quliyeva R. Qədim dini etiqadlar. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, III cild. B.: Şərq - Qərb, 2007.
3. Алекперов А.К. Культы Азербайджана и антирелигиозная работа. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. Баку: АН Аз ССР, 1960,
4. Алекперов А.К. Могильные памятники в Бузовнах (По искусству Азербайджана) // ИООИА, № 5, 1928,
5. Əsədli K. Ə.Ələkbərovun əsərlərində arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin problemləri. Bakı: Elm, 2011.
6. Göyüşov R. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı: İşıq, 1996.
7. Muxtarova Ə. Türk xalqlarının tarixi (qədim dövr və orta əsrlər). Bakı: Adiloğlu, 2008.
8. Кулиева Р.Г. Культ камня в Азербайджане (Археолого-этнографическое исследование). Б.: Элм, 2007. 9. <https://chai-khana.org/az/musliman-mzarlari-azrbaycanda>

Нурангиз Гараева

Младший научный сотрудник отдела

этнографии

Национального Музея Истории Азербайджана

НАНА

**Отражение традиционных надгробных камней в
азербайджанских фильмах**

Ключевые слова: национальный, фильм, погребение,
традиционный, могила, памятник

Резюме

В отечественных фильмах, являющихся одним из основных средств пропаганды материальной культуры, надгробия получили художественное отображение. В таких национальных кинолентах, как «Деде Коркут», «Жизнь испытывает нас», «Желаю семь сыновей», «Дед деда нашего деда», «Последний перевал», «Земля, море, огонь, небеса» и других имеются кадры, где представлены места погребения и могильные камни. Эти надгробные камни отличаются и по размеру и по форме. Демонстрация в кинофильмах надгробий различных эпох имеет важное значение с точки зрения изучения обычаев, традиций нашего народа.

Email: s.nasirova30@mail.ru

"Dədə Qorqud" filmində məzarlıq, məzarlıqla şaquli vəziyyətdə olan müxtəlif stl daşları nəzərə çarpır.

"Nizami" filmində məzarlıq, məzarlıqla şaquli vəziyyətdə olan daşları nəzərə çarpır.

"Nizami" filmində məzarlıq, məzarlıqla şaquli vəziyyətdə olan daşları nəzərə çarpır.

"Yeddi oğul istərdən", "Həyat bizi sınayır" filmlərində məzarlıq və məzarlıqlarda başdaşları görmək mümkündür. Bu məzar daşları ölçüsünə görə müxtəlifliklə Düzən formalarında da müxtəliflik nəzərə çarpır.

